NYÍREGYHÁZA

Nyíregyháza

Előadások a város újratelepítésének 250. évfordulóján

Szerkesztette

Frisnyák Sándor

Nyíregyháza, 2003

A kötet a 25. Nyírségi Földrajzi Napok előadásait tartalmazza.
A rendezvény „A Kárpát-medence történeti földrajza (895-1920)” c.
T 034569 sz. OTKA kutatási programhoz kapcsolódik

Az előadásokat az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete,
a Magyar Földrajzi Társaság, a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke,
a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány
és a Jurányi TIT Centrum rendezte.

A rendezvényt és e könyv kiadását támogatta a Nyíregyházi Főiskola
Természettudományi Főiskolai Kar Tudományos Testülete,
a Nyíregyházi Tudományos Alapítvány, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány,
az Országos Tudományos Kutatási Alap és a Jurányi TIT Centrum.

Címkép: A városalapító atyák 1753 (Nagy Benedek alkotása)

Technikai szerkesztő

Mizsur Bálint

ISBN 963 9385 73 5

Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke

Felelős kiadó **Dr. Hanusz Árpád PhD** tanszékvezető főiskolai tanár

Készítette az OPTIME Nyomda, 4400 Nyíregyháza, Búza u. 5. sz.

Nyíregyháza, 2003

ELŐSZÓ

Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter az ország 1870. évi költségvetésének tárgyalása során a Társulatunk segélyezésének indítványát az alábbi szavakkal indokolta: „ A Magyar Természettudományi Társaság tüzetes célja pedig hazánk szent földjének, a nemzet létalapjának minél helyesebb megismerése,…megismertetése oly mérvben, mint azt a tudomány jelenkori, sőt hazánk közgazdászati állapota igényelné."
Nem véletlenül és nem öncélúan idéztem.

Amikor **25 éve 1979-ben először rendeztük meg a Nyírségi Földrajzi Napokat**, új fejezetet nyitottunk a megyei geográfiai ismeretterjesztésben. Olyan korszakot kezdtünk, amely méltó volt a nagy szellemi elődök törekvéseihez: "…folytonosan működni abban, hogy a természet adta kincsekben oly gazdag magyar hazánk ásvány és *földisme,* fauna és *virány* , különösen a physicai geográfia kutatások terén előrehaladjon. "Örökítsünk meg néhány nevet, úgyis mint a TIT egykori Ásvány- és Földtani Szakosztályának országos vezérkarát (1865): **Hunfalvy János** a magyar tudományos földrajz megalapozója, **Szabó József** a pesti egyetem ásvány és földtan professzora, **Nendtvich Károly** a hazai kőszénkutatás atyja, és sokan mások.

A Nyírségi Földrajzi Napok rendezvényein nagy gondot fordítottunk arra, hogy prioritást kapjon **régiónk** geográfiai vizsgálata: a természeti és humán erőforrások értékelése, a társadalmi-gazdasági folyamatok idő- és térbeli jelenségeinek elemzése, továbbá a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék fejlesztési lehetőségeinek bemutatása.
A megyei és régiós témakörök mellett az **ország** településföldrajzi, demográfiai, mezőgazdasági, ipari jellemzése is megtörtént az évek során. Helyet kapott az Alföld, a Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza.
Említést érdemel, hogy a millecentenárium és az államalapítás 1000. évfordulója jegyében 1995-2003 között a konferenciáknak **nemzetközi** jelleget adott a témaválasztás és a határon túli magyar geográfusok, tudósok részvétele. A fő címek: A Kárpát-medence történeti földrajza, majd sorrendben a Felvidék, Erdély, Kárpátalja.

A 25. jubileumi Nyírségi Földrajzi Napok 2003. november 21-én tartott rendezvénye-melynek anyagát e konferencia kötet tartalmazza – **helytörténeti** tartalmú volt, a régi és a mai Nyíregyházával foglalkozott a város újratelepítésének 250. évfordulója alkalmából. A régióval és közvetlen környezetünkkel foglalkozó előadások, tanulmányok, tudományos értékük mellett erősítették és erősítik a tájhoz kötődést, a nemes értelemben vett lokálpatriotizmust. Ezzel közvetve hozzájárulnak a megye és a város – ma divatos kifejezéssel élve- humánerőforrás stratégiájának alakításához, hogy minél kevesebb fiatal hagyja el lakóhelyét, illetve minél több végzett szakember térjen vissza.

A témákat követően egy gyors **statisztikai mérleg** a 25 konferenciáról: A meghívók alapján megállapítható, hogy napjainkig 366 tudományos előadás szerepelt a programokban. Az elhangzott előadások nagyobb hányada 43,6 %-a gazdaság-, társadalom- és település földrajzi volt.35,2 % foglalkozott történeti földrajzzal és egyenlő arányban fordultak elő természeti földrajzi valamint tantárgy pedagógiai előadások (10,6-10,6 %). Az előadások nagy részét (64,5 %-át) helybeli kutatók, tanárok, szakemberek tartották és 35 % volt a meghívott hazai és külföldi előadók aránya. Az előadásokon részt vettek számát 12-15000 főre becsüljük.

A Nyírségi Földrajzi Napok negyedszázados sikerét több tényező eredményezte. **A TIT földrajzi-földtudományi szakosztálya** a jelentkező társadalmi és gazdasági igények felismerésével egy időben tudta összefogni a megyében kutató, oktató geográfusokat, tanárokat, és gazdasági szakembereket. Tartós és folyamatos együttműködés jött létre a **Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi Osztályával**, egy évtizede pedig a **Dr. Kecskés Mihály** professzor által vezetett **MTA megyei tudományos testülettel is**. Az együttműködésnek, a tervező és szervező munkának az igazi hajtóereje a **Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszéke** volt (ma Nyíregyházi Főiskola) **Dr. Frisnyák Sándor** tanszékvezetővel az élén.

Dr. Frisnyák Sándor (ma egyetemi tanár) a tudományos ismeretterjesztést Miskolcon a TIT szaktitkáraként kezdte egészen fiatalon. Ötven éve a TIT tagja és 1968-tól a szakosztályi elnökünk Nyíregyházán. Kezdeményezésével és irányításával a Nyírségi Földrajzi Napok a földrajzi ismeretterjesztés és a tudományos alkotómunkával foglalkozó szakemberek fórumává vált. Külön érdeme, hogy jó néhány éve a konferenciák **előadásainak anyaga terjedelmes kötetekben** is megjelenik, így részévé válhat a magyar földrajztudománynak, a mindennapi gazdasági gyakorlatnak és az oktatásnak .A szervező és kiadványszerkesztő munkákban méltó társai és segítői voltak a tanszéki kollégák, **Dr. Boros László** főiskolai tanár, **Dr. Hanusz Árpá**d főiskolai tanár (ma tanszékvezető), **Dr. Kókai Sándor** főiskolai docens, a szakosztály titkára.

Külön köszönetemet fejezem ki Frisnyák Sándornak az előszó megírásához rendelkezésemre bocsátott statisztikai adatokért és dokumentumokért, továbbá köszönet jár **mindenkinek, előadóknak, támogatóknak,** akiknek része volt, és része lesz abban, hogy a Nyírségi Földrajzi Napok tovább éljen mindannyiunk hasznára és örömére.

Dr. Hargitai János igazgató
TIT Jurányi Centrum

Dr. Hanusz Árpád

Köszöntjük a 75 éves Göőz Lajos professzort

Carpe diem – használd ki az időt (élvezd a napot)! Ez a Horatius-féle szállóige Dr. Göőz Lajosnak is jelszava, amelyet kora ifjúságától a mindennapokban: a *munkával* és a *közösség szolgálatával* igazolt. Talán a sárospataki diákévek alatt, amikor nagy pedagógus-egyéniségek hatására úgy döntött, hogy a tanítást választja életcéljául, kialakult fegyelmezett-értelmes (napjainkra is jellemző) *időbeosztása.* Kitűnő tanulmányi eredményt ért el mind a gimnáziumban, mind pedig a tanárképző főiskolán és az egyetemen, noha a „pataki-szellemiség"-nek megfelelően, a tanulás-önképzés mellett mindenkor kiterjedt és hasznos diákközéleti tevékenységet is folytatott. Szorgalmának és munkaszeretetének erős forrása volt a szülői ház is, a Felvidékről ide menekült család küzdelmes élete, hite és az ősöktől örökölt értékrendje. Pályaválasztásában nagy szerepe volt földrajz-természetrajz szakos tanárának, *Dr. Egey Antal* (1903-1994) „pataki polihisztor"-nak, aki a természeti jelenségek és folyamatok megfigyelésére és helyes értelmezésére nevelte tanítványait. Göőz Lajos a tanítási órákon kívül az iskolaváros környezetében, a híres Megyer-hegyen, a Botkőn és a Zempléni-hegység szép tájain ismerkedett a morfológiával, a botanikával, az ember tájformáló tevékenységével és termelő munkájával. Kirándulásain szorgalmasan gyűjtötte a Hegyalja ásványait és kőzeteit, amelyet főiskolás évei alatt tovább gyarapított.

Az érettségi után a budapesti Pedagógiai Főiskolára került, ahol a földrajztudományt *Dr. Szabó László* (1903-1976) professzor tanszékén tanulta, és még sok kiváló alkotó-geográfustól. Érdeklődése, progresszív társadalmi tudata és felelőssége, a pataki „alma mater"-ből eredő gondolkodásmódja és tenniakarása a „fényes szelek" évei alatt az ifjúsági mozgalomba sodorta. Népi kollégistaként az ifjúság érdekeiért harcolt. Oklevelének megszerzése után Budapesten tanít, majd – másoddiplomásként – az Eötvös Egyetemen folytatja tanulmányait, először földrajz, majd angol, később Miskolcon geológia szakon. Több mint egy évtizeden át geofizikus kutatócsoport-vezetőként az ország különböző tájain dolgozik, így pl. a Zalai-dombság vidékén, az alföldi szénhidrogén-mezőkön, a Nyírségben, a Szatmár-Beregi síkságon stb. Kutatási eredményeit – a kor gyakorlatának és követelményeinek megfelelően – munkahelyi jelentésekben és kéziratos tanulmányokban foglalta össze és 1966-ban megírta egyetemi doktori értekezését. Az „olajos"-témakörből írt disszertációja a szakmai berkekben nagy érdeklődést váltott ki, annak eredményei, megállapításai a további kutatómunkákban és az energiagazdálkodásban is hasznosíthatók voltak. Göőz Lajosban a sikerekben gazdag geológiai-geofizikai kutatóévei alatt is mindig élt a vágy az ismeretátadásra, a tanításra. Néhány tudománynépszerűsítő cikket és adalékközlő tanulmányt publikált ez idő tájt is, de tanításra – a kiszámíthatatlan ideig tartó terepmunkák miatt – nem volt lehetősége. 1973-ban – éppen harminc évvel ezelőtt – teljesült régi álma: megpályázta és elnyerte a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán meghirdetett docensi állást (a korábbi kereseténél lényegesen alacsonyabb fizetéssel).

Nyíregyházán – kiváló alkalmazkodó- és kapcsolatteremtő képességének, a kedvező tanszéki légkörnek és munkafeltételeknek köszönhetően – hamarosan beilleszkedett az oktató kollektívába és a megye tudományos közéletébe. Oktatóként elsősorban az ásvány- és kőzetten, a csillagászat és a természetföldrajz témaköréből tartott előadásokat, gyakorlatokat, de – szükség esetén – foglalkozott más stúdiumokkal is. Így pl. sikeres speciális kollégiumokat hirdetett az alternatív energiahordozók témaköréből. Bekapcsolódott a főiskolai tankönyv- és jegyzetíró munkába is, társszerzőként közreműködött a Magyarország földrajza (1977, 1988), a Budapest és a megyék földrajza (1984), az Általános gazdasági földrajza (1979), a Kontinensek földrajza (1979) stb. könyvek megírásában. Önálló jegyzetei is megjelentek (pl. a Csillagászati földrajzi gyakorlatok). Nagy gondot fordított az oktatás tartalmi és módszertani korszerűsítésére, a tárgyi feltételek javítására is (pl. a csillagvizsgáló és a kisplanetárium létesítése, egy impozáns napóra készítése, az audio-vizuális eszközök, információhordozók stb. beszerzésére).

A tanszéki kollektívával együtt éveken át tanított még a beregszászi Magyar Tanárképző Főiskola földrajz tanszékén és a miskolci Nagy Lajos Király

Magánegyetem ökológia-földrajz tanszékén is. 1994-1997 között a Wolverhamptoni Egyetem vendégprofesszoraként minden évben egy-két hetes időtartamban speciálkollégiumi előadás-sorozatot tartott a geotermikus energia témaköréből. Kiemelkedő oktató-nevelő munkája eredményeként 1982-ben főiskolai tanári kinevezést, más időpontokban számtalan kitüntetést és oklevelet kapott.

Főiskolai tanári munkája mellett folytatta tudományos kutató tevékenységét, amelynek eredményeit a hazai és nemzetközi konferenciákon, pl. Moszkvában, Párizsban, Madridban mutatta be. Régiónk, a Nyírség, a Felső-Tisza-vidék és tágabb környezete természeti erőforrásait vizsgálta, s ezek anyagát/részeredményeit egyrészt a főiskolai Tudományos Közlemények „Földrajz" fasciculusában, az Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv-sorozatban (1994-2001), másrészt a tanszéken szerkesztett táj- és városmonográfiákban, gyűjteményes munkákban publikálta. 1994-ben – eredményeinek összefoglalásával – elkészítette és sikeresen védte kandidátusi disszertációját. 1999-ben megjelent *„Szabolcs-Szatmár-Bereg megye természeti erőforrásai"* c. könyve pedig alapját képezte a 2000-ben sorra kerülő habilitációjának, ill. egyetemi magántanári minősítésének. Könyve előszavában *Pécsi Márton* (1923-2003) akadémikus arról írt, hogy Göőz Lajos egymaga olyan hatalmas feladatra vállalkozott, amit általában egy intézeti, specialistákból álló kutatócsoport szokott megvalósítani. Göőz Lajos Pécsi szerint „agitálva informál egy régió fejlesztéséhez napjainkban és a közeljövőben is a szükséges, ismert vagy rejtett természeti adottságok potenciális használhatóságáról". Könyvét alapműnek tekinthetjük mindazok számára, akik megyénk közgazdasági helyzetelemzéséhez, település- és gazdaságfejlesztéséhez gyűjtenek adatokat. Felhasználhatják azok is, akik nem a jelennel vagy a jövőépítéssel foglalkoznak, hanem a közelmúlt vagy a régebbi korok társadalmi-gazdasági jelenségeit és folyamatait (történetét) kutatják. Göőz Lajos tudományos alkotó-tevékenységéhez tartozik az is, hogy az elmúlt évtizedekben *szakértőként* meghívást kapott Japánba, három alkalommal – kormány-felkérés alapján – Kínába és más országokba. Szakmai ismeretei gazdagítása (vagy továbbadása) érdekében sok helyen járt a nagyvilágban, így pl. hosszabb időt töltött Nagy-Britanniában és Kanadában. Nagy-Britanniában, értékelve tudományos tanácsadói munkásságát a közép-angliai Bewdley-ben emléktáblát állítottak tiszteletére és nagy fogadást tartottak az ősi városháza dísztermében. A közelmúltban Angliában Brighton-ban, 2002-ben pedig Kölnben tartott energetikai világkongresszuson előadást.

Göőz Lajost a szakmai sikerek nem tették nagyképűvé, megmaradt szerény – másokért munkálkodó – tudósnak. Oktató és tudományos kutatómunkáján kívül aktív közéleti tevékenységet folytat, nemcsak a megyében, a szakmai egyesületek országos választmányaiban és a különböző ad hoc bizottságokban

is. Főiskolánkon – kérésre vagy kérés nélkül – felvállalja a hallgatók és az oktatók ügyes-bajos dolgainak intézését is. Reggel, amikor – szóhasználatával élve – „megnyitja irodáját", a hivatalokra emlékeztető módon, már többen várakoznak ajtaja előtt, remélve tőle segítséget vagy tanácsot.

Dr. Göőz Lajos egyetemi magántanár alkotó tehetsége Nyíregyházán teljesedett ki, ahol felhasználva a termelési-kutatási szférából hozott gazdag tapasztalatait, *mind az oktatásban, a tanszéki műhelymunkában, mind pedig a természetföldrajzi tájkutatásban kiemelkedő eredményeket ért el.* 75. születésnapján nagy szeretettel köszöntjük és közéleti tevékenységéhez további sok sikert és jó egészséget kívánunk.

Dr. Lóki József*

Nyíregyháza gazdasági életének természetföldrajzi alapjai**

Bevezetés

A 274.46 km^2 területű város (1. ábra) a Nyírség nyugati részén, a vízválasztótól É-ra terül el. A környezete fölé emelkedő, lapos, mocsaras és lápos területekkel körülvett Nyírség már évezredekkel ezelőtt alkalmas volt az ember letelepedésére. A buckákat borító erdők vadat, a buckák közötti tavak halat, a mocsarak madarakat továbbá védelmet nyújtottak a letelepedőknek.

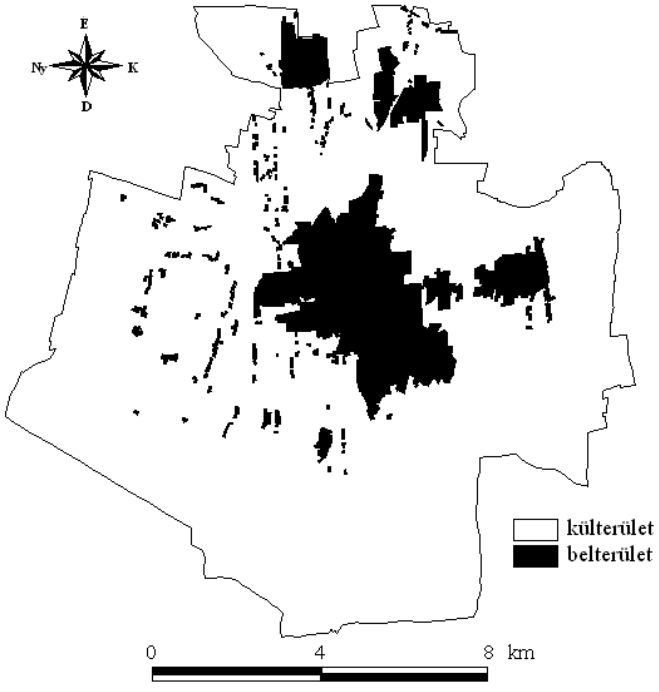

1. ábra Nyíregyháza bel- és külterülete

* Debreceni Egyetem Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék – egyetemi docens
** A kutatás az OTKA T 037249 sz. pályázat támogatásával készült

Nyíregyháza topográfiai viszonyait tanulmányozva a város területén is felismerhetők az egykori természetes védelmi rendszer nyomai. Ilyenek voltak keleten a mocsaras Bujtos és Igrice, délen a Nyírjes-tavak, a Sápa-rét és az Ököritó, nyugaton pedig a Szarvas-sziget, Eletó, Kettős-tó, valamint az Éralja. Ezeket a mocsaras, vizenyős területeket lecsapolták és a város fejlődésével, a belterület növekedésével beépítették.

A város külterületén járva a lapos, mélyebb fekvésű területek mellett szembetűnik a felszín nagy változatossága. Az egyik helyen a gyengébben tagolt szélbarázdás, hullámos felszínen járunk, máshol az egymásba torlódott futóhomokbuckák emelkednek ki. A város határának nyugati felén a futóhomokból épült formákat löszös köpeny borítja. A buckák közé gyakran mélyebb fekvésű területek ékelődnek helyenként kisebb tavakkal, zöldellő rétekkel.

Ebben a tanulmányban a felszín kialakulásával, geológiai képződményeivel, formatípusaival és a genetikai talajokkal foglalkozunk. Az éghajlati és a vízrajzi jellemzőket a kötet további tanulmányai tárgyalják.

A felszín kialakulása

Ha a város határának domborzati viszonyait, illetve a jelenlegi felszín kialakulását meg akarjuk ismerni, akkor a földtörténeti múltba az újharmad időszakig kell visszatekintenünk.

A szarmata időszak vulkáni tevékenységét követően az Alföld ÉK-i része süllyedni kezdett és a területet elöntötte a tenger. Ennek köszönhető, hogy az 1150 m mélységben található vulkáni képződményeket 150 – 200 m vastagságú agyag, agyagmárga, márga, mészmárga és mészkőrétegek borították be. A felsőpannóniai emeletben az ország jelentős részét borító beltenger fokozatosan kiédesedett és beltóvá alakult. Az Alföld ÉK-i részén a felsőpannon beltóba az ÉK-i Kárpátokból és É-Erdélyből érkező vízfolyások sok üledéket szállítottak. A Nyíregyházán létesített mélyfúrás arról tanúskodik, hogy a felsőpannóniai emeletben 600 – 700 m vastagságú agyag és agyagos homokréteg halmozódott fel. A sekély beltóban az ilyen mértékű üledékképződést a tó fenékszintjének fokozatos süllyedésével magyarázhatjuk.

A tó teljes feltöltődése a felsőpannóniai emelet végére következett be, majd a szárazzá vált felszínen fokozatosan indult meg az új vízhálózat kialakulása. Ez a vízrajz azonban még gyökeresen különbözött a maitól. Abban az időben az ÉK–Alföldön a vízfolyások É–D-i, illetve ÉK–DNy-i futásúak voltak és a legerősebben süllyedő Körös–vidék irányába tartottak

A földtörténeti negyedidőszak beköszöntése (2.5 millió évvel ezelőtt) jelentős változásokat hozott a terület fejlődéstörténetében. A folyóvízi feltöltődéssel nagyjából kiegyenlített felszínt újabb süllyedések érték. Ennek az lett a következménye, hogy a környező hegyvidékeken a vízfolyások erőteljes bevágó munkába kezdtek, a hegyvidékek előterében – az alföldi szakaszon – sok durva-

szemű üledéket raktak le. A kavics még a Nyírség É-i, ÉK-i részére is eljutott (Borsy Z. 1989). A nyíregyházi határban azonban ebben az időszakban is csak durva- és középszemű homok rakódott le (Urbancsek J. 1977), amelyet az Ős–Tapoly–Ondava és esetleg a Laborc szállított.

A középpleisztocénben a vízfolyások hordalékszállítása kissé megváltozott, ugyanis e fejlődési szakaszt főleg finomszemű üledék (apró- és középszemű homok, iszap, agyag) felhalmozódása jellemzi. A későbbiekben éppen ez a sok apró- és középszemű homokot tartalmazó rétegsor képezte a futóhomok forrását. A fúrásszelvények alapján megállapíthatjuk, hogy a terület süllyedése ebben az időszakban éppen a jelenlegi városmag alatt volt a legkisebb, és ezért itt a legvékonyabb a felhalmozott üledéksor.

A würm elején (70–80000 évvel ezelőtt) az Alföld ÉK-i részében az ÉK-i Kárpátokból és az É–Erdély felől lefutó vízfolyások még É–D-i, illetve ÉK–DNy-i irányban folytak és a Körös–vidék felé tartottak.

Az első jelentősebb változás 45–50000 évvel ezelőtt következett be, amikor a Tisza és a Szamos tektonikus mozgások hatására a hordalékkúp keleti peremére, a mai Ér–völgy környékére, tolódtak. Az Ős–Tapoly–Ondava és Laborc egy ideig még keresztül folytak a Nyírségen.

A felső–pleniglaciális időszak közepén a Bereg–Szatmári–síkság és a Bodrogköz süllyedni kezdett és minthogy az É-i részén a süllyedés valamivel erőteljesebb volt, a Tisza mintegy 20 000 – 22 000 évvel ezelőtt elhagyta az Ér-völgyet, és a Huszti–kapu után a Beregszászi hegyeket megkerülve ÉNy-nak fordult a Bodrogköz irányába. Mivel a Bodrogköz is süllyedt, a Tisza behatolt erre a területre. Innen a Tokaji-kapu kialakítása után nyílt meg az útja az Alföld belseje felé (2. ábra). A peremterületek süllyedésekor a Nyírség középső része megemelkedett és Hajdúhadház–Nyírbátor–Vásárosnamény irányában kialakult a vízválasztó.

A Tisza folyásirányának ÉNy-ra váltása azt eredményezte, hogy az É-ról érkező vízfolyások már nem juthattak el a Nyírség területére. A felső-pleniglaciális időszakban a hideg, száraz éghajlaton csak gyér sztyeppvegetáció fedte be a felszínen lévő folyóvízi üledéket. Ez a növényzet nem tudott kellő védelmet nyújtani az erős szelek támadásaival szemben, így a védtelen felszínen megindult a futóhomok formáinak kialakulása. A felszín átformálása közben a szél a korábbi vízfolyások elhagyott medreit homokkal temette be. A legjelentősebb homokmozgás a felső-pleniglaciális időszak első hideg maximuma idejére (26000–20000 év BP.) tehető.

A geomorfológiai és a rétegtani vizsgálataink (Borsy Z. – Lóki J. 1982.) során megállapítottuk, hogy a város környékének egyes részein a felső-pleniglaciálisban mérsékeltebb méretű volt a homokmozgás, mint a Nyírség É-i és középső területein. Ez valószínű a viszonylag magasabb talajvízállással és a növényzet védő hatásával magyarázható. Ott, ahol az északabbra fekvő deflációs övezetből nagyobb mennyiségű homokot halmozott össze a szél, kisebb fol-

tokon nagy reliefenergiájú buckás területek alakultak ki. Ilyenek a Rozsréti szőlőknél, Alsódarubokornál a Leshalom környékén, Őrhalomnál, Nagyszállástól É-ra, ÉNy-ra, Sóstó-hegynél és Felsőpázsitnál figyelhetők meg.

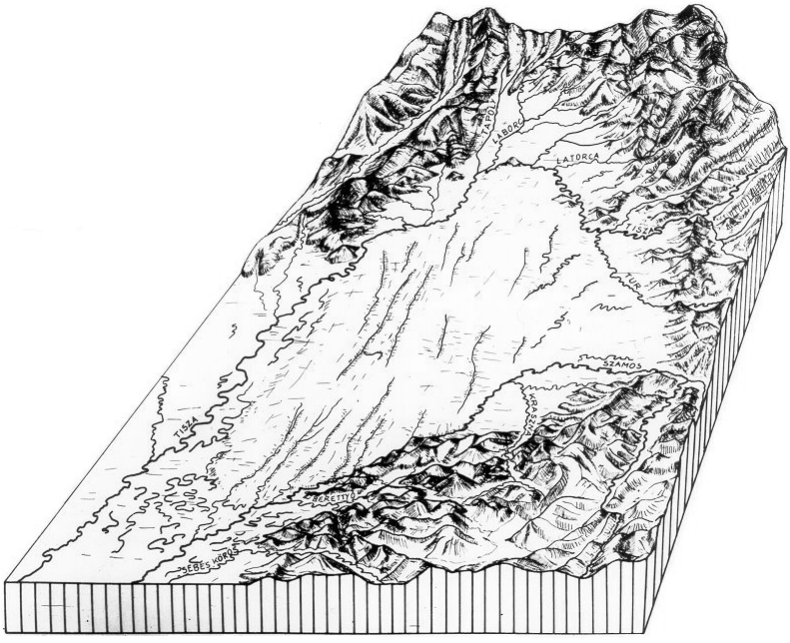

2. ábra Az Alföld ÉK-i részének folyóhálózata a felső-pleniglaciális időszak második felében (Borsy Z.–Félegyházi E. 1982)

A felső-pleniglaciális első hideg maximuma után kissé enyhébb, nedvesebb lett az éghajlat és az alacsonyabban fekvő futóhomok területeket már jobban védte a növényzet, amelyen megindulhatott a hullóporos takaró képződése. A hullópor azokról a területekről származott, ahol továbbra is mozgásban volt a futóhomok. A mozgó homokból kifújt poranyag az alacsonyabban fekvő, megkötött buckás felszíneken rakódott le. A lerakódott poranyagból a diagenezis során lösz képződött. A löszös takaró elsősorban a Nyírség ÉNy-i részének buckáit borította be, de a várostól Ny-ra is előfordul és a vastagsága helyenként megközelíti a 2.5 m-t. A löszös réteg a buckák oldalán és a buckák közötti mélyedésben a legvastagabb. A buckák tetején az erózió hatására a löszös takaró elvékonyodott, sőt helyenként a futóhomok a felszínre került.

A későglaciálisban az enyhébb nedvesebb és szárazabb, hidegebb időszakok váltogatták egymást. Az Allerödben a júliusi középhőmérséklet már elérte a 16 ^{o}C-t és erdős sztyepp, illetve sztyeppvegetáció védte a felszínt a szélerózió-tól. A növényzet alatt megindult a talaj képződése.

A 6 – 8 °C-al alacsonyabb hőmérsékletű száraz Dryas időszakban a magasabban fekvő buckás felszíneken a növényzet gyérebbé vált, és ott újra megindult a futóhomok képződése. A futóhomok több helyen rányomult a korábban kialakult formákra, illetve az Alleröd talajokra. A homok mozgását éppen az eltemetett talajok jelzik, amelyeken helyenként 4–10 m vastagságú változatos felszínű futóhomok halmozódott fel. A radiokarbon vizsgálatok (Borsy Z.–Csongor É.–Félegyházy E.–Lóki J.–Szabó I. 1981, Borsy Z.–Csongor É.–Lóki J. –Szabó I. 1985, Borsy Z–Félegyházy E.–Lóki J. 1988, J. Lóki – E. Hertelendi – Z. Borsy 1994) arról tanúskodnak, hogy a Nyírségben a későglaciális időszakban kétszer is képződhetett talajtakaró, melyet a száraz, hideg időszakokban homok borított be. Így a felső-pleniglaciális nagy homokmozgással együtt három würmkori homokmozgással kell számolnunk. Nyíregyháza határában eddig Őrhalomnál (a várostól Ény-ra) lévő feltárásban találtunk Alleröd időszakbeli fosszilis talajt, amelyet a fiatalabb Dryasban képződött futóhomok borított be. Ennek alapján azt állíthatjuk, hogy a városnak vannak olyan körzetei, ahol a futóhomok két időszakban képződött.

A holocén beköszöntését (10200 éve) a melegebbé váló éghajlat jelzi. Az enyhébb, nedvesebb éghajlaton kialakult növényzet egyre jobban védte a felszínt, ezért a homokmozgás fokozatosan megszűnt. A történelmi időben az antropogén hatásra többször bekövetkezett homokmozgás csak kisebb felszínátalakulást eredményezett.

A terület geológiai képződményei

A fejlődéstörténet alapján megállapíthatjuk, hogy a felszínen felső-pleniglaciális korúnál idősebb képződmények nem fordulnak elő. A nyíregyházi határban az alábbi geológiai képződményekkel találkozhatunk.

1. Futóhomok. Az elhagyott medermaradványok kivételével a felszínen, vagy a löszös takaró alatt szinte mindenütt megtalálható. A szélfújta homok a hordalékkúp folyóvízi homokjából képződött a felső-pleniglaciális időszakban. A növényzettel nem védett területeken a későglaciális Dryas időszakában átrendeződött. A felszíni vékony, esetleg néhány dm-es réteg antropogén hatásra a kora tavaszi és téli időszakban (Lóki J. 1985) gyakran mozgásba lendül.

A futóhomok általában folyóvízi üledékre (homok, iszapos homok, iszapos – agyagos homok), vagy löszszerű üledékre települ. Vastagsága átlagosan nem éri el a 10 m-t. Helyenként azonban csak néhány dm, az akkumulációs területeken azonban elérheti a 20–22 m-t is.

A futóhomok feltárásokat elemezve megállapíthatjuk, hogy a rétegekben az apró szemű homok az uralkodó. A buckákban a finomabb és durvább szemcseösszetételű rétegek váltakoznak. Amikor az erősebb szelek szállították a homokot, akkor néhány cm vastagságú olyan réteg is kialakult, amelyben a középszemű homok %-os aránya a magasabb. A finomabb szemcse-összetételű

rétegek vastagsága is eltérő. Ezeknek a nedvesség megtartásában van jelentőségük. A nyírségi feltárásokban nagyon szembetűnők a homok színénél sötétebb, különböző vastagságú és különböző távolságban elhelyezkedő vasas barnaszalagok, amelyet a szakirodalom a népi elnevezés után kovárványnak nevez.

A futóhomok rétegekből begyűjtött minták mikroszkópos vizsgálata arról tanúskodik, hogy a szemcsék többsége kvarc. A folyóvízi homokra jellemző színes elegyrészek, valamint a csillám csak kis százalékban fordul elő, ugyanis ezek a kevésbé ellenálló szemcsék az eolikus szállítás során hamar elkopnak. A kvarcszemcsék felületének elektronmikroszkópos vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a homokszemcsék többsége gyengén koptatott, ami arra utal, hogy a futóhomok csak néhány km-es út megtétele után halmozódott fel.

2. Löszös homok, homokos lösz. A felszínfejlődésből adódóan a löszös takaró a város Ny-i határában fordul elő. Vastagsága általában 0.5 – 2.5 m között váltakozik. A minták mechanikai összetételét tekintve nagy eltéréseket tapasztalunk. Helyenként a löszfrakció alig haladja meg a 10 %-ot, máshol viszont jelentős. A vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy a buckák közötti mélyedésekből és a deflációs laposokról begyűjtött minták több finom porfrakciót tartalmaznak. Továbbá az is megállapítható, hogy Ny-i irányba haladva a finomabb szemcsék aránya emelkedik a buckákat fedő löszös rétegekben.

3. Szikes löszös homok, szikes homokos lösz. A löszös üledékkel borított mélyebben fekvő területeken fordul elő. Ezeknek a területeknek a kiterjedése viszonylag kicsi. A szikesedést főképpen a függőleges irányú ingadozást végző talajvíz sófelhalmozó tevékenysége idézte elő. Kialakulásuk annak is köszönhető, hogy a zárt buckaközi mélyedések pangóvízei a száraz, nyári időszakban elpárologtak, és az oldott sók kicsapódtak.

4. Öntésképződmények (öntéshomok, öntésiszap, öntésagyag). Ebbe a kategóriába a buckaközi laposokban és az elhagyott folyómedrekben a holocén folyamán felhalmozott üledékek tartoznak. A buckák kialakulása óta eltelt évezredek alatt tekintélyes mennyiségű üledék mosódott le és halmozódott fel a lapos vízállásos területeken. Az öntésképződmények kialakulása az egész holocén folyamán tartott. A művelés alatt álló buckákról a lemosódás sokkal intenzívebb, mint a növényzettel (erdővel) védettekről. Az elhagyott völgyekben lévő üledékszintek a holocén szárazabb–nedvesebb éghajlati szakaszaihoz kapcsolódnak. Az öntésképződmények teteje humuszosabb, amely alatt általában a mészfelhalmozódás is megfigyelhető.

5. Kotu. A terület legmélyebb foltjain fordul elő. A kotu tulajdonképpen a szerves anyagoknak humuszos iszappal való keveredése. A szervesanyagtartalom helyenként meghaladja a 30 %-ot. A rétegek vastagsága általában nem éri el a fél métert. A pollenanalitikai vizsgálatok alapján megállapíthatjuk, hogy az elhagyott folyóvölgyekben képződött kotu rétegek az utolsó 7000 évben keletkeztek.

A nyíregyházi határ formatípusai

A felszínfejlődésből már ismert, hogy a hordalékkúp felszínét a pleisztocén végén a szél alakította, ezért ennek megfelelően a város határában is az eolikus formák uralkodnak. A félig kötött futóhomok formák közül a szélbarázdák, garmadák és maradékgerincek alakultak ki, de képződtek különböző nagyságú deflációs mélyedések, deflációs eredetű nagyobb lapos felszínek és kisebb–nagyobb akkumulációs homokmezők is. A nyíregyházi határ geomorfológiai térképezését a hetvenes évek második felében végeztük és elkészítettük a város geomorfológiai térképét (Borsy Z–Lóki J. 1982). Az egyes formák jellemzőit az alábbiakban tekintjük át.

Szélbarázdák. A város határában előforduló szélbarázdákat két csoportba sorolhatjuk. Ott, ahol a növényzet jobban védte a felszínt egymással párhuzamosan elhelyezkedő, hosszan elnyúló szélbarázdák alakultak ki (3. ábra). Méretük viszonylag kis területen is változó. Helyenként csak 1–2 m mélyek, máshol 3–4 m-t is elérhet a mélységük.

A növényzettel kevésbé védett felszínen a szél oldalirányban is nagyobb felületen tudott támadni, ezért ott ovális alaprajzú szélbarázdák képződtek (4. ábra). Ezeknek a formáknak is nagyon különböző az alakja és a mérete. A 60–80 m-es kisebb ovális szélbarázdák mellett gyakoriak a 100–200 m hosszúak és szép számmal fordulnak elő 300–400 m hosszan elnyúló formák is.

A szélbarázdás felszínek tanulmányozásakor arra is felfigyeltünk, hogy a szélbarázdák helyenként szélbarázdasort alkotnak. A szélbarázdasorok kialakulási helyén a szélnek hosszabb szakaszon nagyobb volt a munkavégző képessége, mint amennyi a hordalék elszállításához szükséges.

Maradékgerincek. A nyíregyházi határban ott, ahol a hosszanti szélbarázdák kialakultak a barázdák között különböző szélességű, egymással párhuzamos gerincek húzódnak. Ezeket maradékgerinceknek nevezzük.

A formák elkülönítése csak belső szerkezetük feltárásával végezhető el. A maradékgerincek tanulmányozása alapján megállapítottuk, hogy ezek a formák a város határában két csoportba sorolhatók.

Az első csoportba azok a formák tartoznak, amelyek főképpen a deflációs jellegű területeken alakultak ki. Itt nagyon gyakori eset, hogy a szélbarázdák részben, vagy egészben folyóvízi homokba mélyültek, és ennek megfelelően a közöttük húzódó maradékgerincekben is előfordul a folyóvízi homok, sőt az alsó részük teljes egészében a folyóvízi homokra jellemző rétegződésű.

A másik csoportba sorolhatók azok a maradékgerincek, amelyek a korábban felhalmozott futóhomokban kialakult szélbarázdák között húzódnak. Ezeknek a gerinceknek a magasságában még akkor is számottevő az eltérés, ha viszonylag közel vannak egymáshoz. Ezeknek a formáknak a feltárásaiban a réteglapok helyzete nagyon változatos, de a teljes keresztmetszetükben futóhomokból állnak.

3. ábra. Egymással párhuzamosan futó szélbarázdák és maradékgerincek a Lócibokortól K-re

4. ábra. Ovális alaprajzú kis szélbarázda, mögötte parabolaszerű garmadával

5. ábra Deflációs jellegű lapos felszín Őrhalomtól Ny-ra

6. ábra A szél által kialakított nyíregyházi Sóstó részlete

Garmadák. A szélbarázdákból kifújt homokot a szél nagyon gyakran garmadákba rendezi. A város határában a garmadáknak két típusa fordul elő.

Az egyik a parabola alakú garmada, amely a rövidszárú parabolához hasonlít. Ezek a formák közvetlenül a szélbarázdákhoz kapcsolódnak és szélverte lejtőjük a barázdák lejtőinek folytatásai. A külső lejtők viszont meredekebbek.

A garmadák másik típusa a hosszanti garmada, amely nem tapad közvetlenül a szélbarázdához, hanem attól kissé távolabb ovális alakban helyezkedik el. A hosszanti garmadákat a terület nyugati részén löszös köpeny fedi. Ezek a formák a felső-pleniglaciális időszakban képződtek. Az ovális alaprajzú garmadák gyakori formák az akkumulációs eredetű homokmezőkön, ezek egy része a Dryas időszakban keletkezett.

A hosszanti garmadák gyakran 3–5 formából álló garmadasort alkotnak. Az összetorlódott garmadák általában nem egy vonalban rendeződtek, ezért a gerincvonaluk hullámos.

Deflációs mélyedések, deflációs eredetű nagyobb lapos felszínek. A város határának geomorfológiai térképezésekor felfigyeltünk arra, hogy a vastagabb futóhomokkal fedett, változatosabb homokfelszínű területektől É-ra mindig egy deflációs rész helyezkedik el. Minél nagyobb az akkumulációs mező, annál kiterjedtebb a deflációs terület.

A deflációs mélyedések főképpen a város nyugati területein fordulnak elő. Alakjuk és méretük nagyon változatos és a legnagyobb átmérőjük a 2 km-t is elérheti. Tőlük D-re mindenütt megfigyelhetők a felhalmozott homoktömegek, amelyek a kialakulásukat is igazolják.

A deflációs eredetű nagyobb lapos felszínek méretei jelentősebbek az előző formáknál és fokozatosan mennek át a tőlük D-re található akkumulációs homokmezőbe. A deflációs mélyedések és laposok felszíne gyengén tagolt (5. ábra). Több helyen lehet bennük látni kisebb méretű szélbarázdákat, maradékgerinceket.

Itt kell megjegyeznünk a belvárostól É-ra található Sóstó (6. ábra) kialakulását, amely az eolikus felszínalakításnak köszönhető. Az eredeti állapotát az ember már jelentősen átformálta.

Akkumulációs eredetű nagyobb homokfelszínek. A deflációs mezőktől D-re a kifújt homok egymásba torlódott buckákba, zárt buckamezőbe halmozódott fel. A változatos felszínű akkumulációs mezőkön a jelentős méretű pozitív formák mellett megfigyelhetők a buckaközi mélyedések, sőt szép számmal akadnak mély szélbarázdák is, mögöttük magasra emelkedő parabola alakú garmadákkal.

Elhagyott folyómedrek. A város határában több helyen lehet látni medermaradványokat. A város Ny-i részén a számuk kevesebb, ami azzal magyarázható, hogy ezt a területet már az interpleniglaciális időszakban elhagyták a hordalékkúpot építő folyók és az élővíz nélkül maradt felszínt az eolikus folyamatok átalakították. Az első medermaradványok a városközponttól Ny-ra 3 – 5

km távolságra jelennek meg. A jelentősebb méretűek közül az egyik a város D-i szélétől Újfehértó irányába húzódik, a másik pedig Kemecse irányából Oroson keresztül Nagykálló felé tart. Ezeket a hordalékkúp épülésekor az É-ról D-re tartó Ős–Tapoly–Ondava hagyhatta hátra.

A város határának talajtani viszonyait jól szemlélteti a százezres méretarányú agrotopográfiai felvételezés alapján készült térkép (7. Ábra).

A város külterületét is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy nagy területen ***kovárványos barna erdőtalaj*** borítja a felszínt. Ez a talaj a szénsavas, meszet nem tartalmazó homokon az erdőtakaró alatt alakult ki. A talajszelvényben a felhalmozódási szint nem egységes, hanem szalagokra bontott. A barna vastartalmú szalagok általában 15 – 20 cm-re követik egymást és a vastagságuk változó. A csíkozottság helyenként 2–4 m mélységig is megfigyelhető. A talaj legfelső szintje általában kevés (1–2 %) humuszt tartalmaz. A kovárványos talajnak jobb a víztartó képessége, mint a laza futóhomoké.

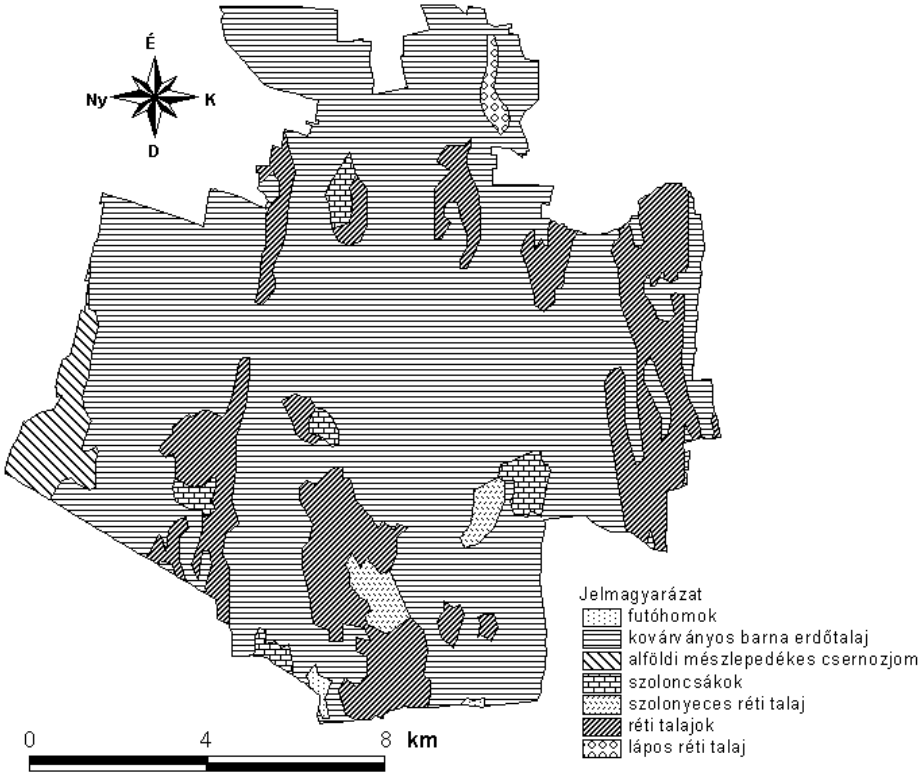

7. ábra Nyíregyháza talajai

A terület talajtani adottságai

A város térképén szembetűnők a jelentős kiterjedésű, réti talajokat feltüntető területek. A ***réti talajok*** a homokvonulatok közötti laposokban és az elhagyott egykori folyómedrekben alakultak ki. Humusztartalmuk változó. Azokban a rétegekben, amelyekben sok a buckákról lehordott durvábbszemű homok kevesebb a tápanyag- és humusztartalom. Ott viszont, ahol iszapos homok az alapkőzet, előfordul 2–3 %-os humusztartalom és magas tápanyagtartalom is.

A város külterületének Ny-i szegélyén 6–7 km hosszúságban, 2–3 km szélességben, ahol löszös üledék borítja a felszínt ***alföldi mészlepedékes csernozjom*** talaj képződött. A talajok közül ez a legjobb minőségű.

Szoloncsákok a Nagy–Vadas–tótól É-ra, a Hosszúháti–tó mellett, a Nyírjes területén,Őrhalomtól É-ra, a szolonyeces réti talaj a Szelkó–tótól K-re és a lápos réti talajok a Sóstóhegytől D-re csak kisebb foltokban fordulnak elő. Területi kiterjedésük gazdasági szempontból nem jelentős.

IRODALOM

Borsy Z.–Csongor É.–Félegyházy E.–Lóki J.–Szabó I. (1981): A futóhomok mozgásának periódusai a radiokarbon vizsgálatok tükrében Aranyosapáti határában. Szabolcs–Szatmári Szemle 2. pp. 45 – 50.

Borsy Z. – Lóki J. (1982): Nyíregyháza geomorfológiája. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyhaziensis Tom 9. pp. 5–19.

Borsy Z.–Csongor É.– Lóki J. –Szabó I. (1985): Recent results in the radiocarbon dating of windblown sand movements in Tisza –Bodrog Interfluve. (Újabb koradatok a bodrogközi futóhomok mozgásának idejéhez.) Acta Geogr. Debrecina pp. 5–16.

Borsy Z–Félegyházy E.–Lóki J. (1988): A Bodrogköz természeti viszonyai. In. Bodrogköz Ember–Táj–Mezőgazdaság Miskolc pp. 1–92.

Borsy Z. (1989): Az Alföld hordalékkúpjainak negyedidőszaki fejlődéstörténete. Földrajzi Értesítő XXXVIII. 3–4. pp. 211–224.

Lóki J. (1985): A téli nyírségi szélerózióról. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyhaziensis Tom 10/H. pp. 35–41.

J. Lóki – E. Hertelendi – Z. Borsy (1994): New dating of blown sand movement in the Nyírség. Acta Geographica Debrecina 1993 Debrecen pp. 67–76.

Urbancsek J. (1977): Magyarország mélyfúrású kútjainak katasztere. VII. kötet p. 546.

Dr. habil Kormány Gyula

Nyíregyháza éghajlata

1. A város éghajlatának jellemző vonásai

Nyíregyháza éghajlata szárazföldi jellegű. Az Alföldnek azon a részén fekszik, ahol részben már átmeneteket mutat a meleg-száraz éghajlati területből a mérsékelten meleg, mérsékelten száraz, hideg telű területek felé. (Magyarország Nemzeti Atlasza 1989.)

A város éghajlatának alakításában a napsugárzáson kívül a szárazföldi hatások túlsúlyával az atlanti-óceáni és a földközi-tengeri légtömegek hatása játszik szerepet. A domborzat jelentéktelen (15-20 m) magasságkülönbségei önmagukban nem eredményeznek jelentősebb éghajlat-módosító hatásokat. Kétségtelen, hogy a város klímáját az emberi létesítmények; pl. a lakóépületek térbeli rendje, magassága, az utcák futásiránya, burkolata, a zöld felületek nagysága, az ipari üzemek égtáji helyzete stb. időnként módosítják, mikroklimatikus viszonyokat idéznek elő, de éghajlatában alapvető változásokat nem okoznak.

Nyíregyházán rendszeres meteorológiai megfigyeléseket 1866 óta végeznek, így sokéves éghajlati adatsorok (napfénytartam, léghőmérséklet, légáramlások, felhőzet, csapadék) állnak rendelkezésünkre, melyek jó alapot jelentenek a város klimatikus viszonyai a feltárásához.

2. Éghajlati elemek

2.1. Napsugárzás

Az éghajlat alakításánál meghatározó az a sugárzó energia, amely a Napból a földfelszínre jut. Számszerű jellemzésére a *globálsugárzás* szolgál. A globálsugárzás az az energiamennyiség, amely a teljes sugárzásból a vízszintes sík felületegységre időegység alatt érkezik. A város globálsugárzás évi összege – 42 év (1958-2001) átlagai alapján – 4300-4500 MJm^2 (Mega Joule). Ezzel az értékkel hazánk globálsugárzásban bővebben ellátott területeihez – Debrecen, Szolnok, Baja, Pécs környéke – tartozik. *A sugárzási viszonyok a nyári félévben a legkedvezőbbek*, ekkor a sugárösszeg havonta 590-697 MJm^2 között változik. *Legkevesebb* a besugárzás december hónapban (77 MJm^2) a nagy borultság és a rövid nappalok miatt.

Az éghajlat fontos alkotóeleme a *napsütéses órák száma.* Nyíregyházán a napfényes órák évi összege 1966 óra. A sokévi átlagtól azonban jelentős eltérések lehetnek (*1. táblázat*).

1. táblázat. Havi és éves napfényes órák száma 1901-2002 között

Hónap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Sokéves átlag
Napfényes órák száma	62	75	139	189	251	259	281	262	191	138	67	46	1966

Voltak évek, amikor lényegesen több volt a napsütéses órák összege az átlagnál. Pl. 1934-ben 2200 óra, 1946-ban 2280 óra, 1961-ben 2340 óra, 1986-ban 2205 óra. Előfordultak olyan évek is, amikor összesen csak 1620-1637 órát sütött a Nap (1970-1972 évben). A napfénytartam óraösszegei mintegy 20-130 órával maradnak el Békéscsaba, Szeged, Kecskemét hasonló adatai mögött, és 30-70 órával haladják meg Sátoraljaújhely, Miskolc, Ózd évi napfénytartamát.

A napsütéses órák száma júliusban és augusztusban a legtöbb (262-281 óra), decemberben és januárban pedig a legkevesebb (46-62 óra). A legnapfényesebb napszakok általában májusban és augusztusban vannak, 10-15 óra. A lehetséges időtartamnak 75-80 %-ában van napsütés. Legszegényebb napfényes napszakok (napi 1-2 óra) decemberben tapasztalhatók. *A napfénytartam* elsősorban a nappalok hosszával változik egyértelműen, másodsorban *szoros összefüggésben van a felhőzet mértékével.* A felhős napok évi átlaga 59,9 % (*2. táblázat*).

2. táblázat. A felhőzet havi és éves átlagai 1901-2002 között (%)

Hónap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Sokéves átlag
Felhőzet átlagai %-ban	71,5	69	60,4	58,7	56,5	53	52	46	49	51,5	75	76,5	59,9

A város légtere hazánk legderültebb részeihez tartozik. Hasonló értékeket találunk Debrecen, Szolnok, Jászberény, Baja körzetében. A táblázat adataiból megállapítható, hogy legnagyobb a felhőzet aránya decemberben (76,5 %), legderültebb hónapunk augusztus (46 %) és szeptember (49 %).

2.2. A levegő hőmérséklete

A hőmérséklet legalapvetőbb éghajlati elemünk. Értéke érzékenyen befolyásolja a hőháztartás alakulását, a légáramlatok aktivitását, a levegő páratartalmát, a bioszféra folyamatait.

A város *hőmérsékletének évi menete* lényegében ugyanolyan, mint az Alföld egyéb területein (*1. ábra*). A legalacsonyabb hőmérséklet (-2,4°C) januárban, a legmagasabb júliusban (+20,6 °C) van (*3. táblázat*). Az évi középhőmérséklet 9,8 °C, amely 0,7°C-kal több mint Kisvárda területén, de 0,3 °C -kal kisebb Debrecen hőmérsékleténél.

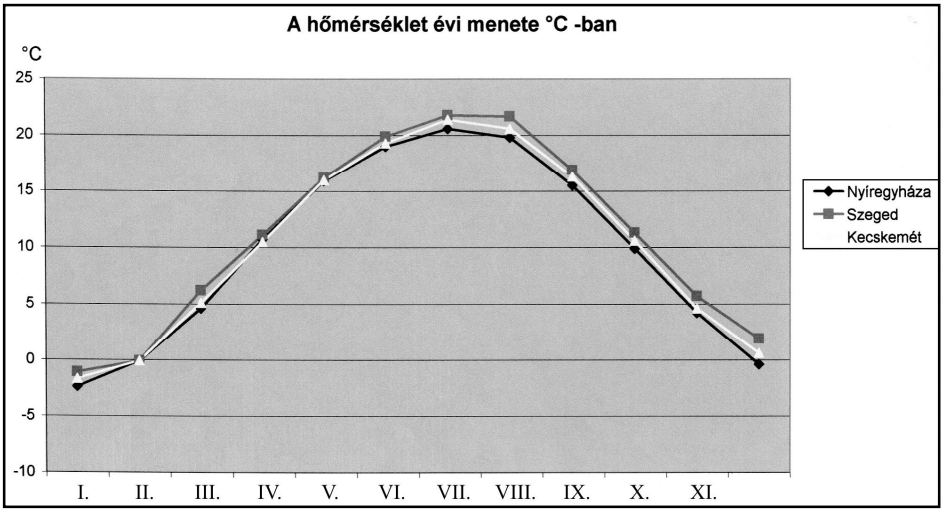

1 ábra. A hőmérséklet évi menete °C-ban

A hőmérséklet sokévi átlagától egyes években jelentős eltérések lehetnek. Ezt bizonyítja a *4. táblázat* adatsora is, ahol látható, hogy 1934-ben 1,9 °C -kal volt több, 1940-ben pedig 2,4 °C-kal volt kevesebb az évi középhőmérséklet (*4. táblázat*).

A hőmérséklet évi menetében a januári minimumtól a júliusi maximumig, illetve a júliusi maximumtól a januári minimumig kisebb-nagyobb hőmérsékleti *ingadozások jelentkeznek.* Legjelentősebb a június elején bekövetkező hőcsökkenés, amit az atlanti hűvös csapadékot szállító légtömegek érkezése okoz. Kisebb hőmérsékleti visszaesések közül a február első felében és május 10., 20. körüli (májusi fagyok) jelentősek, melyek jelentkezését a sarkvidéki hideg légtömegek beáramlásával magyarázhatjuk. A februári hőcsökkenést fokozhatja a hótakaró kisugárzása is. Felismerhető még a hőmérséklet évi menetében szeptember második felében jelentkező felmelegedés, ez különösen kedvező feltételeket nyújt a gyümölcs és a szőlő éréséhez. November vége felé a Földközi-tenger felől áramló enyhébb levegő okoz felmelegedést.

3. táblázat. Havi és éves léghőmérsékleti átlagok 1870-2002 között

Hónap	**I.**	**II.**	**III.**	**IV.**	**V.**	**VI.**	**VII.**	**VIII.**	**IX.**	**X.**	**XI.**	**XII.**	**Sokéves átlag**
°C	-2,4	-0,1	4,6	10,7	15,9	19	20,6	19,8	15,5	9,9	4,2	-0,4	9,8

A legnagyobb havi ingások márciusban és októberben fordulnak elő. Márciusban lehet 15 °C-os fagy, de 20 °C-os meleg is. Októberben mértek már

30 °C-os hőséget, de -6 °C-os fagyot is. Figyelemre méltóan alakul a *hőmérséklet napi ingása.* Télen átlagosan 5-6 °C, nyáron 12-14 °C. Borús, esős időben ennél kisebb, felhőmentes nyári napokon viszont elérheti a 25 °C-ot is. *Az első nagyobb lehülés augusztus végén és november 10., 20. között* figyelhető meg, amit a sarkvidéki eredetű hideg betörések hatása idéz elő.

Az egyes hónapok középhőmérsékleteit összehasonlítva tapasztalhatjuk, hogy amíg a nyári és a téli hónapok között 1-2 °C-os a hőmérséklet különbség, addig tavasszal és ősszel 5-6 °C-kal emelkedik, illetve süllyed a havi középhőmérséklet egyik hónapról a másikra.

A téli hónapok középhőmérséklete a legbizonytalanabb. 132 év alatt előfordult legenyhébb (+3,6 °C) és leghidegebb (-11,6 °C) január középhőmérséklete 15,2 °C-kal különbözött egymástól. A téli hőmérséklet erőteljes csökkenését az ÉK-ről érkező szárazföldi hideg légtömegek uralomra jutása okozza. A januári, illetve a téli hónapok átmeneti enyhülése akkor következik be, amikor az Adria felől egy-egy ciklon halad át a Kárpát-medence fölött.

4. táblázat. A léghőmérséklet havi és éves szélső értékei 1870-2002 között (°C)

Hónap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Átlag, Év
Legmagasabb	3,6	4,9	9,1	15,1	20,7	23,3	24,2	23,5	20,8	14,5	10,4	4,0	11,7
Év	1936	1925	1934	1920	1891	1964	1932 1936	1952	1892	1896	1926 1973	1915 1960	1934
Legalacsonyabb	-11,6	-8,4	-1,6	6,9	10,6	16,4	17,7	17,2	11,9	5,9	-1,6	-10,7	7,4
Év	1893	1940	1875	1929	1874	1923	1913	1940	1912	1920	1908	1879	1940
Ingás	15,2	10,7	8,2	10,1	6,9	6,5	6,3	8,9	18,3	12,0	14,7		4,3
Abszolút max.	13,6	18,7	25,3	30,6	33,5	37,0	38,7	39,9	34,2	30,2	27,0	16,0	**Absz.max.-min., év**
Év	1931	1925	1974	1950	1958	1908	1928	1952	1928	1935	1961	1903	39,9
Nap	14	16	21	21	15	20	17	16	9	6	19	2	1952. VIII.16.
Abszolút min.	-26,7	-27,8	-16,5	-7,4	-3,4	-0,2	4,5	3,2	-3,4	-14	-17,2	-27,5	-27,8
Év	1942	1940	1929	1931	1914	1918	1902	1919	1921	1920	1948	1902	1940.
Nap	24	18	2	3	4	4	4	26	30	31	29	14	II.18.
Absz.ingadozás	40,3	46,5	40,5	38,0	36,2	37,2	34,2	35,2	37,6	44,2	39,6	43,5	67,7

Nyáron ilyen nagymértékű változások nem fordulnak elő, de 5-6 °C-os ingadozás ebben az időszakban is lehetséges. Tekintélyes ingást figyelhetünk meg a *hőmérséklet tényleges, legmagasabb és legalacsonyabb értékeinél* (*4. táblázat*). Az adatokból kitűnik, hogy Nyíregyházán 1871-2002. között a legnagyobb meleg (39,9 °C) 1952. augusztus 16-án, a leghidegebbet pedig (-27,8 °C)

1940. február 18-án mérték. A hőmérséklet abszolút ingása 67,7 °C, amely az óceántól való nagyobb távolságra, illetve a kontinentális légtömegek dominanciájára utal.

Éghajlata szeszélyességét tanúsítják a hőmérséklet változékonyságának értékei is. Változékonyság alatt az egymást követő napok hőmérsékletének eltéréseit, ingadozásait értjük. Legnagyobb változások mindig a hőcsökkenések alkalmával lépnek fel. Pl. Nyíregyházán 1921. augusztus 13-án 11,7 °C-kal, 1961. április 9-én 10,1 °C-kal, 1977. április 29-én 10,1 °C-kal volt alacsonyabb a napi középhőmérséklet az előző napon mért értéknél. *A hőcsökkenéseknek nagyobb a valószínűsége, mint a hőemelkedéseknek.* A levegő felmelegedése (intenzív sugárzás esetén is) sokkal lassabban következik be mint az erős lehűlése. Kivételt képeznek ez alól a téli hónapok. A téli hónapokban az egy napi felmelegedés maximális értékei nagyobbak lehetnek a lehűlésnél. Pl.1963. február 2-án a hajnali – 23 °C-ról 3-án a délutáni órákra + 2 °C-ra emelkedett a hőmérséklet. 16 óra leforgása alatt 25 °C-os hőingadozás következett be. Ilyenkor a gyors és nagy hőmérsékletváltozást a meleg földközi-tengeri eredetű légtömegek érkezése okozza. Nyáron a nagyobb mértékű hőmérsékletváltozás rendszerint akkor fordul elő, ha hőség idején É felől áramló, zivatarokat okozó hideg légtömegek árasztják el területünket.

A fentiekből megállapíthatjuk, hogy Nyíregyháza hőmérsékletének napi és évi átlagai igen tág határok között ingadoznak. Előfordulhat, hogy ugyanazon a napon egyes években 20, sőt 30 °C -kal melegebb vagy hidegebb lehet. Éghajlatunknak ez a szeszélyes volta a mezőgazdaságban okozhat jelentős károkat.

2.3. A szélviszonyok

Nyíregyháza szélviszonyainak kialakításában az Északi-középhegység, az ÉK-i Kárpátok és az Erdélyi-szigethegység viszonylagos közelsége, valamint az északi és a déli nyitottság játszik döntő szerepet. *Elsőként a szél két fő tulajdonságát, irányát és sebességét vizsgáljuk meg.* Talajközeli légterében 100 év átlagában a *leggyakoribb szélirány az É-i, ÉK-i, illetve a DNy-i* - a többi irányból fújó szél alig vehető számításba (*5. táblázat*).

5. táblázat. A szélirányok gyakorisága %-ban 100 év (1901-2001) átlagában

Égtáj	É	ÉK	K	DK	D	DNY	NY	ÉNY	Szélcsend
%	18,5	16,7	5,2	3,0	9,7	11,5	4,7	2,6	28,1

Az É-i, ÉK-i szélirány kialakulása azzal magyarázható, hogy az Alföld É-nak, ÉK-nek tartó része az Északi-középhegység és az ÉK-i Kárpátok által összeszűkülő csatornát alkot. Ez arra kényszeríti az Ukrajna felől érkező Erdős-Kárpátok hágóin átjutó szeleket, hogy a csatorna tengelyébe haladjanak. A csatornából az

Alföld sík területére kilépő légtömegek szétterjednek és az É-i irányból érkező szél egy része ÉK-i irányúvá válik. Ennek következtében Nyíregyháza az É-i és az ÉK-i szelek fő útvonalába esik.

A DNy-i szelek nagyobb gyakorisága onnan származik, hogy a Dévényi-kapun át nagy sebességgel behatoló ÉNy-i áramlás az országban szétterülve az Alföld K-i részén DNy-i irányból fúvó szélként jelentkezik (Péczely Gy. 1957).

Az évi szélcsend-gyakoriság viszonylag alacsony %-a arra utal, hogy Nyíregyháza területe az ország szeles tájaihoz tartozik, mint például Sátoraljaújhely, Sopron, stb. környéke.

A szélirányok gyakoriságának arányszámai az egyes évszakokban jelentékeny változást mutatnak (*6. táblázat*)

6. táblázat. A szélirányok évszakos gyakorisága 50 év (1951-2001) átlagában (%)

Égtáj	É	ÉK	K	DK	D	DNY	NY	ÉNY	Szélcsend
Tél	14,8	14,5	5,6	4,0	12,7	13,1	4,5	1,3	29,6
Tavasz	23,9	20,5	6,4	4,0	8,6	12,0	3,4	3,2	19,7
Nyár	18,9	15,9	4,9	2,1	7,8	10,0	7,5	4,0	27,6
Ősz	14,9	15,8	3,9	2,0	9,7	10,9	3,6	2,0	35,5
Éves átlag	18,5	16,7	5,2	3,0	9,7	11,5	4,7	2,6	28,1

A táblázat adatai alapján megállapítható, hogy minden évszakban legnagyobb gyakorisággal az É-i, az ÉK-i szél fúj majdnem egyenlő arányban. Ugyancsak minden évszakban gyakori a DNy-i szél is. A D-i irányból fújó szelek gyakoriságának arányszáma télen és ősszel jelentősen megnő, ilyenkor legtöbbször enyhe és páratelt légtömegeket szállítanak.

Az uralkodó szelek jellemzője még, hogy az É-i, ÉK-i szelek leginkább szárazak, míg a DNy-i irányból jövők általában esőt hozók.

Az évszakok közül szélgyakoriságával, szélerősségével különösen kiemelkedik a tavasz (március, április). Ilyenkor az É-i, ÉK-i szelek a legintenzívebbek, ugyanakkor a szélcsendek arányszáma nagymértékben visszaesik. A szélgyakoriság évi menetében figyelmet érdemel a szélcsendnek az őszi tetőzése. A koraősz leginkább szélcsendes évszak. Ilyenkor derült, kissé nyárias időjárás jut uralomra, s erre az időszakra esik a „vénasszonyok nyara".

A szélsebesség évi menete nem mutat jelentősebb változásokat (*7. táblázat*).

7. táblázat. A szélsebesség havi és éves középértékei 1968-2001 között (m/sec)

Hónap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Sokéves átlag
m/sec	2,4	2,8	3,5	3,2	2,9	2,9	2,9	2,4	2,3	2,8	2,5	2,3	2,6

A nagyobb sebességű szelek leggyakrabban, március és április hónapokban jelentkeznek. Átlagsebességük 15-20 km/óra között ingadozik, amelyek száraz időben már kisebb mértékű homokmozgást is előidézhetnek.

A talajpusztító és közlekedést akadályozó (hófúvások) hatásuk miatt különösen figyelmet érdemelnek a *viharos szelek,* amelyek döntően az É-i hidegbetörések alkalmával jelentkeznek.

A viharos napok gyakorisága márciusban, áprilisban tetőzik – ebben az időszakban átlagosan 10-15 napon lehet viharos szelekre számítani. A nyári és az őszi hónapokra leggyakrabban az ÉK-i és DNy-i viharos szelek jelentkeznek.

A szélviszonyok vizsgálatánál figyelembe kell vennünk azt is, hogy a *város lakókörzetei* a közöttük futó utcákkal milyen szerepet töltenek be a *szélirányok alakításában.* Megfigyelések azt igazolják, hogy az érkező szelek az eredeti irányukhoz viszonyítva a városban az utcák iránya szerint eltérnek. Pl. a város külső körzetéhez érkező ÉK-i szél a Kossuth L., a Korányi F., a Dózsa Gy., Vasvári P. utcában É-ira módosul, az áramlás az utcák irányába terelődik. Ezt a jelenséget télen, de leggyakrabban, legmarkánsabban tavasszal figyelhetjük meg. Különösen a magas házak közötti keskeny utcákban érvényesül a csatorna-hatás. Ennek következtében a szélnek nemcsak az iránya változhat meg, hanem az ereje is megnő. A felerősödött szél kellemetlen hatást vált ki különösen tavasszal, amikor szállítja a homokot, különböző eredetű hulladékot.

2.4. Csapadékviszonyok

Alföldi területeihez hasonlóan a csapadék évi eloszlásának Nyíregyházán is kettős maximuma – nyár eleji és késő őszi – van (*8. táblázat*). *A kora nyári csapadék* általában május végén, június elején jelentkezik – Medárd nap körül. Ilyenkor a páratelt, hűvös óceáni légtömegek, sokszor hetekig tartó esőzéseket idézhetnek elő, és a levegő hőmérséklete átlagosan 2-3 °C-kal csökken. *A második csapadék maximum* nagy gyakorisággal október és november hónapban jelentkezik, de ez a nyár eleji csapadékmennyiséget már nem éri el. Az őszi időszakban a Földközi-tenger felől beáramló páradús légtömegek a Kárpát-medencében lévő hűvösebb, nehezebb légtömegekre felsiklanak és ez több napig tartó kiadós, csendes országos esőzéssel jár. *A város 132 évi csapadékösszegének átlaga (562 mm) az országos átlagokat (550-600 mm) tekintve közepesnek mondható.* Több és rendszeresebben eloszló csapadékot kap mint az Alföld középső része. Kevesebbet, mint a Szatmár-beregi síkság területe, vagy mint az Északi-középhegység magasabb részei. *Az átlagoktól egyes években, hónapokban feltűnően nagy eltérések lehetnek (9. táblázat).*

8. táblázat. Havi és éves csapadékösszegek 1870-2002 között (mm)

Hónap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Sokéves átlag
Csapadék összegei	29,5	30	30	39,5	54	76	66,5	65	43	44	46,5	40,5	562

9. táblázat. Havi és éves csapadékösszegek szélső értékei 1870-2002 között (mm)

Legnagyobb havi és évi csap.összeg	102	91	110	95	140	204	184	173	129	143	146	120	900
Legkisebb havi és évi csap.összeg	4	1	3	3	12	18	9	9	0	0	0	2	346

A táblázatból kitűnik, hogy voltak évek, amikor az őszi csapadékmaximum időszakában mérhető csapadék nem hullott. *A csapadék évi összegei* (hasonlóan a hőmérséklet évi értékeihez) *is tág határok között változhat.* Nyíregyházán pl. az utóbbi 132 évben huszonkilenc alkalommal volt 500 mm alatt, 10 évben pedig a 400 mm-t sem érte el az évi csapadékmennyiség. Voltak azonban olyan évek is, amikor a csapadék meghaladta a 800 mm-t (*2. ábra*). Az átlagtól szép számmal vannak kilengések mindkét irányba. Túl száraz (346 mm 1917., 356 mm 1972., 353 mm 1986) vagy túl csapadékos (900 mm 1878, 898 mm 1915, 857 mm 1966, 846 mm 1980) évek is előfordulnak.

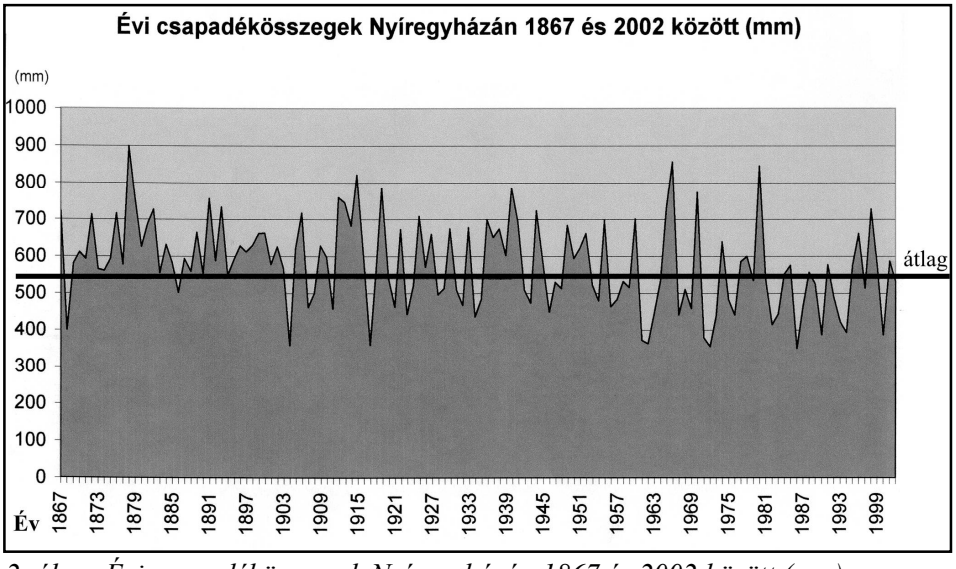

2. ábra. Évi csapadékösszegek Nyíregyházán 1867 és 2002 között (mm)

Nyíregyházán évente 30-35 zivatarra és 2-3 jégesőre számíthatunk. A zivatar-tevékenység évi menetére jellemző, hogy legtöbb júliusban fordul elő, míg január 1-től április 1-ig és szeptember 30. után gyakorlatilag nincs számottevő zivatari jelenség.

A téli évszakban a csapadék egy része hó alakjában hull, amelynek bizonyos %-a azonnal elolvad, más része azonban hótakaró formájában hosszabb-rövidebb időn át megmarad a felszínen. *A havas napok* sokévi átlaga 30-35-re tehető, amely hasonló az Alföld É-i peremvidékeihez. *Száma évről-évre rendkívül változó,* mivel létrejöttük a két legváltozóbb éghajlati elemből: a csapadéktól és a hőmérséklettől függ. Előfordult már, hogy elmúlt a tél mérhető hócsapadék nélkül, de voltak olyan évek is, amikor több hónapon keresztül hótakaró borította a felszínt (1940., 1952., 1955., 1985., 1986., 1999.). Az első havazás átlagosan november 18-a, az utolsó pedig március 23-a körül jelentkezik. Egyes években azonban ettől nagy eltérések lehetnek. Előfordult már, hogy szeptember végén (1906. IX. 26.) és májusban is (1919. V. 2.) havazott.

Érdemes még megemlíteni az évi *csapadékmennyiség területi eloszlását* is. Nyíregyháza területén az évi csapadékmennyiség átlagértékei azonosak. A nyári hónapokban azonban a záporesők alkalmával megfigyelhetjük, hogy a város egyik részén mérhető csapadékmennyiség hullik, más részeken viszont nyoma sincs a csapadéknak. Területi eloszlásában azonban semmiféle rendszert, törvényszerűséget nem lehet kimutatni a bonyolult légköri folyamatok miatt.

IRODALOM

Adány L. – Máder J., 1963: Néhány statisztikai adat Nyíregyháza és Szeged zivatarklímájáról. Időjárás, pp. 226-231.

Borsy Zoltán, 1961: A Nyírség természeti földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 70-79.

Dr. Hajós F. – Dr. Kakas J. – Dr. Kéri ., 1975: A csapadék havi és évi összegei Magyarországon. Országos Meteorológiai Szolgálat, Budapest, pp. 291.

Dr. Karakas J. (szerk.), 1967: Magyarország éghajlati atlasza. II. Adattár. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 263.

Dr. Kormány Gy., 1976: Szabolcs-Szatmár megye éghajlata. Szabolcs-Szatmári Szemle 2. Nyíregyháza, pp. 62-77.

Dr. Kormány Gy., 1980: Nyíregyháza éghajlata. ACTA Academiae Pedagogiae Nyíregyhazensis TOM 8. pp. 75-94.

Dr. Péczely Gy., 1957: Áramlási viszonyok Magyarország különböző makroszinoptikus helyzetében. Időjárás, pp. 408-419.

Dr. Péczely Gy., 1965: Az Alföld éghajlata. Földrajzi Közlemények, pp. 105-133.

Dr. habil Göőz Lajos

A szélenergia hasznosítási lehetőségei Nyíregyházán

Sajnálatos érdekkülönbség van a környezetvédelem és az energiatermelés között. Ez csak az egészség és klímakárosító szennyező fosszilis tüzelőanyagok elégetésének korlátozásával oldható fel. A fosszilisok aránya a világon 62 %, hazánk energetikai importfüggősége 70 %.

A környezetet nem károsító és nem szennyező megújuló energiák szélesebb körű alkalmazása az egyetlen és kizárólagos útja a fenntartható energiagazdálkodásnak.

Belgium 2015-re, Németország 2030-ra még az atomerőműveket is szándékozik bezárni. (Jelenleg Belgiumban a villamos energiatermelés 58 %-át az atomerőművek adják.) Egyes vélemények szerint az atomerőműnek új héliumhűtésű, kisebb teljesítményű atomerőműveknek 2050 után is van jövője. A vízerőművek fejlesztésének is van realitása számos országban.

Az alternatív források közül manapság az egész világon a szélerőművek kerültek előtérbe, teljesítményük exponenciális hatvány szerint növekszik. A technológiai fejlődés igen gyors, és már az alacsonyabb szélsebességek hasznosítására is kiváló lehetőségek vannak.

A természetföldrajzi tényezők alapján megyénkben a szél intenzitása, sebessége, gyakorisága lehetővé tenné a gazdaságos üzemeltetést is. A géptípusok új generációja e tekintetben versenyképessé tette a tengertől távolabb eső területeket is.

A kormány 2002. decemberében olyan ártámogatási rendszert vezetett be, minek alapján a kötelező vill. energia átvételi ár – amit a hálózatba a villamosművek számára betáplálnak – már üzleti szempontból is gazdaságosnak ítélhető.

A szélgenerátorok nem okoznak a természetben károsodást, sok erőmű tetejére sólymok fészkeltek, a lapátok lassan forognak, állandó sebességgel, így a madarak nappal is éjjel is kikerülik. A zajhatás a torony lábától 50 m-re már csak egy irodai zajnak (50-60 dBA) felel meg.

A területi igény? – körülbelül az adott terület 1 %-a. A beruházás megtérülési ideje állandóan rövidül, régen 4-5 év volt, ma már 2-3 év, de volt már olyan eset is, hogy 4 hónap alatt termelte ki az árát (Dániában).

A hasznosítható szélórák alapján, értékelve az átlagos sebességeket (27.000 adat alapján), megállapíthatjuk, hogy megyénkben van reális alapja e természeti erőforrás hasznosításának, de további gondos, felelősségteljes mérések szükségesek.

Magyarországon jelenleg a szélerőművi termelés 1 GWh-nak felel meg. Ennek a részaránya rendkívül csekély az egész országos villamos energia termeléséhez viszonyítva. Azonban 2010-re elkészült prognózisok a szélenergia esetében már 18-50 MW teljesítménnyel számolnak. Ez a villamos energia

termelés tekintetében jelentős fejlődés. A megújuló energiaforrások részvétele elindult egy új pályán.

Tekintettel arra, hogy a szélenergiát elsősorban a villamos energetikai felhasználásban vesszük figyelembe, így kihagyva egyéb alkalmazási lehetőségeket - víz-átemelés, öntözés, belvíz-vízszivattyúzás, szennyvíztelepek, halastavak oxigén dúsítása stb. - ez az érték lényegében megfelel a szélenergetikai ipar teljes spektrumának.

Hazánkban gyakorlatban a jelenlegi adatok alapján (2002-ben) a megújuló energiaforrásból származó villamos energia részaránya a teljes villamos energia termelésen belül csak 0,84 %-ot jelent. Ugyanakkor 2010-re amennyiben az EU-elvárásokat e tekintetben mi teljesítjük (és a beruházások pénzügyi feltételei is biztosítva lesznek, valamint a megfelelő átalakítási technika is lehetővé teszi), ebben az esetben már mintegy 7 %-kal szerepelnek a megújuló energiaforrások. Ebből igen jelentős az áramtermelés vonatkozásában a szélenergia.

Mint látjuk tehát, a kormányprogram a megújuló energiaforrások támogatását fontos feladatnak tartja, és a rendelkezésre álló készletek, a potenciálisan felhasználható mennyiségek jelenlegi alacsony értékű hasznosítását jelentős mértékben kívánja megnövelni.

A jelenlegi négy szélturbina üzemelése kedvező perspektívát ad ennek a tervnek. Évente 3,5 millió kWh-t termelnek. Az engedélyezések új szélerőmű beruházásokra folyamatban vannak. Mindezek alapján tehát nem túl optimista az a számítás, ami megcélozza az 50 MW teljesítmény elérését. Természetesen az erőmű parkok telepítésénél a hálózatra való kapcsolódás fontos tényező, de ugyanakkor bizonyos problémákat, veszélyeket is rejthet magába, amikor például szélcsend miatt leválik ez a termelő kapacitás, és ellátási problémák adódhatnak, ezeket előre kell tervezni.

Milyen lehetőségek vannak a megye területén az eddigi mérések alapján arra, hogy szélerőmű parkot hozzunk létre, és ezek a telepítésének és energetikai integrálásának milyen lehetőségei vannak?

Az egyéb, szokásos ellenérveket most mellőzzük, itt gondolunk a zajkibocsátás, károsanyag-kibocsátás, az élővilág- vagy biztonsági értékelések, vizuális hatás, stb. vonatkozásokra, ezek tulajdonképpen mind figyelembe veendők, de jó választással nem okoz korlátozást a szélerőmű-park telepítésére. Megvizsgálva az egyes területeket, a záhonyi adatok pl. a mellékelt táblázat alapján a m/sec. értékek 50 és 70 méterre igen optimális telepítési lehetőséget adnak Záhony körzetében.

A Nyíregyháza-Napkori értékek az alábbi táblázat alapján mondhatjuk, nem nyújt ennyire kedvező képet, de lehetőséget ad morfológiai szempontból jobb helykiválasztással arra, hogy távolabb, esetleg Kisvárda irányában, gazdaságosan üzemelő szélerőmű parkot alakítsunk ki.

A záhonyi állomás földrajzi koordinátái:

- hosszúság 48° 23’ 55”
- szélesség 22° 10’ 39”
- tengerszint feletti magasság 103,4 m
- szélmérő magassága 16,7 m

A záhonyi mérési és interpolált adatai

Dátum	***16,7 m***	***50***	***70***
2002.03.06.	2,6	7,8	10,9
2002.03.07.	6,2	18,6	26
2002.03.08.	3,4	10,2	14,3
2002.03.09.	2,7	8,1	11,3
2002.03.10.	3,1	9,3	13
2002.03.11.	1,2	3,6	5
2002.03.12.	1,5	4,5	6,3
2002.03.13.	1,9	5,7	8
2002.03.14.	2,2	6,6	9,2
2002.03.15.	1,8	5,4	7,5
2002.03.16.	3,5	10,5	14,7
2002.03.17.	2	6	8,4
2002.03.18.	1	3	4,2
2002.03.19.	1,8	5,4	7,5
2002.03.20.	3,3	9,9	13,8
2002.03.21.	1,2	3,6	5
2002.03.22.	2,2	6,6	9,2
2002.03.23.	3,6	10,8	15,1
2002.03.24.	5,2	15,6	21,8
2002.03.25.	6,5	19,5	27,2
2002.03.26.	4,7	14,1	19,7
2002.03.27.	4,5	13,5	18,9
2002.03.28.	3,8	11,4	15,9
2002.03.29.	3,4	10,2	14,3
2002.03.30.	1,3	10,2	5,4
2002.03.31.	1,5	4,5	6,3
2002.04.01.	1,2	3,6	5
2002.04.02.	2,3	69	9,6
2002.04.03.	4,1	12,3	17,2
2002.04.04.	1,8	5,4	7,5
2002.04.05.	4	12	16,8
2002.04.06.	3,4	10,2	14,3
2002.04.07.	4,5	13,5	18,9
2002.04.08.	3,3	9,9	13,8
2002.04.09.	1,8	5,4	7,5
2002.04.10.	2,8	8,4	11,7
2002.04.11.	2,8	8,4	11,7
2002.04.12.	4,3	12,9	18
2002.04.13.	2,4	7,2	10,1
2002.04.14.	1,8	5,4	7,5
2002.04.15.	1,2	3,6	5
2002.04.16.	2,2	6,6	6,3
2002.04.17.	2,4	7,2	10,1
2002.04.18.	1,7	5,1	7,1
2002.04.19.	1,4	4,2	5,9
2002.04.20.	1,5	4,5	6,3
2002.04.21.	2,4	7,2	10,1
2002.04.22.	3,6	10,8	15,1
2002.04.23.	2	6	8,4
2002.04.24.	1,9	5,7	8
2002.04.25.	2,1	6,3	8,8
2002.04.26.	1,8	5,4	7,5
2002.04.27.	3,2	9,6	13,4
2002.04.28.	2,2	6,6	9,2
2002.04.29.	2,2	6,6	9,2
2002.04.30.	1,4	4,2	5,9
2002.05.01.	2,3	6,9	9,6
2002.05.02.	2,5	7,5	10,5
2002.05.03.	2	6	8,4
2002.05.04.	2,4	7,2	10,1
2002.05.05.	3,4	10,2	14,3
2002.05.06.	1,8	5,4	7,5
2002.05.07.	1,2	3,6	5
2002.05.08.	2,6	7,8	10,9
2002.05.09.	3,1	9,3	13
2002.05.10.	1,8	5,4	7,5
2002.05.11.	1,9	5,7	8
2002.05.12.	1,6	4,8	6,7
2002.05.13.	1,3	3,9	5,4
2002.05.14.	1,6	4,8	6,7
2002.05.15.	2,3	6,9	9,6
2002.05.16.	1,6	4,8	6,7
2002.05.17.	2,8	8,4	11,7
2002.05.18.	2,2	6,6	9,2
2002.05.19.	2,8	8,4	11,7
2002.05.20.	2,3	6,9	9,6
2002.05.21.	2,6	7,8	10,9
2002.05.22.	2	6	8,4
2002.05.23.	2,2	6,6	9,2
2002.05.24.	2,1	6,3	8,8
2002.05.25.	1,7	5,1	7,1
2002.05.26.	2	6	8,4
2002.05.27.	2,1	6,3	8,8
2002.05.28.	1,7	5,1	7,1
2002.05.29.	3,7	11,1	15,5
2002.05.30.	5,1	15,3	21,4
2002.05.31.	4,2	12,6	17,6

Nyíregyháza, Napkor

70 m-es magasságra átszámított, 2,5 m/s-ot meghaladó órák száma				
Év/hónap	***1998***	***1999***	***2000***	***2001***
Január		380	400	578
Február	547	607	597	590
Március	722	709	696	670
Április		647	678	657
Május		629	595	657
Június		592	591	622
Július	620	440	641	532
Augusztus	591	597	625	584
Szeptember	623	612	606	621
Október	621	635	580	493
November	547	579	630	411
December	487	664	546	561
Éves összeg		7091	7185	6976

Napi átlagos órák száma, amikor V>2,5 m/s 70 m-es magasságban				
Év/hónap	***1998***	***1999***	***2000***	***2001***
Január				
Február		12,3	12,9	18,6
Március	17,6	19,6	19,3	19,0
Április	23,3	22,9	22,5	21,6
Május		20,9	21,9	21,2
Június		20,3	19,2	21,2
Július		19,1	19,1	20,1
Augusztus	20,0	14,2	20,7	17,2
Szeptember	19,1	19,3	20,2	18,8
Október	20,1	19,7	19,5	20,0
November	20,0	20,5	18,7	15,9
December	17,6	18,7	20,3	13,3
Éves összeg	15,7	21,4	17,6	18,1

A tiszavasvári adatok már modern mérési metodikával jelenítik meg a telepítési lehetőséget. Az a német cég, amelyik a tiszavasvári méréseket végezte, elvetette a tiszavasvári telepítés lehetőségét, más, optimálisabb helyszínt keresve.

Tiszavasvári adatok

mérést végző cég: Eab Technology Group-Freiburg/Germany
mérési időszak: 2002. 01.01. – 2002. 11. 30.
mérési magasság: 40 m és 30 m
széladatok – statisztikai paraméterek
Weibull-paraméterek

k = 1,744
A = 4,617

közepes szélteljesítmény (P_w) = 97 W/m^2
közepes szélsebesség (V_k) = 4,1 m/s
maximális szélsebesség (V_{max}) = 18,2 m/s
közepes szélsebesség 10 m-en (V_k^{10}) = 3,0 m/s

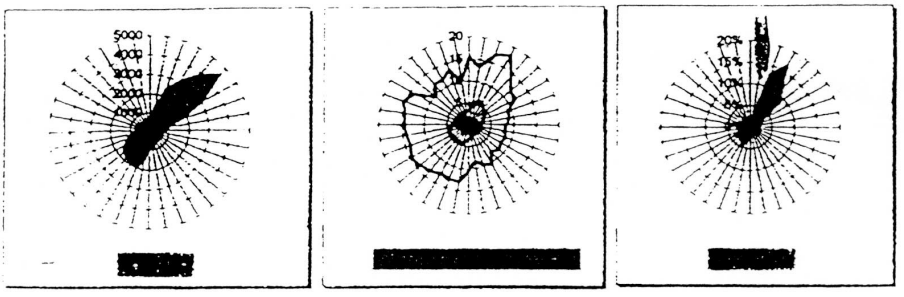

Szélirányok

Végsőkövetkeztetésként megállapíthatjuk, hogy megyénk területén még további mérések 50 m fölötti, huzamos, legalább egy éves intervallum alapján szélerőmű park létesítésére van lehetőség.

IRODALOM

Boros László – Frisnyák Sándor 1999: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye természetföldrajza (a megye földrajza). Nyíregyháza, Megyei Pedagógiai Intézet

Göőz Lajos 1999: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye természeti erőforrásai. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza

Göőz Lajos 2001: A szélenergia hasznosítása a vízgazdálkodásban. A Magyar Szélenergia Társaság kiadványa I. sz.

Tar Károly 1991: Magyarország szélklímájának komplex statisztikai elemzése. OMSZ 67. sz., Budapest

Dr. Konecsny Károly (PhD)

Nyíregyháza vízrajza és vízgazdálkodása

1. Felszíni és felszínalatti vízhálózat

Nyíregyháza és környékének vízrajza és vízgazdálkodása szorosan kapcsolódik a Lónyay-főcsatorna vízgyűjtőjének (*1. ábra*) vízrajzához és vízgazdálkodásához. A térség mai folyóhálózatának fő vonásai a pleisztocén legvégén alakultak ki, amikor a Bodrogköz, valamint a Bereg-szatmári síkság süllyedése miatt a folyók új folyásirányokat alakítottak ki. Az egyesült Tisza és Szamos, amelyik korábban az Ér- völgyön folyt keresztül a Sárrétek irányába, ekkor Nynak fordult és a Bodrogköz felé vette útját, majd innen az Alföld belseje felé. A pleisztocén végével a hordalékkúp nyírségi részének további épülése megszűnt, és a negyedkorvégi folyóvölgyek élő vizüket elvesztették, holt medrekké váltak. A Nyírség területén, a tölgyfázis végén már több száz láposodásnak indult tó volt, és számuk a bükk I. fázisban tovább növekedett.

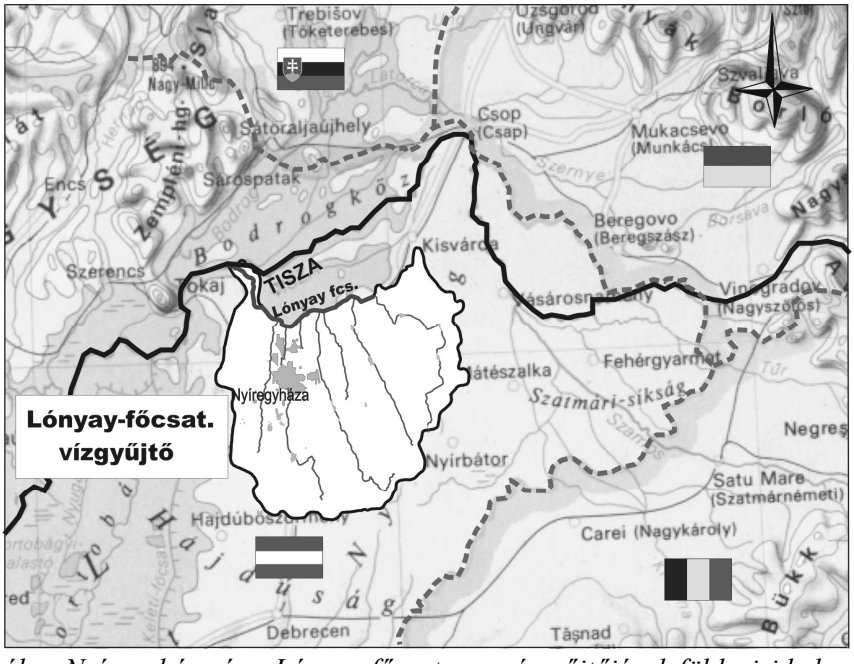

1. ábra Nyíregyháza és a Lónyay-főcsatorna vízgyűjtőjének földrajzi helyzete

Az ármentesítő munkálatok megkezdése előtt a Nyírségben, Nyíregyháza területén és környékén is sok kisebb-nagyobb, vízzel borított területek, tavak voltak. A terület nagyobb része lefolyástalan volt, amit a sajátos geológiai felépítés, a domborzati viszonyok és a viszonylag kevés csapadék együttesen idézték elő. Ez felszíni lefolyástalanság volt, a felszínre hulló csapadék egy része ugyanis leszivárogva, mint áramló talajvíz elhagyta a Nyírséget. Csapadékosabb időben a dombok közti mélyedésekben összegyűlő víz hasznavehetetlenné tette a művelt területek nagy részét.

Kállay Miklós Szabolcs vármegye alispánja 1806-ban és az azt követő években közerővel "*vármegyei árkokat*" készíttetett. A vármegyei árkok kis mélységűek voltak, szerepük az volt, hogy a homokdombok közti különálló mélyedéseket összekötötték, lehetővé tették, hogy azok vizei természetes esés folytán észak felé, (egy-egy nagyobb medencéig) folyjanak. Ennek az lett a következménye, hogy a nagyobb medencék vízszintje magasabb lett, a környező talajvíz megemelkedett és sokkal nagyobb kiterjedésű terület vált vizenyőssé. Természetesen minden birtokos féltette saját birtokát, így önerőből utat nyitottak a víznek alsóbb medence felé.

1879-ben, az ugyanazon évben alakult Nyírvíz Szabályozó Társulat, elkészítette a Nyírség szabályozásának tervét, ami tartalmazta a völgyeken végighúzódó főfolyásokat, a mellékvölgyekből; öblökből, laposokból a főfolyásig vezető csatornákat és a főfolyások vizét összegyűjtő főcsatornát, amely Berkesztől indul és Vencsellőnél nyíltan torkollik a Tiszába. A mai Lónyay-főcsatorna 1882-ben készült el, majd 3 évre rá a főfolyások 750 km hosszban. A csatornák építése egészen 1939-ig tartott. A szabályozás eredményeképpen a Lónyay-főcsatornába Délről 6 nagyobb (III, IV, VI, VII, VIII, IX. sz. főfolyások) és több kisebb csatorna torkollik. A Nyíregyházát átszelő Érpatak (VIII. sz. főfolyás) Nyíradonytól Kótajig húzódik 49,26 km hosszú, vízgyűjtő területe 355,6 km^2. A várostól keletre húzódik a Kállai (VII. sz.) főfolyás, amely a leghosszabb nyírségi főfolyás - 54,63 km, és legnagyobb vízgyűjtő területű is - 426,5 km^2. A Nyíregyháza nyugati részén átfolyó Simai IX. sz. főfolyás 31,62 km hosszú, vízgyűjtő területe 160,4 km^2.

A nagyarányú lecsapoló munkák eredményeképpen az állóvizekben gazdag Nyírség területén, Nyíregyháza környékén csak néhány állandó jellegű tó maradt: Nagy-Vadas tó (területe 110 ha), Nagy Szik-tó (42 ha), Szelkó-tó (250 ha), Nyírteleki-tó (20 ha), Ököri-tó - Nyíregyháza DK-i szélénél (13 ha), Nyíregyháza Sós-tó (12 ha), a Nyíregyháza város központjához nem messze található Bújtosi „bányatavak", amelyek a hajdani vályogvetéshez szolgáltatták az anyagot.

A térségben felszín alatti vízbeszerzés szempontjából pliocén-pleisztocén korú törmelékes víztárolók jöhetnek számításba. A pliocén víztartó képződmények vize a nagy mélység, magas hőmérséklet, só- és gáztartalom miatt ivóvízként nem használható, alkalmas viszont a felmerülő hévízigények kielégítésére.

1. táblázat A felszíni vízfolyások jellemző adatai

Vízfolyás neve	Vízgyűjtő-terület (km^2)	Vízfolyás hossza (km)	A vízgyűjtő legmagasabb pontja (mBf)	Átlagos esése (m/km)	Befogadó
Kállai(VII.sz.) főfolyás	439,0	55,0	164	1,1	Lónyay-főcs.
Érpatak (VIII. sz. ff)	380,7	33,5	164	1,5	Lónyay-főcs.
Simai (IX. sz.) ff.	306,0	31,9	142	0,8	Lónyay-főcs.
Lónyay-főcsatorna	2086,8	91,0	183	0,6	Tisza

A jó kifejlődésű vízvezető rétegek egymással, s a talajvizet tároló rétegekkel hidraulikai összeköttetésben állnak. Így a geológiai képződményekben tárolt vizeken kívül felülről történő utánpótlódással is számolhatunk, ami egyben azt is jelenti, hogy a növekvő vízigények - egy bizonyos határig - biztonsággal kielégíthetők. A rendszer nyitottsága miatt azonban sok helyütt jelentékeny vastagságú vízzáró rétegek hiányában a felszíni eredetű szennyezések lejutása csupán csak idő kérdése. Így a rendszer a felszín közeli rétegekben lezajló mennyiségi és minőségi változásokra, beavatkozásokra rendkívül érzékeny. A terület nagy részén lefelé irányuló vízmozgás figyelhető meg. A Lónyay-főcsatorna vízgyűjtő területének É-ÉNy-i részein feláramlás figyelhető meg, a rétegnyomás lefelé haladva nő. A felszín alatti vizek É-ÉK, illetve É-ÉNy-i irányban áramlanak a Tisza folyó felé.

2. Vízkészletek, vízgazdálkodás, vízminőség

A rendelkezésre álló vízkészletek legfontosabb származási helye a lehulló csapadék. A nyíregyházi csapadékadatsor (1950-2002) alapján megállapítható, hogy a sokévi évi átlagos csapadékösszeg 555 mm, az évi maximum 947 mm (1966), a minimum 351 mm (1986). Az évi csapadék változékonyságát mutató variációs tényező (Cv) 0,28.

A tízéves csapadékátlag érték az 1984-1993-as éves időszakban volt a legkisebb (16 % -al maradt el a sokévi átlagtól) a második legaszályosabb periódus 1954-1963 (10 %-al kisebb az átlagnál). Az egész időszakot vizsgálva az évi csapadékátlagok tendenciája csökkenő irányú (0,7 mm/év). Az ötéves csuszóátlagokból gyengén kirajzolódó periódusok becsült átlagos hossza 13 év, de igen nagy különbségek vannak a rövid és hosszú periódusok tényleges hullámhosszai között. Az évszakos csapadéköszegek esetében az évihez hasonló tulajdonságokat lehet kimutatni, azzal a megjegyzéssel, hogy a csapadék erősen csökkenő tendenciájú a tavaszi, őszi és téli évszakokban, a nyaraknál viszont mérsékeltebb a negatív trend. A csapadék éven belüli eloszlása évszakonként azt mutatja, hogy a legtöbb 197 mm (35,5 %) csapadék nyár (VI-VIII.) folyamán hullik, a legkevesebb, 107 mm (19,0) télen. Az év hónapjai közül átlagosan június a leginkább csapadékos, amikor 74 mm (13,3 %) hullik, és a március a legcsapadékszegényebb, 30 m-es összeggel (5,4%).

Felszíni lefolyás. A térségre jellemző lefolyásértékek az éghajlati, vízföldtani, geológiai, valamint a területhasznosítási tényezők mellett, nagymértékben függnek a részvízgyűjtőkben létrejött különböző csatornasűrűségektől is. A jelenlegi "kvázi-természetes" körülmények között, átlagosan a lehulló csapadékmennyiség alig 10 %-a folyik le a vízfolyásokon. Természetesen Nyíregyháza város területén a terület beépítettségének (burkolt utak, terek, háztetők) magas aránya, illetve a csatornázottság miatt a csapadékból lefolyó vízmennyiség 2-3-szor nagyobb lehet (20-30%). Ez részben tükröződik az Érpatak és a Simai ff. vízhozamában is.

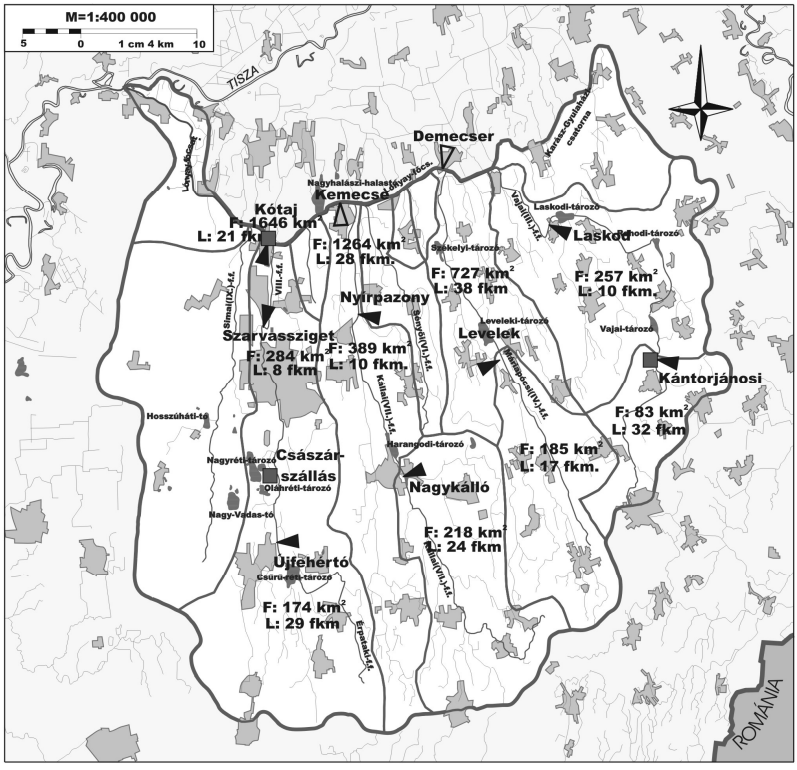

2. ábra A felszíni vizek vízrajzi észlelőhálózata a Lónyay-főcsatorn vízgyűjtőjében

Csapadékos, nagyvízi években az évi átlagos vízhozamok 2-2,5-ször nagyobbak, a kisvízi években pedig 3-7-szer kisebbek lehetnek a sokévi átlagnál (*Illés-Juhászné-Konecsny 1998*). Az éves lefolyás változékonyságában megfigyelhető területi különbségeket és a vízhasználatok hatását tükrözik a variációs tényezők értékei (Cv) is.

2. táblázat A sokévi átlagos vízhozamok jellemző értékei

Vízfolyás	Szelvény	KÖQ m^3/s)	C_v	Különböző valószínűségű vízhozamok (m^3/s)							
				1 %	5 %	10 %	20 %	80 %	90 %	95 %	99 %
Kállai (VII) ff.	Nagykálló	0,293	0,70	0,965	0,790	0,570	0,435	0,125	0,082	0,056	0,025
Kállai (VII) ff.	Nyírpazony*	0,518	0,74	1,64	1,16	0,960	0,762	0,200	0,110	0,079	0,038
Érpatak (VIII.ff.)	Újfehértó	0,292	0,65	1,04	0,730	0,580	0,439	0,122	0,102	0,090	0,080
Érpatak (VIII.ff.)	Szarvassziget	0,569	0,35	1,18	0,950	0,845	0,750	0,370	0,295	0,240	0,140
Lónyay-főcsatorna	Kótaj	3,19	0,44	7,50	5,85	5,10	4,25	2,00	1,60	1,30	0,900

** Víztározó és vízhasználat által befolyásolt szelvény*

Elkészítettük az éves középvízhozamok, nagyvízhozamok és kisvízhozamok valószínűségi eloszlásfüggvényeit is és meghatároztuk a kis és nagy valószínűségű (1-99%) jellemző vízhozamokat (*2. táblázat*).

A lefolyás nagysága, hasonlóan a csapadékhoz, csökkenő trendet mutat. Az ötéves csúszóátlagok azt mutatják, hogy az elmúlt évtizedekben nagyvízi és kisvízi időszakok váltakoznak. Ezek az időszakok a csapadék esetében is megfigyelt 13 év körüli periodicitást követik.

Az év folyamán általában két maximum van. A nagyobbik a tavaszi (32 %) és az azt megelőző téli (30 %) hóolvadások idejére esik, a kisebbik pedig a nyári éves csapadékmaximummal esik egybe (22 %). A legkisebb lefolyási értékek viszont az őszre jellemzőek (16 %). A csatornamedrekben lefolyó vízmennyiség döntő részben felszínalatti eredetű (60-70 %) és csak kisebb részben származik felszíni lefolyásból (30-40 %). Esős, nagyvizes években a felszín alatti táplálás részaránya 40 % alá eshet, de aszályos években elérheti a 85 %-ot is. A felszín alatti táplálás ingadozásai jóval kisebbek a felszíni eredetű táplálásnál. Ha a vízgyűjtőn nem léteznének lefolyást befolyásoló létesítmények, a Lónyay-főcsatorna Tiszánál levő torkolati szelvényében, a sokéves átlagos vízhozam 2,54 m^3/s-ra adódna, mely 42 mm lefolyási hányadnak felel meg. A tározóknál fellépő veszteségek miatt ez az érték valószínűleg mintegy 3-5%-al kisebb.

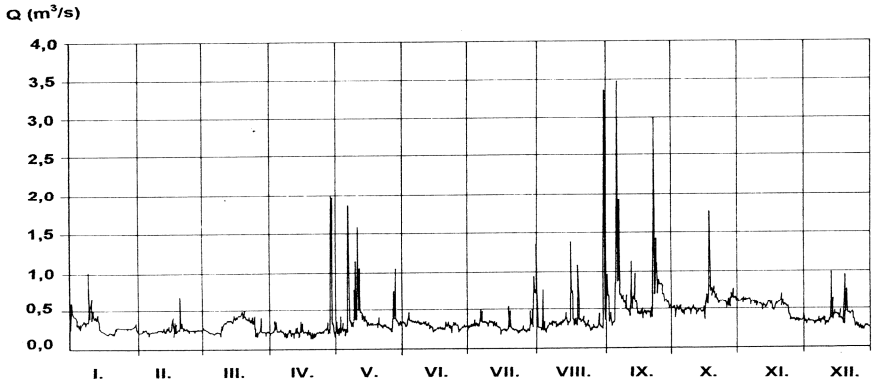

3. ábra Napi közepes vízhozamok Érpatak (VIII. sz ff.) Nyíregyháza-Szarvassziget szelvénynél egy átlagos évben (1996)

A havi legkisebb értékek vonatkozásában megállapítható, hogy számítás szerint 0,000 m^3/s vízhozam nem valószínű, de a gyakorlati tapasztalatok szerint az utóbbi néhány év száraz nyári hónapjaiban a Lónyay-főcsatorna és az egyéb csatornák medre kiszáradt, miután vízutánpótlás csak a tározókból volt. A jelenség valószínűsíthető oka az alábbiakban keresendők:
- A nyári időszakban, vízutánpótlás (a tározóleeresztésektől eltekintve) a talajvízből történik;
- Aszályos időszakban a talajvízállások csökkennek és a talajvíztükör a csatornák fenékszintje alá esnek, ami a természetes felszínalatti vízutánpótlás lehetőségének megszűntéhez vezet.
- Ezzel magyarázható az is, hogy a tározókból öntözési céllal leengedett vizek kb. 80 %-a egyszerűen elszivárog a csatornamedrekben, mielőtt felhasználták volna.

3. táblázat. Évi tetőző vízhozamok a fő vízmércéknél (Pearson III. elméleti eloszlás)

Vízfolyás	Szelvény	LNQ Év	Cv	Cs	Vízhozamok valószínűsége (m^3/s) Fajlagos lefolyás (l/s km^2)			
					1 %	2 %	5 %	10 %
		1970			28,3	25,2	20,4	16,8
Érpatak	Szarvassziget 284 km^2	5,30	0,44	-0,17 /0,7	7,06	6,48	5,67	5,00
		1989			24,8	22,8	20,0	17,6
Kállai ff.	Nagykálló 218 km^2	4,85	0,70	0,36 /1,8	6,28	5,45	4,34	3,50
		1970			28,8	25,0	19,9	16,0
Kállai ff.	Nyírpazony 389 km^2	8,17	0,72	0,26 /1,3	11,0	9,80	7,94	6,54
					28,2	25,2	20,4	16,8
Lónyay-fcs.	Kótaj-eredeti 1646 km^2	49,1	0,69	0,36 /1,2	61,4	55,0	44,5	36,7
		1979			37,3	33,4	27,0	22,3
Lónyay-fcs.	Kótaj-javított 1646 km^2	37,8	0,820	0,24 /1,8	45,4	30,8	24,4	17,9
					27,6	18,7	14,8	10,9

A mindenkori vízhozamok függnek a tározó üzemeltetésektől, a vízhasználatok pillanatnyi alakulásától és egyéb befolyásoló tényezőktől. Az 1993. október 3-i expedíciós jellegű vízhozammméréseket köztük a Kállai, Érpatak és Simai főfolyásokon végeztek. A kijelölt mérőszelvények jelentős részénél nem észleltünk vízmozgást, tehát a vízhozam 0,000 m^3/s volt. Ez részben az aszályos időjárással magyarázható, más esetekben pedig azzal, hogy a medrekben lefolyó kismennyiségű vizet a tározókban visszatartották. A legnagyobb vízhozamot a VII.sz. ff. Nyírpazonyi vízmércéjénél mértük, (0,237 m^3/s) de ez a víz jórészt a Harangodi tározó folyamatban levő leürítéséből származott. Ugyanazon csatorna kemecsei torkolati szelvényénél - a két mérőszelvény közötti csatornaszakaszon beálló veszteségek miatt - a vízhozam már csak 0,033 m^3/s volt.

Ugyancsak vízhozamcsökkenés volt megfigyelhető az Érpatak (VIII.sz.) ff. és a Simai (IX.sz.) ff. mentén is. Hasonló expedíciós vízhozammérésekre került sor 2002. november 20-21-én, a Kállai (VII. sz.) ff-on. A felső szakaszon Nyírmihálydi és a Lónyay-főcsatorna kemecsei torkolati szelvénye között 17 helyen lett mérőhely kijelölve és így a főfolyás 55 km hosszú szakaszából az alsó 47 km-es szakaszon mértek. A forrástól a VII./8 mellékág torkolatáig a főmederben a víz nem folyt, tehát 0,000 m^3/s volt a vízhozam. A Nagykálló felett lévő 3 horgásztóba 2002. november 20-án szivattyúzást végeztek a VII. sz. főfolyásból, így a VII/5 torkolat alatt (28 km) mért 0,031 m^3/s vízhozam a nagykállói törzs vízmércéig felére (0,015 m^3/s) csökkent, a torkolatnál nem észleltek vízmozgást.

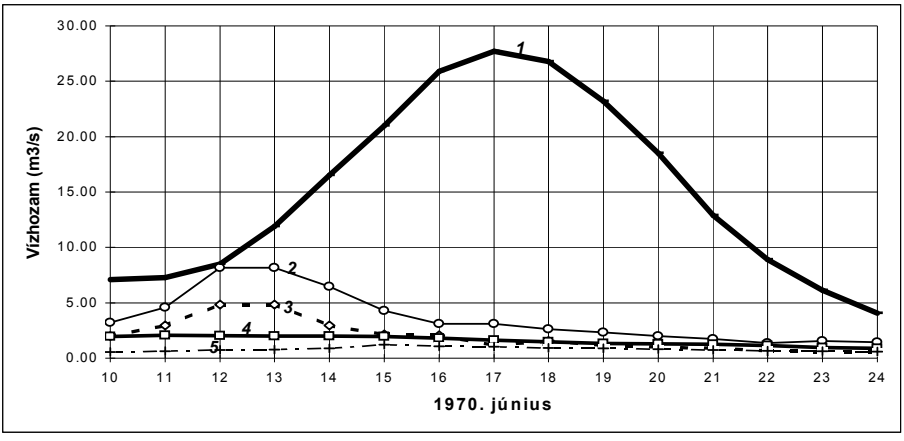

4. ábra Az 1970. júniusi belvízhullám-kép Nyíregyháza térségében
1. Lónyay-főcsatorna Kótaj, 2. Kállai (VII. sz.) ff. Nyírpazony, 3. Kállai (VII. sz.) ff. Nagykálló, 4. Érpatak (VIII. sz. ff.) Újfehértó, 5. Érpatak (VIII. sz. ff.) Nyíregyháza

Párolgás. A nyíregyházi "A" típusú párolgásmérő kád adatai szerint, az éves közepes párolgás 766 mm; amiből a nyári félévre 722 mm, vagyis 94 % jut. A Tölgyesi L. (1993) által, a sugárzási egyenlet alapján számított "maximális párologtatóképesség", Nyíregyházán 865 mm és ebből 781 mm (90 %) a nyári félévben párolog el. Az OMSZ által elvégzett számítások alapján, amit a havi agrometeorológiai jelentésekben publikáltak, a potenciális párolgás sokévi átlaga 934 mm, amiből a nyári félévre 737 mm (79 %) jut. Bármelyik számítási módszer adatait nézzük, az éven belüli eloszlás hasonló és a legnagyobb mértékű párolgás a nyár folyamán. Mivel a Lónyay vízgyűjtő területére évente átlagosan csak 575 mm csapadék esik, még ha a fentiekben említett három módszerrel számított párologtató képesség átlagát (855 mm) vesszük figyelembe, akkor is a potenciálishoz képest évente szabad vízfelszínen 280 mm vízhiányt mutathatunk ki.

A tényleges közepes területi párolgás az 1963-1993 közötti időszakban 504 mm, tehát legalább 350 mm-el (41 %-al) kevesebb, mint a potenciális párolgás. A nyári félévben (IV-IX) az éves evapotranszspiráció 78 %-a jellemző, a téli félévben tehát csak 22 %. A potenciális párolgáshoz hasonlóan a legnagyobb mértékű párolgás júliusban van 84 mm, (16,7 %). A legkevesebb párolgásra viszont januárban számíthatunk (11 mm - 2 %). A területi párolgást, közvetett úton, a Lvovics M.I. vízháztartási egyenletével (P=Cs-Lf-Lg). Ezzel a módszerrel számítva a közepes éves evapotranszspirációra 51 mm-el nagyobb értéket kaptunk (555 mm). Ez az összeg azonban magába foglalja a Lónyay vízgyűjtőből, a felszín alatt, más térségek felé eltávozó vízmennyiségeket és egyéb veszteségeket valamint számítási hibákat.

Hévizek, fürdők, üdülőterületek. A pliocén víztartó képződmények a felmerülő hévízigények kielégítésére szolgálnak. A hévizek hasznosítása túlnyomórészt gyógyászati illetve főként balneológiai céllal történik. Ez utóbbinak megfelelően a kutak üzemeltetése főként szezonális jellegű. Nyíregyháza-Sóstógyógyfürdőn 200 éve annak, hogy a vizet fürdésre használják. Az 1800-as évek elején már négy káddal létezett a fürdőház. 1851-ben Fényes Elek írja: „Fördő, az erdő alatti Sóstó nyugoti partján, egy kies regényes vidéken elegendő vendég- és fördőszobákkal, táncz- és tekéző termekkel és egész kényelemig ellátva, mely távol vidékről is sikerrel látogattatik beteg és egyéb mulató vendégek által". A XX. sz. közepén Pávai Vajna Ferenc geológus rábukkant a Pannon tenger 800 méteres rétegéből feltörő gyógyvízre. Nyíregyháza Sóstó I., II. és IV. sz. kútjainak vizét 1986-ban nyilvánították gyógyvízzé, a Nagykálló strandkút vizét 1993-ban (*Liebe P. 1998*). A balneológiai vizsgálatok igazolták, a nyíregyházi Sóstó alkáli-kloridos és hidrokarbonátos 57ºC-os hévize gyógyító hatású, elsősorban reumatikus, valamint bőr-, és nőgyógyászati betegségek esetén hatásos. A város észak-keleti oldalán elterülő 12 hektáros területen Nyíregyháza-Bujtoson 6 tóból álló tórendszerből és környezetéből alakult ki a jelenlegi rekreációs terület.

Víztározás. A Lónyay-főcsatorna vízgyűjtőjén folyó vízgazdálkodás leglényegesebb sajátossága, hogy a vízgazdálkodási rendszerben 7 db. komplex hasznosítású tározó üzemel. Mivel a tározók egyenletesen oszlanak el a vízgyűjtőn, hatásuk az operatív vízgazdálkodásban az egész területen jelentős. A tározók létesítése és üzemeltetése 1962-ben indult, az utolsónak a megépítésére 1978-ban került sor. Össztérfogatuk maximális vízszinten 13 millió m^3. A Lónyay-főcsatorna kótaji szelvényére vonatkoztatva, a természetes sokévi vízkészlet leszabályozottsági foka: 14,5 %. A tározók többéves ciklusban üzemelnek, teljes leürítésükre csak lehalászáskor kerül sor. A hasznosítás prioritási sorrendje: belvízvédelem, halászat, öntözés, vízparti üdülés, sport, vízminőség javítás.

Az **Oláhréti tározó** 1964-ben készült komplex hasznosítású, elsősorban belvíz-mentesítési célt szolgál. A tározó, Császárszállás település határában fekszik, Nyíregyházától 10 km-re. A tározó tápláló vízfolyása az Érpatak (VIII.sz.) ff. mellék és oldalágaival. Feltöltése a főfolyáson lévő duzzasztó műtárgy zárásával, tápcsatornán keresztül biztosítható. A leürítés, illetve vízkiadagolás a tározó északi részén lévő zsilipen keresztül történhet, mely egyben a Nagyréti tározó töltését is szolgálja. A tározó D-i részén a beeresztő műtárgy két oldalán minimális hosszban épült. A tározó vízgyűjtő területe 206,5 km^2, területe 79,7 ha, legnagyobb vízmélység 2,20 m, maximális térfogat 783 em^3 (*Kovács-Galyas 2003*). Jelentős a jóléti, vízi sport, valamint a sporthorgászati hasznosítás.

A **Nagyréti tározó** 1968 őszén épült, feltöltését az Oláhréti tározón keresztül lehet biztosítani. A tározót É-i és K-i oldalon töltések határolják, kiadagoló műtárgy a K-i oldali töltésben található. A tározó vízgyűjtő területe 209,4 km^2, a kisajátított terület 204 ha, legnagyobb vízmélység 3,8 m, maximális térfogat 3570 em^3. A tározótér 1996-ban vasbeton műtárggyal, valamint a hozzá kapcsolódó földtöltéssel kettéválasztásra került. Célja elsősorban vízszolgáltatási jellegű, és a halászati hasznosítást szolgálja.

A **Harangodi tározó** Nyíregyházától 17 km, Nagykálló várostól É-ra lévő mélyfekvésű területen 1980-ban épült. A tározó átfolyásos rendszerű, a Kállai (VII.sz.) főfolyás völgyében üzemel. A K-i oldalon a harangodi dombok, az É-i oldalon zárógát, míg a Ny-i és D-i oldalon biztonsági töltés határolja. A tározó vízgyűjtő területe 218,7 km^2, területe 178,8 ha, átlagos vízmélység maximális feltöltöttségnél 96 cm, maximális térfogat: 1200 em^3. A Kállai (VII.sz.) ff. völgyére merőlegesen épült zárógát, amely magában foglalja a leürítő zsilipet, illetve a keleti oldalán a föld árapasztót. A zárógát nyugati végén csatlakozik az oldaltöltéshez.

A folyamatosan kiépülő tározók üzemrendjének meghatározásakor elsőbbséget biztosítottak a tavaszi belvízhullám tározóba történő visszatartásának. Emiatt minden évben csak június 1. után kerülnek a üzemvízszintig feltöltésre. A belvízhullám tározására az ezutáni időszakban igénybevett tározótérfogat az maximális térfogat kb. 20 %-át teszi ki. A tározók üzembehelyezése után a rendszer fajlagos kiépítettsége 20 l/s km^2-re emelkedett, jelentősen csökkentve ezzel a belvízelöntések nagyságát.

Felszíni és felszínalatti vizek vízminősége. A Felső-Tisza vidékén keletkező szennyvizek kb. 50 %-a az Érpatakot (VIII. sz. ff.) terhelik. Nyíregyháza város kommunális szennyvizén kívül, több ipari üzem, tisztított technológiai szennyvize és csapadékvize is ide kerül bevezetésre. A vízfolyás vízminőségi állapotának alakulását - különben nyári időszakban nagymértékben befolyásolja a strandfürdő használt termálvizének bevezetése. Emiatt az addig uralkodóan kalcium-hidrogénkarbonátos víztípus helyett magas nátrium és klorid koncentrációval jellemezhető a befogadók vize. A kommunális szennyvizek és a hasz-

nosítás után a befogadóba került termálvizek nagy sótartalma miatt magas vezetőképesség alakul ki. A vízgyűjtőn intenzív mezőgazdasági művelés folyik, a felszíni vizek vízminőségére jelentős hatást gyakorolnak a használt kemikáliák, mint diffúz szennyezőforrások. A műtrágyák fokozzák az eutrófizálódást, a különböző növényvédő szerek, gyomirtók pedig toxikus hatást fejthetnek ki a vízi élővilágra.

A Kállai (VII. sz.) főfolyás - Oros szelvényben a szerves anyagok mennyisége magas, a víz szennyezettnek tekinthető. Oldott oxigén ellátottsága megfelelő, biokémiai oxigénigény alapján tűrhető a víz minősége. Átlagos állapotokat tekintve a víz oxigén ellátottsága jó.

A tápanyagháztartás szempontjából erősen szennyezett a víz. Ezt elsősorban a kiugróan magas a-klorofill értékek okozzák, de nem elhanyagolható az ammónium-ion, és ortofoszfát koncentrációja sem. A mikrobiológiai paraméterek alapján, a vízminőség jó. A szerves mikroszennyezők koncentráció értékei alacsonyak. Az egyéb paraméterek közül a mangán koncentrációk kifogásolhatóak.

A főfolyások közül az **Érpatak (VIII. sz. főfolyás)** szennyezőanyag terhelése a legnagyobb, s vízminősége - különösen a vízfolyás alsóbb szakaszain - a legkedvezőtlenebb. Az oxigénháztartás mutatói közül az oldott oxigén mennyisége és az oxigén telítettség igen kedvezőtlen, gyakran tapasztalható súlyos oxigén hiányos állapot. A vízben igen nagy mennyiségben fordulnak elő szerves anyagok, melyek lebomlási folyamataihoz sok esetben, a vízben oldott oxigén teljes mennyisége elfogy. Az oxigénfogyasztás és biokémiai oxigénigény szempontjából a víz szennyezett, erősen szennyezett IV-V. osztályú. A tápanyagháztartás komponensei közül a különböző szervetlen nitrogénformák mennyisége alapján Újfehértónál még jó-tűrhető a vízminőség. Az alsóbb szakaszokon az oxidált nitrogénformák mennyisége csökken, a szennyvíz bevezetések miatt, az ammónium koncentráció 90 %-os gyakoriságú értéke tízszeresére emelkedik. A foszfor koncentrációk miatt a már fentebb is erősen szennyezett víz minősége Nyíregyháza város hatására tovább romlik. Az ortofoszfát ion koncentrációja Nyíregyháza alatt két nagyságrenddel haladja meg a tűrhető értéket. A mikrobiológiai mutatók közül a coliform baktériumok egyedszáma Nyíregyháza alatt több ezres nagyságrendű lesz, tehát a víz, erősen szennyezetté válik. A víz fekális baktériumokkal is erősen szennyezett. A szerves mikroszennyezők közül az ásványolaj származékok, a fenol és az anionaktív detergensek koncentrációi nagyságrendekkel megemelkednek a város alatti mérési szelvényben. A víz minősége e komponensek alapján tűrhető-erősen szennyezett kategóriákba sorolható. Az anionaktív detergensek maximum koncentrációja 2,5-szerese a IV. osztályú, szennyezett víz minőségi kategória határértékének. A szervetlen mikroszennyezők közül, kifogásolható a cink és a higany koncentrációja.

A főfolyás vizének sótartalma magas, szennyezettnek tekinthető.

A **Simai (IX. sz.) főfolyás** az oxigénháztartás és tápanyagháztartás mutatói alapján szennyezett, esetenként erősen szennyezett. A vízfolyás vizére a magas szerves anyagterhelés következtében gyakran jellemző az oxigénhiányos állapot. A tápanyag háztartás mutatói közül kritikus a víz ammónium koncentrációja. A legmagasabb mért koncentráció érték csaknem háromszorosa a tisztított szennyvizek kibocsátására vonatkozó határértéknek.

A mikrobiológiai paraméterek és a szerves mikroszennyezők koncentrációja alapján a vízminőség tűrhető. A víz sótartalma magas, az oldott sók mennyiségére utaló fajlagos vezetőképesség értékek alapján a víz szennyezett.

Nyíregyháza alatt az oxigénháztartás mutatói közül az oldott oxigén koncentrációk a nyári időszakban nagy változékonyságot mutatnak. A szerves anyag mennyisége szélsőséges ingadozásokat mutat, de a legmagasabb koncentrációk sem haladták meg a tűrhető határértékeket. Az ammónium igen nagymértékű csökkenése, illetve ezzel párhuzamosan a nitrát ion koncentrációk jelentős mértékű emelkedése a Nyíregyháza város I. szennyvíztisztító telepéről bevezetett szennyvizek minőségének változásával vannak összefüggésben. Az eleveniszapos szennyvíztisztítási technológia révén a szennyezőanyag lebomlás biokémiai folyamatai a nitrifikáció irányába tolódtak el. Ugyancsak a kibocsátott szennyvizek minőségének javulásával van összefüggésben az oxigén háztartás javulása, a szerves anyagok koncentrációinak csökkenése, az oldott oxigén tartalom növekedése.

A területszennyeződés érzékenysége nagy, (felszínközeli jó áteresztőképességű rétegek, negatív nyomásgradiens, jelentős felszín alatti vízkitermelés, bizonyos helyeken felszínközeli mértékadó talajvízállások stb. miatt). A rétegek vízminősége vízkémiai oldalról kifogásolható elsősorban a magas ill. határértéket meghaladó ammónium-, vas-, mangánion koncentráció miatt.

3. A város ivóvízellátó és szennyvíztisztító rendszere

Nyíregyháza közműves vízellátásának nagyobb mérvű kiépülése az 1950-1960-as években indult meg, és ettől kezdve a fejlődés rendkívül dinamikussá vált. Az első koncentrált vízbázis Kótaj térségében épült ki, ezt követően került sor a második vízbázis megnyitására Nyírtelek-Belegrád-puszta térségében, melynek fejlesztése 1981-ben ért véget. A harmadik vízbázis Nyíregyházától északra, a Tisza partján Tiszabercel térségében található. A közműves vízellátás alapját a pleisztocén korú törmelékes összlet képezi. A mélyfúrású kutak vizének kémiai és mikrobiológiai tulajdonságai általában kedvezőek, technológiai beavatkozás csupán a kutak vizének gázmentesítésére, vas- és mangántalanítására szorítkozik.

A város ivóvíz fogyasztása folyamatosan nőtt 1988-ban elérte a 35.000 m^3/d értéket, de ez a tendencia 1991-től megfordult és a magasabb árak-, valamint az ipari vízhasználat visszaesése miatt csökkeni kezdett. Az összes értéke-

sítés 1995-re közel 26 %-al csökkent, ugyanakkor a közületi fogyasztás részaránya 43 %-ról 30 % alá csökkent.

A város vízelvezetése valamivel régebben kezdődött, mint a vezetékes vízellátás. Intenzívebben azonban szennyvíz-csatornázási munkák, a közműves vízellátással párhuzamosan az 60-as évek első felében kezdődtek, amikor a dinamikusan fejlődő város lakossága már elérte a 65.000 főt. A tisztító telep beüzemelése előtt a városban keletkező kommunális és ipari szennyvizek tisztítás nélkül, a csapadékvíz csatornán keresztül kerültek a várost átszelő Érpatakba. A bevezetett szennyvizek hatására az Érpatak elszennyeződött, az élővilág kipusztult. Az 1. sz. szennyvíztisztító telep 1965-ben létesült, 6500 m^3/s kapacitással, majd 1965-1981 között három ütemben fejlesztették tovább. A 2. sz. szennyvíztisztítót, a növekvő szennyvízmennyiség miatt, 1988-ban üzemelték be amikor a telepre érkező ipari szennyvízhányad mintegy 45 %-os volt. A szennyvízmennyiség az elképzelésekkel szemben nem növekedett, hanem drasztikusan csökkent.

2002-ben svájci segítséggel elvégzett korszerűsítéssel a nyíregyházi szennyvíztisztító telep világszínvonalú technológiával naponta 22.000 m^3 szennyvíz tisztítását képes elvégezni. Az új technológia a meglévő mechanikai tisztítási eszköztárat is hasznosítva, olyan eleveniszapos biológiai tisztítást jelent, amelyben a szerves szennyezők eltávolítása mellett megvalósult az NH_4^+-N oxidációja (nitrifikálás) és a folyamat során keletkező NO_3^- nitrogén gázzá történő redukciója (denitrifikálás) is (*Boda 2003*). Az iszapkezelés korszerűsítésénél a földmedencés iszaprothasztás helyett anaerob mezofil iszapkezelési technológiát vezettek be, az iszapok gépi elősűrítésével, zárt fűtött rothasztó tartályokkal, kigázosító utósűrítővel, a sűrített iszap komposztálásával és a rothasztáskor keletkező biogáz gázmotoros hasznosításával (*Hódi 2003*).

2002. év végén a város csatornázottsága 76 % volt. A 43.594 lakásból 32.929, illetve 119.227 lakosból 90.090 volt ellátva szennyvízcsatornával. Valójában azonban csak 30.541 lakás (70 %) volt bekötve a hálózatra. A csatornahálózat teljes kiépítettségének hiánya, a szikkasztásos és illegális szennyvízelhelyezés jelentős problémát jelent, évente kb. 6000 m^3 szennyezett víz tűnik el a városban. Ennek nagy része a talajba szivárog és 60-100 éven belül veszélyeztetni fogja a felszínalatti vízbázist.

IRODALOM

Boda J. (2002): Nyíregyháza megyei jogú város szennyvíztisztító telepének korszerűsítése. MHT XXI. Országos Vándorgyűlés 2003. július 2-3. Szolnok.

Borsy Z. (1961): A Nyírség természeti földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hódi János (2002): Nyíregyháza megyei jogú város szennyvíztisztító telepén az iszapkezelés korszerűsítése. MHT XXI. Országos Vándorgyűlés 2003. július 2-3. Szolnok.

Burget L.-Csutkai Cs. (1997): Nyíregyháza. Nyíregyháza város Polgármesteri hivatala.

Illés L.-Juhászné V.M.-Konecsny K. (1998): A Lónyay-főcsatorna vízgyűjtőjének vízháztartása. Vízügyi Közlemények LXXX. évf.1. füzet.

Imre J. (1929): Nyírvízi Szabályozó Társulat Története 1879-1929. Nyíregyháza.

Konecsny K. (2003): A Lónyay-főcsatorna árvízkapu kiépítésének és a kapcsolódó árvízvédelmi rendszer tervezésének hidrológiai megalapozása. MHT. XXI. Országos Vándorgyűlés 2003. július 2-3. Szolnok.

Kovács Gy.-Galyas I. (2003): Nyírségi Tározók a mezőgazdasági vízszolgáltatásban. MHT. XXI. Országos Vándorgyűlés 2003. július 2-3. Szolnok.

Liebe P. (1998): A hévízhasznosítás helyzete Magyarországon. Vízügyi Közl. k, 80. 205-228.

Rotter G. (1996): Nyíregyháza vízellátó rendszere üzemeltetésének fejlesztése. Szakdolgozat. Janus Pannonius Tudományegyetem Pollack Mihály Műszaki Főiskolai Kar Vízgazd. Tagozat Baja.

Tölgyesi L. (1993): Az éghajlat változékonyságának hatása a talajnedvességre. OMSZ. Éghajlati és Agrometeorológiai tanulmányok. Budapest.

Tölgyesi L. (1971): VIII. sz. főfolyás többcélú vízgazdálkodási tanulmánya. Leírás. FETIVIZIG VGO.

Tölgyesi L. (1998): A Vízgyűjtő-gazdálkodás fejlesztésének lehetőségei a Közép-Nyírségben. FETIVIZIG-VIZITERV. Nyíregyháza-Budapest.

Tölgyesi L. (2000): A Nyíregyháza I. vízmű Kótaji vízbázisa biztonságba helyezése, I. diagnosztikai fázis feladatai. Zárójeletés. NYÍRSÉGVÍZ Rt.– VITUKI Rt. Hidrol. Intézet. Nyíregyháza-Budapest.

Tölgyesi L. (2001): Nyíregyháza 1-es számú szennyvíztisztító telep üzemi vízminőségi kárelhárítási terv. NYÍRSÉGVÍZ Rt. Nyíregyháza.

Tölgyesi L. (2001), Nyíregyháza 2-es számú szennyvíztisztító telep üzemi vízminőségi kárelhárítási terv. NYÍRSÉGVÍZ Rt. Nyíregyháza.

Dr. Tuba Zoltán

Nyíregyháza város florisztikai-növényföldrajzi vázlata

Bevezetés

A dolgozat egyik célja bemutatni Nyíregyháza szűkebb környékének még meglévő természetes vegetációját. Mindezt a Nyírség vegetációjára vonatkozó részben általános, részben azonban Nyíregyháza környékét is érintő munkák alapján tesszük, kiegészítve saját megfigyeléseinkkel. Ezáltal a tanulmányt Nyíregyháza vegetációja összefoglalásának is szánjuk. Szándékunk, hogy a valóságot jól tükröző funkcionálisabb vegetációgeográfiai szemlélettel mutassuk be a legjellemzőbb társulásokat, hangsúlyozva az edafikus és mikroklimatikus tényezők döntő szerepét az egyazon klimazonális területen belüli növényzet változatosságának a kialakításában. Célom továbbá az igényes általános iskolai biológiai tanárképzés és az általános iskolai természetismereti oktatás és szemlélet segítése, továbbá a Nyíregyházán és környékén élők, illetve a Nyíregyháza és környéke természetrajza iránt érdeklődők botanikai érdeklődésének a felkeltése és annak részbeni kielégítése.

A terület rövid geomorfológiai, talajtani és éghajlati jellemzése

Az alábbiakban a vegetáció szempontjából legfontosabb természetföldrajzi tényezőket ismertetjük. Földrajzilag Nyíregyháza a hordalékkúp jellegű Nyírség (Kádár, 1951) középső részének Ny-i oldalán fekszik. A táj geomorfológiáját részletes alapossággal Borsy (1961) tárta fel. A Nyíregyháza-Újfehértó vonaltól Berkesz-Nyírbátor vonaláig terjedő része a középső nyírségi tájnak, ahol Nyíregyháza is fekszik, fiatalabb, mint az ettől K-re és Ny-ra eső részek. E fiatalabb részen még a fenyő-nyirkor elején is keresztülfolyt a Tapoly, Ondava és a Laborc, míg a két idősebb területet már a würm III. elején elhagyták a folyók. Ennek következtében itt később kezdődhetett meg a futóhomok és a lapos deflációs térszínek képződése. A vízválasztóhát óholocénbeli keletkezésével összefüggésben a D-i rész megemelkedett (150-160 m), az É-i pedig valamelyest süllyedt (a Rétköz szélénél 103-120 m), így a térszín D-ről É felé lejt. A mogyorókorbeli intenzívebb D felé tartó futóhomokmozgás a Nyírség középső részén is számos löszös homokú deflációs térszínt befedett. A Nyírségnek ezen a részén a futóhomok-területeket kisebb-nagyobb löszös homokövezetek tarkítják. A futóhomok-területek jellemző formakincsei itt is a szélbarázdák, maradékgerincek és garmadák; a buckák csapásiránya É-i irányú. A sok É-D-i irányú elha-

gyott folyóvölgynek pedig fontos szerep jutott a terület feltöltődésében (Borsy, 1961).

A szélbarázdák Nyíregyháza É-i részén 3-6 m-nél sekélyebbek és 250 m-nél hosszabbak, a Ny-i és D-i részen pedig eltérő mélységűek és hosszúságúak, K-en ovális vagy kör alakúak és sekélyek. A szélbarázdákhoz hasonlóan a parabolabuckák is É-D-i irányúak (Borsy, 1961).

A város É-i részén a tölgyes erdő talaja rozsdabarna erdőtalaj. Még DK-en van nagyobb összefüggő erdőtalajfelszín. A Nyírség Ny-i részében nagyobb területet összefüggően borító, a löszön, löszös homokon képződő mezőségi talaj a város körül mozaikokban fordul elő. A várost legnagyobbrészt vékony humuszrétegű homoktalaj övezi, melyet Ny-on, DNy-on nagyobb, D-en kisebb területen szakít meg vályogtalaj. Kisebb kiterjedésű szikes talajokat DK-en, Ny-on és DNy-on találunk. A laposokban fekete, poliéderes szerkezetű réti talajjal, ÉK-en és K-en a magas szervesanyag-tartalmú kotuval találkozunk. A Nyírség és így Nyíregyháza a meleg, mérsékelten száraz nyarú és hideg telű éghajlati körzetben helyezkedik el. Az Alföld legcsapadékosabb része, ahol az Alföld többi területeihez képest kisebb a napi és évi hőingás az ÉK-en és K-en lévő hegyvidékek mérséklő hatása miatt. A Nyírségen belül Nyíregyháza környéke a táj többi részével összehasonlítva közepes évi hőmérsékletingadozású (22,5-23,0 ºC, Bacsó 1948) és az átlagosnál (550mm) nagyobb 575-600 mm) évi csapadékmennyiségű (Brosy, 1961) terület. A táj morfológiai változatossága azonban a fenti éghajlati egyöntetűség ellenére a legváltozatosabb mikroklimatikus viszonyokat eredményezi, mely a növényzet szempontjából a talajtani viszonyokkal együtt ugyancsak lényeges tényező. Nyíregyháza éghajlatát többek között Kormány is feldolgozta (1980).

A Nyírség vegetációjának kialakulása

A Nyírség növénytakarójának a kialakulását a nyírségi (többek közt a nyíregyházi-újfehértói) pollenanalitikai vizsgálatokból (Borsy-Borsy 1955, Csinády 1953, 1954 és Borsy összefoglalója, 1961) és Zólyominak (1952) a hazai növénytakaró egészének kialakulására vonatkozó vizsgálataiból tudjuk rekonstruálni. A növényzet kialakulása csak a pleisztocén utolsó intenzív eljegesedése, a würm III. után vehette kezdetét. A felsőpleisztocén időszakében az Alföldön hideg sztyepp volt, ugyanígy annak valamelyest csapadékosabb részén, a Nyírségen is, ahol a nedvesebb homokos lösz és homokos területeken törpefenyő (Pinus mugo), cirbolya fenyő (Pinus cembra) és vörös fenyő (Latrix decidua) lehetett. Az első fenyő-nyírkorban hideg és száraz löszpuszta fázis uralkodott, amelyben megnövekedetett a fás növényzet mennyisége és a fenyők mellett megjelent a nyír (Betula) és a fűz (Salix). Az erdősödés a fenyő-nyírkor II. szakaszában indul meg, amely tovább folytatódik a nedvesebb éghajlatú III. fenyő-nyírkorban. Ez idő tájt a nyírség növényzete valószínűleg erdős sztyepp, döntő

mértékben fenyővel, kevesebb nyírrel (10-20%) és fűzzel, de előfordult már a tölgy (Quercus) és az éger (Alnus) is. Az emelkedő hőmérsékletű és kissé szárazabb fenyő-nyír IV. fázisban még a fenyő volt a fő erdőalkotó. A mainál melegebb és szárazabb mogyorókorban szorultak vissza a fenyők és ismét klimatikus sztyepp jött létre, minden bizonnyal Festuca, Stipa és Chrysopogon sztyepprétekkel. Ebből az időből származnak a terület mai sztyeppfajai. A száraz éghajlat miatt a lápok kiszáradtak. A meleg és nedves éghajlatú tölgyfázisban a klimatikus sztyepp erdős sztyeppé alakult át, az uralkodó fafaj a tölgy lett. A mélyebb részekben újra megindult a száraz mogyorófázisban leállt lápképződés. Ez a kor kedvezett a szubmediterrán-mediterrán fajok megtelepedésének. A hűvösebbé és csapadékosabbá váló éghajlat hatására köszöntött be a bükk I. fázis. Ekkor ereszkedett le a nyírségi erdőkbe a bükk (Fagus) és gyertyán (Carpinus). A Nyírségnek ekkor borította legnagyobb részét erdő és láp (a mogyorófázis erőteljes homokmozgásainak eredményeként létrejött mély szélbarázdákban és deflációs laposokban), és a sztyeppfajokat háttérbe szorítják a montán elemek. A bükk II. fázisban a kontinentálisabbra forduló éghajlat miatt a bükk és a gyertyán nagy része visszahúzódott a Nyírségről, és csökkent az erdők és lápok mennyisége. A Nyírség növényzetében a bükk II. fázis után a legjelentősebb változásokat a társadalom hozta létre.

A Nyírség általános florisztikai, növényföldrajzi leírása

Az általános kép megrajzolásával könnyebben illeszthető majd a kis táj növényzete a Nyírség egészébe. Nyíregyháza környéke a Nyírség egyéb részével együtt – kivéve a Nyírségnek a Samicum flórajárásba eső területét – florisztikailag – növényföldrajzilag az Eupannonicum (Alföld) flóravidék Nyírségense flórajárásába tartozik (Soó, 1960a). A Nyírség mai florisztikai-növényföldrajzi helyzetének tisztázása és részletes feltárása elsősorban Hazslinszky (1872), Simonkai (1870), az e századi megfigyeléseket elindító Bernátsky (1901), a bátorligeti lápot felfedező Tuzson (1915), Rapaics (1925), Boros (1932), a növénytársulásokat is leíró Soó (1934, 1937, 1938, 1939 a és b, 1943) és Ubrizsy (1939, 1941) érdeme.

A mintegy 1200 edényes fajt magában foglaló nyírségi flórában a hazai endemikus fajok közül kilencet találunk meg. Kifejezetten nyírségi bennszülött a Pulsatilla hungarica Soó és a Melampyrum nemorosum ssp. debreceniense. Északi és magashegységi elterjedésű reliktum fajok a Ligularia sibirica, Comarum palustre, Calamagrostis neglecta, Angelica palustris és Salix aurita. A flóraelemek megoszlása a következő: 55% európai és közép-európai, 20% pontusi és pontusmediterráni, 12% kozmopolita, 7% mediterrán, 1-1% balkáni és kárpáti, alig 2% az atlantikus és cirkumpoláris elem és 1% az endemizmus (Soó, 1939 c).

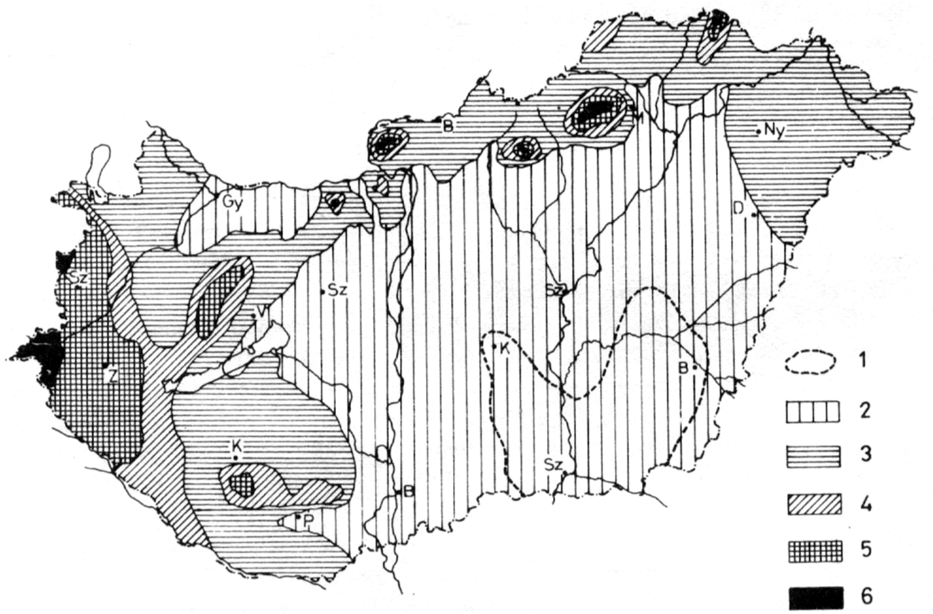

1. ábra. Magyarország klimazonális térképe Walter diagramok alapján (Borhidi nyomán) Jelmagyarázat: 1= az Alföld legszárazabb része, a szemiariditási tényező alapján, 2= erdős sztyepp öv, 3= Zárt tölgyes öv, 4= gyertyános- tölgyes öv, 5= szubmontán bükkösök öve, 6= montán bükkösök öve

Magyarország Gaussen-Walter diagramok alapján szerkesztett klimazonális térképe (Borhidi, 1961) jól mutatja a Nyírségnek az Alföld erdős sztyepp övétől eltérő zárt tölgyes öv jellegét (1. ábra). Ez azt jelenti, hogy ha a természetes szukcesszió során eltérő edafikus és mikroklimatikus, illetve antropogén hatások nem jelentkeztek volna, akkor ma a terület növénytakarója zárt tölgyes lenne. A klimatikus hatásoknak megfelelően ott, ahol az edafikus viszonyok is lehetővé tették, valóban tölgyesek alakultak ki természetes vegetációként, de az emberi beavatkozások (települések kiépítése, mezőgazdasági művelés vagy csak egyszerű erdőirtás) következtében mára állományuk már igen erősen megcsappant. Ma kb. 12% körüli a Nyírség erdősültsége, amelybe azonban a kultúreredetű akácosok (az összállomány kb. fele) és egyéb ültetett erdők is beletertoznak. A nyírségi kocsányos tölgyes homoki erdőknek két típusát különíthetjük el, úgy mint 1. a gyöngyvirágos tölgyes (Convallario-Quercetum) és 2. a pusztai tölgyes (Festuco-Quercetum). Az első záródott tölgyes, kevés gyertyánnal, nyírrel, ezüsthárssal, amely kötött homoktalajon vagy vályogon fejlődött ki. A második laza homoktalajon vagy vályogon fejlődött ki. A második jó laza homoktalajon kialakuló nyíltabb tölgyes, igen ritkán kevés nyírrel (Soó,

1960 b). Ezen kívül megtaláljuk még néhány ponton a kocsonyás tölgynek gyertyánnal alkotott társulását is (Querco robori-Carpinetum), legszebb ilyen állomány a Baktalórántháza melletti. A montán elemekben bővelkedő magassásos (Carex acutiformis, C. remota, C. brizoides) tölgy-kőris-szil ligetek (Querco-Ulmetum) pedig már csak Bátorligeten léteznek. (Soó, 1943, 1960 b).

A tölgyeseket a homokbuckákon és a lapos, mélyedéses térszíneken – elsősorban edafikus okok miatt – homokpusztai, illetve vízi, lápi, mocsári és réti társulások váltják fel. A homokbuckák egykor jellemző magyar csenkeszezüstperje alkotta gyepjének (Festuceto-Corynephoretum) napjainban már csak foltjai maradtak meg hírmondóként, ez is leginkább délen (Soó, 1939 b).

A tavak vízében a békalencsehínár (Lemno-Utrcularietum), a nagy hínár (Myriophyllo-Potametum), a tündérrózsahínár (Nymphaetum) és a tócsahínár (Batrachio-Callitrichetum), a szódás-szikes tavakban kis sziki hínár (Parvipotamo-Zannichellietum), partján a sziki kákás (Bolboschoenetum) tagjai élnek (Soó, 1938). A tavakat nádas (Phragmitetum) övezi, ezt kifelé legtöbbször magassásos (Magnocaricion) követi. Nagyobb lapályokban, mocsaras területekn az előzőektől függetlenül, önállóan is megjelenik a mocsárrét (Agrostion albae), amely, ha az előző zonációk is jelen vannak, a Magnocaricion-t váltja föl. A mocsárrét kevésbé nedvesebb, magasabb helyeken nedves kaszálórétbe megy át (Festucetum pratensis) Soó, 1938).

A Nyírség nyugati, délnyugati szegélyén előforduló homokos szikesek talaja szódásszikes szoloncsák típusú. Rajtuk leggyakoribb a mézpázsitgyep (Puccinellietum limosae) asszociációja, a vaksziket Camphorosmetum, a szárazabb, magasabb szikespusztákat pedig a veresnagdrágcsenkesz (Festucetum pseudovinae) alkotja (soó, 1939 b).

A láprétek jelentik a Nyírség igazi botanikai szenzációját. A posztglaciális eredetű bátorligeti lápon magassásos zsombékosok (Carici-Menyanthetum) váltakoznak szőrös nyír (Betula pubescens), babérfűz (Salix pentandra) és a közönséges nyír (Betula pendula) láperdőfoltjaival, kis nyírligeteivel. A halápi nádperjés (Calamagrostis canescens) láp sajnos a század első harmadában elpusztult.

A város környékének természetes vegetációja

A következőkben a város közigazgatási határán belüli szűkebb környezetének természetes vegetációjával foglalkozunk. Ma a környéken az eredeti vegetációnak – nagyobb városról lévén szó sajnos magyarázatra nem szoruló, de teljes egészében el nem fogadható okok miatt – csak foltjai maradtak fenn. A növényzet egykori változatosságát azért még ma is bizonyítja a gyöngyvirágos tölgyes, a vízi, mocsári és réti társulások és a szikes. Látható tehát, hogy a Nyírségre legjellemzőbb általános növényzeti formákkal találkozunk a város környékén is.

A sóstói gyöngyvirágos tölgyes eredő

A város északi részén fekvő, Sóstói-erdő néven ismert gyöngyvirágos tölgyes a város legnagyobb terjedelmű és jelentőségű összefüggő növényzete. Az 1804-ben még 500 ha-os erdő napjainkra kb.370 ha-ra zsugodott. Egy korábbi, a A Felsőtiszai Erdő- és Fafel- dolgozó Gazdaság (FEFAG) által készített erdészeti felvételezés pedig azt mutatta, hogy ennek a 370 ha-nak is csak kb. a felét borítja az eredeti tölgyes (in Virók, 1978), ami az É-D-i fekvésű erdőnek a legkevésbé zavart középső részén maradt meg hosszanti irányban. Az erdő egyéb területeit akácos és más, javarészt telepített elegyes és egynemű állomány foglalja el.

Az erdő növényzetének részletes megismeréséig hosszú út vezetett el. Botanikatörténeti érdekességként említhető meg, hogy Kitaibel Pál az első botanikus, aki első máramarosi útja során 1796-ban gyűjtött az erdőben Sóstóra menve (Rapaics, 1925). Simonkai (1870) és Szlabóczky (1890) után végül Boros (1932), Ubrizsy (1939, 1941) és Soó (1934, 1937, 1943) alapos munkái nyomán lett ismert a virágos, de a kriptogám flóra is.

Ezután a sóstói erdő egyik objektuma lett a nyírségi erdőtársulások társulástani viszonyait feldolgozó-osztályozó nagy munkának (Soó, 1943). A debreceni Nagyerdő, a fényi erdő és a királytelki erdő mellett lett kiválasztva, mint a nyírségi tölgyesek egyik legeredetibb képviselője. A nyírségi tölgyeseket már ugyan - a Nyírség növényföldrajzi karakterét elsőként megsejtő - Bernátsky (1901) száraz homoktalajú, nedves homoktalajú és kötöttebb talajú típusokra osztotta fel, de ezt pusztán empírikus úton tette. A nyírségi tölgyes asszociációk kvantitatív növénycönológiai módszerével való vizsgálatai sorolták a nyíregyházi erdőt a gyöngyvirágos tölgyes (Convallario-Quercetum) kötött homoktalajon kialakult asszociációjába (Soó, 1943 és 1960 b). Az asszociációnak elsősorban Brachypodium sylvaticum, Salvia glutinosa - Stachys silvatica, Poa nemoralis, Convallario majalis - Poligonatum odoratum, Agropyrum caninum és Lithospermum purpureocoeruleum faciesei különböztethetők meg. De egyre több helyen lép fel a zavartságot, leromlottságot jelző gyomosodott Urtica dioica kulturfacies. Fenti munkából ismert a társulás mintegy 350 virágos növénye alapján számított százalékos flóraelemösszetétele. Eszerint dominálnak az eurázsiai (36%) és európai (20%) elemek. A középeurópai, cirkumpoláris és kontinentális fajok (9,9 és 7,5%) mellett a többi 7 flóraelemcsoport képviseli a fennmaradó 17%-ot. Igen alacsony az atlantikus (0,5%) és a balkáni (1%), egyáltalán a vendég elemek száma, mint a Nyírségben általában. A még tiszta Convallario-Quercetum lombszintjét a névadó kocsányos tölgy (Quercus robur) alkotja, elszórva egy-egy nyírrel (Betula pendula) és gyertyánnal (Carpinus betulus). A cserjeszintet mogyoró (Corylus avelanna), veresgyűrű som (Cornus sanguinea), fagyal (Ligustrum vulgare), fekete bodza (Sambucus nigra), kánya bangita (Viburnum opulus), a liánszerű komló (Humulus lupulus), a mezei és

tatárjuhar (Acer campestre és A. tataricum), a széli részeken galagonya (Crataegus monogyna) és a kökény (Prunus spinosa) képezi. A gyepszintben fentebb leírt, aszpektusonként váltakozva megjelenő facieképzők tömegén kívül a lágyszárúak igen nagy száma tenyészik még, melyek felsorolásától a dolgozat célját figyelembe véve el kell tekintenünk, csakúgy, mint a területünkkel foglalkozó kisebb florisztikai művek idézésétől. Csupán a Nyírségben kizárólag a sóstói erdőben élő aranysárga színű berki aggófűre (Senecio nemorensis) hívjuk fel a figyelmet. Kipusztult viszont a 30-as években még az Ifjúságvölgyben (mai erdei tornapálya környéke, helye), a tölgyes kevésbé záródott erdei tisztásjellegű részén tenyésző kékliliom (Iris hungarica), továbbá a szintén ritka réti kardvirág (Gladiolus imbricatus).

A dolgozat nem teszi lehetővé az egyébként jelentős kriptogám flóra tárgyalását sem. Egyedül a sóstói erdőben is élő nyírségi endemizmust, a szabolcsi áltriflát (Sclero derma verrucosus var. szabolcsense) említjük (Ubrizsy, 1941) meg.

Az erdőnek a déli felén vannak a legidősebb, kb. 150 éves pontjai. A tölgy a hazai elterjedési határát a Nyírségben elérő ezüsthárssal (Tilia argentea), mezei és vénic szillel (Ulmus campestre, U. laevis), kőrissel (Fraxinus excelsior), juharokkal (Acer platanoides, A. tataricum, A. negundo) alkot elegyes állományt, amelyek közé még nyár (Populus tremula és P. robusta), éger (Alnus glutinosa) a legmélyebb, legnedvesebb pontokon, és északabbra ritkán két másik tölgy (Quercus petraea és Q. cerris) keveredik. Aljnövényzetük a tiszta tölgyesből származik, ahhoz sokban hasonlít. Az irtások helyén előszeretettel telepítenek vörös tölgyet (Quercus rubra) és helyenként fenyőt (Pinus silvestris és P. nigra). A friss irtások helyét Setaria és Ambrosia állományai veszik birtokukba.

Az erdőt alkotó összes fafaj megoszlása szerint, annak több mint felét a kocsányos tölgy teszi ki (54%), 26% az akác mennyisége, 6%-kal részesedik a telepített vörös tölgy, 5-5% a mezei szil és a kőris, és 4% az egyéb fafaj mennyisége (Virók, 1978).

Külön kell szólni ezen a helyen a sóstói erdő és a város határának akácosairól, a telepített és ma már félkultúrtársulásnak tekinthető Bromo sterili - Robinietumról, melyek lágyszárú szintje a buckai gyepek és a tölgyesek fajaiból szedődött össze alig 200 évre rúgó múltja során. Ezt mutatják a nyírségi sivár Robinietumok Bromus sterilis (a legsivárabb), Poa angustifolia és Urtica dioica (a legfajgazdagabb) faciesei (Felföldy, 1947).

A homokpusztai növényzet

A kisebb-nagyobb homokbuckák eredeti növénytakarója a Convallario-Quercetum-tól szárazabb és nyíltabb pusztai tölgyes (Festuco-Quercetum) Festuca sulcata dominanciájú tisztásai voltak (Soó, 1939). A buckák

legextrérnebb expozíciójú, száraz és meleg mikro- klímájú helyeit pedig a magyar csenkesz és ezüstperje (Festuco-Corynephoretum) gyepje birtokolta (Soó, 1939 b). A Festuco-Corynephoretum ma már azonban az egész Nyírségen csak egy-két déli pontra korlátozódik, Nyíregyháza körül sem található meg. Pedig régen a buckákon a természetes homokkötés legelső fázisát jelentette a mohazuzmó szinu- ziumokkal együtt. Az őrhalmi, sástói, orosi, kistelki, rozsréti és a magas pazonyi buckákon volt ilyen homokpusztai növényzet, ezek ma mezőgazdasági művelés alatt állnak. A szarmata síkság jellemző homokkötője az ezüstperje (Corynephorus canescens) az Alföldön csak a Nyírség mésztelen, acidofil homokján fordul elő (a Duna-Tisza közének meszes homokján csak másodlagosan, a kilúgozott talajon). A Duna-Tisza köze homokpusztagyepjének (Festucetum vaginatae) sok basofil karakter faja (pl. Fumana procumbens) hiányzik.

A környező ÉK-i, Ny-i és D-i buckák mai növényzetét vagy a hajdani homokpusztagyepből vagy a pusztai tölgyesek említett tisztásaiból kialakult zárt homoki rétek (Festucetum sulcatae, itt-ott Chrysopogonetummal) megzavart, feltört, leginkább legeltetett változatai, a törpefüvű homoki legelő (Potentillo-Festucetum pseudovinae) képviseli. A homoki legelő gyomosodott maradványait több helyen, főleg a Ny-i oldalon láthatjuk. Mivel a buckák mind vagy művelésbe vettek vagy erdősítettek, ill. feltörtek, ezért sok, főleg széli és köztes részeken, a másodlagosan települt homokkötő és ruderalé növényzet.

A szikesek növényzete

A pici foltokban a laposokon jelentkező sziki növényzet Nyíregyháza körül főleg DK-en, D-en jelentkezik. A legszebb szikes D-en már Újfehértóhoz (a község D-i részén) tartozik. Nagyobb szikes tavak: Sóstó, Ököritó (szeméttelepként használva!) és a simai Szelk-tó. A szódás-szikes tavak hínárvegetációja (Potamo-Zannichellietum) szegényes. Fenti tavak jellemző hínárja a Potamogeton pectinatus és a Zannichellia palustris, a Sóstó- ban még az Alisma gramineum ssp. angustissimum (Soó, 1938). Kifelé a nád, káka és zsióka adja a Bulboschoenetumot, állománya emberi hatásra egész visszaszorult (pl. a Sóstón). Kicsi szikes tavacskák voltak és nagyrészt még ma is azok: Nagyigrice, Sörekuti lapos, Jakus-tó, Nagyoláh rét, Nyírjes tanya, Bulboschoenetumos állománnyal és környező sziki növényzettel. A tavak környékét és a laposokat Puccinellietum borítja Acorellus pannonicus-sal és Crypsis aculeata-val (ezek a parton), melyek Soó (1939 b) szerint a Puccinellietum konszociációi. Ősszel mint faciesképtő tömeges az Aster pannonicus. A vakszikfoltokat a Camphorosmetum birtokolja. A szikpadkák nem jellemzők a terület szikeseire. A magasabb és szárazabb helyzetű szikeseken a gyenge legelőül használható veresnadrágcsenkesz (Festucetum pseudovinae) társulása alakul ki, az erősen szikes és nedves részein Puccinellietummal, vakszikjein Camphorosmetummal.

A Duna-Tisza közi és Tiszántúli szikesek elmaradhatatlan fajai, a Lepidium crassifolium és a Limonium gmelini itt nem fordulnak elő (általában a Nyírség szikesein sem).

Vízi, mocsári és réti növényzet

A társadalom leginkább az ősi vízi, lápi és mocsári vegetációt tüntette el erről a tájról, lecsapolással és feltöltéssel. Mély szélbarázdák feneke, deflációs laposok és elhagyott ősfolyammedrek bősége tette lehetővé ezeknek a társulástípusoknak - a tölgyesek és homokpusztagyepek mellett - a Nyírség tájképét is meghatározó mennyiségben való létrejöttét. Nyíregyházát a múlt század elejéig-közepéig jelentős, összefüggő vízi, lápi, mocsári világ övezte (Nagy, 1924). Ny-on (Éralja, Eletó, Kéttős-tó, Szarvas-sziget) és K-en (Igrice, Bujtos, Rókazug, Ököritó). A K-i városmenti láp tovább folytatódott megszakítás nélkül a mai Oros irányában, azon túl is . Ezt az írásos dokumentumok mellett az ugyanezen a helyeken húzódó öntésiszap, öntéshomok-képződmények, kotus láptalajok és nem utol- sósorban a növényzet megmaradt darabjai tanúsítják.

A terület kicsi és sekély tavacskáinak - nyárra még ez a kevés vízmennyiség is sokukban lecsökken - nagyhínár tagjai erősen elszegényedtek, a rögzített hínárvegetáció egy-két Potamogeton, Myriophyllnm, Ceratophyllum és Najas fajra szorítkozik (Myriophylle-Potametum). A legtöbb vízfelületet a lebegő békalencsehínár (Lemnetum) uralja, míg a környéken oly gyakori, legtöbbször állóvizű vízlevezető csatornákét is. A tavakat, vízállásokat a nádas (Phragmitetum) öleli körül, benne a nádat helyenként gyékény (Typha), dárdás nádtippan (Calamagrostis canescens), harmatkása (Glyceria maxima) helyettesíti, illetve kíséri. A nádas önmagában sok helyen fordul elő, pl. Oros felé vízállások nélkül is, a régi nádas vízi világot és a jelenlegi még magas talajvizet jelezve. Már ez is az eredeti, a víztől a magassáson, lápréten, mocsárréten át a rétig tartó feltöltési sorrendnek a megszakadására utal, de a nádason kívüli, az egyre szárazabb és magasabb térszínek felé ez még jobban észlelhető. Nevezetesen arról van szó, hogy Nyíregyháza környékén egymást követve egymásutáni sorrendben a vízi növényzet, a nádas, magassásos, mocsárrét és a nedves rét együtt szabályosan csak Oros felé fordul elő egynéhány helyen. Valamelyik típus vagy akár több is hiányzik a sorozatból, melyek végén régen a nedves rétek után homokpusztagyep és olykor homoki tölgyes következett a buckák magasabb oldalain és tetején. A lecsapolt nagy tavak, lápok maradványainak nádasain túl más zonációt, elsősorban a feltöltés miatt, nem találunk. Ilyen a Bujtos még meglévő vizét koszorúzó nádas és a Sóstóé. K-en, ÉNy-on és D-en is vannak hasonló vízállások körüli magános nádasok. Legszebb magassásos (Magnocaricion) vagy a nádas külső felén vagy önállóan lép fel K-en, ÉNy-on és Ny-on. Legjellemzőbb sásai a Carex acutiformis és C. riparia (Caricetum

acutiformis-ripariae). Több helyen még a zsombékoló sásas egész zsombéklápokat alkot (Caricetum elatae). A magassásos borítja a mesterséges vízlevezetők, csatornák, árkok széli részeit sok nádas fajjal; igen jellemző ez Füzesbokor irányában (Mentha aquatica óriási tömegével). A semlyéksásosok (Carici-Menyanthetum) úgy tűnik, kipusztultak területünkről. A következő társulástípusban, amely a még erősen nedves, de víztükör nélküli (esetleg csak tavasszal csillog a víz) térszíneken fejlődött ki, a fűneműek dominálnak a sásfélék felett a mocsárréteket létrehozva (Agrostetum albae). Fő fajai az Agrostis alba, Poa trivialis, a sások közül a Carex distans. Nyíregyházától K-re többször ismétlődik, jobbára úgy, hogy az előző zonációk is megvannak. A következő fázis, amikor a sások (Carex distans) szinte teljesen elmaradnak, a nedves rét (Festucetum pratensis); ez szintén K-en a leggyakoribb. Facieképző lehet a Bromus arvensis, fajai nagyrészt az előző társuláséval közösek: Taraxacum, Ranunculus, Daucus, Pastinaca, Cirsium, Equisetum. A kétszikűek a tavaszi és a nyári-nyárutói aszpektusban szintén facieképzők (Soó, 1938). Az 1884-ben lecsapolt Igrice láp helyén igen szép nedves rét díszlik, vannak azonban mocsárrét típusai. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a nádas, magassásos, mocsárrét és nedves rét társulásaival egész Nyíregyháza körül találkozhatunk elszórva, legnagyobb számban azonban a K-i lapos térszíneken, ÉNy-on és Ny-on.

A környező növénytársulások összehasonlító elemzése életforma spektrumokkal

Ebben a fejezetben a környék növénytársulásainak a Raunkiaer féle életforma rend- szer alapján való elemzését adjuk. A vegetációgeográfiába is maga Raunkiaer (1934) vezette be, aki a föld növénytakaróját négy fő növényklímába (phytoclime) sorolta: phanerophyta, therophyta, hemikryotophyta és chamaephyta övbe. Ez a társulástanban és ökológiában is használt módszer kisebb tájak és egész kis területek társulásainak az elemzésére is alkalmas. Raunkiaer életforma rendszere - nevezik biológiai vagy ökológiai, sőt bioökológiai spektrumnak is - az egyes növények klimához való alkalmazkodását mondja meg a növények áttelelő, megújuló szerveinek helyzete, védelmi berendezkedése alapján (Máthé, 1940). A környezethez adaptálódás formái szerint fás növényeket (Phanerophyta), törpecserjéket, indás, párnás növényeket (Chamaephyta), évelő (Hemikryptophyta), áttelelő hagymás, gumós, gyöktörzses, hagymagumós szárazföldi (Geophyta) és vízi (Hydatophyta) növényeket (együtt Kryptophyták) és egyéves növényeket (Therophyta) különböztetünk meg. (A Kryptophytákat külön Geophytaként és Hydatophytaként tárgyaljuk.) A legkevésbé képesek alkalmazkodni a fás növények, a Chamaephyták már jobban. Az évelők felelnek meg leginkább a mi középeurópai klímánknak. Az egyévesek a legadaptivabbak a kedvezőtlen körülményekhez. Az életforma-spektrum az egy társulásban előforduló összes faj élet-

forma-csoportok szerinti százalékos megoszlása alapján készül (az összes fajt 100%-nak véve).

1. táblázat. A nyírségi növénytársulások életforma spektrumai (%)

Társulás típus	Phanerophyta	Chamaephyta	Hemikryptophyta	Geophyta	Hydatophyta	Therophyta
Nádas (Phragmitetum) (Soó, 1938)	-	2	44	9	42	-
Magassásos(Caricetum acutiformis-ripariae) (Soó, 1938)	-	2	48	11	36	-
Mocsárrét (Agrostitetum albae) (Soó, 1938)	-	2	84	4	8	2
Nedves rét (Festucetum pratensis) (Soó, 1938)	-	1	85	6	5	2
Homokpusztagyep (Festuceto- Cory nephoretum) (Soó- in Máthé, 1940)	1,5	6	52	7,5	-	33
Gyöngyvirágos tölgyes (Convallario-Quercetum) (Soó, 1943)	11	3	64	10,5	-	11
Szikes (Puccinellietum limosae) (Soó, 1933)	-	4	25	10	6	55

Területünk társulásait az első táblázatban idézett többnyire egyéb nyírségi felvételezések alapján számított spektrumok szerint mutatjuk be. A táblázat szemléletesen tükrözi, hogy az edafikus okok miatti legextrémebb társulásokban, a szikesben és a homoki gyepben, az ehhez legjobban alkalmazkodni képes egyévesek száma több mint 30, illetve 50%-kal magasabb, mint a kevésbé vagy nem szélsőséges társulásban. A szikes növényzetnek már több, mint a felét teszik ki az egyévesek, a halophyl jellegnek megfelelően. A fás növények száma egyedül az ezen a klímazonális területen optimális edafikus és mikroklimatikus viszonyokat biztosító gyöngyvirágos tölgyesben magas (10%). A szikestől eltekintve az évelők nagy száma tűnik szembe, amely megfelel a hazai viszonyoknak (a hazai flóra 56%-a évelő faj, Máthé 1940). A szikesben éppen a halofil jelleg miatt csökken az évelők száma. 50%o-nál csak a nádasban és a magassásosban kevesebb az évelők mennyisége (44 és 48%), ahol a vízi környezet kedvez a Hydatophytaknak (42 és 36%). A vízinövények száma fokozatosan csökken a nádastól a nedves rétig, ami jól kifejezi az ebben az irányban bekövetkező fokozatosan csökkenő vízellátottságot. A szikesek 6%-ot kitevő vízinövény számát a szikes tavak vízinövényei adják. Az arid jelleg nyilvánul meg a homokpusztai növényzet magas Chamaephyta (szárazságtűrő, xerotherm fajok) arányában, mint ahogy jellemzők ezek a sivatagi területekre is.

A környezeti viszonyok és a növényzet kapcsolatát együtt kifejezve tudunk közelebb kerülni csak a növényzet azonos klimatikus viszonyok közötti, kis területen kialakult sokféleségének a magyarázatához, melyek révén értelmezhetőbbé válik a természetföldrajzi tényezőknek a vegetáció kialakulására és megjelenési formáira gyakorolt hatása is.

Természetesen ma már több és árnyaltabb ismerettel rendelkezünk a Nyírség vegetációjáról (Jakab et al.,1998; Papp, 1997), amely hozzájárulhat Nyíregyháza és környéke növényzetének az itt vázoltaknál részletesebb megismeréséhez is.

IRODALOM

Bernátsky, J. (1901): Növényföldrajzi megfigyelések a Nyírségen. Term. Tud. Közl. Pótfüz., 203- 216.

Borhidi, A. (1961): Klímadiagramme und Klímazonale Karte Ungarns. Annal. Univ. Budapest, 21-50.

Boros, Á. (1932): A Nyírség flórája és növényföldrajza. Budapest, pp. 208.

Borsy, Z. (196t): A Nyírség természeti földrajza. Akad. Kiadó, Budapest, pp. 227.

Borsy Z.-né-Borsy Z. (1955): Pollenanalitikai vizsgálatak a Nyírség északi részében. Közlemények a KLTE Földrajzi Intézetéből, Debrecen.

Csinády G. (1953): A bátorligetí láp pollenanalitikai vizsgálata. (in Székessy) ed. (Bátorliget élővilága. Budapest., pp. 486.) 448-453.

Csinády G. (1954): A kokadi holtmeder pollenanalitikai vizsgálata. Földr. Ért.

Felföldy L. (1947): Növényszociológiai és ökológiai vizsgálatok nyírségi akácosban. Erdészeti Kísérl., XLVII., 59-86.

Hazslinszky F. (1872): Magyarhon edényes növényeinek füvészeti kézikönyve. Budapest.

Jakab G.- Lesku B. (1998): Aktuális botanikai kutatások eredményei a Kelet-Nyírségben. Kitaibelia 3: 99-101.

Kádár L. (1951): A Nyírség geomorfológiai problémái. A Földr. Könyv- és Térképtár Ért.

Kormány Gy. (1980): Nyiregyháza éghajiata. Acta. Acad. Paed. Nyíregyháziensis, 8/f, 75-94.

Máthé I. (1940): Magyarország flórájának összetétele életformák alapján. Debreceni Szemle, 97-103.

Nagy J. (1924): Nyíregyháza természeti viszonyai. In: Szohor (ed.): Nyíregyháza az örökváltság századik évében. Nyíregyháza, pp. 274.) 2. fej., 49-91.

Papp L. (1997): Az utóbbi másfél évtized flórakutatásának eredményei a Nyírségben és annak környékén. Kitaibelia 2: 230.

Rapaics R. (1925): A Nyírség növényföldrajza. Debreceni Tisza István Társulat Honismert. Biz. Közl. I. 2., pp. 115.

Raunkiaer C (1934): The life forms of plants and statistical plant geography. Clarendon Press, Oxford.

Simonkai L. (1870): Adatok Magyarhon edényes növényeihez. Mat. Term. Tud. Közl, XI.

Soó R. (1934): Nyírségkutatásunk florisztikai eredménye. Bot. Közl. XXXI., 218-252.

Soó R. (1937): Pótlékok nyírségi flórakutatásunk eredményeihez. Bot. Közl. XXXIV., 33-44.

Soó R. (1938): Vízi, mocsári és réti növényszövetkezetek a Nyírségen. Bot. közl. XXXV., 249-273.

Soó R. (1939 a): Pótlékok nyírségi flórakutatásunk eredményeihez. Bot. Közl. XXXVI., 307-312.

Soó R. (1939 b): A Nyírség vegetációja. III. A Nyírség pusztai növényszövetkezete. Mat. Term. Tud. Ért., 834-844.

Soó R. (1939 c): A Nyírség természeti kincsei. In: Vármegyei Szociográfiák. IV. Bpest. pp. 48:

Soó R. (1943): A Nyírségi erdők a növényszövetkezetek rendszerében. Acta Geobotanica Hungarica, V., 315-352.

Soó R. (1960 a): Magyarország új florisztikai-növényföldrajzi felosztása. MTA Biol. Csop. Közl. IV., 43-70.

Soó R. (1960 b): Magyarország erdőtársulásainak és erdőtípusainak áttekintése. Az erdő., 321-340.

Szlabóczky I. (1890): A föld, a talaj és a természet életéből. (in: Geduly: Nyíregyháza az ezredik évben) II. fej., 33-53.

Tuzson J. (1915): A magyar Alföld növényföldrajzi tagolódása. Math. és Term. Tud. Ert. XXXIII., 143-220.

Ubrizsy G. (1939): Újabb adatok a Nyírség tlórájának ismeretéhez. Debreceni Szemle, 211-213.

Ubrizsy G. (1941): A Nyírség gombavegetációja. Tisia, V., pp. 51.

Virók E. (1978): Egy elegyes állományú erdő madáregyüttesének vizsgálata. Szakdolgozat. Bessenyei Gy. Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, p. 41. (manuscript).

Zolyómi B. (1952): Magyarország növénytakarójának fejlődéstörténte az utolsó jégkorszaktól. MTA Biol. Oszt. Közl., 491-543.

Németh Péter

Nyíregyháza a középkorban
— Két megközelítés —

A középkori Nyíregyháza határa nem azonos a maival. Pontos rajzát az az 1471. évi határjárás adja, amelyet az oklevél teljes latin szövegével és részbeni magyar fordításával az 1987-ben megjelent városmonográfiában adtunk közre. Eszerint az akkor már mezővárosnak is titulált település északon Királytelekkel, Keresztúttal (Kótajjal), keleten Pazonnyal, Orossal, Nagykállóval, nyugaton Simával, Bűddel és Lökkel volt határos. Azaz a mai Nyírestelek, Borbánya még nem volt a településünk része, Rozstelek a Bátoriak és a Kállaiak között vita tárgyát képezte, egyedül Mandtelke (a mai Manda őse) volt az elismert határon belül. Ez a kép öröklődik át 1753-ra, a helység betelepítésének az évére is, amely eléggé furán néz ki: a kb. 36 000 magyar holdnyi határ keleti végének közepén helyezkedik el Nyíregyháza, míg tőle É-ra, DNy-ra és Ny-ra írdatlan nagyságú területek vannak, látszólag népesség nélkül. A mezőváros és határának ez a torz képe magyarázatra szorul, s ma már meg is tudjuk mondani, miért e fura alakzat?

Szatmár megye középkori települési hálózatának írásakor egy kiegészítő adattal láttam el minden máig fennálló falut: az 1892. évi Helységnévtárban található kataszteri holdban megadott határnagysággal. Erre az időre ugyanis még nem történt meg a faluhatárok átszabdalása, egyes földdarabok ide-oda helyezése. A jobbára középkori falusűrűségét megőrző Szatmárban a legkisebb középkori falunagyság 500 kataszteri holdra, az átlagos 1500 holdra tehető. Ez volt az a faluméret, amelynek határát egy közepes népességű, vagy annál kisebb lélekszámú faluközösség meg tudta művelni. Ha ennél nagyobb, vagy többszörös nagyságú faluhatárral van dolgunk, biztosak lehetünk abban, hogy ez esetben a falu újkori határát egy-egy elpusztult, vagy lakóitól elhagyott középkori település gyarapította. Ha ezt a nyíregyházi méretek nyelvére fordítjuk, akkor a kb. 27000 kat. holdnyi határban kb. 18 átlagos méretű falu helyezhető el! Nos, ennyi falu, vagy településképződmény okleveles forrásokkal nem igazolható, de ha a régészet eredményeit is figyelembe vesszük, már közelítünk az egykori valósághoz. Természetesen az sem elhanyagolható, hogy a város Keresztúttal érintkező része ekkor még sűrű őserdő volt, s nem ismerjük a Bűddel, Lökkel érintkező, ma Nagycserkeszt alkotó határrészlet egykori földrajzi viszonyait.

Ha É-ról K felé haladunk, az alábbi Árpád-kori falvak létezését ismerjük. Az 1987-es monográfia utóéletéhez tartozik az a tény (s erről a Levéltár Margócsy Józsefnek dedikált Évkönyvében adtam számot), hogy sikerült a Szentemágócs nembeli Szabolcsi család nyíregyházi birtoklásának a kezdeteit felderítenem. Eszerint az oklevelekben említett, az 1241-es tatárjáráskor elpusztult Ekölcs falu a város mai repülőterén volt Szarvas-sziget helyén állt, amelynek emlékét a repülőtér és az erdő között az Érpataki (VIII. sz.) főfolyás kanyarulatában fekvő Sziget utca őrizte meg. Ebből következik, hogy Nyír falu is hasonló sorsra jutott 1241-ben, s ennek emléke a nevéhez tapadt –egyháza utótag, amely kéttagú névvel 1326-ban vonul be a történelembe városunk elődje. Ekölcsöt –miután abban az időben még nem volt kötelezően előírt előzetes régészeti kutatás– a repülőtér építése semmisítette meg, itt már alig lesz mód bármit is fellelni. Annál inkább ettől keletebbre, a mai Igrice környékén. A szintén 1241 táján puszta település nevét egy 1325. évi oklevél tartotta fenn, ám hogy az Árpád-kori királyi mulattatók faluja pontosan hol is feküdt, azt majd az új városmonográfiához szükséges régészeti terepbejárás fogja eldönteni. Ettől DK-re, Igrice és Nyíregyháza között feküdt egy 1420-as oklevél szerint Oros határán belül Kistelek, amelyet a pazonyi nemesek használtak jogcím nélkül. (Nem azonos a mai Kisteleki szőlővel, mert az egy 1427. évi oklevél szerint már a vásároskállói határon belül állt.) Pontosabb helyét a II. József-féle I. katonai felmérés rögzítette. Még pontosabb fekvését a TESCO helyén folyt régészeti kutatás állapította meg, amikor ott egy Árpád-kori falura bukkantunk. Ez is a tatárjáráskor pusztult el, a falu eredeti neve a XV. század elejére már elhomályosult, az emberi emlékezet csak annyit őrzött meg, hogy az valamikor lakott hely volt, s ezért kapta a Kistelek semmitmondó nevet.

A mai Nyírjes, a középkori Nyíresteleke az 1427. évi oklevél szerint már Vásároskálló (azaz a mai Nagykálló) területét alkotta. Ettől délebbre, a településünk K-i határvonalán Ros rétje a XV. sz. második harmadától –mint említettem– vita tárgyát képezte a Bátori és a Kállai családok között. A Kállay-levéltárban fennmaradt nagyszámú oklevél szerint ennek kezdete 1427-re vezethető vissza, arra az évre, amikor Zsigmond király Kállai Lőkös fia: Miklós fia Jánost és rokonait új adomány címén összes birtokaikban megerősítette. Ezzel pedig együtt járt a birtokba iktatás is, amelynek az összes szomszéd ellentmondott. Köztük természetesen a Bátoriak, akik a Vásároskálló és Nyíregyháza között fekvő prédiumok egynémelyikét magukénak tudták, de a Kállaiak felvetették az új adományok közé. Tiltakozásukat 1433-ban is megismételték, amikor a határ Büdtől (azaz a mai Tiszavasváritól) visszafelé számított Recskeztelekét, Szilastelekét és Mandát érintő vonala miatt emeltek szót. Valamiféle megállapodás ekkor biztosan létrejött, mert 1463-ig okleveleink hallgatnak. Ez évben viszont a Bátoriak panasza szerint Nyíregyháza és Mand, Szilas puszták szántóföldjeit, amelyek be voltak vetve, a Kállaiak újból felszántották, bevetették és erőszakkal maguknak foglalták el. A

panasz jogosságát a tanúk elismerték, ám csak 1470-ben kötelezik a Bátoriakar arra, hogy ötvened magukkal esküdjenek meg a fenti ügyben. Közben –1466-ban– ismételten a Kállaiakat iktatják Rozs, Szilas és Mand birtokába. Erre a Bátoriak erőszakkal vágtak vissza: a Kállaiak Lök birtokából a Boziás nevű szántóföldet Nyíregyházához csatolták, a szénájukat elvették, és a többi… Nyilvánvaló volt tehát, hogy a két családnak, amely ráadásul rokonságban is volt egymással, meg kell egyeznie. Erre 1471-ben került sor, amikor május 5.-én a szentjobbi (Bihar m.) konvent előtt egyezséget kötöttek Nyíregyháza, Oros, Nagykálló, Rozstelek, Mandteleke, Szilasteleke, Sima és Kerékkovácsteleke birtokok és puszták határvonalára, azt előzőleg bejárva. A határjárásból kitűnik, hogy a Bátoriaké lett Nyíregyháza mellett Mandtelek, Szilastelek és Kerékkovács, míg a Kállaiaké Nagykálló mellett Rozstelek és Sima. Érdekes, hogy a határvonalon fekvő Bányatelke (a mai Borbánya őse) ekkor nem kerül említésre. Ezzel egy 44 éves vita zárult le, Nyíregyháza határa Orostól Mandáig, egészen az újkorig a fenti formában rögzült.

A bizonytalanság a város D-i határvonalának a folytatása körül van. Sajnos, még nem állt módomban a Kállay-oklevéltárban két példányban is fennmaradt 1471. évi határjárást eredetben látnom, mert ez talán közelebb vinne néhány helynév biztos olvasásában. Ilyen pl. az 1433-ban először leírt Rechkezteleke, amely az 1471-es oklevél átiratában Kisrekeske alakban fordul elő. Minek olvasható? Rekettyének ? Rekesznek ? Hasonló a már említett Boziás, amelyet Bodzásszernek, Boziásszérűnek is olvastak, olvasnak. Fontos volna rögzíteni Szunyortelekének a helyét (temploma is volt az Árpád-korban!), amely a középkori Nyíregyházával érintkezett, s amely földterületet a megtelepítés, azaz 1753 után a nyíregyháziak vettek bérbe, mint legelőt.

Ami biztos: 1471-ben Nyíregyháza Ny-i határán belül még nem létezett Cserkeszpuszta. De a mai Tiszavasvári részét képező Szentmihály sem, amelyről tudjuk, hogy éppen a Kállaiakkal történt megegyezés után telepítették a Bátoriak Bűd földjére. Összefoglalva: ma már igazolni tudjuk, hogy a XV. Században feltűnő puszták, mint Rozs, Mand, Szilas és a többi, az Árpád-korban önálló falutelepülések voltak. A tatárjáráskori pusztulásuk után részben Nyíregyháza, részben Nagykálló határába olvadtak, majd –véleményem szerint– a XV. Század elejétől ismét benépesültek. Pontosabban: lakott helyek lettek, egy-két jobbágycsaláddal, erre lehet bizonyság az a tény, hogy területükön földművelés folyt. S ez a folyamatosság megmaradt a kora újkoron át, mert különben az 1753-ban s a következő években érkező betelepülők nem vehették s hagyományozhatták volna át e puszták ősi neveit. S hol van a többi elpusztult falu? A feltételezett 18-ból legalább még 3-4? Szerintem azok is megvannak, csak e névtelen helyeket még a régész nem kutatta fel. Nyíregyháza új monográfiájának 2006-ra tervezett megjelentetése jó alkalmat teremt ez adósság törlesztésére is.

* * *

Lehet azonban egy másik, földrajzi aspektusú megközelítése a várostörténetnek. Ennek alapján szeretném megvilágítani a mai városterületen volt települések – köztük Nyíregyháza – kialakulását.

Köztudott a város földrajzával foglalkozók körében, hogy Nyíregyháza területén három, É-D-i homokvonulat, másképp buckasor volt még a múlt század elején is érzékelhető. Az egyik, a Ny-i mentén Császárszállástól É-felé egy összefüggő mocsaras tavakból álló vízfelület volt látható, amelyet az *Éralja*, az *Eletó*, a *Kettős-tó* és *Szarvas-sziget* alkotott. Ezt a mélyedést használták ki a nyírvíz-szabályozáskor, amikor az Érfolyónak nevezett mesterséges főcsatornát kialakították. Megtelepedésre különösen a Szarvas-sziget környéke volt alkalmas, s nem véletlen, hogy a szabolcsi vár egyik várjobbágy faluja itt alakult ki Ekölcs néven. A tatárjáráskor (1241-ben) elpusztult település azonban a XIII. század végére ismét lakottá vált, mégpedig Nyíregyháza néven települt újjá, a Szentemágócs nembeli Olaszi vagy Szabolcsi család jóvoltából. Majd azok kihalása után a nőági rokonok kezén tűnik fel, s jut a Perényiek birtokába a XIV-XV. sz. fordulóján, hogy azután végleg beleolvadjon a tulajdonképpeni Nyíregyházába, a Bátoriak birtokába.

A másik buckasor a mai Nyíregyháza belvárosán át húzódott. Ennek mentét is tavak szegélyezték, amelyeket a XIX.-XX. sz. városrendezése számolt fel. A két legnagyobb vizes hely a Szénapiacnál, a mai Benczúr- és Bessenyei terek helyén volt, összefüggően, s az Orosi és a Pazonyi utak közötti részen, a mai *Bujtos* területén. De a belterületen máshol is voltak tavak, pl. a mai Csipke és a Virág utcák Kígyó utcáig terjedő, 1754-ben Tabánnak nevezett területén, ez utóbbit az 1770-es összeírásban a *Kis Tó* néven említik. 1849-ben csapolták le a Bujtost, 1851-ben vezették le a Kert utcai mocsár vizét a Bujtosba az Inczédy soron ásott árokkal. 1853-ban történt meg az *Éralja* szabályozása és felosztása. 1899-ben a régi Salétromszérű helyén kialakították a 600 m. hosszú és 60 m. széles Károlyi és Dessewffy-tereket, míg a Selyem utcának a Zöldség piac (ma: Szabadság tér) felé kiszélesedő öblét –ahol szintén tó állt– csak a 70-es évek végén, a Váci Mihály Művelődési Központ építésekor számolták fel. Nos, ebből nyilvánvaló, hogy a tulajdonképpeni középkori Nyíregyháza eléggé szűk térre korlátozódott: ha a település középkori templomától, a mai ref. esperesi hivatal épületétől indulunk ki, akkor É- felé az Egyház utca vége, a mai Október 23.-a tér volt a faluvég (itt kerültek elő az Irodaház építésekor a XVIII. század eleji, kuruckori pestises temető sírjai, tehát a faluszélen), D-felé a mai Szarvas u. és a Benczúr tér közötti magaslaton települhettek meg, egy XVI. századi jobbágyház szemeskályhái a Nyírvíz-palota építésekor láttak napvilágot. Hogy erre az É-D-i tengelyben húzódó utcasorra volt-e merőleges utcasor, ez a forrásokból nem derül ki. (A Betlen-utca posta előtti szakasza, illetve az Iskola utca már az újkori városrendezésnek köszönheti a létét.) Az pedig, hogy a mai Városháza őse lett volna a Bátoriak uradalmi központja, teljesen légből kapott. Az igaz, hogy Nyíregyházán is officiálisok felügyelték a jobbágy munkáját, s bizonyos,

hogy itt tartózkodásuk alkalmával valahol lakniuk is kellett, de a falu a bátori, a XVI. századtól az ecsedi uradalom részét alkotta. Bizonyára önálló majorsággá (de nem uradalommá!) a földesúri gazdálkodás átalakulásával lett, ám akkor is csak egy majorházat a csűröskerttel és a hozzávaló aklokkal írnak össze (1638), amelyhez 1 tiszttartó, 1 pallér, 1 majorgazda, 2 béres, 1 csordapásztor és 3 szegény koldus tartozik. Az 1752-es összeírás szerint a település „Délrül való végin méltóságos őexcellenciája Major Háza, kívül az árkon" (Pro memoria. Nyíregyházi összeírások (1752-1850). Szerk..: Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2003. 30). Bizonyos, hogy ott volt az korábban is, az árkon, azaz a település belterületének határán túl. Már ekkor megjegyzik, „ezen faluban annyi puszták vadnak, ha száz vagy két annyi jobbágy származnék is e faluban, mind elég helyet, ahoz való elegendő földet és kaszáló füvet is adhatnának nekiek, mivel bőséges helyű, mezejű falu ez" (Károlyi IV, 328). Ugyancsak itt kell eloszlatnom azt a legendát, amely szerint a mai Honvéd utca elődjében, a Serház utcában állt volna a az 1421-ben említett serfőzde. Egyetlen korai, már az újjátelepítés utáni időkben készült összeírás sem említi ezt az utcát, mint ezt Nagy Elek véli.

Visszatérve eredeti gondolatmenetünkhöz: a várostól É-ra, a mai Korányi Frigyes (egykor: Kemecsei út) mentén húzódó homokbucka-sor K-i felén volt, s van még ma is a legnagyobb lápterület, az *Igrice*. Bár 1884-ben lecsapolták, ez az egykori medermaradvány a város egyik legmélyebb pontja, ide fut össze a térség összes talajvize. A középkorban az egykori patak K-i oldalán az ember is megtelepedett, mégpedig a városhoz közel, a mai TESCO területén állt Nagyteleken –melynek tulajdonjogát a pazonyi nemesek maguknak követelték a XV. század elején–, s tőle északabbra, Igrice faluban, ahol a tatárjárás előtt a szabolcsi várhoz tartozó mulattatók, az ú.n. igricek éltek. A buckasor Ny-i oldalán is tavat találunk, a város életében oly nevezetes *Sóstó*t, de ezt a középkorban erdő vette körül.

A város DK-i részén három tavat említenek a forrásaink, közülük kettő napjainkra tűnt el: az *Örökitó*- vagy *Csárda-tó* az egyik, a *Sápa-rét* a másik, és az időnként víz alatt álló *Nyírjes-tavak* a harmadik. Az első és a harmadik vízállás a középkori forrásokban is szerepel: ha nem önálló faluként, de olyan helyként, ahol földművelés folyik, s emberek laknak, azaz szállások voltak. E tó vonulatnak a folytatása a rozsréti és császárszállási rétek, vizenyős helyek, amelyek eredetileg tavak voltak, s csak később mocsarasodtak el, majd váltak rétekké. A város DNy-i részén nagykiterjedésű löszös, fekete homokkal váltakozó agyagos fenekekkel, úgynevezett deflációs mélyedésekkel találkozunk, ahol a homokbuckák már elsimulnak. Nem véletlen, hogy a középkori Nyíregyháza itt fekvő szomszédját is Simának nevezték – írja dr. Nagy Jenő, Nyíregyháza természeti viszonyainak első összefoglalója 1924-ben, bár ezért a nyelvészek őt nyíltan megfeddenék, mert a településnév szerintük a

Sima személynévből keletkezett. Az ezekhez tartozó két nagy tómedence a Nagyszík vagy Nagyszék, a másik a Nagylapos.

Már tavaszi előadásomban utaltam rá, hogy Kurucz Katalin kollégám a Nyíregyháza-Rozsrétszőlő 25. sz. lelőhelyen, az M3-as autópálya előzetes régészeti kutatásakor, a közelmúltban pedig az Ipari park területén olyan Árpád-kori telepmaradványokat tárt fel, amely alapján valószínűsíthette, hogy ezek a tatárjáráskor (1241) elpusztult Rozs falu helyét jelölik (Kurucz Katalin: Árpád-kori településnyomok Nyíregyháza határában. Studia Archaeologica IX. 353-9). Bár e falura vonatkozó korabeli oklevelet nem ismerünk, a XV. században feltűnő Rozstelek mégis ennek a nevét őrízte meg. Ha ez a feltevésünk helyes, akkor a többi, e korabeli telek mögött –így Mánd és Szilas– is elpusztult Árpád-kori falvakat kell látnunk, amelyek felkutatása a régészetre vár.

A nyíregyházi határról –leszámítva az 1471-es, de csak a K-i, DK-i és D-i határrészletet bemutató határjárást– a már említett 1638-as uradalmi összeírás ad pontos képet. Eszerint „határok egy felöl a királytelekiekkel, lökiekkel, nánásiakkal, más felől Simaj pusztával, Kállóval vagy Borbélytelekével, harangi pusztával, orosiakkal, pazoniakkal és keresztutiakkal vicináltatik; minden felől való határok bizonyos jegyekkel és hantokkal lévén meghatároztatván." Nos, ez eddig is ismert volt a kutatók előtt, amihez persze azt is tudni kell, hogy a nánási határba olvadt Szunyor falu alkotta ott a szomszédságot, a Borbélytelek alatt pedig a szerintem szintén Árpád-kori eredetű Bor falu húzódik meg, a mai Borbánya. Míg É-ról elindulva, Ekölcstől Igricén, Nagyteleken, Boron, Nyírjesen, Rozson, Mandán, Szilason át Simáig, Szunyorig, azaz a D-i határig bezárólag elpusztult Áprád-kori falvak szegélyezik a középkori Nyíregyháza határát, feltűnő lehet, hogy Ny-on, ÉNy-on ilyenekkel nem találkozunk. De tavakkal, vízfolyásokkal sem! Ha rápillantunk Frisnyák Sándor 1975-ben, Borsy Zoltán kutatásai nyomán szerkesztett térképére (Frisnyák Sándor: Nyíregyháza, a homokra épült város. Szabolcs-szatmár megyei földrajzi olvasókönyv. Nyíregyháza, 1975. 119), akkor a településhiány oka egyből kiderül: itt található a város területén a futóhomok egyik legnagyobb tömbje, amely a vízhiánnyal együtt megakadályozta, hogy az ember a középkor folyamán birtokba vegye.

Reszler Gábor

Nyíregyháza újratelepítése a helytörténeti irodalomban

Nyíregyháza 1753-as újratelepítéséről szóló helytörténeti irodalmat áttekintve igazolódni látjuk azt a megállapítást, mely szerint a történelem nem más, mint a múlt hozzánk eljutó üzenete. Olyan üzenet, amit a jelen tesz felfoghatóvá. Hiszen mindennapjaink értelmét kutatva, a jövőt fürkészve erősödnek fel a múltnak olyan elemei, összetevői, melyeket korábban nem tüntettünk ki kellően figyelmünkkel. A múlt üzenetét mindig a jelenkor dekódolja. A nyíregyházi újratelepítésről szóló leírások, elemzések alapján jól elkülöníthetőek azok az alapkérdések, melyek a XIX. század utolsó harmadában keletkezett művektől kezdve napjainkig ívelően vissza-visszatérnek az egyes feldolgozásokban, ugyanakkor kiemelhetők azok a nézőpontbeli különbségek, hangsúlyeltolódások, amelyek a történészt, helytörténészt körülvevő jelen inspirálásából, ha úgy tetszik, a korszellemből fakadtak. A jelen keretek között a teljesség igénye nélkül a helytörténeti irodalom témánk szempontjából legfontosabb monográfiáit, tanulmányait vesszük sorra.

Nyíregyháza történetének első alapos feldolgozását Lukács Ödön készítette el. Az úttörő-jelentőségű mű 1886-ban jelent meg először, és Az újtelepülés és várossá alakulás kora című negyedik könyv első fejezetében olvashatunk gróf Károlyi Ferenc telepítési szándékáról, az „új gyarmatosok" beköltözéséről. Rendre sorakoznak a megkerülhetetlen kérdések: mennyire néptelenedett el Nyíregyháza a XVIII. század közepére, honnan és hányan érkeztek az új telepesek, miként viszonyult a telepítéshez a vármegye, és végül a megtelepedők milyen nehézségekkel küzdöttek meg? Lukács sem beszél Nyíregyháza teljes elnéptelenedéséről, csak a lakosok megfogyatkozásáról, mely körülmény megérlelte a település birtokosában, gróf Károlyi Ferencben a gondolatot, hogy „nagyobbszerű telepítvényt ültessen Nyíregyházára". (Lukács 1886. 196.) A szerző Szarvasról, (Békés)Csabáról, Mezőberényből, Orosházáról érkezett családokról beszél, holott a valóságban 1753 őszén csak a családfők jöttek el a nyíregyházi határba, hogy a föld minőségéről és a körülményekről személyesen tájékozódjanak. Szabolcs vármegye telepítéshez való viszonyulásával kapcsolatban gróf Károlyi Ferenc kérelmének 1752-es elutasítását Nyíregyháza korábbi „hatalmaskodásaival" és az attól való félelemmel magyarázza a város múltjának első történetírója, hogy a betelepítés után „ismét ide fognak szökdösni a megyei földesurak jobbágyai."(Lukács 1886. 196.) A végleges megtelepedéssel járó nehézségek sorában Lukács Ödön először báró Palocsay István özvegyének, Pethő Rozáliának fellépését említi, aki Károlyi telepítési eljárását beleegyezése

hiányában törvénytelennek nyilvánította. Az 1754 júniusában tető alá hozott egyezség végül békét teremtett a két birtokostárs között, másrészt pedig megteremtődött a nyíregyházi határ egysége. A másik nehézséget, mely már-már az egész telepítés sikerét veszélyeztette, a szabad vallásgyakorlás akadályozása jelentette. Lukács Ödön a tokaji plébános panasztételének következményeként írja le a vallási türelmetlenség eme XVIII. századi példáját, kiemelve a vármegye új lakosokat pártoló, kivárásra játszó magatartását. A helytartótanács által elrendelt vizsgálatot ugyan „teljes kímélettel" lefolytatták, de a felküldött jelentésben „el nem mulasztván ajánlani a nyíregyházai lakosok ügyét", aminek azonban különösebb foganatja nem lett. Károlyi evangélikus lakosokat pártoló próbálkozásainak és a nyíregyházi telepesek sikertelen bécsi követjárásának részletei olvashatók az első várostörténetben.

A betelepítés leírása végig bővelkedik részletekben. A mű egyik erénye, hogy fontos forrásokat közöl, így például gróf Károlyi Ferenc 1753-as pátenslevelét, valamint a gróffal és Nyíregyháza határának másik birtokosával, báró Palocsay Istvánné Pethő Rozáliával 1754-ben kötött szerződéseket. Mivel Lukács Ödön a nyíregyházi evangélikus egyház történetét is feltárta, ezért nem véletlen, hogy bő teret szentelt a szabad vallásgyakorlás korlátozására irányuló kísérletnek, az új lakosok életét megkeserítő vallási türelmetlenségnek. Iránymutatónak bizonyult Lukács Ödön megállapítása a tekintetben is, hogy az újjátelepülést nem szűkítette le 1753-54-re, hanem 1753 és 1757 közé tette. A folyamat lezárását értelmezésében a megtelepedés után kötött 1754. évi egyezség lakosokra nézve kedvező 1757-es megerősítése jelentette. Ugyanabban az évben készítették elő a kiterjedt határ szállásokra osztását, hogy azután 1759-ben a szántóföldek mérésére és nyomásokra osztására sor kerülhessen.

Éble Gábor a „letiport Nyíregyháza" újratelepítésének históriáját az ecsedi uradalom történetébe ágyazta 1898-ban megjelent könyvében. „Jóformán kihalt és elhagyott tanyává süllyedt" településről írt, ahonnan a lakosok az adóterhek miatt százával szöktek el. Így a XVIII. század közepén tartott hivatalos összeírás csak 24 gazdát és egy jobbágyot talált a Károlyiak birtokába jutott részen. (Éble 1898. 36-37.) A későbbi feldolgozásokból hiányzó elem, hogy gróf Károlyi Ferenc a pusztulásra jutott Nyíregyházát ingyen sógorának és megbízottjának, Rácz Demeternek kívánta adni, aki azonban az ajándékot nem fogadta el. 1752. március 21-én kelt levelében a grófnak azt írta, hogy a települést „véteknek tartanám pénzen is elvenni Excellentiádtól". A hely gazdasági előnyeire utalva pedig úgy fogalmazott, hogy „igen jó hely támadhat Isten kegyelméből belőle." (Éble 1898. 38.) Ez a biztatás élesztette föl Károlyiban a nyíregyházi puszta újratelepítésének gondolatát. Az eredeti okiratok alapján, a szerző igyekezete szerint minden részrehajlás elkerülésére törekvő munkából hiányzik az első 1752-es telepítési próbálkozás említése és annak vármegyei elutasítása. A pátenslevél kiadását 1753. május 23-ára datálja az általánosan elfogadott május 16-a helyett. (Éble 1898. 41.) Az igariak számára a gróf ugyanazon év június

24-én külön pátenslevelet adott, mely azonos kedvezményeket tartalmazott. Éble szerint Károlyi Ferenc megpróbált gróf Nádasdy Lipót kancellárnál puhatolózni, gondot jelenthet-e evangélikus vallásúak Nyíregyházára telepítése. Ám mielőtt még a királynőhöz fordulhatott volna jóváhagyásért, egész kis „kultúrharc" bontakozott ki a katolikus papság és a telepítő földesúr között. A vallási türelmetlenség szításában Éble Gábor érzékelhetően igyekezett a Károlyival rokonságban állott egri püspök, Barkóczy Ferenc szerepét kisebbíteni, és három túlbuzgó pap, a tokaji, tarcali és fényi plébánosok kezdeményezéseként állította be a katolikus egyház fellépését. Részletes leírását adja a vármegye Károlyihoz lojális magatartásának, ami Szabolcs vármegye élén álló tisztségviselőkre, különösen a Nyíregyházára településeket védelmező Szunyoghi Ferenc alispánra vonta a helytartótanács haragját.

Az 1900-ban Leffler Sámuel tollából napvilágot látott nyíregyházi várostörténetben a vallási türelmetlenség leírása félmondatnyi utalástól eltekintve („Miután a nemesszívű gróf (mármint Károlyi Ferenc – RG) a vallási dolgokban némileg lecsillapította a háborgó kedélyeket, az anyagiakra is kiterjesztette gondozását." Leffler 1900. 98.) kimaradt, és a szerző a betelepülés ismert epizódjainak sorra vétele mellett minden korábbinál nagyobb teret szentelt a közigazgatás megszervezésének. „A község igazgatását illetőleg, azt a bevándorlók, a gróffal egyetértőleg, úgy rendezték el, hogy egy főbírón kívül még egy törvénybírót (legislator), továbbá 10 esküdtet, egy lovashadnagyot, két tizedest, végre négy kisbírót választottak maguknak. Mivel a földesúrral kötött szerződés értelmében a 'beneficia regalia'-kat, maguk kezelték, e célra külön felügyelőket – inspectores – alkalmaztak, a serház, malmok, korcsmák és mészárszékek kezelésére." olvashatjuk Szabolcs vármegye millenniumi jubileumi kötetében megjelent tanulmányban. (Leffler 1900. 97.) A szerző megörökítette az első magisztrátus tagjainak neveit. A végleges letelepülés záróévét 1759-ben jelölte meg, amikor Bencs András bíráskodása alatt megtörtént a szállásföldek kimérése. Említést tesz a betelepülők mellett Nyíregyházán élő nemesekről, akik igyekeztek előjogaikat megtartani, de voltak olyanok is, akik a „közlakosokkal" egyenlő terheket viseltek. Leffler először utal arra a névadási szokásra, ami a származási helyből teremtett új családneveket. Így lett a „Pest megyei Cinkotáról való család neve Czinkoczky, a Zavadszky-ak Zavadáról, a Tomasovszky-ak (eredetileg Kergyik) Tamásfalváról, Szugyiczky-ak, Szuchánszky-ak Szuháról, Gerliczky Gerlicéről. A nemeseket különféle okok miatt szintén elváltoztatott néven nevezték el, így a Figura családot előneve után Trsztyánszky-aknak, az előkelő Kovács famíliát Zemannak hívták." (Leffler 1900. 96.) Ennek az érdekes névadási szokásnak azonban eredetét és okait már nem kereste a tanulmány szerzője.

A Károlyiakkal kötött örökváltság szerződés századik évfordulójára, 1924-re készített jubileumi kötetben Szohor Pál újabb források közreadásával gazdagította Nyíregyháza történeti irodalmát. A korabeli Nyíregyháza utcáinak elhe-

lyezkedését igyekezett rekonstruálni, az összeírásokból megrajzolni. A legnépesebb utcának a telepesek ötödének lakóhelyet adó Szarvas utcát találta. Kiemelte, hogy 1759-től már négy kerületre osztották a települést, úgymint Szarvas, Pazonyi, Debreceni és Orosz palétára. Nyíregyháza történetének feltárásánál elsőrendűen azokra a városi irattárban található összeírásokra támaszkodott, amelyekből a XVIII. század végéig terjedően a lélekszám, az állatállomány alakulása és részben a vallási megoszlás kibontható volt. Szohor megkísérelte az 1800-ban és 1819-ben készült térképek alapján meghúzni a Károlyi Ferenc, illetve Palocsayné által kézben tartott birtokrészek településen átfutó határvonalát, de erről végül XVIII. századi okmányok hiányában letett. A vallási türelmetlenség következményeinek nyomon követésekor Szohor Pál úgy látta, hogy Károlyi Ferenc gróf is az evangélikus nyíregyháziak jövőbeni katolizálására gondolt, akárcsak az egri püspök, és mindössze a végrehajtás módjában és tempójában volt kettejük között különbség. Ezt a megállapítását a szomszéd birtokoshoz, Palocsayné Pethő Rozáliához írt levelével igyekezett alátámasztani. (Szohor 1924. 202. és 204.) A kötet szerzője méltatta a római szentszék higgadt és tárgyilagos ítéletét, amely a reformátusok vallásgyakorlathoz fűződő jogai alapján a lutheránusoknak is megengedte hitük szabad gyakorlását. „Ha a szóban forgó elhagyott helyen megtüretik is a lutheránusok gyarmata, nem lehet attól tartani, hogy a katolikusok hozzájuk pártolnak. Mivel azon helyen a kálvinistáknak nyilvános vallásgyakorlathoz van joguk, nem lehetne megakadályozni, hogy oda akármennyien össze ne gyűljenek. Ezt a lutheránusoknak is meg lehet engedni." idézi a római kúria teológusainak határozatát. (Szohor 1924. 203.)

Nyíregyháza történetének „legfontosabb fordulópontjáról" Mérey Ferenc 1931-ben publikált tanulmányában található megállapítások tükrözik véleményünk szerint legjobban a korszellemet, a válsággal terhes jelen kivetülését a múlt eseményeire. Magáról a telepítés körülményeiről, összetevőiről igen tömören, tárgyszerűen ír: kitér a „közjóra" törekvő Károlyi Ferenc telepítési szándékára, a képviseletében eljárt szarvasi csizmadiamester, Petrikovics János szerepére, a megtelepedők létszámára, a Nyíregyházán megszállt utcákra, a népességszámában folyamatosan gyarapodó község kerületi beosztására. Nagyobb teret szentelt a megtelepülők „kiváló faji" tulajdonságainak! A népi tulajdonságok, „faji erények" között elemzi többek között a földszeretetet, szorgalmukat, takarékosságukat, buzgó vallásosságukat, ugyanakkor toleranciájukat a más hitűekhez, valamint „kollektív érzéküket, amely élesen megkülönbözteti őket az inkább elkülönöző magyar paraszttól." A birtokaprózódás hatásait kivédeni igyekvő kisbirtokosok „zárt gyűrűként övezik a várost. Kivándorlási ügynökök, kommunista agitátorok aknamunkája e nép között soha eredménnyel nem kecsegtetett, gazdasági válságok orvosolhatatlan kárt nem okoztak." olvashatjuk az első világháborút követő zaklatott évek élményeiben gyökerező megállapítást. (Mérey 1931. 22.) Palocsayné Pethő Rozália és gróf

Károlyi Ferenc 1754-es megegyezését is elsőrendűen az új telepesek kiváló tulajdonságainak tulajdonítja. Áldozatos munkájukat tapasztalva járult hozzá a nyíregyházi határ másik részének birtokosa ahhoz, hogy az ő birtokrésze is „szorgalmas tót telepesekkel népesíttessék be, mégpedig promiscue, azaz a két birtok elválasztása nélkül, sőt azt egy községgé egyesítve, egy tiszttartó alá rendelve." (Mérey 1931. 23.) Az 1757-ben kötött 24 pontos szerződés részletes ismertetésével és a telepesek vallási érdekeiért folytatott hosszú harc áttekintésével zárul az újratelepítésről szóló fejezet.

A Nyíregyházával foglalkozó helytörténeti kutatás újabb eredményeket hozó periódusa az 1960-as, 70-es évekhez kötődik. Ha ezeken a műveken nyomott is hagyott a marxista történelemszemlélet, időt álló hozadékokkal és felismerésekkel jártak azok a vizsgálódások, melyek a gazdasági és társadalmi folyamatok hosszabbtávú összefüggéseire helyezték a hangsúlyt. Balogh István Nyíregyháza az újjátelepülés után című, 1976-ban megjelent tanulmányában azokra a helyi és személyes motívumokra mutatott rá, amelyek meghatározták Nyíregyháza benépesülését, a település első évekbeli sorsát. Megteremtették azokat a mozgató erőket, melyek generációk egymásra épülő törekvéseinek köszönhetően előbb a mezővárosi jogálláshoz, majd az örökváltsághoz és Nyíregyháza megyeszékhellyé válásához vezettek. Balogh István érdeme, hogy vallatóra fogta a nyíregyházi bírák évkönyveit, amiben többek között a telepesek emlékezete alapján megőrződtek a megtelepülés körülményei. Nyíregyháza betelepítésének sikere elválaszthatatlan gróf Károlyi Ferenc alakjától, aki a társadalomalakító közvéleményt kifejező szólás – „Német jobbágy pénzes zacskó, tót jobbágy túrós zacskó, magyar jobbágy perlő társ" – szellemében járt el az 1753-as pátense kiadásakor. Fontos összefüggés, hogy a vallás és vallásgyakorlás a XVIII. század derekán egy közösség számára életfontosságú tényező volt, a jobbágyok számára elérhető szabadság maximuma. (Balogh 1976. 15.) Emellett a pátenslevélben ígért kiváltságok sorában a háromévi adómentesség után évente földesúrnak fizetendő egy arany földbér mellett igazán előnyös volt a robotmentesség (Károlyi megígérte, hogy majorságot nem tart fenn Nyíregyházán), valamint a kisebb királyi haszonvételek – a bormérés, mészárszéktartás szabadalma, a vásárhelypénz és a malomtartás jogának – átengedése. Mindezeken felül az új lakosok engedélyt kaptak a Nyíregyháza közeli puszták bérlésére. A nyíregyháziak határhasználatának és gazdálkodásának XVIII-XIX. századi jellemzőit külön tanulmányban foglalta össze Balogh István. Az elemzés rámutat arra, hogy a puszták bérlésének köszönhetően megnövekedett a szilaj állattartás jelentősége, olyan kiszámíthatónak tetsző jövedelemforrást teremtve, ami megalapozta az örökváltsággal járó terhek felvállalását.

Cservenyák László részben a Károlyi-levéltár forrásaira támaszkodva az örökváltságokat előkészítő, megalapozó eseményként vizsgálta az újratelepítés körülményeit, lefolyását. Kiemelte a telepesek áramlásának időbeli szakaszait és a jobbágyaikat visszakövetelő felvidéki földesurak próbálkozásait. A korábbinál

nagyobb figyelmet szentelt a megtelepültek vagyoni helyzete alakulásának, társadalmi rétegződésének. Hársfalvi Péter vélekedésével egyezően az újratelepítés fontos következményeként értékelte a hagyományos jobbágyi jogviszonyoknál kedvezőbb társadalmi helyzet megteremtését és azt a tényt, hogy az önkormányzatiságnak köszönhetően Nyíregyháza nem közönséges jobbágyfaluként, hanem magánföldesúri mezővárosként folytathatta életét. Az önkormányzathoz való jog a betelepülők által elért egyik nagyon fontos kiváltság maradt.

Hársfalvi Péter az 1753-ban elkezdett betelepítés értékét és fontosságát elsősorban az önkormányzatiság megalapozása szempontjából vizsgálta. Ezen kívül Nyíregyháza történetével foglalkozó tanulmányaiban az eltérő jogállású társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyának alakulását követte nyomon. Vizsgálódásai során igyekezett a nyíregyházi folyamatokat összevetni más, hasonló utat bejárt mezővárosok történetével. Először hangsúlyozta, hogy a Nyíregyházára települtek egyik nagy érdeme, hogy a telepítéskor kapott kedvezményeket meg tudták őrizni, a kapott jogokkal és kiváltságokkal ügyesen tudtak sáfárkodni, nem úgy, mint más szerződéses helységek lakossága. Meggyőzően cáfolta azokat a korábbi vélekedéseket, melyek Nyíregyháza emelkedését összekapcsolta a városban élt nemesek szerepével. (V. ö. Márkus 1943. 26-32.) Ellenkezőleg, a betelepülés utáni évtizedekben sem az volt a jellemző, hogy a nemtelen lakosság a városban lakó nemeseket különös tiszteletben tartotta, és elöljáróit közülük választotta volna. Sőt, ha a nemes „a nyíregyházi gyülevény közt" kívánt maradni, jobban tette, ha kiváltságait nem emlegette fel. (Hársfalvi 1963. 140.) A nem nemes lakosságtól, a kommunitástól bizalmat kapott városi vezetés rendkívül érzékeny volt belső demokráciájára, ezért „a nemesi jogállapotot nem részesítette valami megkülönböztető tiszteletben." (Hársfalvi 1963. 143.) Ahogy fentebb említettük, Hársfalvi Péter az önkormányzat nyíregyházi fejlődésének kiindulópontján azt a felismerést hangsúlyozta, hogy Nyíregyháza 1753 után lényegében mezővárosi jogokkal rendelkezett. Ennek a jogállásnak két legfontosabb kelléke adott volt, így az összes földesúri tartozások pénzben történő fizetése és a város igazgatásának jobbágyfalvakétól magasabb foka. Ez a magasabb fokú igazgatás elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a bírói és nótáriusi tisztség mellett már az első években is választottak esküdteket, hadnagyot, tizedeseket, kisbírókat és a kisebb királyi haszonvételek kezeléséhez inspektorokat, az adók beszedéséhez pedig perceptorokat. A mezővárosi státus további bizonyítéka, hogy az 1757-es szerződés kilátásba helyezte a vásártartási jog megszerzését és a mezővárosi jogállás királyi megerősítését. Igaz, hogy a vásártartási jogot és az oppidum (mezőváros) megnevezés használatát engedélyező privilégiumot csak 1786-ban II. Józseftől kapta meg Nyíregyháza, de a jogállás kiépülésével már az újjátelepítés utáni szerződések óta számolni kell. (Hársfalvi 1976. 34-35. és 1982. 13-14.)

Befejezésül a helytörténeti kutatások közelmúltban született, témánk szempontjából legfontosabb eredményeiről szólunk. Ez a kutatómunka szellemi műhelyként a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárához, személy szerint pedig elsősorban Kujbusné Mecsei Éva nevéhez kötődik. Az elődök nyomdokain haladva korábban nem, vagy nem kellő alapossággal használt forrásokat faggatva új kérdésekre keres, és talál választ. Galambos Sándorral közösen szerkesztett forráskiadás elé írt bevezetőjében Nyíregyháza XVIII. század közepi elnéptelenedésének mértékéről azt olvashatjuk, hogy a Károlyi családhoz került részen 36 népes telek volt, míg a Palocsayné részén 49 családfő élt. A Károlyi-levéltárból származó adatok nyomán végérvényesen lezártnak tekinthető tehát a kérdés Nyíregyháza XVIII. század közepi elnéptelenedéséről. Kujbusné Mecsei Éva a folyamatosságot hangsúlyozza a döntően evangélikus, magát tótnak nevező, kétezer lelket számláló parasztközösség kialakulásánál, amelyik már a betelepítéskor jóval kedvezőbb gazdasági és jogi körülmények közé került, mint amilyenben a környező települések lakossága élt. A XVIII. századi telepítések utolsó nagy hullámaként számon tartott nyíregyházi impopulációt kísérő három szerződés szerepe, a település történetére gyakorolt hatása egymásra épül, történeti folyamatba illeszkedik. A Károlyi Ferenc által 1753. május 16-án kiadott telepítési pátens elegendő földet, három esztendei adómentességet, a földesúri haszonvételek bérlését, valamint vallásszabadságot ígért, míg a lakosokra teherként mindössze gazdánként egy aranyforint adót rótt. Nyíregyháza két részbirtokosa között 1754-ben kötött szerződés szerint a település továbbra is osztatlan maradt, határát teljes egészében az ott lakók művelhették, mert egyik földesúr sem alakított ki majorságot, ezáltal nem tartott igényt a legnagyobb jobbágyterhet jelentő robotra. A „szabad évek letelte utáni életet" meghatározó 1757-es szerződés jelentőségét az adja, hogy ez az egyezség alapozta meg a városgazdálkodást, minthogy bérbe adta a közösségnek a földesúri haszonvételeket, valamint biztosította a nyíregyháziakat, hogy üzleti életben jártasabb görögöket és zsidókat nem enged letelepedni, másrészt a földesúr elegendő számú iparos bevándorlása esetén céh- és vásárprivilégiumot szerez. (Kujbusné Mecsei Éva 2001. 7.) Egy másik tanulmányában a Nyíregyházát érintő migrációs okok, lehetőségek és következmények feltérképezésénél is a hosszabb távon ható folyamatok bemutatására törekedett. A település lélekszámának alakulásánál érzékeltette, hogy a betelepítés után a *betelepülés* évtizedeken át tartott, és a község „evangélikus, szlovák szigetként" nem szigetelődött el, hanem a következő évtizedekben is nyitott, befogadó maradt. Kiemelten a kézművesek betelepülését pártfogolta a parasztközösség, de nem gördített akadályt az értelmiség beköltözése elé sem. Kujbusné Mecsei Éva kutatómunkájának további értéke, hogy a betelepülés mellett az elvándorlás jellemzőire is hangsúlyt helyezett. 1753-54-ben a régi lakosok közül többen azért vándoroltak át a közeli Újfehértóra, Debrecenbe és más hajdúvárosokba, mert nehezményezték az új lakosoknak adott kedvezményeket, valamint régi

hajdújogaik érvényesítését remélték új lakóhelyükön. 1756-ban több új lakosban is megfogalmazódott az elköltözés gondolata, mert nem építhettek evangélikus templomot, valamint sok forsponttal, megyei porcióval és királyi dézsmával terhelték őket. Nagyobb elvándorlásra mégsem ekkor, hanem 1794-ben került sor, amikor az aszályos esztendő után 84 család költözött át a Bihar megyei Monostorpetribe, elmenetelük okaként Nyíregyháza túlnépesedését jelölve meg. (Kujbusné Mecsei Éva 1998. 33-34.)

A várostörténet kiemelkedő epizódjáról szóló, olykor eltérő vizsgálati szempontokat, közelítéseket felvonultató helytörténeti irodalomban bő évszázad során számos történeti tény halmozódott fel, és ismertté váltak a város fejlődésére rövid és hosszú távon hatást gyakorló folyamatok, összefüggések. Nyíregyháza múltjában fordulópontot jelentő esemény összetevőinek megismeréséből és megértéséből válik egyértelművé, hogy korántsem egyszerű véletlen következménye a település újjászületése, hanem a megtelepedéskor kapott kiváltságokkal jól sáfárkodó közösség egymást követő, céltudatos nemzedékei változtatták lankadatlan szorgalmukkal hanyatló faluból virágzó mezővárossá új lakóhelyüket.

IRODALOM

Balogh István (1976): Nyíregyháza az újratelepítés után. In: Tanulmányok Nyíregyháza újabbkori történetéből. Szerk. Hársfalvi Péter, Mann Miklós. Nyíregyháza, 1976. 14-17.

Balogh István (1982): Az újratelepített Nyíregyháza első félévszázada (A nyíregyházi bírák évkönyvei, 1753-1803). In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, III-IV. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1982. 93-131.

Cservenyák László (1987): Az újratelepítéstől 1848-ig. In: Nyíregyháza története. Szerk. Cservenyák László, Mező András. Nyíregyháza, 1987. 59-103.

Éble Gábor (1898): Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Budapest, 1898.

Hársfalvi Péter (1960): Nemesek és parasztok Nyíregyháza társadalmában. In: Jósa András Múzeum Évkönyve, III. 1960. Szerk. Csallány Dezső. Nyíregyháza, 1960. 137-152.

Hársfalvi Péter (1982): Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII-XIX. században. Budapest, 1982.

Kujbusné Mecsei Éva (1997): Nyíregyháza kiváltságlevele, 1837. (hasonmás kiadás)

Kujbusné Mecsei Éva (1998): Pusztuló faluból virágzó mezőváros (Migrációs okok, lehetőségek és következmények Nyíregyházán 1753-1837 között) In: Migráció (Tanulmánygyűjtemény) I. kötet. Szerk. Illés Sándor, Tóth Pál Péter. Budapest, 1998. 27-42.

Leffler Sámuel (1900): Nyíregyháza város története. In: Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 86-141.

Lukács Ödön (1886): Nyíregyháza szabad kiváltságolt város története. Nyíregyháza, 1886.

Márkus Mihály (1943): A bokortanyák népe. Budapest, 1943.

Dr. Mérey Ferenc (1931): Nyíregyháza története. In: Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei. Szerk. Hunek Emil. Budapest, 1931. 9-39.

Szohor Pál (1924): Nyíregyháza az örökváltság századik évében.

Dr. Frisnyák Sándor

A szlovák telepesek kultúrtáj- és gazdaságfejlesztő tevékenysége Nyíregyházán (18-19. század)*

Nyíregyháza 1753. évi újratelepítésének történetét a historikusok (*Cservenyák L. – Mező A.* 1987*, Geduly H.* 1896*, Hunek E.* 1931*, Lukács Ö.* 1886*, Margócsy J.* 1984-2002*, Németh P. – Mező A.* 1973*, Szohor P.* 1924*)* és a néprajzkutatók (*Erdész S.* 1973*, Márkus M.* 1943*, Simkó Gy.* 1910) részletesen feltárták, így e rövid előadásomban a szlovák telepesek és az utódok kultúrtáj- és gazdaságfejlesztő tevékenységét foglalom össze.

A földrajzi és településtörténeti munkák szerint Nyíregyháza a magyar településhálózat Árpád-kori alaprétegéhez tartozik és a 18. századi pusztulása-leépülése ellenére megőrizte kontinuitását (*Becsei J.* 2000*, Beluszky P.* 2001*, Cservenyák L. – Mező A.* 1987). Nyíregyháza 1753 előtti korszakában nem rendelkezett olyan központi szerepkörrel, amely kiemelte volna a nyírségi jobbágyfalvak sorából. A szlovák kolonizációval Nyíregyháza „versengve fejlődő" településsé vált (*Hunek E.* 1931), és az emberi tevékenységi formák (társadalmi létfunkciók) fokozatos gazdagításával a 19. században a régió első számú központjává és növekedési pólusává lépett elő (*Kókai S.* 2002). A társadalmi-gazdasági fejlődés 1753-tól az 1850-es évekig terjedő periódusában *a többséget alkotó szlovák népesség gazdaság- és kultúraélénkítő szerepe alapozta meg a város növekedését és további előrehaladását*. S ez alatt a száz év alatt Nyíregyháza a magyar településtérben szlovák népességű városként funkcionált.

Gróf Károlyi Ferenc földbirtokos átadja fogadó nyilatkozatát Petrikovics János csizmadiának, a Békés megyei szlovák telepesek szervezőjének (Nagy Benedek szobra, 2001)

* A tanulmány a T 034569 sz. OTKA kutatási program keretében készült

Nyíregyháza szlovák jellege a 19. század második felében az asszimiláció következményeként lassan megszűnt, de a betelepülők és a kisebbségben élő utódok (tirpákok) mentalitásának értékes elemei tovább öröklődtek és ma is fellelhetők a lakosság táji identitásában.

1. A nyíregyházi szlovák kolonizáció két tényezővel, a *földbőséggel* és a *munkaerőhiánnyal* függ össze. A Kárpát-medence földrajzi centrumtérsége, a 100.000 km^2-es Alföld a török hódoltság alatt – néhány energikus mezőváros kivételével – elnéptelenedett és így a korábban művelt kultúrtájak nagyrészt megsemmisültek. A 18. században, amikor a gazdasági élet reorganizációja felgyorsult, a relatíve túlnépesedett peremhegységekről megindult a népességáramlás a síksági területekre. A belső migráció mellett nagy méreteket öltött a külföldiek betelepülése is. 1720-tól 1790-ig a kamara és a magánföldesurak telepítési akciói és a természetes szaporodás eredményeként Magyarország népessége 4,3-4,5-ről 9,9 millióra növekedett (*Kocsis K.* 1996).

A szarvasi telepesek érkezése Nyíregyházára (Sebestyén Sándor alkotása, 1984)

A 18. századi demográfiai folyamatok hatására magyar etnikai regresszió és nemzetiségi transzgresszió bontakozott ki és átformálta a Kárpát-medence etnikai térszerkezetét. Az államalkotó nemzet, a magyarság aránya 31,5 %-ra süllyedt (*Kocsis K. – Kocsisné Hodos E.* 1998). A kialakult etnikai (nyelv-) határok stabilizálódtak, a 18/19. század fordulójától a 20. századig alig módosultak. A magyarság %-os aránya – a nagyvárosokban és az etnikai kontaktzónában jelentős beolvadás révén – 1867-re 41 %-ra, 1910-re 48,1 %-ra emelkedett (*Kocsis K.* 1996). A nyíregyházi telepítési akció – mint látható – nem volt elszigetelt jelenség, a természeti erőforrások (a termőföld) hasznosítása érdekében történt. A magyar etnikai terület belsejében máshol (pl. a Duna-Tisza közén, Békés vármegyében) is kialakultak kisebb-nagyobb idegen nyelv-

szigetek és diaszpórák. Gróf Károlyi Ferenc nyíregyházi földbirtokos a Békés megyei szlovák telepesfalvak és -városok parasztgazdáit hívta birtokaira. A Békés megyei szlovák településtér lakói 1727-ben érkeztek a Felvidékről és már ismerték nyelvünket, ami megkönnyítette az interetnikus kapcsolatokat, beilleszkedésüket egy másik természet- és gazdaságföldrajzi környezetbe. 1753-ban – elfogadva Károlyi gróf kedvező feltételeket (pl. belső autonómiát és több évi adómentességet) biztosító pátens-levelét – Békéscsabáról, Gyuláról, Mezőberényből, Orosházáról, Tótkomlósról és Szarvasról 214, Borsod, Gömör, Hont, Nógrád és Zólyom vármegye falvaiból további 117, összesen tehát *331 család települt Nyíregyházára*. A szervezett telepítésen kívül még éveken át folytatódott a spontán migráció, mind a Felvidékről, mind pedig a szlováklakta alföldi településekről. A szlovák népesség mellett megjelent – a létszámban kevésbé jelentős – ruszin, román és német etnikum is.

1754-ben 2485 ember élt Nyíregyházán, ebből kb. 400-500 lehetett az őslakosok száma. Az evangélikus szlovák népesség aránya ekkor elérte a 80-85 %-ot. A településen belüli etnikai összetétel alapján Nyíregyházát a 19. század közepéig *szlovák városként* értékelhetjük. A betelepülők a város *etnikai szigetjellegét* igyekeztek erősíteni azzal, hogy a felvidéki területekről házasodtak és innen fogadták fel az arató- és egyéb idénymunkásokat, a tanítókat és más értelmiségieket is.

Nyíregyháza szlovák népessége a megtelepülést követő évtizedekben először *integrálódott,* majd a 19. század közepétől *asszimilálódott*. A %-os arányuk – a dinamikusan fejlődő városban – fokozatosan csökkent, 1850-ben még 66,3 %, 1880-ban 38,3 %, majd 1890-ben 15,5 % volt (*Balogh B. A.* 1976). 18-19. századi jelenlétüket úgy értékelhetjük, hogy betelepülésük (mentalitásuk és termelési kultúrájuk) mint *kívülről ért impulzus dinamizálta és átformálta a mikrorégió (Nyíregyháza) autochton fejlődését.*

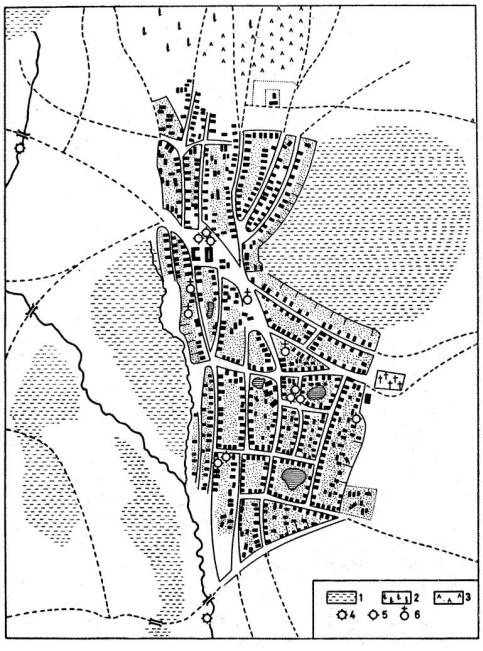

Nyíregyháza 1784-ben.
1= láp, mocsár, vízfelület, 2= erdő,
3= szőlőskert, 4= szántó, rét, legelő,
5= vízimalom az Ér-patakon,
6= szárazmalom, 7= templom

2. A 18. században a környezetátalakításban két ellentétes folyamattal találkozunk a Nyírségben. Az egyik a legelő- és termőföldnyerés céljából történő *erdőirtás,* a másik a futóhomok megkötését szolgáló *erdőtelepítés* (*Borsy Z.* 1961, 1980, *Borsy Z. – Lóki J.* 1982). Az 1784-ben készült első katonai térkép szerint a Nyírség 30-33 %-át (kb. 1600-1700 km^2) erdő borította (*Frisnyák S.* 1985b). Nyíregyházán ez az érték mindössze 3,2 % (*Cservenyák L.* 1969). A 18. századi antropogén homokmozgás, amely az erdőirtás és a nem megfelelő földművelési módszerek következménye volt, súlyosan érintette a szlovák településeket is. A szélerózió („homokverés") és a termőtalaj kiszáradása ellen a szlovákok szélfogó és párolgáscsökkentő fasorokat, kisebb erdősávokat telepítettek. A futóhomokot a Szarvasról hozott akácfával kötötték meg (*Takács P.* 1987). A gyepfeltörés, a hajdan művelt puszták ismételt hasznosítása hatalmas energia- és időráfordítást igényelt. 1780-ra a *szántóterület a határ 69-70 %-át foglalta el* (ez mintegy kétszerese a korabeli alföldi átlagnak). A kultúrtájat a következő évtizedekben az akkumulációs homokmezőkön kialakított *szőlők* és a belterületi *gyümölcs-* és *veteményeskertek* gazdagították. A 19. században az épített környezet (a belterület) térbeli növekedését a korábban védelmi gyűrűt jelentő lápos-mocsaras mélyedések akadályozták (pl. az Éralja, az Ele-tó, a Szarvas-sziget, továbbá a Bujtos és Igrice mocsara, az Ököri-tó, a Sápa-rét, a Nyírjes stb.). A *„nyírvízlaposok" fokozatos lecsapolásával,* az ún. *vármegyei árkok* (1806) építésével, majd később a *nyírvíz-levezető csatornák* létesítésével Nyíregyháza magyar és szlovák lakói jelentős környezetátalakító-kultúrtájfejlesztő munkát végeztek (*Hunek E.* 1931).

Nyíregyháza újratelepítésének első évtizedében a *kultúrtáj-rekonstrukció jelentős részben a szlovák etnikum alkotásaként értékelhető.*

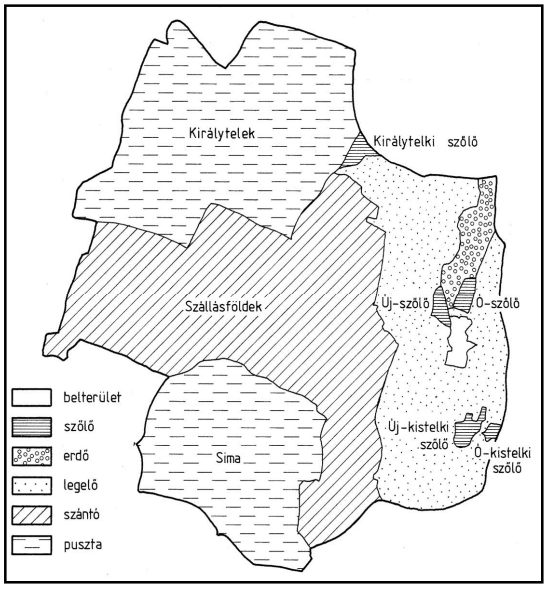

Nyíregyháza környezetgazdálkodása a 18/19. század fordulóján (Forrás: Jósa András Múzeum)

3. A 18. század közepén, amikor a szlovák telepesek Nyíregyházára érkeztek, a Nyírségben és a Felső-Tisza-vidék amfibikus ártéri síkságain – az eltérő természeti és humán erőforrások alapján – különböző termelő tevékenységet folytattak. A Nyírségben a *komplex paraszti* (*és majorsági*) *gazdálkodás*, az ártérövezetben (a Bereg-szatmári síkságon, a Rétközben és a Bodrogközben) a *monokultúrás állattenyésztés,* alárendelten a folyóvízi, rekesztő és réti halászat és egyéb ártéri haszonvétel volt jellemző. A „nyírségi életkamra", amely domborzati szigetként emelkedik ki ártéri környezetéből, alapvetően a *földműves kultúra területe,* gabona- (rozs-) termelési profillal és kiegészítő jellegű állattenyésztéssel. A helytörténeti munkák szerint Nyíregyházán (különösen a szlovák impopuláció első évtizedeiben) az állattenyésztésnek volt meghatározó szerepe (*Cservenyák L. – Mező A.* 1987). A lakosság nélkül maradt kultúrtájak degradálódtak, bozótos-erdős pusztasággá váltak. Így a telepeseknek alapvetően kettős feladatuk volt: egyrészt a *kultúrtájak rekonstrukciója,* másrészt a *nyírségi homokvidék termelési kultúrtájának átvétele.* A telepesek jövőképében a tájrekonstrukció és a gazdasági struktúrába való beilleszkedés-alkalmazkodás mellett kezdetektől fogva megjelent a *változtatás-átformálás* (más szóval: a nagyobb hatékonyságra való törekvés) igénye is.

A szlovák telepesek Nyíregyháza határának nyugati felét, a Nagycserkeszipusztát és környékét foglalták el és *kialakították jellegzetes, a nyírségi gyakorlattól eltérő határhasználati rendszerüket* (*Balogh I.* 1979). A település a 154,2 km^2-es határ keleti szélén (excentrikusan) épült, s innen nyugat felé 15-20 km-re terjedt Nyíregyháza szántóföldi gazdálkodásra alkalmas területe. A Nyíregyháza belsőségét övező legelőn túl, 600-800 kh (= 345-460 ha) kiterjedésű „paléták"-ra osztották fel a határt. Ezeket a többé-kevésbé szabályos határrészeket három nyomásra tagolták és az ideiglenes szállásokat egy tömbben, az ún. *szállásbokorban* építették fel. Egy-egy palétának átlagosan 20 birtokosa volt. Minden telepesgazda Nyíregyháza belterületén rendelkezett lakóhellyel.

Tirpák gazda bokortanyai lakóháza

Egy tirpák tanya gazdasági épületei

Régi tirpák ház Nyíregyházán

Az 1784-1786-ban épült evangélikus templom Nyíregyháza központjában

Az örökváltság emlékoszlopa (Nagy Sándor alkotása, 1974)

A kultúrtáj-rekonstrukció előrehaladásával, vagyis a szántóföldek térnyerésével egyre csökkent a legelőterület, ezért a telepesek 1761-től először a környéken (Sima-puszta, Királytelek, Császárszállás), majd – amikor az állatlétszám gyarapodása megkívánta – a távolabbi helységekben is *béreltek legelőket* (pl. Bűdszentmihály, Nyírlugos, Polgár, Újfehértó stb.). Az 1759-től 1769-ig terjedő évtizedben *a tirpák gazdák számosállat-állománya 4350-ről 9158-ra, több mint duplájára növekedett* (*Cservenyák L.* 1969).

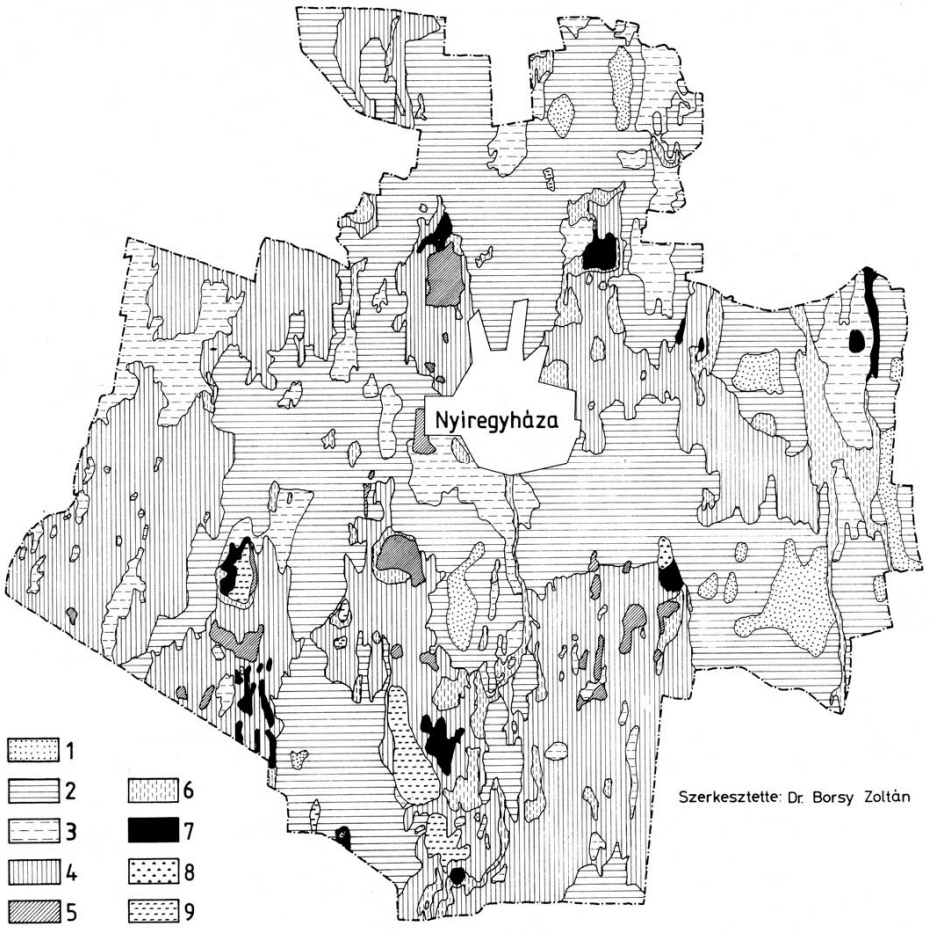

Nyíregyháza talajai (Borsy Z. nyomán).
1= futóhomok, 2= kovárványos barna erdőtalaj, 3= mezőségi (csernozjom) jellegű homoktalaj, 4= mezőségi (csernozjom) talaj, 5= szoloncsákos szikes talaj, 6= réti talaj, 7= kotu, 8= tervszerűen feltöltött terület, 9= tó.

A szállásföldek löszös homok és homokos lösz felszínén, ahol a löszfrakció aránya nagyobb, mint 20 %, *mezőségi* (csernozjom) típusú talajok képződtek. A mezőségi talajok nagyobb foltokban jelennek meg és élesen elkülönülnek a *kovárványos barna erdőtalaj* és a kisebb termőképességű *futóhomok, réti* és *szikes talajok* területétől (*Frisnyák S.* 1985). A birtokközösséget alkotó szlovák telepesek a tanyabokrok térségében *a mezőségi talajú határrészeket kezdték megművelni.*

Az állattenyésztés dominanciája helyett *a földműves kultúra kiterjesztésére* és ezáltal egyfajta *szerkezetátalakításra* törekedtek. A Nyírség régióban hagyományos köles-, rozs- és búzatermelés mellett a bokortanyák övezetében megjelent és mind jelentősebbé vált a kukorica-, napraforgó-, burgonya-, dohány-, káposzta-, zöldség-, szőlő-, gyümölcs- és takarmánynövénytermelés. *A struktúra-váltás alapozta meg a nyírségi homoki kultúra fejlődését,* az őszi beérésű kultúrák termelésének dinamikus fejlődését. A szlovák parasztgazdák innovatív tevékenysége indította el azt a hosszan tartó folyamatot, amely révén Nyíregyházán és a hordalékkúp-síkság más területein is *az extenzív állattenyésztést felváltotta a belterjesebb földművelés.* Az istállózó állattartásra való áttérés és az állattenyésztés jelentőségének csökkenése miatt a bérelt legelőterületeket megvásárolták és ott is a szántógazdálkodásra tértek át, kialakítva a magányos (singuláris) tanyák övezetét. A szerkezetváltás, *az intenzívebb szántó- és kertgazdálkodás az ideiglenes szállásokat az 1850-es évekre állandó lakhellyé és egyben üzemi központtá formálta át.* A nyíregyházi szlovákok a tanyás település és gazdálkodás hazánkban egyedülálló típusát, az apró- vagy törpefalvakra emlékeztető *bokortanyákat* hoz-ták létre. A bokortanyák, mint gazdasági-települési térszerkezeti egységek Nyíregyháza integrált részei.

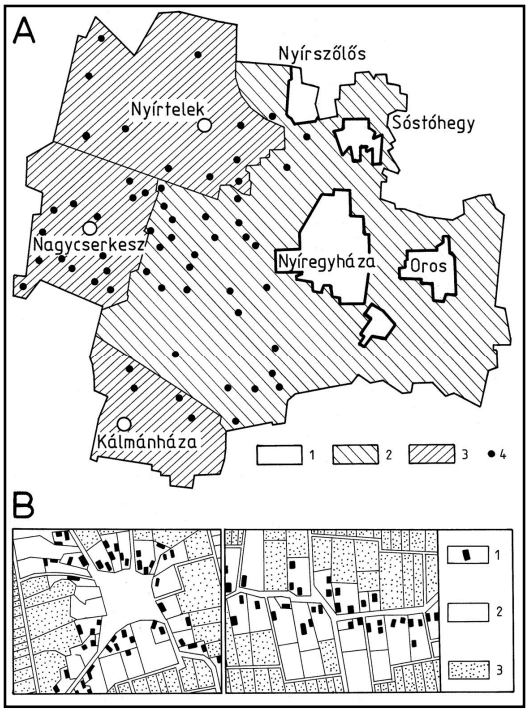

A Nyírség bokortanyái.
A= a bokortanyák térbeli elhelyezkedése, 1= Nyíregyháza belterülete, 2= Nyíregyháza közigazgatási területe, 3= Nyíregyháza régi határából alakult település, 4= bokortanya, B= a nyírségi bokortanyák alaprajzi típusai a Tamás- és a Magyar-bokor példáján, 1= lakó- és gazdasági épület, 2= kert, 3= szántóföld

A vázolt folyamat, a kultúrtáj-rekonstrukció és a gazdaságfejlesztés teremtette meg annak alapját, hogy 1786-ban Nyíregyháza *mezővárosi (oppidum) rangra* emelkedjen, és 1803-ban, majd 1824-ben hatalmas pénzösszeggel, az *örökváltsággal* mentesítse magát a földesúri terhek alól. A paraszti árutermelés mellett, már az 1770-es évektől a *mezővárosi ipar* és a mind jelentősebbé váló

kereskedelem és *szolgáltatás* is településfejlesztő tényezőként hatott. Pl. Nyíregyháza *piacközponti funkciója* 1828-ban mintegy 174.000 lakosú vonzáskörzetre terjedt. A *piacközponti vonzás- és ellátókörzet népességszáma szerint Nyíregyháza a 23. helyet foglalta el ekkor a történelmi Magyarország városainak rangsorában (Bácskai V. – Nagy L.* 1984). 1837-ben a *szabadalmas mezővárosi privilégiumok* elnyerésével a városlakók függetlenítették magukat a megyei önkormányzattól is, ezáltal Nyíregyháza még lendületesebben építette-formálta központi szerepkörét. S mindezek eredményeként Nyíregyháza a 19. század második felében az Alföld egyik legdinamikusabban fejlődő-modernizálódó városává vált.

IRODALOM

Balogh Béla András 1976: Nyíregyháza népesség- és településföldrajzi vázlata. Szabolcs-szatmári szemle XI. évf. 4. pp. 21-39.

Balogh István 1979: A Nyírség tanyái. In: Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv 2. köt. Nyíregyháza, pp. 139-149.

Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 402 p.

Becsei József 2000: A magyarországi településállomány változásai (történeti földrajzi vázlat a reformkorig). In: Az Alföld történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 377-390.

Beluszky Pál 1974: Nyíregyháza vonzáskörzete. Budapest, 117 p.

Beluszky Pál 2001: A Nagy-Alföld történeti földrajza. Budapest-Pécs, 273 p.

Boros László 1980: Nyíregyháza mezőgazdasága. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis Tom 8. Nyíregyháza, pp. 95-123.

Borsy Zoltán 1961: A Nyírség természeti földrajza. Budapest, 227 p.

Borsy Zoltán 1980: A Nyírségben végzett geomorfológiai kutatások újabb eredményei. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis Tom 8/F. pp. 19-36.

Borsy Zoltán – Lóki József 1982: Nyíregyháza geomorfológiája. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis Tom 9. Nyíregyháza, pp. 5-19.

Cservenyák László 1969: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza, 83 p.

Cservenyák László – Mező András (szerk) 1987: Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 318 p.

Erdész Sándor 1973: Nyíregyháza néprajza. In: Fejezetek Nyíregyháza művelődéstörténetéből. Nyíregyháza, pp. 9-55.

Frisnyák Sándor 1985a: Nyíregyháza földrajzi képe. Földrajzi Közlemények 3 sz. pp. 196-215.

Frisnyák Sándor 1985b: Történeti földrajz. A Szatmár-Beregi síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni-hegység 18-19. századi földrajza. Nyíregyháza, 163 p.

Frisnyák Sándor 1990: Magyarország történeti földrajza. Budapest, 220 p.
Frisnyák Sándor 1995: Tájak és tevékenységi formák. Miskolc-Nyíregyháza, 285 p.
Frisnyák Zsuzsa 2001: A magyarországi közlekedés krónikája 1750-2000. Budapest, 346 p.
Geduly Henrik 1896: Nyíregyháza az ezredik évben. Nyíregyháza, 196 p.
Hunek Emil (szerk.) 1931: Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei. Budapest, 362 p.
Kocsis Károly 1996: Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében. In: A Kárpát-medence történeti földrajza, Nyíregyháza, pp. 49-58.
Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter 1998: Ethnik Geography of the Hungarian Minorities in the Carpatien Basin. Budapest, 241 p.
Kókai Sándor 2002: Nyíregyháza térszerkezeti helyének változásai a XIX. században. In: A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 177-187.
Kujbusné Mecsei Éva 2001: Migráció Nyíregyházán 1753-1837 között. In: Nován V. (szerk.): Migráció. Dunaszerdahely, pp. 113-121.
Lóczy Dénes 2000: Az alföldi tájak változó hasznosítása és értéke. In: Az Alföld történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 221-228.
Lukács Ödön 1886: Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 491 p.
Margócsy József 1984-2002: Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. 1-5. köt. Nyíregyháza
Marosi Sándor – Somogyi Sándor (szerk.) 1990: Magyarország kistájainak katasztere I-II. Budapest, 1023 p.
Márkus Mihály 1943: A bokortanyák népe. Budapest
Németh Péter – Mező András 1973: A régi Nyíregyháza. Nyíregyháza, 74 p.
Reszler Gábor 2002: Nyíregyháza fejlődésének fő szakaszai és fordulópontjai az 1753-as újjátelepítéstől a XX. század végéig. In: Frisnyák S. (szerk.): A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 163-175.
Simkó Gyula 1910: Nyíregyháza és tanyáinak települése. Földrajzi Közlemények 2. füzet, pp. 41-72, 3. füzet, pp. 89-114.
Szohor Pál (szerk.) 1924: Nyíregyháza az örökváltság századik évében. Nyíregyháza, 274 p.
Takács Péter 1987: A polgárosodás útján 1838-1918. In: Cservenyák L. – Mező A. (szerk.): Nyíregyháza története. Nyíregyháza, pp. 103-164.
Tóth József (szerk.) 2001-2002: Általános társadalomföldrajz. Budapest-Pécs, I. köt. 484 p., II. köt. 304 p.
Zoltán Zoltán 1976: A nyírségi városcsoport néhány jellemző vonása. Szabolcs-szatmári szemle 4. pp. 40-51.

Kujbusné Dr. Mecsei Éva

Migráció és peregrináció Nyíregyházán (1753–1848)

Magyarország településeinek népessége a XVII–XVIII. század folyamán a 150 éves török uralom, a különböző céllal indított hadjáratok, majd a Rákóczi-szabadságharc következtében kb. négymilliónyira csökkent. A közel két évszázadnyi természetes szaporulat és az ez idő tájban érkezett bevándorlási többlet is áldozatul esett a népességpusztító hatásoknak. Az ország leginkább elnéptelenedő része az Alföld és a dél-magyarországi területek voltak, így a XVIII. század elején ezek lettek a meginduló belső vándorlás célpontjai, hiszen itt a földbőség mellett az örökös jobbágyságtól való szabadulás mellett a szabad paraszti fejlődésnek is megvoltak a feltételei.[1]

Az elnéptelenedett területek földesurai igyekeztek kihasználni a migráció megélénkülését és különböző kedvezményeket ígérve magukhoz csábítani, majd pedig maradásra bírni a birtokukra érkezőket. A belső migránsok egy részét az országhatáron belülről vagy külföldről spontán módon, magányosan vagy néhány családból álló kisebb csoportokban egyik településről a másikba, majd a harmadikba költözők alkották, de számosan voltak olyanok is, akiket a földesurak által írásos szerződéssel megbízott impopulátorok az illetékes vármegyék hivatalos engedélyével telepítettek meghatározott helyről a népességhiányos birtokrészre.

Nyíregyháza betelepülése

A XVIII. század eleji vándorlás során az új telepesek olyan különleges jogi és gazdasági lehetőségeket kaptak, amelyek által sokszor kedvezőbb helyzetbe kerültek, mint a régi lakosok. A migráció következtében több faluban és mezővárosban megváltozott a lakosság nemzetiségi, vallási összetétele, és domináns lett a többséget képező új lakosok élet- és gazdálkodási formája. Erre példa a Szabolcs megyei Nyíregyháza is, ahol már a XVI. századtól jelentős volt a népmozgás. A török uralom idején a lakosság egy része elszökött, majd visszatért a felperzselt faluba, sőt a régi lakosok mellé újak is jöttek. Bocskai hajdúi közül is voltak, akik itt telepedtek le, sőt a közeli Sima pusztulása után az ott lakók is átjöttek Nyíregyházára lakni.[2] „1688-ban Csáky István... a Rákóczi

[1] Gyimesi Sándor: Magyar gazdaságtörténet. Bp., 1990. 119–120.

[2] Mező András: Nyíregyháza története 1753-ig. In: Németh Péter – Mező András: A régi Nyíregyháza. Nyh., 1973. 52.

uradalom 1688-as urbáriumában „nunc totaliter deserta"-ként említett, de valójában teljesen el nem néptelenedett Nyíregyházát, hogy a föld ne maradjon munkáskéz nélkül igyekszik benépesíteni, de csak néhány jobbágycsalád települt be."[3] A Rákóczi-szabadságharc után azonban a népességszám folyamatosan nőtt: 1728-ban 28 családfőt írtak össze, 1741-ben pedig 62-t.[4]

Jelentős fordulatot a település életében mégis csak a birtokosváltozás hozott. Az Ecsedi-uradalom részeként 1748-ban vásárolta meg gróf Károlyi Ferenc a község felét. A néhány év múlva végzett összeírás szerint 36 népes telket számláltak, míg a birtokostárs, Palocsayné Pethető Rozália és örökösei, a Dessewffyek részén 49 családfő élt.[5] Minthogy a családi birtoktesthez nem tartozó településrészről igen csekély volt a földesúr jövedelme, Károlyi zálogba akarta adni Nyíregyháza őt illető felét. Ennek sikertelensége után döntött úgy, hogy Szabolcs vármegye nemesi közgyűlésének, valamint birtokostársának, Palocsaynénak a beleegyezésével új lakosokat hív a széles határ megművelésére.[6] Azt szerette volna, ha magyar katolikus jobbágyok településnek ide, de a század elején indult nagy „népvándorlás" utolsó hullámában ez már megvalósíthatatlannak tűnt. Végül, az 1700-as évek elején a Felvidékről Békés megyébe telepített szlovákok[7] között talált átköltözésre vállalkozókat: leginkább azokat a gazdafiúkat, akik már ott nem örökölhettek kellő nagyságú földet és — apjuk, nagyapjuk révén ismerve a telepítéssel járó előnyöket — itt remélték önálló gazdaságuk megteremtését.[8] Békés vármegye közgyűlésének Szarvasról, Berényből, Komlósról, Csabáról és Orosházáról 225-en jelezték, hogy Nyíregyházára szándékoznak költözni.[9] A telepítettek közül néhányan már 1753 őszén meg is érkeztek, míg a többiek 1754 folyamán, ill. később jöttek.[10]

A város történetét feldolgozó szakirodalom és a telepítés időszakának összeírásai szerint 1753. május 16-a után a telepítési pátensben ígért jogi és gazdasági kedvezmények hatására a szervezetten telepítettek mellett spontán vándorlók is gyarapították a lakosság számát. A rövid idejű, közel másfél évig tartó intenzív betelepülés során Zólyomból 44, Borsodból 28, Hontból 25, Gömörből és Nógrádból 20 család érkezett. Néhányan jöttek még Liptó, Szepes, Pest és Tolna megyékből is, a Zólyom megyei Véglesiből pedig szöktek a job-

[3] Uo. 57.

[4] Uo. 69.

[5] Közölve: Pro memoria. Nyíregyházi összeírások. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2003. (a továbbiakban Kujbusné, 2003.) 29–30.

[6] Éble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Bp., 1898. (a továbbiakban Éble, 1898.) 38.

[7] A korabeli források a betelepülőket tótokként említik. A nyíregyházi szlovákokat tirpákoknak is hívták.

[8] Részletesebben lásd Kujbusné Mecsei Éva: Az újratelepülő Nyíregyháza élete a XVIII. század közepén (elhangzott a Hajnal István Kör 1992. évi, Debrecenben rendezett konferenciáján, kézirat)

[9] A Békés Megyei Levéltár őrizetében lévő nemesi közgyűlés irataiban 154/1753. sz. alatt lévő összeírás közölve Kujbusné, 2003. 31–38.

[10] Az 1754-es összeírás idején 52-en még nem voltak Nyíregyházán azok közül, akik Békés vármegye nemesi közgyűlésénél áttelepülésre jelentkeztek. Lehetséges, hogy néhányan meggondolták magukat még indulás előtt vagy közvetlenül ide érkezésük után, de lehettek olyanok is, akik később költöztek át.

bágyok.[11] Az igariak számára Károlyi külön pátenst is adott, a szántón kívül annyi fát ígérve nekik, amennyire szükségük lesz.[12]

A megélénkült bevándorlás amellett, hogy demográfiai növekedést eredményezett, kiváltója lett a népességcsökkenésnek is azáltal, hogy a régi lakosok közül többen elhagyták Nyíregyházát a telepítés után és a közeli településekre, hajdúvárosokba költöztek át.

Állandó lakosok

Az impopuláció során az 1750-es évek második felében az első nagy hullámmal több mint kétezren érkeztek Nyíregyházára. Minthogy az új lakosok többsége szlovák evangélikus volt, kis „szigetet" alkottak Szabolcs megye közepén. Ebben a periódusban – a többségében szabad menetelű, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó jobbágyok betelepülésének köszönhetően – lett Nyíregyháza Szabolcs megye legnagyobb lélekszámot számláló települése. A népességnövekedés a természetes szaporodás mellett a folyamatos spontán bevándorlásnak köszönhetően később is folyamatos maradt: 1754-ben 2485 főt írtak itt össze, míg „1789-ben 280 százalékos már az 1754-hez viszonyított emelkedés, és 1804-ben már 400 százalékos ez az arány."[13] 1824-ben, a földesuraitól megváltakozott város[14] vagyonát és lakosságát számba vevő összeírás szerint 12 600-an, míg a belső autonómiáját biztosító királyi privilégium kérvényezésének első évében, 1833-ban, a vármegyei tisztviselők becslése szerint közel 17–18 ezren laktak itt.

A XVIII. század közepétől Nyíregyházára érkezettek neve, száma az összeírásokból ismert. A források hiányossága, ill. feldolgozatlansága miatt azonban a betelepülők migrációs útvonala még feltáratlan. Több információval csupán a XVIII. század 50-es, 70-es éveiben rangrejtve érkező, majd 1786-tól itt nemességüket igazoló és belső ügyeik intézésére önálló hadnagyi széket létrehozó maroknyi nemesről rendelkezünk. Reguly Sándor szarvasi lánytanító pl. a békési telepesekkel együtt jött, és mint az alakuló communitas írástudója, a hazai jog ismerője jegyzői feladatokat látott el. Családja Barsból, Körmöcbányáról Nagyhontba, innen a Zólyom megyei Királyfalvára, majd Békésbe került mielőtt Nyíregyházára költözött. Szintén Szarvasról jött a telepítés évében a Trsztynszky család, ők korábban Nógrádban éltek, hasonlóan a Nagy család tagjaihoz. Kissé hosszabb utat jártak be a Kovátsok: Nógrádból a hevesi Fancsalra, majd a Békés megyei Csabára költöztek ide jövetelük előtt. Dióssy

[11] Cservenyák László: Nyíregyháza örökváltsága. Nyh., 1974. 13.
[12] Éble, 1898. 43.
[13] Balogh István: Nyíregyháza az újratelepítés után. In: Tanulmányok Nyíregyháza újabbkori történetéből. Szerk. Hársfalvi Péter és Mann Miklós. Nyh., 1976. 16.
[14] A város lakossága 1803-ban a Dessewffyektől, 1824-ben a másik földesúrtól, a Károlyiaktól pénzen váltotta meg földesúri terheit. A megváltakozás után a földesúri jogokkal a közösség bírt.

György, aki szintén vállalt jegyzőséget, Nyitrából indult, mígnem Újfehértón élő testvére közelében, Nyíregyházán települt le véglegesen.[15]

A település birtokosai 1753-ban a széles határt művelés alá fogó szabad menetelű jobbágyokat invitáltak Nyíregyházára. Az alig néhány év alatt kialakult népes földművelő-állattenyésztő jobbágyközösségnek azonban hamarosan szüksége lett a gazdálkodásához, mindennapi életéhez szükséges iparcikkekre, ezért az elöljáróság a földesurak jóváhagyásával már a betelepülés utáni évtizedekben örömmel fogadta a mesterséget űzőket. Jobb megélhetést kereső kézművesek voltak szép számmal, hiszen erre az időre esik a felvidéki céhek bezárkózása, ami miatt a legények mesterré válása, céhbe kerülése szinte ott lehetetlenné vált.[16] Nyíregyháza viszont ideális befogadó terepnek bizonyult, mivel mezőgazdasággal foglalkozó nagyszámú, egyre tehetősebbé váló lakossága biztos belső piacot jelentett. Ezen kívül a környék vásárlóerejére is lehetett számítani, ugyanis a megye hanyatlásnak indult mezővárosaiban kevés iparos élt, az iparcikkvásárlásra alkalmas piachelyek pedig egyrészt a közlekedési nehézségek miatt nehezen megközelíthetőek, másrészt a vámok miatt drágák voltak. Ráadásul a helybeli kereskedelem kialakulásához jó alapot adott az 1786-ban nyert privilégiumlevél, amely a mezővárossá váló településnek négy országos és egy hetivásár tartását engedélyezte.[17] 1793-ban már kétszázötven különböző mesterséget folytató lakost találtak itt az összeírók. Az alföldi mezővárosokhoz hasonlóan a legnépesebbek a bőrfeldolgozással kapcsolatos iparágak voltak: 115 csizmadia, 33 szűcs és 15 varga dolgozott a városban. Rajtuk kívül még volt néhány asztalos, festő, kalapos, kerékgyártó, kovács, kötélverő, kőműves, lakatos, mészáros, molnár, szabó, szíjgyártó, valamint egy ács és egy üveges.[18] A mesterek között voltak külföldiek is, főként a XIX. század második harmadától, így pl. a cukrász, vagy a könyvkötő, aki Brescából, Olaszországból érkezett, az egyik szappanos lengyel, a takácsok közül több cseh volt, a patikárius Bécsből, a puskaműves Münchengraeczből jött, szászországinak ismerték a sárgarézöntőt és tőrcsinálót, morvaországinak néhány zenészt. A mesterek mellett inasként, legényként tanultak helybeli, felvidéki, megyebeli, sőt a szomszédos országokból származó ifjak is. (A kézművesek származási helyeit mutatja az 1. sz. táblázat.)

A kézművesek bevándorlása az 1780–1790-es évek nagyobb hullámát követően Nyíregyháza mezővárosi korszakában folyamatosnak mondható. A mes-

[15] Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban SZSZBML), V. A. 113. Nyíregyháza mezőváros nemesi kommunitásának iratai, 1786–1843. 1787:10. 1/255.
[16] Erről részletesebben lásd Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686–1848. Bp., 1967.
[17] SZSZBML, V. A. 102/a Nyíregyháza mezőváros tanácsának iratai. Jegyzőkönyvek. (a továbbiakban V. A. 102/a.) 2/82. 1806. 11. fol. és V. A. 101/e. Nyíregyháza mezőváros választott hites közönségének iratai. Folyamodások. (a továbbiakban V. A. 101/e.) 37/37. 1808:3.
[18] SZSZBML, V. A. 102/g. Nyíregyháza mezőváros tanácsának iratai. Népösszeírások. (a továbbiakban V. A. 102/g.) 46/46. 1793:2.

tereken kívül egyre több legény is érkezett. 1824-ben majd háromszáz kézművességgel foglalkozó lakost: mestert és legényt talált itt.[19] A nem helybeli legények többsége addig élt a városban, míg „tanulóidejét" töltötte, de voltak olyanok is, akik végleg itt telepedtek le. A város fennmaradt irataiból a legények migrációja sajnos csak részben követhető nyomon, mint ahogy — források hiányában — a felvett lakosok többségének származási helyéről sem alkotható teljes és pontos kép.[20]

A két urasági boltot a betelepülés után görögök árendálták, majd Reguly Sándor volt jegyző bérelte egy évig. Az 1760-as, 70-es években egy vaskereskedő érkezett Eperjesről,[21] ill. egy görög Tokajból. Az 1800-as évek első harmadától mind több helybeli mellett „főképp felvidéki, leginkább szepességi kereskedők telepedtek meg, akik egyrészt, mert luteránusok voltak, de mert tótul beszéltek, könnyen elhelyezkedtek városunkban."[22]

A betelepülésben sem nagyobb eseményhez, sem konkrét dátumhoz nem köthető a számban jelentéktelen, de a város életében fontos szerepet játszó értelmiségiek megjelenése. Szinte mindannyiukat levél által hívta a közösség Nyíregyházára. Legkorábban a különböző felekezetű lelkészek, tanítók, orvosok és felcserek érkeztek. Az örökváltságokat követő években fogadott fel a közönség fiscalisokat, akik segítségére voltak a földesúri jogok gyakorlásában. A helyi igazságszolgáltatási eljárások bővülését követően egyre több ügyvéd is letelepedett itt, mert a lakosságnak mindinkább szüksége lett jogi képviselőre. A megváltakozott város szélesebb körűvé váló városgazdasága is megkövetelte, hogy a pénzügyeket szakértő intézze, így az elöljáróság számvevőt alkalmazott. A meghívólevéllel érkező értelmiségiek száma a lakosság növekedésével, a város anyagiakban való gyarapodásával, urbanizálódásával, jogi lehetőségeinek bővülésével nőtt.[23]

Az állandó városi lakossá való váláshoz a földesurak, majd a megváltakozás után a közösség elöljáróinak engedélye szükségeltetett. Aki nyíregyházi polgárrá akart válni, annak le kellett fizetni a polgártaksát és városi házat kellett vennie vagy örökölnie, ill. vállalnia kellett a communitas tagjaként a kirótt terheket. Az ide nősülők feleségük házának alapján is kérhették a városba való bevételt.

[19] SZSZBML, V. A. 102/h. Nyíregyháza mezőváros tanácsának iratai. Adóösszeírások. 56/136. 1824:46.
[20] A legények egyikének-másikának lakhelyét időnként megemlítik bizonyságleveleik. Lásd SZSZBML, V. A. 102/b. Nyíregyháza mezőváros tanácsának iratai. (a továbbiakban V. A. 102/b.) 25/125. 1828–1832. No. 307., 316–317., 346.
[21] SZSZBML, V. A. 101/e. 37/37. 1767: 3.
[22] Hoffmann Mihály: Nyíregyháza kereskedelme. In. Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei. Szerk. Hunek Emil. Bp., 1931. 134.
[23] Kujbusné Mecsei Éva: Pusztuló faluból virágzó mezőváros (Migrációs okok, lehetőségek és következmények Nyíregyházán 1753–1837 között). In: Migráció. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Illés Sándor –Tóth Pál Péter. Bp., 1998. 30.

„Házassági vándorlás”

A benősülés és a férjhez jövetel, vagyis a „házassági vándorlás” a mintavételi céllal megvizsgált XIX. század eleji anyakönyvi bejegyzések szerint hasonló jellemzőket mutat, mint a bevándorlás. Ezek szerint a legnépesebb gyülekezetnél, az evangélikusnál a közösségen belüli házasság a jellemző, ez erősítette a „sziget jellegüket” is. Különösen a rómaiaknál, de a görög katolikusoknál, valamint a reformátusoknál is gyakori a más településről, megyéből származó házastárs.

A migrációs adatokat is tartalmazó XIX. század eleji anyakönyvek szerint a századvégi bevándorlás iránya a domináns, vagyis házastársat legtöbben a Felvidékről választottak. A XVIII. század közepétől Békésből telepítettek kibocsátó területükkel való kapcsolata ekkorra szinte már elenyészett. A zárt evangélikus közösség az 1810-es, 1820-as évektől kezdett nyitni: a hugyaji[24] és gesztrédi filia tagjain kívül ekkor már más szabolcsi, vagy szomszédos megyei településekről is jöttek férjhez vagy nősülnek ide. A római katolikusok 1830-tól vizsgált anyakönyvében a több feldolgozásra váró, még beazonosítatlan település mellett sok adat bizonyítja, hogy a felvidéki településeken kívül számosan jöttek ide férjhez, ill. választottak nyíregyházi feleséget Szabolcsból, Biharból, Ungból, Ugocsából, ill. Esztergomból vagy Csehországból. A görög katolikus nagy része éppen úgy, mint a reformátusok többsége leginkább Szabolcsból választott magának párt.[25] (Részletesebben lásd a 2. sz. mellékletben!)

A házasságkötést követően az idegenből származó házastárs általában ide költözött, de minden évben volt néhány fiatal, aki társa szülőhelyét választva elhagyta Nyíregyházát.

Ideiglenesen itt tartózkodók

A város állandó lakosai mellett éltek Nyíregyházán ideiglenesen, hosszabb-rövidebb ideig itt tartózkodók is. A város életét munkájukkal segítő szakértelmiségiek mellett meghatározott időre érkeztek a szakfeladatot ellátó kézművesek, pl. a serfőző, vagy a balmazújvárosi cserépmesterek.

Hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak itt mestereiknél az inasok és legények — bár sokszor előfordult, hogy helybeli lányt választva feleségül itt is telepedtek le. A XIX. század második harmadától, felétől pedig az iskolai oktatás hónapjaiban élt Nyíregyházázán néhány vidéki diák is.[26]

[24] Ma Érpatak.

[25] Nyíregyházi Esketési Anyakönyvek, 1800–1848. (A felhasznált adatokat tartalmazó anyakönyvek közül az evangélikus egyház eredeti anyakönyveit a nyíregyházi egyházi levéltár, a többi anyakönyv másodpéldányát a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár őrzi.)

[26] A vidéki tanulók származási helyének, itt tartózkodásának feltárása a nemrég indult peregrináció-kutatás része lesz. Az 1806-ban megalakított professzori iskoláról lásd részletesebben Margócsy József: „A polgárosodás útjai a magasabb iskolák kapuin vezetnek keresztül”. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2003/3. 287–299

A városi lakosság gazdasági tehetősségének növekedésével nőtt az igény a családtagok mellett a segítők igénybevételére is. A szálláson, ill. a ház körüli munkák elvégzésére egyre többen fogadtak fel szolgát, szolgálót a nagyobb gazdaságot tartók, a közösség ügyeinek irányításában huzamosabb ideig részt vevők, ill. a kellő családi összefogást (férj, fiúk, vejek hiánya) nélkülöző gazdák, valamint a jó anyagi körülmények között élő kézművesek. A város levelezőkönyvébe bevezetett bizonyságlevelek felvillantják egy-egy itt szolgáló származási helyét. 1829-ben egy Csehországból, két Gömör és egy Torna megyéből, 1830-ban a Pest és Szatmár megyéből itt szolgáló legény kapott igazolást jó magaviseletről.[27] Az itt szolgálók közül kevesen folyamodtak polgárjogért, főként azért, mert a városi lakossá válás útjának bejárásához szükséges feltételeket nem tudták megteremteni.

Az idénymunkákhoz évről évre más segítséget is igénybe kellett venni: néhány hónapot töltöttek itt nyáron a főként felvidéki részes aratók, télen pedig a fonók, akiknek többsége Lengyelország különböző településeiről érkezett. (Ezeknek a fonóknak egy része tavasztól őszig a Hegyalján dolgozott szőlőmunkásként, mint az egy 1727-es összeírásból kiderül.[28])

A város társadalmát évente négyszer vásározók is színesítették. Nyíregyháza 1786-ban négy országos vásár tartására kapott jogot. A sokadalomra érkezők néhány napot töltöttek itt, csupán a gyolcsos, csipkés házalók maradtak még a vásár után néhány hetet, hónapot. Tovább időztek a vándorkereskedők, a rongy- és tollszedők, akik az év különböző időszakaiban jelentek meg a városban és addig maradtak, míg portékájukat el nem adták, ill. fel nem vásárolták.[29]

Csak néhány nap ittmaradást engedélyeztek az ún. vándorkoldusoknak. A közösség ugyanis csak a saját kolduló tagjairól való gondoskodást tartotta kötelességének.[30]

A XIX. század első harmadától a nyíregyházi Sóstón is megjelent egy vidéki urakból álló kis csoport. Ők a tó közelében az elöljáróság engedélyével házat építettek és a fürdőidény végéig, október utoljáig „üdültek" Nyíregyházán.[31]

Ideiglenesen távol tartózkodók, peregrinusok

A városi lakosok között voltak néhányan olyanok, akik ideiglenesen tartózkodtak távol. Több napra, hétre hagyták el Nyíregyházát pl. a vásárokra menők,

[27] SZSZBML, V. A. 102/b. 25/125. 1828–1832. No. 119., 235., 292., 418., 435.

[28] „Külső országi idegeneknek, akik városunkba laknak feljegyzése" Lásd SZSZBML, V. A. 102/g. 46/126. 1827:18. Ö. 107.

[29] SZSZBML, V. A. 101. 17/17. 1844. szept. 30. No. 557.

[30] A nyíregyházi koldusok kéregetését és közmunkáját szigorú statutumok szabályozták.

[31] SZSZBML, V. A. 101. Nyíregyháza mezőváros választott hites közönségének iratai. Jegyzőkönyvek. (a továbbiakban V. A. 101.) 13/13. 1829. júl. 22. No. 380.; Uo. 1839. aug. 19. No. 433.

a hosszúfuvart teljesítők, az elöljáróság által különböző feladattal (ital-, állatvásárlás, kiváltságbiztosító iratok megszerzése, ill. ezek mintáinak beszerzése, új gazdasági forma indításához tapasztalatszerzés stb.) megbízott küldöttek.

A hosszabb időre, akár néhány évre is a várost elhagyókat a nemrég indult peregrináció-kutatás igyekszik feltárni. A vándorúton lévő kézműves legények útvonala még nem ismert. Az értelmiségiek közül is csak néhány diák, illetve a gyülekezethez visszatérő evangélikus lelkész és tanító útját sikerült még végigkísérni. A kutatás eddigi adatai szerint néhányan a felvidéki városokban tanultak tovább, sőt a legszerencsésebbek külföldi, főleg német egyetemekre is eljutottak. A tanulmányok befejezése után a német nyelv begyakorlásához általában késmárki vagy lőcsei iskolát, a magyar nyelv elsajátításához leginkább a debreceni vagy a sárospataki kollégiumot választották, volt azonban olyan is, aki Nagykállóban „magánháznál" tanult magyarul.

Özv. Toriczky Dánielné Katska Eleonóra fiát Lőcsén, lányait a helyi iskolában taníttatta.[32] Titz Károly vasárus kereskedő[33] testvére, Sámuel az eperjesi „anyaoskolába" járt.[34] Tarczay Dániel Pesten tanult mérnöknek[35], ide készült Toriszki Dániel is 1840-ben. Sulyán Dániel bölcsészeti tanulmányokat folytatott Eperjesen, a honi törvény tanulására pedig Debrecenbe ment.[36] Ambrusz József Eperjesen tanult 1847-ben.[37] Szumrák Dániel „mezei gazda tudományát Würtembergbeni Hohenheim városban és a bécsi polytechnicumban 1-1 évig hallgatta."[38] Bents István a bécsi Józsefi orvosi intézet hallgatója volt korán bekövetkezett haláláig. A nyíregyházi nők között is voltak tanulásra vállalkozók:1833-ban nemes Kováts Péterné Figura Zsuzsanna a pesti magyar királyi egyetemen kapott bábaoklevelet. 1847-ben nemes Bukovinszky Terézia árva „a német nyelv és asszonyi munkák tanulására" ment Késmárkra.[39]

Az itt szolgáló evangélikus lelkészek, tanítók közül is többen voltak helybeliek. 1815-ben jött haza Greguss Tamás, aki 1786-ban született Nyíregyházán. Elemi iskoláit itt végezte, majd Eperjesen, Kassán tanult, Németlipcsén tanított, Besztercebányán segédpap volt, majd hazajött káplánnak és a latin iskola tanítójának.

Müller György 1815-ben jött, Nyíregyházán született és Lőcsén oktatott, mielőtt hazajött.[40]

[32] SZSZBML, V. A. 102/a. 5/85. 1833. aug. 30. No. 3668.
[33] Apja, Sámuel is itt az volt.
[34] SZSZBML, V. A. 102/a. 11/91. 1841. jún. 4. No. 2135.
[35] Uo. 1841. máj. 14. No. 2124.
[36] SZSZBML, V. A. 102/a. 13/93. 1846. nov. 2. No. 5387.
[37] SZSZBML, V. A. 102/a. 14/94. 1847. nov. 19. No. 6066.
[38] Uo. 1847. okt. 8. No. 6001.
[39] Uo. 1847. máj. 4. No. 5739.
[40] „Történetkönyv, mellyben Nyíregyházi Evangelika Ekklésiának XIX dik századtól kezdve évenkénti történetei - Miklósffy Sámueltől szerkesztve és Nagy Sámuel - Susztek Sámuel és Mihályik Mátyás által írva az első két évtizedben kivált T. Jurányi Ádám kéziratából más két évtizedben már gazdagabb kút főkből merített adatok szerint 1841 ik és 42 ik években lehetőképp összegyűjtve és leírva az Ekklésia oltárára hálás szível

Nagy Mihály Nyíregyházán született, hittudományi tanulmányai után Aradon volt nevelő mielőtt 1820-ban segédpapnak hazajött.[41]

Jurányi Sámuel Nyíregyházán született 1804-ben. Apja tanító volt, anyja a helybeli lelkész lánya. Itteni tanulmánya után az eperjesi kollégiumba ment, német nyelvtudását Lőcsén gyarapította, itt házitanítóskodott is, 1821-től Roth-Teleki ösztöndíjas volt. Mint hittudományjelölt „a magyar nyelvnek tökéletes betanulására" egy évet a debreceni kollégiumban töltött mielőtt 1823-ban hazajött tanítónak a bécsi teológiai intézetéből. 1835-ben továbbment Tokajba.[42]

Mihályik Mátyás 1783-ban született Nyíregyházán. A helybeli iskola befejezése után Eperjesre, majd Lőcsére ment. 1817-ben hazajött és a vármegyei magazinális comissárius íródeákja lett, majd 1826-tól tanított.[43]

Homolya János 1801-ben született Nyíregyházán. Az eperjesi kollégiumban tanult, közben házitanítóskodott. A magyar nyelv alaposabb tanulása céljából Sárospatakra ment, 1824-től itt segédlelkész, majd „további kiképeztetése és tapasztalás végett Németországba, Jénába és Halleba ment egyetemre, hazatérve Tiszolcon lett segédlelkész.[44]

Nagy Sámuel 1809-ben született Nyíregyházán. Az eperjesi főtanoda után a magyar nyelv gyakorlására a debreceni református kollégiumba, utána Eperjesre ment. Sebésznek készült, ezért Pestre utazott, végül lelkésznek tanult. A német nyelvet még egy évig a lőcsei iskolában gyakorolta, miközben a városban házitanítóskodott. Ezt a munkát folytatta az iskolaév végtől az ungi Antalócon, ahol zongorázást tanított, míg 1831-ben Nyíregyházára hívták tanítani.[45]

Hudák György 1806-ban született Nyíregyházán. Eperjesi tanulmányai után segédtanítóskodott, majd „tapasztalás végett több vármegyéket beutazott", Kiskunhalason gazdasági hivatalba lépett, innen a Szabadkához tartozó Napfény pusztára ment, később Geszteréden volt tanító, jegyző, gazdasági hivatalt is viselt, a Bereg megyei Surányban az Eötvös családnál hivataloskodott, majd 1843-ban hazajött tanítónak.[46]

Elvándoroltak

A migráció vizsgálatakor az elvándorlásra is érdemes figyelmet fordítani, mert a folyamatos betelepülés mellett természetesen voltak olyanok is, akik elmentek innen. 1753–54-ben a régi lakosok közül többen azért hagyták el Nyíregyházát és vándoroltak át a közeli Újfehértóra, Debrecenbe és más hajdú-

letétettek és akkori nagy érdemű Presbyter Uraknak ajánltattak" 88. (A Történetkönyv a nyíregyházi evangélikus egyház levéltárának őrizetében van.)

[41] Uo. 127.
[42] Uo. 149., 185.
[43] Uo. 197.
[44] Uo. 212–213.
[45] Uo. 257.
[46] Uo. 436.

városba, mert nehezményezték az új lakosoknak biztosított lehetőségeket, valamint régi hajdújogaik érvényesítését remélték új lakhelyükön.[47] Az evangélikus szlovákok nagy csoportban való letelepítéséért neheztelő környékbeli római katolikus papok ezt az elvándorlást felhasználva vádolták be a telepítő földesurat, gróf Károlyi Ferencet a vármegyénél, mondván, hogy elűzte innen a katolikusokat.[48]

Nemcsak a régiek, hanem az új lakosok között is voltak elégedetlenek. 1760-ban többen azért fontolgatták az elmenetelt, mert a telepítési pátensben ígért vallásszabadsággal nem élhettek, az ígért templomuk sem épülhetett fel, a jószágaiknak hagyott legelőt az uraság el akarta venni és felszántani, sok volt a hosszúforspont, az urasági tisztek durván és erőszakosan viselkedtek, királyi dézsmát szedtek, az erdőt eltiltották, még vesszőszedés sem engedélyeztek és a vármegye is mind nagyobb porciót és királyi dézsmát szedett.[49] Tömeges elvándorlásra ekkor azonban nem került sor. 1794-ben viszont, egy aszályos esztendő után 84 család költözött vissza a Bihar megyei Monospetribe.[50]

A XIX. század első harmadában a földműveseken kívül a kézműves egyike-másika is továbbvándorolt. Azok, akik máshol kívánták keresni boldogságukat eladták itteni házukat, földjüket, kifizették tartozásukat és a szabad vándorlásukat biztosító passus birtokában új lakóhelyet választottak. 1804-ben Pethő Mihály órásmesternek „nem lehetvén módja élelmének keresésére mestersége után" elköltözött Tokajba.[51] 1823-ban Blahunka András festő elment lakni Margitára. 1830-ban Závorszky János szíjgyártó a „boldogabb jövendő elérhetése fejében" költözött el innen a Szatmár megyei Szalkára.[52] Bizonyára hasonló okok vezették Schadeberg Fridrik Kristóf nyereggyártót is, aki 1814-től lakott Nyíregyházán, és 1832-ben átköltözött Debrecenbe.[53]

1793-ban özv. Klaudinyi Sámuelné gyámolító nélkül maradván visszament Besztercebányára. 1793-ban Vantsek György eladta házát, mert hazament lakni édesanyjához Sáros megyébe. 1830-ban Simkovits Mihály az „oláhországi Bukarestbe költözvén" eladta házát és testvérével jussát megosztotta.[54] 1830-ban Krajtsovits János költözött el a békési Kőröstarcsára, eladva egy kötélaljnyi földjét sógorának[55] 1831-ben „Guth Györgyné özvegyen maradva elköltözött Wagendrüsszelbe, eladva romladozó félben lévő házát mezsgyeszomszédjá-

[47] Magyar Országos Levéltár, Károlyi család levéltára P. 392. Lad. 44. No. 82. 1754.
[48] A régi itt lakók tanúvallomása alapján végül felmentették a grófot a vád alól.
[49] Németh Zoltán: Tirpákokra vonatkozó iratok Nyíregyháza történetéhez, 1755–1797. In: Helytörténetírás, I–II. Szerk. Dr. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1979. 358–359.
[50] SZSZBML, V. A. 101/e. 37/37. 1794:2.; V. A. 102/a. 1/81. 1794. 204. fol.
[51] SZSZBML, V. A. 101/k. Nyíregyháza mezőváros választott hites közönségének iratai. Birtokváltozási jegyzőkönyvek. 78/78. 1804. nov. 7. No. 1449.
[52] SZSZBML, V. A. 102/b. 25/125. 1828–1832. No. 369.
[53] Uo. No. 607.
[54] SZSZBML, V. A. 102/o. Nyíregyháza mezőváros tanácsának iratai. Örökbevallások. 99/179. 1830:30.
[55] Uo.

nak".[56] 1842-ben Hutzmann János és neje, valamint Vadász János „az alföldre menni s ott lakni szándékozván" eladták házukat.[57] Sallay István a Temes megyei Vukovárra ment, ahol lakni és földet szerezni „szándékozván", eladva egy kötélalj földjét és kifizetve testvérét.[58]

Kutatási nehézség, célok

Nyíregyháza múltjának eseménytörténetét már több lokálpatrióta is összefoglalta, közkinccsé tette. A város gazdaság- és társadalomtörténetének feltárása is folyamatban van. Mindezen munkát közel 20 iratfolyóméternyi megmaradt városi, illetve a birtokos családok és a négy vallásfelekezet levéltárában, valamint az iskolai anyagokat őrző levéltárakban található iratanyag segíti. A nemrég indult migráció- és a peregrináció-kutatás is ezeken az elsődleges és másodlagos forrásokon alapul, de sajnos ezekben igen kevés a vándorlásra vonatkozó adat. Reményt keltő, hogy évtizedeken belül a technika segítségével megvalósíthatónak tűnik a „családkövetés", vagyis a fennmaradt összeírások névanyagának elemzése és az országos összeírások névanyagával való összevetése. Ezek az elemzések talán kiegészítik, pontosítják majd a más típusú forrásokban, így pl. a jegyzőkönyvekben, magánjogi vagy peres iratokban, bizonyságlevelekben, iskolai, egyházi és személyes iratokban található adatmorzsákat.

A migráció- és peregrináció-kutatás révén nemcsak a XVIII. század egyik legjellemzőbb folyamatához, a különböző célú vándorláshoz, hanem a városi társadalomhoz és a kialakult közösség életéhez, kapcsolatrendszerhez, a település határain túl látó szemlélethez szolgálhatunk hasznos adalékokkal.

[56] Uo.
[57] Uo. 100/180. 1842:23.
[58] Uo.

MELLÉKLETEK

1. sz. A Nyíregyházán letelepedő kézművesek származási helyei (1753–1848)

Település neve	Megye neve	Foglalkozás
Ajak	Szabolcs	Suszter
Aszaló	Abaúj	Gubás
Balmazújváros	Szabolcs	Tégla- cserépvető mester
Besztercebánya	Zólyom	Órás
Bodrogolaszi	Zemplén	Rostás
Bodva	Borsod	Kalapos
Breznóbánya	Zólyom	Szabó
Brezova	Nyitra	Szabó
Csetnek	Gömör	Csizmadia
Debrecen	Hajdú	Fűszerkereskedő
		Kőműves
		Órás
		Puskaműves
		Sebész
		Szappanos
Dobra	Zemplén	Susztermester
Dobsina	Gömör	Sárgarézműves
Dorog	Hajdú ker.	Asztalos
		Szűcs
Duránd	Szepes	Suszter
Eperjes	Sáros	Asztalos
		Puskaműves
Erdőbénye	Zemplén	Szabó
Eszlár	Szabolcs	Ács
Esztergom	Esztergom	Kéményseprő
Fancsal	Abaúj	Csizmadia
Felka	Szepes	Szíjártó
Felsőnovaj	Abaúj	Csizmadia
Földes	Szabolcs	Szűcs
Gálszécs	Zemplén	Csizmadia
Gáva	Szabolcs	Csizmadia
Gócs	Gömör	Csizmadia
Gölnic	Szepes	Csizmadia
		Szappanos
Gyulaháza	Szabolcs	Fűszerkereskedő
Hajdúböszörmény	Hajdú ker.	Gubás
Hosszúrét	Gömör	Takács
Igló	Szepes	Mézeskalácsos
		Órás
Jászó	Abaúj	Fűszerkereskedő
Jósva	Gömör	Csizmadia
Kajszan	Abaúj	Csizmadia
Kassa	Abaúj	Kéményseprő
		Tímár
		Zsemlyés

Település neve	Megye neve	Foglalkozás
Kegye	Közép-Szolnok	Pintér
Kemecse	Szabolcs	Lakatos
Királytelek	Szabolcs	Kovács
		Kőműves
Kisdobróc	Liptó	Csizmadia
Kispalugya	Liptó	Szabó
Komárom	Komárom	Szitás
Krompach	Szepes	Kőműves
Kubin	Árva	Szabó
Lehota	Zólyom	Csipkés
Leszkovján	Szepes	Csizmadialegény
Léva	Bars	Kereskedő
		Mézeskalácsos
Lipóc	Túróc	Csizmadia
Liptószentmiklós	Liptó	Csizmadia
Olaszliszka	Zemplén	Kalapos
Losonc	Nógrád	Csizmadia
Lőcse	Szepes	Zsemlyés
Lök	Szabolcs	Ács
Ludrova	Liptó	Csizmadia
Miskolc	Borsod	Csizmadia
		Esztergályos
		Kereskedő
		Kereskedő
		Mézeskalácsos
		Nyereggyártó
		Sárgarézöntő
		Szitás
Monospetri	Bihar	Pintér
Mosty	Szilézia	Salétromfőző
Nagyfalu	Szabolcs	Csizmadia
Nagygéres	Zemplén	Csizmadia
Nagykálló	Szabolcs	Kereskedő
		Kalapos
		Kovács
		Kötélverő
Nagyrőcze	Gömör	Szappanos
Nagyvárad	Bihar	Bádogos
Nánás	Hajdú ker.	Postamester
		Tímár
Németlipcse	Liptó	Csizmadia
Nyírbátor	Szabolcs	Kereskedő
Ochtina	Gömör	Kereskedő
Oros	Szabolcs	Csizmadia
		Muzsikus
Pazony	Szabolcs	Kovács
Pest	Pest	Szabónő
Pilis	Nógrád	Csizmadia
		Takács

Település neve	Megye neve	Foglalkozás
Podolin	Szepes	Suszter
Pongyelok	Gömör	Csizmadia
Ponyi	Nógrád	Csizmadia
Proszek	Liptó	Csizmadia
Rachovo	Máramaros	Szabó
Újfehértó		Kalapos
Radimov	Nyitra	Szabó
Rakamaz	Szabolcs	Kerékgyártó
Révfalu	Trencsén	Suszter
Révkomárom	Komárom	Arany- és ezüstműves
Ribár	Zólyom	Csizmadia
Rozsnyó	Gömör	Mézeskalácsos
Sámson	Hajdú ker.	Ecetgyáros
Sátoraljaújhely	Zemplén	Csizmadia
Stoósz	Szepes	Késműves
Süttő	Esztergom	Suszter
Svábolaszi	Bihar	Mészáros
Szántó	Abaúj	Kereskedő
Szentmiklós	Liptó	Órás
Szepsi	Abaúj	Gombkötő
		Rézműves
Szikszó	Abaúj	Asztalos
Szilice	Torna	Földműves
Szirák	Borsod	Szabó
Szomolnok	Szepes	Húsvágó legény
		Mészáros
Tálya	Zemplén	Gombkötő
Tarcal	Zemplén	Gombkötő
Tas	Szabolcs	Szabó
Tiszadob	Szabolcs	Kasznár
Tokaj	Zemplén	Gombkötő
		Kereskedő
		Kereskedő
		Patikárius
Tolcsva	Zemplén	Kalapos
		Szűrszabó
Újhely	Zemplén	Mézeskalácsos
Ungvár	Ung	Gombkötő
Vasvári	Szatmár	Kereskedő
Levelek	Szabolcs	Kereskedő
Vázsec	Liptó	Varga
		Csizmadia
Vizsoly	Abaúj	Csizmadia
Vladicsa	Zemplén	Csizmadia
Zaturec	Túróc	Csizmadia

2. sz. 1800–1848 között Nyíregyházán házasságot kötöttek származási helyei

Év	VALLÁS							
	Evangélikus		Római katolikus[59]		Görög katolikus[60]		Református	
	Házasságot kötött párok száma	Idegenből származó vőlegény vagy menyasz-szony	Házasságot kötött párok Száma	Idegenből származó vőlegény vagy menyasz-szony	Házasságot kötött párok száma	Idegenből származó vőlegény vagy meny-asszony	Házasságot kötött párok száma	Idegenből származó vőlegény vagy meny-asszony
1800	?	?					6	?
1801	?	?					5	?
1802	?	?					5	?
1803	?	?					2	?
1804	?	?					4	?
1805	?	?					7	?
1806	91	1					3	?
1807	?	?					10	?
1808	?	?					4	?
1809	?	?					2	?
1810	123	1					2	1
1811	114	3					6	?
1812	?	?					8	3
1813	139	2					4[61]	8
1814	90	4					1	?
1815	101	1					5	?
1816	142	7					2	?
1817	116	9					3	?
1818	138	4					11	1
1819	130	7					9	?
1820	121	8					4	2
1821	105	16					16	?
1822	153	24					4	1
1823	106	5					7	1
1824	104	11					6	1
1825	108	15					6	?
1826	104	10					8	?
1827	164	24					6	1
1828	111	17	23	13[62]			1	?
1829	107	13	?	?			5	?
1830	151	15	28	23[63]	15	10	10	1
1831	128	13	24	26[64]	?	?	15	1
1832	239	14	46	43[65]	?	?	8	4
1833	153	6	32	39[66]	?	?	13	2
1834	151	7	26	19[67]	?	?	4	1

[59] Mintavételként csak 1828-tól 1845-ig vizsgálva!
[60] Mintavételként csak 1830-tól 1848-ig vizsgálva!
[61] Elmentek.
[62] Négy pár mindkét tagja máshonnan származott, három pár elköltözött innen.
[63] Két pár mindkét tagja máshonnan származott, két pár elköltözött innen.
[64] Két pár mindkét tagja máshonnan származott, négy pár elköltözött innen.
[65] Tizenöt pár mindkét tagja máshonnan származott, nyolc pár elköltözött innen.
[66] Tizenegy pár mindkét tagja máshonnan származott, két pár elköltözött innen.
[67] Hat pár elköltözött innen.

Év	VALLÁS							
	Evangélikus		Római katolikus[59]		Görög katolikus[60]		Református	
	Házasságot kötött párok száma	Idegenből származó vőlegény vagy menyasz-szony	Házasságot kötött párok Száma	Idegenből származó vőlegény vagy menyasz-szony	Házasságot kötött párok száma	Idegenből származó vőlegény vagy meny-asszony	Házasságot kötött párok száma	Idegenből származó vőlegény vagy meny-asszony
1835	150	14	29	16[68]	?	?	5	2
1836	115	15	19	8[69]	?	?	7	4[70]
1837	72	4	25	19[71]	?	?	12	7
1838	165	9	34	19[72]	9	10	15	7[73]
1839	176	17	25	20	8	8[74]	12	4[75]
1840	117	13	30	24[76]	13	8[77]	6	3[78]
1841	174	11	39	34[79]	21	9[80]	10	4
1842	94	12	21	17[81]	8	3[82]	5	-
1843	178	5	41	35[83]	19	5[84]	18	10
1844	162	3	41	35[85]	12	4[86]	10	4[87]
1845	130	7	33	29[88]	16	8[89]	9	3[90]
1846	161	8			25	4[91]	10	7[92]
1847	125	6			16	7[93]	13	9
1848	178	3			20	9[94]	11	8[95]

[68] Négy pár elköltözött innen.
[69] Hat pár elköltözött innen.
[70] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott.
[71] Egy pár elköltözött innen.
[72] Három pár elköltözött innen.
[73] Két pár mindkét tagja máshonnan származott.
[74] Egy pár elköltözött innen.
[75] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott.
[76] Négy pár elköltözött innen.
[77] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott, négy pár elköltözött innen.
[78] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott.
[79] Három pár elköltözött innen.
[80] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott, egy pár elköltözött innen.
[81] Négy pár elköltözött innen.
[82] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott, egy pár elköltözött innen.
[83] Három pár elköltözött innen.
[84] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott, két pár elköltözött innen.
[85] Két pár elköltözött innen.
[86] Két pár elköltözött innen.
[87] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott.
[88] Két pár elköltözött innen.
[89] Két pár elköltözött innen.
[90] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott.
[91] Egy pár elköltözött innen.
[92] Egy pár mindkét tagja máshonnan származott.
[93] Két pár mindkét tagja máshonnan származott, két pár elköltözött innen.
[94] Két pár mindkét tagja máshonnan származott, három pár elköltözött innen.
[95] Három pár mindkét tagja máshonnan származott.

Nyíregyházán házasságot kötött evangélikusok (1806-1848)

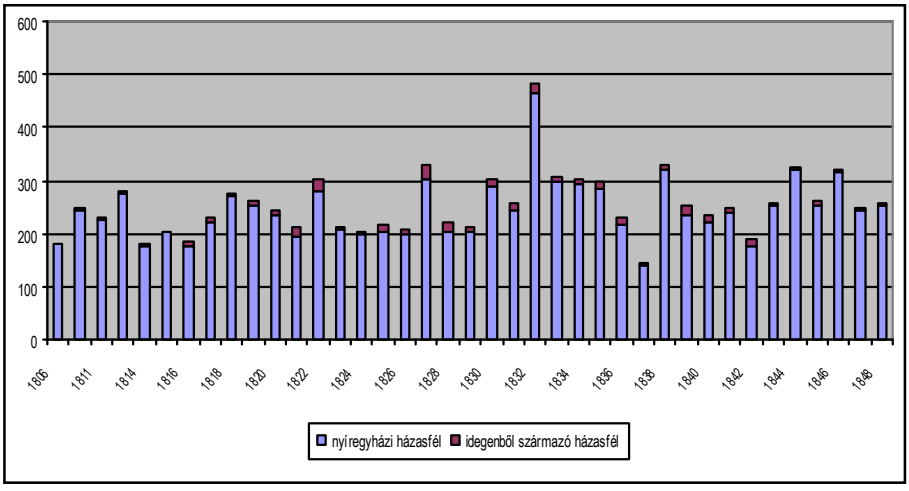

Evangélikus házastársak származási helyei

Megye neve	Település neve
Abaúj	Fancsal
	Kassa
	Szántó
	Vizsoly
Árva	Kubin
Békés	Szarvas
Bereg	Gelénes
	Namény
Bihar	Debrecen
	Nagyvárad
Borsod	Csát
	Miskolc
Gömör	Alsósajó
	Borosznok
	Csetnek
	Gócs
	Hrussov
	Kraszkó
	Lehota
	Lipóc
	Markuska
	Nagyrőce
	Nagyszlabos
	Ratkó
	Rozsnyó
	Röce

Megye neve	Település neve
	Sajógömör
	Szilistye
	Szlabos
	Tiba
	Tiszolc
Hajdú ker.	Böszörmény
Heves	Mezőtúr
Hont	Schemnitz lásd Selmecbánya
Krassó	Kutina
Liptó	Csorba
	Hibbe
	Liszkova
	Németlipcse
	Okolicsna
	Pribillina
	Vazsec
	Veszely
Nógrád	Bánk
Nógrád	Losonc
Pozsony	Pozsony
Sáros	Abos
	Budamér
	Eperjes
	Hosszúrét
	Keresztes – Komlós-

Megye neve	Település neve
	Keresztes
	Komlós
	Kükemező
	Sároskomlós
Szabolcs	Balkány
	Biri
	Bogdány
	Dob
	Földes
	Geszteréd
	Halász
	Hugyaj
	Kemecse
	Királytelek
	Magy
	Máriapócs
	Nagyfalu
	Nagykálló
	Nyírbátor
	Oros
	Sima
	Szentmihály
	Újfehértó
	Ilk

Megye neve	Település neve
	Nagykároly
	Göllnic
	Igló
	Jekelfalva
	Késmárk
	Szomolnok
Trencsén	Nagyjeszenyic
Túróc	Háj
	Neszpall
	Szucsány
	Zaturec
Ung	Rakó
	Remete
	Ungvár
Zemplén	Gesztely
	Liszka
	Sárospatak
	Tarcal
	Tokaj
	Tolcsva
	Újhely
Zólyom	Besztercebánya
	Breznobánya

Nyíregyházán házasságot kötött római katolikusok (1830-1848)

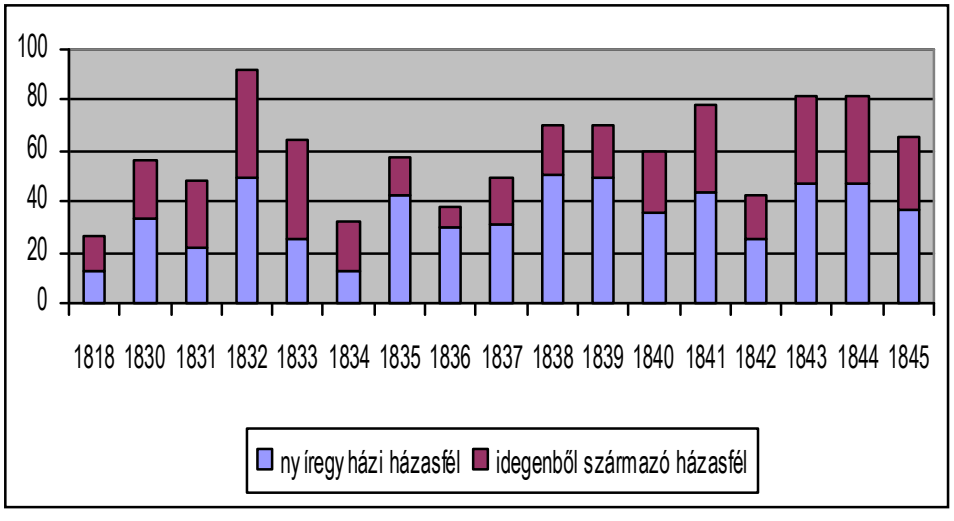

Római katolikus házastársak származási helyei

Megye neve	Település neve
Abaúj	Bodoló
	Boldogkő
	Gagy
	Gombos puszta
	Jászó
	Kassa
	Metzenzéf
	Miszlóka
	Nádasd
	Novaj
	Radvány
	Szántó
	Szepsi
	Tornyosnémeti
	Vizsoly
	Zsujta
	Ruszka
	Újlak
Árva	Benedikó
	Namestó
	Zuberec
Bars	Kamenec
Békés	Csaba
Bereg	Beregszász
	Dobrony
	Gelénes
	Ilnica
	Kisdobrony
	Márokpapi
	Munkács
	Namény
Bihar	Debrecen
	Derecske
	Hosszúpályi
Borsod	Miskolc
Esztergom	Süttő
Gömör	Dobsina
	Drabszkó
	Eltsch Jelsova
	Gencs
	Harkács
	Jelene puszta
	Lehota
	Murány
	Polona
	Rochfalva
	Rozsnyó
	Stirba - Kokova
	Szalóc
	Szuha
	Tiszolc
	Zavatka
Hajdú ker.	Böszörmény
	Dorog
	Nánás
Heves	Gyöngyös
Komárom	Komárom
Krassó	Moldava
Liptó	Bobróc
	Kokawa
	Liptó-Újvár
	Ludrova
	Okolicsna
	Revuca
	Rosenberg
	Strba
	Székely
	Szentmária
	Vazsec
Nógrád	Markháza
	Szirák
Nyitra	Leszko
	Lippnik
	Szobotist
Pest	Vecsés
Pozsony	Csötörtök
	Modor
	Novejsa
	Keresztúr
Sáros	Bártfa
	Eperjes
	Gromos
	Krusinec
	Kurcsin
	Lipjani
	Polom
	Rovnó
	Saris
	Szeben
	Zubcsány
Szabolcs	Ajak
	Bercel

Megye neve	Település neve
	Buj
	Büd
	Demecser
	Eszlár
	Fejértó
	Felsővis
	Gáva
	Gelse
	Halász
	Hugyaj
	Kemecse
	Kenézlő
	Kércs
	Királytelek
	Kótaj
	Lök
	Máriapócs
	Nagyfalu
	Nagykálló
	Napkor
	Oros
	Páca
	Petri
	Pócspetri
	Rakamaz
	Sényő
	Tas
	Tiszadob
	Vencsellő
	Bogdány
Szatmár	Nagybánya
Szepes	Dursic
	Gölnic
	Hanusowce
	Hranownica, Grenitz
	Kamjonka
	Késmárk
	Krompach
	Kubách
	Letanovce
	Lubló
	Podolin

Megye neve	Település neve
	Sunyava
	Szepes
	Szomolnok
	Teplic
	Richwald
Torna	Jósvafő
Trencsén	Bánfalva
	Vaszka
	Vranye
Túróc	Turócszentmárton
Ugocsa	Turc
Ung	Ungvár
Zaránd	Dobróc
Zemplén	Bodrogkeresztúr
	Butka
	Dámóc
	Dobsza
	Falkus
	Imreg
	Kravjan
	Lelesz
	Liszka,
	Mocsár
	Monok
	Nagymihály
	Olaszi
	Patak
	Sárospatak
	Sátoraljaújhely
	Sztropkó
	Tálya
	Tarcal
	Tárkány
	Terebes
	Tokaj
	Tolcsva
	Veljati
Zólyom	Kralova
	Zolna

Nyíregyházán házasságot kötött görög katolikusok (1830-1848)

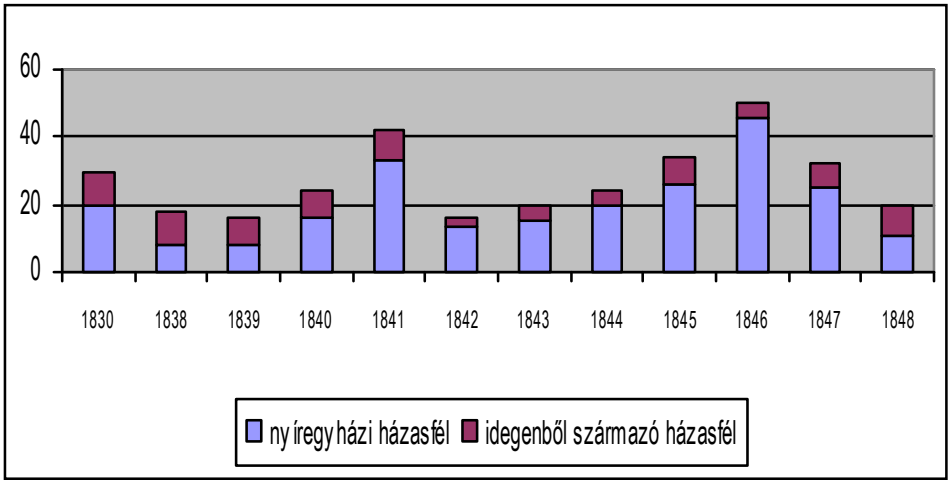

Görög katolikus házastársak származási helyei

Megye neve	Település neve
Árva	Namesto
Bihar	Micske
	Nagyvárad
	Szalacs
Hajdú ker.	Hajdúböszörmény
	Dorog
Sáros	Hankóc
Szabolcs	Bácsaranyos
	Buj
	Császárszállás
	Dob
	Eszlár
	Harangod
	Hugyaj
	Keresztút

Megye neve	Település neve
	Királytelek
	Kótaj
	Nagykálló
	Sima
	Szentmihály
	Tura
	Újfehértó
	Vencsellő
Szepes	Szomolnok
Torontál	Nagyszentmiklós
Ung	Pálócz
Zemplén	Gálszécs
	Sárospatak
	Sátoraljaújhely
	Tolcsva

Nyíregyházán házasságot kötött reformátusok (1830-1848)

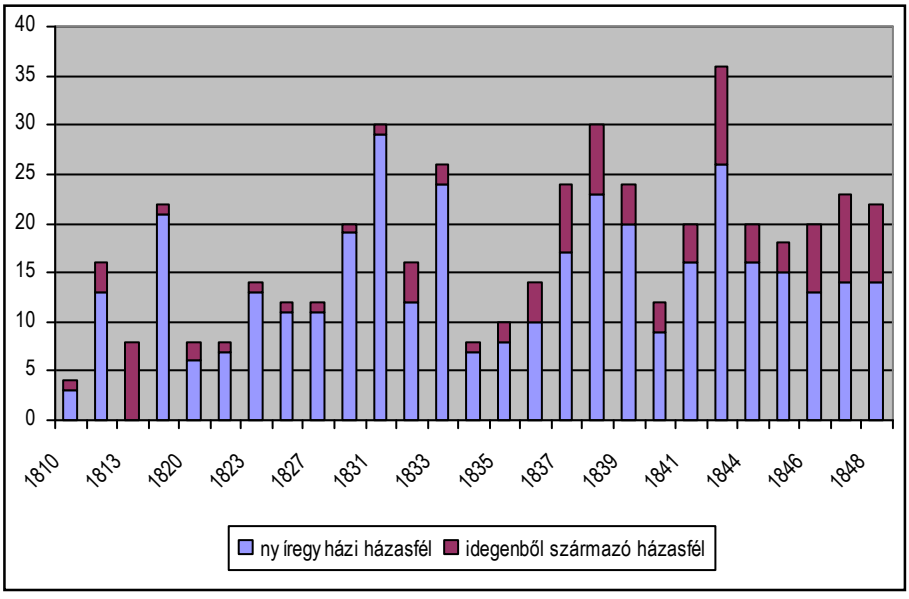

Református házastársak származási helyei

Megye neve	Település neve
Abaúj	Gönc
	Kassa
	Szepsi
Bihar	Debrecen
	Micske
Borsod	Csát
	Gelej
	Miskolc
Csongrád	Hódmezővásárhely
Hajdú ker.	Böszörmény
	Nánás
Szabolcs	Báj
	Balsa
	Bercel
	Biri
	Bogdány
	Buj
	Demecser
	Eszlár
	Gáva
	Gégény
	Halász

Megye neve	Település neve
	Hugyaj
	Ibrány
	Kék
	Kemecse
	Királytelek
	Kisléta
	Kisvárda
	Kótaj
	Laskod
	Lök
	Nagyfalu
	Nyírbátor
	Oros
	Paszab
	Pazony
	Sényő
	Sima
	Szentmihály
	Tornyospálca
	Tura
	Újfehértó
	Vaja

Megye neve	Település neve
	Vasmegyer
Szatmár	Kocsord
	Nagybánya
Ung	Pálóc
Zemplén	Lácza
	Liszka (Olasz-)
	Mád

Megye neve	Település neve
	Megyaszo
	Nagygéres
	Sátoraljaújhely
	Szada
	Tarcal
	Újhely

Dr. Takács Péter

Gazdasági élet Nyíregyházán a megtelepítés után

Szabolcs megye adóösszeírói 1752-ben Nyíregyházán 33 adóztatható és hat, az adózás alól ideiglenesen ilyen-olyan okból felmentett (nemes, honorácior, új házat építő, tűz- vagy egyéb kárt szenvedett) háznépet írtak össze.[1] Ugyanezen évben gróf Károlyi Ferenc is összeíratta az Ecsedi uradalommal birtokába jutott település mindkét birtokrészén (Palocsyné Pethető Rozália és Károlyi Ferenc) a lakosokat. A gróf összeírói 38 háznépet, 30 pusztatelket, egy üres házat, egy magyar (református) és orosz (görög katolikus) templomot, egy református parókiát, az orosz pap, az orosz egyházfi és iskolamester házát, a nemes vármegye házát vették számba. Találtak még a településen két kocsmaházat, egy faluházat, egy szárazmalmot, a molnár házát, nyolc jobbágy- és taxás telket és egy majorházat.[2] Mindössze ennyi nép élte és használta a 36 400 köblös vagy kataszteri hold nagyságú nyíregyházi határt.

A gyér népességű település óriási kiterjedésű határa vigasztalan képet nyújtott. Amikor Károlyi Ferenc az új szerzeményt jószágigazgatójával, Rácz Demeterrel megszemlélte, elvadult belterületet, „keresztül-kasul", utcarend nélkül „csinált házakat", gondozatlan határt talált. A látvány annyira lehangoló volt, hogy a gróf megkínálta Rácz Demetert a ráeső birtokrésszel: fogadná el szolgálataiért ingyen. A jószágigazgatónak ingyen sem kellett Nyíregyháza fele. Vigasztalván azonban urát, virágzó jövőt jósolt a településnek: „Igen jó hely támadhat Isten kegyelméből belőle" – mondotta.[3]

A Károlyi uradalmakat és azok szolgálónépeit, a gazdálkodást, a kereskedelmet és a közlekedés fortélyait jól ismerő Rácz Demeter sejtette, hogy a Debrecen-Tokaj, Nyírbátor-Nagykálló-Tokaj közlekedési útvonal találkozásánál fekvő, a szabolcsi Mezőségtől, a Nyírségtől és a Rétköztől ölelt föld – szorgalmas emberekkel megtelepítve – ígéretes jövőnek néz elébe. A roppant nagyságú határ megnépesítéséhez, az engedélyek megszerzéséhez, a lakosság mérsékletes terhekkel való megtartásához azonban Rácz Demeter szerint nem egy jószágigazgató álmaira, inkább a grófi ház tekintélyére, befolyására és legalábbis átmenetileg, amíg a jövevények önszántukból megragadnak, a grófi család támogató gazdagságára van szükség.

---

[1] Szabolcs vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban SZ-Sz-BMLt.) IV. A. 1. Összeírások, Acta Fasc. 53. nr. 323/1752. Kiadta *Kujbusné Mecsei Éva*: Pro Memoria, nyíregyházi összeírások (1752-1850) (forrásválogatás), Nyíregyháza, 2003. (A továbbiakban: Kujbusné Mecsei Éva, 2003.). 27.

[2] *Kujbusné Mecsei Éva*, 2003. 29-30.

[3] *Éble Gábor*: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Bp. 1898.

Nyíregyháza megnépesítésének a körülményei ismertek.[4] 1752-ben összesen 88 háznépnek – alig ötszáz embernek – volt helye a mostoha sorsú településen. Nemes Petrikovics János csizmadia gazdatoborzó buzgalmából 1753-ban – főleg Békés megyéből és a Felvidékről – 300 háznép érkezett Nyíregyházára. 1754 végén 561 gazdáról, összesen 2485 lakosról tett jelentést Szaplonczay János, a gróf udvari kapitánya. A II. József uralkodása idején megtartott népszámláláskor 6923 lakosával Szabolcs megye legnépesebb helysége volt. 1824-ben 1690 lakóházat és 12 600 lakost és azok javait írták össze a város hitelképességének megítélése okán. 1850-ben pedig már 13 218 lakost számláltak a városban.[5]

Minden korábban híresztelt véleménnyel szemben, a Nyíregyházára költözők nem voltak sem szegények, sem elesettek, s a bátorságukhoz többnyire fiatalságuk is társult. 1753 októberében Békés vármegye összeíratta azokat a személyeket és vagyonukat, akik Nyíregyházára szándékoztak áttelepülni.[6] 1753 októberében Szarvasról, Berényből, Komlósról és Csabáról 195 gazda, akik közül harmincat egy-egy zsellér is szolgált, és a gazdák 224 testvére, illetve fia szándékozott áttelepülni. Összesen 449 férfi. Feltételezhetően a velük együtt Békésből távozni szándékozó nők – feleségek, leánytestvérek, leánygyermekek – sem lehettek kevesebben. 1753 novemberében azonban bizonyíthatóan csak 140 családfő, ezek 156 férfira menő hozzátartozója és 22 zsellér, összesen 318 férfi, s feltételezhetően közel ennyi nő – tehát összesen 630-640 személy – telepedett át Békésből Nyíregyházára. Jöttek azonban máshonnan is. A Békés megyéből érkező 140 háznép – az ott betakarított terményen kívül – magával hozott 248 ökröt, 358 fejőstehenet, 352 lovat, 160 gulyabeli tinó-binó marhát, 472 juhot, 362 sertést és 11 kas méhet. Egy-egy háznépre átlagosan nyolc-kilenc, az áttelepülők minden személyére legalább két számosállat jutott. Az állatok természetesen nem egyenlően oszlottak meg, de olyan gazda nem volt, akinek igázható ökrei, fogatolható lovai ne lettek volna. A 140 háznép között volt két csizmadia és egy kovács is. Az állatok számából ítélve, a rendi korszak paraszti elitje költözött Nyíregyházára. A szolgákat, cselédeket és a házatlan zselléreket kivéve, nem jöttek üres kézzel a békésiek után érkezők sem.

Ez a jómódú paraszti közösség eléggé öntudatos, magabízó és gazdag volt ahhoz, hogy dacolni merészeljen a rendiség korában általánosan elfogadott személyes alávetettséggel, az emberi méltóságot naponként kikezdő földesúri önkénnyel. Nemcsak vállalták, hogy minden földesúri szolgáltatást és haszonvé-

[4] *Balogh István*: Az újratelepített Nyíregyháza első félszázada. (A nyíregyházi bírák évkönyvei.) (1753-1803).; *Lukács Ödön*: Nyíregyháza szabad, kiváltságos város története. Nyíregyháza, 1886. (A továbbiakban: *Lukács Ödön.*); *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe. Bp. 1943.; *Éble Gábor* i. m.; *Szohor Pál*: Nyíregyháza város története. – Nyíregyháza az örökváltság századik évében. Nyíregyháza, 1924.; *Fügedi Erik*: Szlovák települések az Alföldön a XVIII. században. Tanulmányok Nyíregyháza újabbkori történetéből. Nyíregyháza, 1976.

[5] *Szohor Pál* i. m.; Fényes Elek Geographiai szótárában – 1850-ben – alapos túlzással 18 ezer fölött vélelmezte a város lakosságát.

[6] *Kujbusné Mecsei Éva*, 2003. 31-38.

telt pénzzel váltanak meg, hanem szerződésben kötötték ki, hogy robotolni, gazdatiszti önkénynek magukat alávetni nem hajlandók, s megkívánták, hogy a földesúr a határ egészét engedje át a communitásnak, ott semmiféle majorkodást ne folytasson.

Ez a feltétel – mint mágnes a vasreszeléket – vonzotta Nyíregyházára az evangélikus vallású, szabadmenetelű jobbágyokat. Hamar meg is népesedett a város. Gazdálkodásuknak alapvető politikai, jogi, ideológiai és közigazgatási feltétele tehát az volt, hogy a földesúri taksa, az állami és a megyei adó pontos megfizetése esetén külső hatalom nem avatkozhat a közösség, és azon belül egyetlen lakó életébe sem. Ennek következtében néhány alapvető jellemzőjét, illetve feltételrendszerét kell utólag megállapítanunk a város és lakossága gazdálkodásának. Egyik legfontosabb mozzanatként kell kiemelnünk, hogy a táji-, természeti adottságok a szántóvető, és az ahhoz szorosan kapcsolódó, illetve azzal szemben fölényben lévő állattartó paraszti gazdálkodást tették lehetővé Nyíregyháza új lakói számára. Ezt viszont a rendi körülmények között a legszabadabban, földesúri beavatkozás nélkül, maguk szervezhették meg. A másik, hogy önmagával, családjával, annak munkaerejével, szorgalmával, és a megszerzett javaival ki-ki szabadon rendelkezett. Ez a szabadság feltűnő gyorsasággal szaporította a település népességét, aminek következtében egyre hatékonyabb igazgatást és alsó szintű igazságszolgáltatást kellett megszervezni. Gondoskodni kellett arról is, hogy a nagyszámú paraszti lakosság zavartalan munkavégzését és megélhetését jól kiszolgáló kézműipari és kereskedelmi tevékenység segítse. Ezzel párhuzamosan rákényszerült a közösség, hogy communitását a kollektivitás és az individualitás harmóniájának a megteremtésével szervezze meg. Önmagának „szabjon rendet", amelyből senki nem lóghatott ki, s ebben a „rendben" nem volt helye a határtalan önzésnek, mások kisemmizésének. Ugyanakkor évenként, később háromévenként olyan vezetőket kellett a település élére választaniuk, akik felelősséggel gazdálkodva, önmaguk érdekein túl, olykor éppen az önérdek rovására is, maximálisan képviselték a communitás érdekét. Különösen fontos volt ez a szempont a földesúrral megkötött szerződések időről időre történő megújításakor, a földesúri regálék – kocsmatartás, malom, boltnyitás, ser- és pálinkafőzés, vásárjog, vendégfogadó – bérlése során, s talán még ennél is fontosabb volt a rendi privilégiumok megszerzésének és bővítésének szorgalmazásában. Mindezen közösségi feladatokat figyelembe véve, a város és lakóinak gazdálkodását illetően nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy Nyíregyháza lakossága vallásilag – egy töredék kisebbséget, „törpe minoritást" nem tekintve – egységesen evangélikus volt. Ez az ideológiai egység lehetővé tette az élet minden területét átfogó viszályok kiküszöbölését, a communitáson belüli lelki harmónia magas szintű kimunkálását, az egymásra figyelés ébrentartását, a családi és közösségi kapcsolatok harmonikus elmélyítését. A 18. század második felében, az erőszakos rekatolizálási

folyamatok utórezgései közepette ez sem a társadalomszervezés, sem a gazdasági élet alakulása szempontjából nem lebecsülendő.

Az 1853-ban megnépesült Nyíregyháza lakóinak gazdálkodása sem szaktudásban, sem technikai-technológiai feltételrendszerben nem tért el az országos átlagtól. A gyenge termőképességű, homokos határ inkább hátráltatta a szántóvető foglalkozást, semmint segítette volna. A település közlekedés-földrajzi helyzete előnyös volt ugyan, de nem olyan kizárólagos, hogy mellette más települések lakóinak ilyen szempontból panaszra lehetett volna okuk.

Mindent mérlegre téve, a gróf Károlyi Ferenc által megnépesített, jogilag hamarosan mezővárosi, majd rendezett tanácsú városi rangra emelkedő Nyíregyházának egyetlen olyan előnye volt a Szabolcs vármegyei településekkel szemben, ami országosan is egyedi sajátossággal ruházta fel az itteni lakosok gazdálkodását: a határ fölötti szabad rendelkezés megszerzése. Ez lehetőséget teremtett, és kényszert is szült egyszerre az emberi szorgalom és találékonyság maximális kihasználására.

Amellett, hogy az állattartó, szántóvető és kézműipari szaktudását, majd szőlőtelepítő szorgalmát ki-ki önmaga javára hasznosíthatta, a földesúri haszonvételek bérlése, a határ egészének szabad, csak a communitas által szabályozott usuálása az egyének mellett a communitást is gyarapította. Ugyanakkor komoly felelősséget is hárított mind a lakosságra, mind annak választott vezetőire. Az önigazgatás lehetősége és kényszere növelte az egyéni és közösségi felelősséget, ami egyengette az útját az alfabetizációs műveltség terjedésének, az iskolaalapításnak, a honoráciorok sokasodásának.

A beköltözést követő három évnyi mentesség alatt a folyton gyarapodó számú lakosságnak hozzá kellett szoknia a pénzgazdálkodáshoz. Ki kellett alakítania piacozási, vásározási szokásait, kapcsolatrendszerét, és haszonnal kellett működtetnie az árendált földesúri haszonvételekre – korcsmák, vendégfogadó, serház, mészárszékek, malmok, majd országos vásárok és hetipiacok – épülő intézményeit.

A gazdálkodás kereteinek megteremtése

Az 1753 őszén, 1754 tavaszán Nyíregyházára érkezőket nem várta sem kijelölt telek, sem ház, sem művelt, fordulókra osztott szántóföld, sem hagyományosan fűtermésre fogott rét. Az első hónapokat a teljes bizonytalanság és a szabad szántófoglalás jellemezte. Szerencséjére a beköltözőknek, fő megélhetési forrásuk az állattartás volt. 1753-54 telén azonban ezt is nehezítette, hogy nem volt érkezésük „szénát csinálni" az állatoknak. Az itt megtelepedni akarók komolyságát, előrelátását és szorgalmát jellemezte, hogy 1753 őszén néhányan előre jöttek, hogy egyszeri szántásba rozsot vessenek. A november után átköltözők és a tavasszal érkezők tavaszbúzát, zabot, kölest vetettek, ugyancsak egyszeri szántásban. A böjti szelek és a homokverés azonban nagy kárt okoztak a

vetésekben. A későbbi években – nem nagy sikerrel – ez ellen úgy védekeztek, hogy szalmával takarták a vetéseket. A homokverés elleni védekezés sikeres módját – jóval később – a szarvasiak honosították meg. Tessedik Sámuel evangélikus lelkész javaslatait követve: akácfák ültetésével kötötték meg a futóhomokot.

A megtelepedéshez vezető első lépés 1754 tavaszán kezdődött, amikor az áttelepülés nehézségeit elviselni nem tudók vagy visszamentek, vagy elszéledtek más határokra. Az itt gyökeret ereszteni szándékozóknak gróf Károlyi Ferenc nyírbátori udvarbírója, Zimány Boldizsár utcarendben kimérte a fundusokat. A rokonok, vagy az azonos helységből és megyéből érkezők egy utcában mérették ki a többnyire két pozsonyi mérő nagyságú házhelyet. A kimért telkeken elkezdték a gazdák házaik megépítését. 1754-ben a Szarvas utcában 101, a Tokaji utcában 9, a Felső (Horneg) utcában 22, a Pazonyi utcában 57, a Közép (Prostredneg) utcában 40, Csaba utcában 35, az Orosi utcában 47, a Kereszt utcában 21, a Fejértói utcában 38, a Kállói utcában 30, a Krajnai utcában 45, a Tabányi utcában 38 ház épült meg.[7] Összesen összesen 483. Az épületfa, kő és tégla szűkössége miatt ezek nádszövetű, paticsfalú, földpadlatú, háromosztatú, véggel az utcára nyúló lakások voltak. Az utcára két ablak nyílott. A ház elején tornác húzódott végig. Belső kemencével, szabad tűzhellyel épültek. Bejáratukkal és a kert felőli szobán vagy szobákon délre néző ablakkal. Leginkább a kék és a fehér színt kedvelték. Nád- és zsúpfedelekkel, ami kamrával, majd istállóval folyatódott a kert irányában, s a tornác követte végig az építményt, hogy a gazda és a család tagjai esőben is könnyen megközelíthessék akár a lakás, akár a gazdasági épületek bármelyikének a bejáratát. A sokak által ma ismert, téglából vagy vályogból kőalappal épült módos tirpákházak – utcára nyíló sok ablakkal – a dualizmus korában épültek. II. József hadmérnökei az 1780-as évtized második felében a templomon és a városházán kívül még nem találtak kőalapú épületet Nyíregyházán.

A betelepülés később is folytatódott, de már a communitástól függő feltételek mellett. A taksás szabadság és az evangélikus hit szabad gyakorlásának reménye vonzotta az evangélikus gazdákat Zólyomból, Borsodból, Hontból, Gömörből, Nógrádból, Liptó, Szepes, Pest és Tolna megyékből is.[8]

A megtelepedést követő négy-öt évben a határhasználatban nem volt különösebb rendtartás. Az uradalmi tisztek a beköltözők akaratával egyezően kijelölték a szántásra alkalmas földeket, a szénanyerő helyeket, s ott ki-ki a nyílhúzás rendje szerint tehetőssége, igás barmai száma és családi szükséglete szerint szántott és vetett, szénát kaszált a jószágainak. A 36 400 köblös nagysá-

[7] *Cservenyák László* és *Mező András* szerk.: Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 1987. – A továbbiakban: Nyíregyháza története, 1987.). 62.; Pontos adatokat *Kujbusné Mecsei Éva* közöl i. m. (2003). 43-48.
[8] Nyíregyháza története, 1987. 60.

gú határ[9] többi részén pedig állataikat legeltették az újonnan jöttek és a megmaradó régi lakosok. Volt elegendő föld szántás alá is, rétnek is, legeltetésre is.

A beköltözők állattartó voltát bizonyítja, hogy a falut ölelő földekből kilencezer négyszáz köblöst kezdettől fogva közlegelőnek használtak. Itt legeltek a tehenek, az igázott állatok, a juhok és a sertések. Az újonnan jöttek közül többen szerették volna ezeket a faluhoz közeli legelőket feltörni, szántás alá fogni. Ezt a szándékot 1756-ban felkarolták az uradalmi tisztek is. A Békés megyéből érkezők ez ellen tiltakoztak. Elköltözéssel fenyegetőztek. Ezért az urasági tisztek a falu közösségére bízták, miként egyezkednek a határ használatáról. A gazdák számának gyarapodásával a súrlódásokat sem nélkülöző, haragot is gerjesztő viták oda vezettek, hogy 1759-ben közakarattal rendezték a határ használatát. A nyíregyházi lakosok egyeteme úgy határozott, hogy a falu körül elterülő kilencezer négyszáz köblös föld megmarad közlegelőnek. A szántót és rétet a településtől Nyugatra fekvő határrész 23 ezer négyszáz hold földjéből alakítják ki. Ez újabb vitát gerjesztett. A felvidéki vármegyéiből érkezők nyomásokra szerették volna osztani a szántót. A békésiek – állattartó hagyományaikhoz ragaszkodva – szállásokat akartak formálni, ahol ki-ki maga rendelkezhet a neki kimért földdel. Végül a békésiek elképzelése kapta meg a többségi szavazatot. Ennek következtében alakult ki 1759-ben Nyíregyháza sajátos szállásföld-rendszere, ami egy-két év alatt a bokorszállások, majd tanyák megépítését eredményezte.

Mielőtt a földek kiméréséhez kezdtek, meghatározták a mértékrendszert: a zsinkát vagy kötélalját. Ezt kétféleképpen mérték. 1759-ben a Czinkoczki György kiölelte távolságot harmincszor véve, kapta meg a kötélalja föld a szélességét. A hosszát 630 ölben állapították meg. Ezt a 18 900 ölnyi területet vették egy kötélalja, vagy egy zsinka földnek. Egy egész szállásföldet 6 kötélaljában határoztak meg. Későbbi öl-mértéknek a város kocsikerekének fordulóját használták, tizenöt fordulásban állapítva meg egy kötélalja föld szélességét.

A gazdáknak kiosztott föld kétharmadát évről évre vetették és kaszálták. Ki-ki maga döntötte el, mennyi földet hasznosít szántónak, mennyit rétnek. A kapott föld egyharmada évről évre ugarra fordult, s ezt legeltetéssel hasznosították. Praktikus okokból a rokonoknak, vagy az azonos településről érkezőknek egy „bokorban" mérték ki az egész- vagy fél szállásföldet, kezdetben a gazdák igénye, tehetőssége és a család nagysága szerint. Ez sok fölösleges viszálytól mentesítette a város vezetőségét.

A földek kimérése előtt statútumot alkottak, mely szerint a szállásföldek – az azokat terhelő taksával és adóösszeggel együtt – örökölhetők, adhatók-vehetők, de mind aprózódásuknak, mind felhalmozásuknak határt szabtak. Egy kötélalja földnél kisebbre senki nem zsugoríthatta birtokát, hat kötélalja – egy

[9] Országos Levéltár (A továbbiakban: OL.), Károlyi család levéltára, P. 407. 459-459/1804.

egész – szállásföldnél senki nem birtokolhatott többet. Döntöttek arról is, hogy a kenyerüket mások szolgálatában keresőknek és a mesteremberekeknek sem földet, sem legeltetési jogot nem adnak. Az ilyenek disznót sem tarthattak, mondván: „kapának, tűnek, árnak, bicskának, téglázó vasnak, s több efféle eszközöknek pascum nem szükséges, mert azokat legelni nem látta soha senki".[10]

A kimért szállásföldek Nyíregyházán szabad adásvétel tárgyát képezték. Ezek mellett léteztek közösségi földek is, amelyeket a város kezelt, s abból többnyire évenként szántásra bérbe adott köles, dinnye, kerti veteményes alá a zselléreknek, mestereknek, egyéb rendű és rangú lakosoknak.

Az időről időre megújított szerződések fejében a földesurak nemcsak a települést és annak határát adták a lakosok használatába, hanem a communitásra mint jogi személyre ruházták a földesúri beneficiumokat – korcsma, mészárszék, serház, pálinkafőzés, halászat, vadászat, nádlás, malom- és bolttartás, vendéglő, piac- és vásárvám – hasznosításának, illetve bérlésének lehetőségét is. Egyedül a Kótaj felé elterülő, összesen 1067 köblös erdő rendelkezési jogát tartották fenn maguknak a megváltakozásig. A dominális tisztek ellenőrzése, az elszámoltatás jogának fenntartása mellett a communitásra ruházták a földesurak a település gazdasági-, társadalmi struktúrája alakításának, a közigazgatásnak a megszervezését, bonyolítását, a belső statútumok alkotásának és érvényesítésének jogát is. Ehhez társult az igazságszolgáltatás alsó szintjének, az úriszéki ítélkezés jogának – egészen magas összegben meghatározott szintig, 20, illetve 24 forint büntetés kirovásáig, illetve az azon belüli fellebbezhetőségig – az átengedése. A magyarországi mezővárosok többségében a választott testület ezt csak 6-12 forint felső határig gyakorolhatta. A pallosjoggal is bíró Ecsedi uradalom úriszéke csak a csoportos rablások, a feltűnően nagy kárt okozó orgazdaságok, a vérengzések, a gyilkosságok és a lázongások – tehát a főbenjáró bűnök – megítélését tartotta fenn magának. Szerződésben biztosított joga volt Nyíregyházának, hogy a lakosok választotta bíró és hites társai döntsenek a városból távozás és városba költözés feltételeiről, mind a szakmai, mind a vallási, mind a rendi hovatartozást illetően. Haszonelvű görögök, örmények és zsidók egyáltalán nem, nemesek is csak rendi hovatartozásukat rejtve költözhettek a településre. Ezt a jogot II. József rendeleteivel dacolva is fenntartották, legfeljebb a város engedett át subárendába egy-egy boltot görögöknek, vagy engedte meg bizonyos áruféleségek görögök általi forgalmazását átmeneti időre, amíg nem akadt e hiány pótlására nyíregyházi lakos.[11] A település közterheit viselni nem akaró nemeseket kitoloncolták, a mesterektől a szállásföldet elkobozták. A rangjukat rejtve beköltöző nemesek csak 1786-ban hozhatták létre a nemesi hadnagyságot, de csak egymás közötti ügyeik intézésére. A közterhek viselése alól azt követően sem mentesültek.

[10] *Lukács Ödön*, 214.
[11] *Kujbusné Mecsei Éva*: Nyíregyháza önkormányzata. Nyíregyháza, 2003. i. h

A köz- és magánélet lényeges dolgaiban a rendiség szokványos kötelékeiből a megtelepedés pillanatától magát kimenekítő Nyíregyháza társadalma viszonylag hamar, 1803-ban és végül 1824-ben minden, a rendiséggel összefüggő jogot megvásárolt önmaga számára, miközben nem kevés anyagi áldozat árán 1786-ban mezővárosi-, 1837-ben pedig királyi privilégiummal megerősített, rendezett tanácsú városi jogállást szerzett. Nyíregyháza város parasztpolgárai tehát 1824-től szabadon rendelkeztek önmagukkal és a város „hites geometra" által felmért 36 400 jugerum kiterjedésű földjével, melyből 1193 jugerum volt a város belterülete. Ezek a folyamatok és keretek jelölték ki és határozták meg Nyíregyháza lakóinak a gazdálkodását. Ezeknek a jogoknak a gyakorlására épültek ki azok az intézmények, amelyek szabályozták, kötelezték, ugyanakkor védték is Nyíregyháza parasztpolgárait,[12] miközben az egyéni képességek és paraszti szorgalom kibontakozásának a lehetőségét maximálisan és zavartalanul biztosították. A kollektív kötelmeknek és az individuális szabadságnak ez a kettőssége olyan energiáit mozgósította a város lakosságának, amelyre már az 1832-1836-os diétán követendő példaként hívta fel a figyelmet Deák Ferenc.

Nyíregyháza gazdasági élete

A vázolt feltételek mellett Nyíregyháza lakosságának fő megélhetési és pénzszerzési forrása a rendi korszakban mindvégig az állattartás maradt, s ezt egészítette ki főleg a saját szükségre termelt gabona, főleg a rozs. Tavaszi kalászosként többnyire zabot és kevesebb árpát termeltek. A kukorica termesztése – legalábbis a nyomásföldeken – viszonylag későn honosodott meg.

A település arculatát, jellegzetességét, gazdálkodási rendjét és lakóinak életmódját az a *szabad paraszti* állapotú, 6-700 háznépet számláló, többségükben egy-másfél-két kötélalja földet kezdetben szabadon usuáló, később birtokló gazdaréteg határozta meg, akik a megtelepedés után kapták meg szállásföldjeiket.

Ennek a gazdaközösségnek az életmódját, gazdagodását, esetleges elszegényedését, társadalmi rangban, presztizsben való emelkedését a jószágtartás dominanciája határozta meg. Számszerű jellemzője ennek, hogy 1759-ben egy gazdára az összeírások szerint 8 számosállat jutott, az összeírt állomány pedig 4350 darab volt. 1769-ben 9158 számosállatot írtak össze, s egy-egy gazdára átlagban 11 jutott. Ismerve a korabeli összeírások pontosságát, a letagadások, elhallgatások mértékét, az egy évesnél fiatalabb borjúk, csikók, malacok és bárányok figyelmen kívül hagyását, a bérelt pusztákon legelő gulyák, ménesek, nyájak, kondák, heverő marhák elhallgatását, a valóságban másfél, kétszeres állatlétszámot sem nagy tévedés feltételezni. Erősíti ezt a feltételezést az is, hogy a 36 400 köblös határ ellenére, melyből 9.439 köblös volt a falu körül

[12] *Kujbusné Mecsei Éva*: Nyíregyháza önkormányzata (1753-1848). Nyíregyháza, 2003.

elterülő legelő – jó időjárási viszonyok mellett 9 és fél ezer jószág tartására alkalmas terület – a szállásföldek ugaron hagyott egyharmada szállásonként a fogatolt és igás marhák, lovak legelőjéül szolgált. Ugyanakkor 1761-re már annyira megszűkült a sok állat miatt a határ, hogy a gazdák kibérelték Sima pusztát (ma: Felsősima), ahol 1200-1300 marha számára volt elegendő legelő, majd zálogba vették a 100 holdnyi kiterjedésű Nyírjes pusztát.[13] Egy-egy módosabb gazda 15-24 jószágot is kicsapott évenként a gulyára. 1763-ban Császárszállást bérelték legelésre, majd Vámospércstől Harangod és Szennyes pusztákat és a Fülöp nevű praediumot. Ugyanakkor Butykát és Szegegyháza pusztát kaszálásra pihentették, s csak a széna betakarítása után hajtották rá a jószágokat. Gyakran bérelték a nyíregyháziak Szentmargitát, a későbbi években Tikost, Polgár és Böszörmény határának egy részét.

Csak ízelítőül egy-egy gazda állatvagyonáról: A négy kötélalja földdel és másfél nyilas szőlővel rendelkező Pápay Györgynek 10 ökrét, 7 tehenét, 4 tinóját, 1 tavaszi üszőjét, 8 lovát, egy csikóját, 60 juhát, 6 fejős jakját és 30 toklyóját írták össze. Ugyanakkor eladásra kínált 20 köböl rozsot és 80 köböl árpát. A három kötélalja földdel rendelkező Lehoczki Mihály 10 ökörről, öt lóról, egy csikóról, 11 tehénről, négy borjúról, 50 köböl rozsról, 10 köböl kölesről, 40 köböl árpáról, 15 köböl zabról és 1108 rénes forintról végrendelkezett. Nem ők voltak a legmódosabbak.[14]

Az állattartás rendi korszakon átívelő dominanciája eredményezte, hogy már a megtelepedéskor nagy kiterjedésű belső legelőt szakítottak ki a lakosok, mindenekelőtt haszonállataik – fejőstehenek, sertések, fejősjuhok, fuvarozásra, fogatolásra, nyereg alá használt lovak számára. Ez a legelőigény a belső telkekről csak fölös időpazarlással megközelíthető távolságra tolta ki a szántóföldeket. Az ökörrel, de a lóval szántók is a vetés és aratás idején, szénakaszáláskor napokat töltöttek távol a házuktól. Az első években a szekérderék, az egy nyarat kiszolgáló kezdetleges kunyhók váltak ilyenkor hálóhellyé. 1759-ben azonban, amikor a rokoni és lokális kötődés figyelembevételével kimérték minden gazdának a szállásföldjét, s kialakultak a szállásföldi bokrok, közbeékelt tavakkal, mocsaras, vesszős, sásos, gazos, tövises, haszontalan, művelésre és szénanyerésre alkalmatlan senkiföldjével, célszerűbb volt alkalmasabb tanyákat, szállásokat építeni. Az időjárás viszontagságaitól óvni szándékozott barmok számára amúgy is kellett szélfogót, árnyékolót, elletőt, fiaztatót csinálni. Ezekhez épült a hálóhely, a terményraktár, a kalászosok cséplésére alkalmas félszer, a méhes, és bokortanyánként legalább egy-egy fabödönös ásott kút, víznyerő hely, hogy a tavakat, sekély ereket kiszárító nyári szárazság idején is legyen az emberek, állatok számára friss víz itatásra és tisztálkodásra.

[13] *Kujbusné Mecsei Éva*: Miből váltakozott meg földesuraitól Nyíregyháza? (In: Galambos Sándor-Kujbusné Mecsei Éva szerk.: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XIV: Nyíregyháza, 2000.). 126.
[14] *Németh Zoltán*: Testamentumok, osztályos egyezségek Nyíregyházán 1759-1792. Nyíregyháza, 1987.

A jómódú, több állatot tartó, 3-4 kötélalja földet birtokló gazdák, még ha több fiúgyermekük volt is, egymaguk nem bírtak a földekkel, állatokkal. Szolgát kellett fogadniuk. Ezek kezdettől a szállásföldekre szegődtek. Ha volt is belső fundusuk, azon apró házacskájuk, családjuk, elszegődve egy gazdához a sürgős munkák idejére – aratás, szénatakarás – nem járhattak naponként haza. Az állatok ellátására, legeltetésére, gondozására, rendszeres fogatolására elszegődöttek pedig az év egészét a szállásföldeken, illetve a bokortanyákon töltötték. Mivel itt voltak a szénanyerő helyek, rétek, itt boglyázták, kazlazták a takarmányt, s itt teleltek a jószágok. Az állatok őrzése, gondozása, elletése, gyógyítása, szántáskor történő fogatolása, a juhok nyírása, a családi fogyasztás számára kivágott állatok, az elejtett vadak nyúzása ott történt. Ott szárították a bőröket is, amíg valamelyik tímár vagy kereskedő azt meg nem vásárolta. Akinek szolgája nem volt, az maga végezte a munkát, s többnyire családjával együtt ott töltötte tavasztól az őszi beszorulásig az időt. Télen pedig legalább a gazdáknak kellett kint tartózkodniuk. Csak vasárnaponként, sátoros ünnepeken, piaci, vásári alkalmakkor jöttek be a városi házba. A második generáció felnövekedése, családalapítása után pedig kettészakadt a család. Az ifjak a szállásokon rendezkedtek be, az öregek, a szülők pedig bent maradtak a városban, magukra vállalva az unokák iskolába járatásával, az evangélikus hitben való nevelésével kapcsolatos gondokat. Szállást, ellátást adtak mindenkor a bokortanyákból a városba érkező hozzátartozóknak, akik rendre feltöltötték a városi házak kamráit, spájzait a maguk termelte élelemmel.

Nyíregyháza gazdatársadalma az 1840-es évkig nem sokat bíbelődött a földműveléssel. Bokronként a szántóföldek három fordulóra tagozódtak. A forgáskényszer okán két fordulót elvileg mindenki vetett. Az egyiket ősszel, a másikat tavasszal. Ebből a két fordulóból hagyott magának ki-ki szénacsinálásra annyi területet, amennyinek a szénahozama a legszükségesebb téli takarmányt biztosította.

Az őszi fordulóba kizárólag rozsot vetettek. A gazdák véleménye szerint a jó minőségű szállásföldek az őszi búzát is megteremnék, „ha vetni szokták vólna…, de minthogy egyszeri szántáshoz szoktak, ősz búzát nem igen termesztenek". Búza alá háromszor kellett volna szántani, amit fölös időpazarlásnak tartottak. A tavaszi fordulóba „tavaszbúzát, árpát, zabot és kölest vetettek",[15] ugyancsak egyszeri szántásba. Kapásnövényeket: kukoricát, burgonyát a megtelepedés után a szállásföldön nem termeltek. Ezeket a belső telekre vetették, illetve ültették, a család számára szükséges zöldségekkel, fűszernövényekkel, a porta esztétikumát növelő virágokkal együtt. A takarás és aratás után felszabaduló rét és tarló az őszi-, illetve tavaszi alá való szántásig ugyancsak legeltetésre szolgált. A háromszori szántást kívánó búzavetést alighanem azért is hanyagolták a gazdák, mert az egyszeri szántás mellett hosszabb ideig legeltethették az

[15] *Takács Péter*: A dadai járás parasztjainak vallomásai 1772. Nyíregyháza, 1987. 130-136.

ugart és a tarlót. A tövises, gazos részek között felnőtt, betakaríthatatlan, vagy elhullott kalászosokat a szállásföldön tartott egyre növekvő számú szárnyasok – tyúk, kacsa, liba – és az időről időre oda szoruló, vagy célzatosan ott tartott sertések hasznosították. A sarjadó gazt, a fűféléket a fogatolt állatok legelték, trágyázva legelés, delelés, éjszakázás, kérődzés közben az ugart s a legeltetett tarlót.

Az állattartás dominanciáját pregnánsan bizonyítja egy 1824-es, minden nyíregyházi lakosra és vagyonára kiterjedő alapos felmérés. A Károlyiaktól való megváltakozás anyagi fedezetének bizonyságául ekkor számba vették Nyíregyháza minden lakosát, a lakosok által 1803 óta félig tulajdonul bírt, félig usuált házakat, szállásföldeket, mindenkinek az állatállományát. 1824-ben már a telepesek második-harmadik generációja usuálta és birtokolta a határt. Részben az örökség, részben a szabad adásvétel következtében az eredetileg kimért szállásföldek megfeleződtek, megharmadolódtak, esetleg jelentősebb aprózódáson is átestek. Jellemző azonban, hogy még mindig az 1-6 kötélalja nagyságú szállásföldek uralták a határt. A 917 szállásföldből egy kötélalja – 10 hold – földnél mindössze 50 darab volt kisebb. Ezek az itt talált őslakosok, a Palocsayné-féle örökös jobbágyok leszármazottai kezén aprózódtak három darab 0,24 kötélalja, egy darab 0,3 kötélalja, egy darab 0,33 kötélalja, 25 darab fél kötélalja és 20 darab 0,75 kötélalja nagyságúvá. Ez az 50 birtoktest együttesen 288,5 holddal részesült a határból.

Meghatározó nagyságú szállásföld 1824-ben az egy-két kötélalja nagyságú volt. Egy- és két kötélalja nagyságú szállásföld 301-301, összesen tehát 602 darab volt. Együttes kiterjedésük 6020+3010 hold, összesen 9030 hold. E két kategória között helyezkedett el egy darab 11 holdas, két darab 12 holdas (összesen 24 hold), négy darab 12,5 holdas, egy darab 13 holdas, 98 darab 15 holdas (összesen 1470 hold) és egy darab 17,5 holdas szállásbirtok. Kér kötélalja földnél 158 szállásbirtok volt nagyobb. A megoszlásuk a következőképpen alakult. A maximálisan birtokolható 6 kötélalja földdel 2 gazda rendelkezett. Egy szállásföld volt 5,5 kötélalja nagyságú, hét darab pedig öt kötélalja. 4,5 kötélalja szállásföldet birtokolt 5 gazda, 4 kötélalja nagyságút 42 gazda. 3,5 kötélalja földje volt négy tulajdonosnak, 3,25 kötélalja kettőnek, három kötélalja földje 67 birtokosnak. 2,5 kötélalját birtokoltak 26-an, 2,3 kötélalját ketten. A 917 birtokos összesen 16 245 köblös szállásföldet birtokolt, amelyből évenként szénarétnek tartottak fenn, és vetés alá fogtak 10-11 ezer holdat, s öt-hatezer holdat legeltettek a szállásokon tartott állatokkal. Az ekkor számlált 12 600 lakosra tehát átlagosan sem jutott egy-egy hold őszi- és tavaszi gabonavetés. Ha ebből még elvonjuk a nagyszámú ló miatt szükséges zabvetések területét, a sörfőzésre, táplálkozásra és állatok takarmányozására használt árpavetéseket, s a pálinkafőzésre használt gabonát, joggal feltételezhetjük, hogy a város gazdái többékevésbé annyi rozsot termeltek, amennyit a lakosság ellátása és a városban ál-

lomásozó katonaság élelmezése igényelt. Alig néhány gazdának maradt a város piacán kívül értékesíthető kenyérgabona feleslege.

Mivel a szállásföldek a szántót és a rétet is magukba foglalták, a nyíregyházi gazdák zöme negyed- és féltelkes jobbágyot megillető földmennyiséggel rendelkezett. Ezek többnyire a család szolid megélhetését biztosították. Jelentős, piacon értékesíthető fölösleget nem igen termettek. Még az ugaron és tarlón bőséggel legeltetett állatok jelentős trágyahozama mellett is a csak egyszeri szántásba vetett gabonafélék négy-öt-hatszoros rozs-, zab- és árpahozamból alig-alig szakaszthattak el valamicskét. Annyit még csak-csak, hogy az évi adó és taksa összegét előteremtsék, de annyit aligha, hogy az 1803-as és 1824-es megváltakozás egy-egy birtokra eső összegét előteremtsék. A közeli Tokaj-hegyalja, a szomszédos szabolcsi Rétség településeinek lakói ugyan állandó keresletet jelentettek a gabonára, de Nyíregyháza lakossága nem ennek az igénynek a kielégítésére szervezte meg gazdaságát. A szállásföldek birtokosai a gabonánál jobban jövedelmező ágazatra, az állattenyésztésre fektették a hangsúlyt.

Mielőtt a nyíregyháziak által tartott állatokat számba vennénk, összegeznünk kell az állattartástól elvont területek nagyságát. Az 1824-es összeírás szerint Nyíregyháza belterülete 1193 holdat foglalt el, s ezen 1690 lakóházában 12 600 ember élt, akik közül 917 háznépnek volt összesen 16 245 köblös kiterjedésű szállásföldje. A város lakóinak birtokában volt 281 katasztrális hold szőlő és 246 hold kert, amelynek felét, 123 holdat gyümölcsösök telepítésére örök tulajdonba engedett át a város az azt igénylőknek. 330 holdat erdő borított, a többi földet közlegelőnek használták, vagy éppen hasznavehetetlen, mocsaras, gazos, homokveréses, tövises, tavakkal, vízösszefolyásokkal tarkított senkiföldje volt. Mindenestre az állattartást a szállásföldek egyharmadát évről évre kitevő ugar, és az aratás után felszabaduló tarlók mellett a várost, illetve lakóinak használatában, illetve felerészben tulajdonában lévő 16 305 köblös területnek a legeltetésre alkalmas részei szolgálták.

Az állatok elkápráztató sokasága került összeírásra 1824-ben. Azt a belső statútumot, amelyikkel eltiltották a másnál szolgálókat, a mestereket a szállásföldek birtoklásától és az állattartástól, a nyíregyházi communitás változatlanul betartotta. Az 1690 belső telekből 16-on nem állt ház, s három-négy újonnan épült lakás is üresen állt még, gazdája nem költözött bele. 757 lakással rendelkező, mások házánál vagy a communitás telkén, házában lakó mesternek, szolgának, mező-, erdő- és szőlőcsősznek, kerülőnek, éjjeliőrnek, csürhésnek, gulyásnak, egyéb rendű és rangú pásztornak, városi kocsisnak stb… stb… nem volt szállásföldje, s az említettek többsége állatot sem tarthatott, vagy ha tartott, azt bérelt legelőn, vett szénán kellett tengesse.

1824-ben Nyíregyházán 1771 állattulajdonost írtak össze. Ennél több embernek volt állata, mert a nemesek beltelkei, fundusai, szállásföldjei, szőlői, gyümölcsösei ugyan nem, de az állatai mentesültek az összeírás alól. 44 olyan

gazdát regisztráltak, akinek szállásföldje volt, de állatai nem voltak, vagy nem voltak összeírhatók. 319 olyan háznép volt, akiknek szállásföldjük nem volt, de állatot tartottak. 852 háznép szállásfölddel is, állattal is rendelkezett.

1824-ben Nyíregyházán 699 ökröt, 1985 tehenet, 3699 lovat, 1831 tinóbinó marhát, 4096 juhot, 177 sertést és egy malacot írtak össze. Szám szerint összesen 12 358 állatot, nem számolva a nemesség tulajdonát képezőket. Nem írták össze a meddő teheneket, a borjakat, csikókat, bárányokat, kecskéket, méheket, a város lovait és ökreit.[16] Bármennyire pontos is az összeírás, biztosak lehetünk felőle, hogy jelentős számú állat maradt ki a számlálásból. Főleg a bérelt legelőn tartott gulyabeli marhák. A nyíregyháziak állattartásához hozzá kell még adnunk képzeletben a rendiség korában soha meg nem számlált házkörüli aprójószágokat: nyulakat, tyúkokat, kappanokat, kacsákat, libákat, pulykákat, gyöngytyúkokat, galambokat stb… stb…

A számok az elhallgatott, letagadott állatlétszám hiányában is jelzik, hogy Nyíregyháza lakói nagy gondot fordítottak az állattartásra. Gazdaságuk alapját ez képezte. Négy jellemzőt azonban ki kell emelnünk. Egyrészt a juhok viszonylag magas számát. Egy-egy juhtartó gazdának 10-20-40 juha volt. Nagy nyájak tehát nem tarkították a nyíregyházi legelőket, de viszonylag sok gazda tartott a szállásföldjén vagy a városi legelőn 10-20 juhot, melyeknek a gyapját, tejét hasznosította. Másik jellemző a viszonylag magas szarvasmarha létszám. Ezen belül is a fejőstehenek száma. Tejjel, vajjal, túróval, tejföllel el volt látva Nyíregyháza lakossága, s a tehenek szaporulata sem lebecsülendő.

Ennél meglepőbb azonban a sertések alacsony száma. Összesen 177 egy éves sertést és egyetlen malacot írtak össze. Ha visszaemlékezünk, a Békés megyéből 1753-ban áttelepülő 140 család 362 sertést hozott magával. Most feleannyit sem vettek számba. Megvan ennek is a jól megfontolt oka. Alighanem a sertésekből, malacokból tagadtak le a legtöbbet a gazdák, s az összeírók is bizonyára erre ügyeltek a legkevésbé. Ennél fontosabb szempont azonban, hogy Nyíregyháza határa szűkölködött tölgyerdőkben, sertéstenyésztésre alkalmas mocsarakban, s a homokos talajú legelőn kószáló sertések bogarakat, csigákat, egyéb táplálékot keresve, gyökeresztől túrták ki a viszonylag gyér füvet, veszélyeztetve ezáltal a lovak, szarvasmarhák, juhok legelőjét. Másrészt a város határának közvetlen szomszédságában terült el a sertéstenyésztésre kiválóan alkalmas Rétköz mocsaraival, ártéri tölgyerdeivel, ahonnan olcsón be lehetett szerezni a hízókat. Fölöslegesnek vélelmezték hát a nyíregyháziak nagyszámú sertés tartásával veszélyeztetni a legelőjüket.

Legtöbb figyelmet azonban a lovak feltűnően magas száma érdemel. 1824-ben 3699 lovat írtak össze. Egy-egy állattartó gazdára négy egész harmincnégy

[16] Az 1824-es összeírás anyaga: SZ-Sz-BMLt.) V. A. 102/h. Nyíregyháza mezőváros tanácsának iratai. Adóösszeírások, 1758-1848. 1824: 46. Ö. 98. Kiadta *Kujbusné Mecsei Éva,* 2003. 132-255: Lásd még: *Kujbusné Mecsei Éva*: Miből váltakozott meg földesuraitól Nyíregyháza? (In: Galambos Sándor-Kujbusné Mecsei Éva szerk.: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XIV: Nyíregyháza, 2000.). 93-131.

század ló jutott, s ebben nincsen benne a nemesek által tartottak száma. Az állattartás ezen struktúrájára azért érdemes odafigyelni, mert ez alapvetően befolyásolta Nyíregyháza gazdasági életét. A ló gyorsasága miatt – bár teherbíró képessége sokkal gyengébb mint az ököré – kiválóan alkalmas állat volt a fuvarozásra, kupeckedésre, vásározásra. Ez pedig – a viszonylag korai pénzgazdálkodás miatt – létfeltétele volt Nyíregyháza lakosságának. Természetesen szántottak is lóval, de olyan ökrös gazda csak elvétve akadt, akinek lova ne lett volna. A ló tehát elsődlegesen nem a szántóvető foglalkozás igásállata volt. A szolgák, az ifjabb legények otthon elvégezték ősszel is, tavasszal is az egyszeri szántást. Erre alkalmasak voltak az ökrök. A lovakkal a gazda fuvarozott vagy vásározott. Fát hordott, nádat vett a Rétközben, a tiszabüdi határban, bort fuvarozott, sóval, mésszel, cserépedénnyel, faáruval kupeckedett, utasokat szállított, a hegyaljai hetipiacokat, sokadalmakat járta, gabonát szállított Miskolcra, csíkot hozott a Rétközből, utasokat vitt kívánság szerinti helyre. Bár terhet kevesebbet rakhatott vasalt szekerére, mintha azt ökrökkel vontatta volna, de felényi időt kellett pazarolnia az út megtételére. Megtanulta becsülni az időt, a gyorsaságot, a pontosságot. Örökös mozgásával, utazgatásával látott, hallott, tapasztalt. Tájékozottabb volt, mint azon paraszttársai, akik a lassú mozgású ökrökkel évenként legfeljebb egyszer-kétszer mozdultak ki egy-egy országos vásárba, búcsújáró helyre. Nyáron vasalt szekerén, télen a bundákkal felszerelt szánon, csengettyűszóval repítette utasait, nyereségre vásárolt vagy a saját gazdaságából áruba bocsátható javait.

A lótenyésztés gazdasági haszna nemcsak a piacozásban, kupeckedésben, fuvarozásban jelentkezett, hanem nagyon fontos árualap volt az I. világháború végéig. Nyíregyháza gazdáitól számolatlanul vették a lovat a hadsereg számára. A nyereg alá tört, betanított huszárlovakért pedig minden időben jó pénzt fizetett a kincstár. Egyszer a történészeknek illenék felmérni azt is, hogy mennyiben volt köze a nyíregyháziak lótenyésztő kedvének ahhoz, hogy az egyik leghíresebb huszárlaktanyát éppen itt építették meg, a város lakóinak nagy örömére és boldogulására.

Dr. Sallai József

Az örökváltság jelentősége Nyíregyháza fejlődésében

A várostörténeti irodalomban előkelő helyet foglalnak el az évfordulói ihletésű tanulmánykötetek, amelyeknek előadásai tudományos konferenciákon hangoznak el. Nyíregyháza is színes rendezvénysorozattal emlékezett-emlékezik újratelepítésének 250., valamint az első örökváltság (1803) 200. évfordulójára. A gazdag programnak talán az is magyarázata lehetne, hogy az emberek szeretnek kerek évszámokban gondolkodni. A harmadfél és a két évszázadnak pedig már csak azért is varázsa van, mert a véges emberi életben ezek mindössze egyszer fordulhatnak elő. Nagy idők, tehát illik rájuk emlékezni. A két jeles esemény azonban mégsem csupán emiatt lakja be emlékezetünk birodalmát, hanem azért, mert olyan értékek kapcsolódnak hozzájuk, amelyeket századok óta elismernek, és nem most aggatjuk rájuk azokat. Nyíregyháza születésnapját és korfordulóját, a város e két meghatározó eseményét, örömévét ünnepeljük. Fejet hajtunk az elődök emléke előtt, akik nem csak telket szereztek maguknak itt a homokon, hanem várost is építettek, továbbá akik szebbnek vágyták és sok áldozattal szebbnek is alakították a jövőt.

Amikor így visszamegyünk az időben, tulajdonképpen a város jelen előzményeit keressük. Közben pedig örömmel nyugtázzuk, hogy milyen jó az, ha a szűkebb haza közösségének is van saját ünnepe, amelyen fölidézhetjük a mindnyájunkat összekötő, büszkévé tevő közös múltunkat, mert a napi politika inkább megosztja az embereket.

Nyíregyháza újratelepítését és örökváltságát a kutatók jól föltárták, és a szélesebb közvélemény is kellően ismeri. Gondoljunk Lukács Ödön, majd más szerzők várostörténeteire, monográfiáira, Márkus Mihály, Cservenyák László, Balogh István, Hársfalvi Péter és mások szakmunkáira, amelyeket tovább színesítenek a megyei levéltár – Kujbusné Mecsei Éva nevével fémjelzett – újabb kiadványai. Az olvasónak már-már az az érzése, hogy ez utóbbiak szerzőjének a – méterekben mérhető – levéltári forrásokban való tájékozottsága olyan fokú, hogy szinte személy szerint ismeri az egykori telepeseket és megváltakozókat. A vonzó témához azonban még így is lehetne fölsorakoztatni további történelmi tényeket, de a rendezvény tematikájának az ismeretében, valamint a kötött időkeretben inkább az örökváltságnak a nyí-regyháziakra tett hatásával és a hozzá tartozó ismeretek értelmezésével kívánok foglalkozni.

A város fejlődéséhez természetesen hozzátartoznak a mérhető, statisztikai sorokba rendezhető jelenségek, a népesség száma, a társadalmi összetétel, a gazdaság teljesítőképessége, de ezek a rendezvényen és a tanulmánykötetben

külön témaként kaptak helyet. A megtett út főbb állomásait azonban mindenképpen érintenünk kell, mert a jelzett feladat megoldásának ezek lehetnek a kezdőpontjai. Nincs a kezünkben ugyanis olyan velencei tükör, amelyben elkülönülve látható volna a városlakók szellemisége, ami pedig a városi létnek szerves összetevője, bár az nem könnyen megfogható, csak a tények vallatásával, beszéltetésével.

A fejlődés egyszerre növekedés, mennyiségi gyarapodás és minőségi, újat hozó változás. Kérdés azonban, hogy e minőségi változás jegyeit milyen időhatárok között érdemes és szükséges vizsgálni, hány évet kell mérlegre tenni? Természetes határpontoknak kínálkoznak: a kezdetek mint az örökváltság előzményei, valamint záróévként az 1848-as magyar jobbágyfelszabadítás, amikor Nyíregyháza környezetében is megszűnt a jobbágyság intézménye.

Nyíregyháza Árpád-kori település, várossá fejlődése mégsem természetes történelmi folyamat eredménye. A török pusztítás, majd az elvándorlás következtében lakossága a XVIII. századra megfogyatkozott, és mindenképpen kevesen voltak nagy kiterjedésű határának a megműveléséhez. Így a sok parlagon maradt föld láttán nem véletlenül emlegették pusztának. (Németh Péter – Mező András: A régi Nyíregyháza. Nyíregyháza, 1973. 69.) Gr. Csáky István 1689-ben azt írja róla, hogy csak a szél fújdolgálja helyeit, sem a megyének, sem a földesúrának nem hajt hasznot. (Nyíregyháza története. Szerk. Cservenyák László és Mező András. Nyíregyháza, 1987. 51.) Ez az állapot Bessenyei Györgynek a „Magyarság"-ban – később, 1778-ban – írt sorait juttatja eszünkbe: „Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely aranykővel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincs bánya s bányász benne." Mindezekkel összhangban a megye települései között rangját szemléletesen érzékelteti, hogy Bél Mátyás a XVIII. század harmincas éveinek közepén készített megyeleírásában mindössze 8,5 sort szentelt Nyíregyházának (Királytelekkel és Simával együtt), miközben Nyírbátor mezővárosról 100, Kisvárdáról 54, Kállóról 46 sorban tudósított, és még (Tisza-) Szentmárton falu is 10 sort kapott. (Bél Mátyás: Szabolcs vármegye. Latinból fordította Balogh István. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1979. 24–26., 29–31., 38–40.) Nem csodálkozhatunk tehát rajta, hogy amikor Mária Terézia királynő 1751-ben Gödöllőre látogat, nem kíváncsi e helyre, amelynek értéke és jövője egyaránt bizonytalan volt.

Az 1753-as újratelepítéssel azonban egyszerre megváltozott a fenti helyzetkép. Az „őslakók" római és görög katolikus, valamint református csoportjához evangélikus szlovák (tirpák) telepesek érkeztek, ami szembetűnő demográfiai fordulatot hozott a nyírségi táj közepén. Az 1754-es összeírás szerinti 2485 fős népességével ugyanis a mai megye első számú települése lett. (Kujbusné Mecsei Éva: Nyíregyháza önkormányzata (1753–1848). Nyíregyháza, 2003. 15.) A vallás és a lélekszám mellett azonban további újdonságokkal is szolgált településünk: jövevényei mozgékonyak, vállalkozó szelleműek voltak, két nyel-

ven értettek. Akkor, amikor az emberek túlnyomó többsége még Franciaországban is ott élte le egész életét, ahol született, ők – értékes tapasztalatokkal gazdagodva – kétszer átkeltek az országon: a Felvidékről Békésbe, majd onnan a Nyírségbe. (E. J. Hobsbawm: A forradalmak kora (1789–1848). Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1964. 16.). A földdel való találkozásuk sem egyszerű rátelepedés, megülés volt, hanem különböző kiváltságok megszerzésével a hagyományos jobbágyi viszonynál sokkal előnyösebb helyzetet sikerült kivívniuk a telepítőkkel szemben: gyakorlatilag mezővárosi jogállásnak megfelelő körülmények között élhettek. Az egész határt, sőt a királyi haszonvételeket is kezelésükbe vették, minden szolgáltatásukat pénzben teljesítették. Nem tartoztak robottal sem, mivel az uraság majorság fenntartásáról is lemondott. (Hársfalvi Péter: Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982. 13.) A földesúr tehát lényegileg a pénzjövedelem begyűjtőjévé vált, telepesei pedig megszabadultak azoktól a szigorú feudális kötöttségektől, amelyek még mindig szinte szolgai viszonyokat tartósítottak Európa jobbágytartó övezetében. Ennek vonzó és termékenyítő hatása egyre nyilvánvalóbb lett, mert az agrárkérdésnek – mint a kor fő problémájának – a megoldási irányát jelezte.

Nyíregyháza telepeseit elsősorban a földhöz jutás és vallásuk szabad gyakorlásának a lehetősége tette szabolcsi honfoglalókká. Ez volt az átköltözés feltétele. Találó kifejezéssel: „hitből és homokból" kezdtek építkezni. A mezőgazdasági háttér adottsága természetesen nem azt jelentette, hogy Nyíregyháza a pusztaságból emelkedett volna ki. A határ kiterjedtsége mellett kínálta azokat a helyi forrásokat is, amelyeket az adott korban mindenütt számba vettek és előnyösnek tartottak. Így számoltak vele, hogy a nagyrészt homokos föld nem békési termékenységű, nem kedvez a búza és a kukorica termesztésének, de a laza talaj hat ökör nélkül is szántható. Gyengébb minőségű a legelője, rétje, kaszálója is, ám a különösen jó haszonnal kecsegtető ló- és juhtartáshoz megfelelő. Vannak – áradással nem fenyegető - halászó, áztató, itató, sőt vízimalmot meghajtó vízei is. Erdői tüzelőt, épületfát, ipari fát (szállítási eszközök, szerszámok, malmok, szövőszékek, rokkák, prések, boronák stb. készítéséhez), vesszőt, fűvet adtak. Még síksója is hasznosítható volt a legeltető állattartásban és mosószerként.

Az új nyíregyháziak – élve a fenti adottságokkal – mindenben folytathatták a Békésben megszokott életmódjukat, amely főként a nagyállattartáson nyugodott. Igaerőt, mindennapi táplálékot, ugyanakkor pénzforrást is biztosított számukra. A nyíregyházi határ azonban sem nem olyan nagy, sem olyan termékeny, hogy ne okozott volna komoly gondot a földesuraknak járó szolgáltatások kiegyenlítéséhez szükséges pénz előteremtése. Élniük kellett tehát azzal az ugyancsak előre fölmért előnnyel, amelyet Nyíregyháza fekvése, helyzete jelentett: a minden évszakban való megközelíthetősége (posta, szállítás), az országos vásárok elérhetősége, valamint főleg a Debrecen–Tokaj és a Tokaj–

Nagykálló–Nyírbátor úton a „távolsági" kereskedelembe való bekapcsolódás (szekerezés).

A nyíregyháziaknak a fizetőképesség megőrzése mellett visszavisszatérően védekezniük is kellett hol a vallásszabadságukat, hol a szerzett kiváltságaikat fenyegető támadások, máskor pedig a pénzszolgáltatások emelése ellen. A vásártartási jogot viszont – a II. Józseftől 1786-ban kapott privilégiummal – földesuraik közreműködésével szerezték meg. (Cservenyák László: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza, 1974. 27.) Ezzel együtt gyakran tapasztalhatták azonban, hogy kiváltságaik újabb egyezkedésektől függenek, és nem jelentenek elég biztosítékot jogaik, további gyarapodásuk érdekében. A valóság e kényszerítő hatása alatt ismerték fel, hogy jövőjüket csak új feltételekre alapozva tervezhetik. Úgy tűnik, mintha Kölcseynek a későbbi ikerforgalmai, a szabadság és tulajdon munkáltak volna bennük, amikor újabb, nagy társas döntést hoztak: feudális függőségüknek örökváltság megfizetésével vetnek véget.

Az erős lelkű és hitű nyíregyháziak figyelemre méltó elhatározásának és a nagy ügy melletti fölsorakozásának a jelentőségét az sem csökkenti, hogy a hazai történelmünkben nem egyedi jelenségként találkozunk vele. Nagy hatású vállalkozásnak számít, ugyanis a polgári átalakulással – időszerűtlennek ítélve – még igen számottevő erők állnak szemben. Egész Európában – és Magyarországon nem különben – félnek a francia típusú forradalmi átalakulástól. A ferenci abszolutizmus (1795–1830) még a reformokat is száműzte a társadalmi és a politikai rendszer megjavításának eszköztárából, I. Miklós (1825–55) orosz cár pedig állítólag rendeletben tiltotta meg a haladás szó használatát. (E. H. Carr: Mi a történelem? Századvég Kiadó, Bp., 1993. 107–108.) Szinte általánosnak mondható, hogy kontinensünk nagy részén a jogi helyzetet a születés határozta meg, és az emelkedés megszokott útjának a nemesi cím megszerzése kínálkozott. E korképhez igazodva még Petőfi 1844-ben írt költeményének mesebeli óriásai is János vitéz örökös jobbágyainak ajánlkoznak. Mindezek ismeretében a nyíregyháziak nem könnyen megválaszolható kérdéseket tettek fel maguknak. A társadalmi átalakulás kerülőútját járva – törvényi szabályozás hiányában – lehet-e Nyíregyháza a hazai polgárosodás egyik szigete? Át lehet-e programozni a fáziskésében lévő társadalomban egy kisebb közösség életét, jövőbe vezető útját élő érdekeket sértő változás és áldozat nélkül, mindenki előnyére?

Az eredmény ismert: a sem várral, sem hosszú múltba nyúló gyökerekkel nem rendelkező város – meggyőződve céljának helyességéről – sikerrel oldotta meg feladatát. Tekintélyes váltságdíj fejében 1803-ban a Dessewffyekkel, majd 1824-ben a Károlyiakkal megegyezett a földesúri terhek alóli felszabadulásban és a föld tulajdonjogának a megszerzésében. Nyíregyháza kitört tehát a feudális kötöttségek közül, a tulajdonosok városa, a „maga ura", döntéshozó lett, saját kezébe vette sorsát és erőforrásait. Parasztpolgárai nem érezhették magukat

kiszolgáltatottaknak tovább, mert övék lett az, ami addig csak a nemeseket illette meg.

Az álom valósággá vált: az örökváltsággal a szabadság és tulajdon – mint elvont fogalmak – konkrét tartalmat nyertek. Önmagában azonban ez még csak megragadható lehetőség vagy keret, illetve egy új tanulási folyamat kezdete, amely csak folyamatosan teljesedhetett ki. Újra össze kellett tehát fogniuk, hogy immár önállóan, az uraság segítsége nélkül berendezkedhessenek a városban, gondoskodjanak a biztonságról, szabályokat alkossanak, gazdasági, jogi ügyeiket intézzék, szervezzék a közösségi életet és a kulturális tevékenységet. Szerény tapasztalatukból, de még inkább a nagy hagyományú városoktól el kellett sajátítaniuk, hogy miként, milyen intézményes keretek között éljenek a szabadsággal, és hogyan kovácsoljanak előnyt a megváltakozásból.

Nyíregyháza az örökváltsággal feltörekvési szándékát is kifejezésre juttatta. A szabadsággal „üzent a világnak", és megnövelte vonzerejét, ami újabb betelepülési hullámot indított el. A mezővárossá váláskor, 1786-ban 7163 lakosa van, 1847-ben pedig – messze meghaladva a természetes szaporodás mértékét – már 17 094, miközben a megyeszékhely Nagykállónak csak 2308, illetve 5225. (Gyimesi Sándor: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. 269–270.) A látványos növekedés mögött a jobb életminőséget biztosító anyagi és szellemi értékek rejlenek, amelyek nagyon fontosak, de e helyen inkább csak utalni tudunk azokra, hogy Nyíregyháza városjellegét érzékeltessük.

A város megőrizte mezőgazdasági jellegét. A termelés hagyományosan folyt, hagyományos növények (rozs, köles, zab, búza, kukorica) termesztésével. A korszerűbbet – bár a XIX. sz. közepére feltűnt az ugarolás – nem is a jobb technológia megjelenése vagy a vetésszerkezet átalakítása jelentette, hanem a mezőgazdasági eredetű nyersanyagok (dohány, kender, gyapjú, bőr, hernyóselyem), esetleg a lucerna szerepének a növekedése. (Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára II. Pest, 1851. 151.) Fontos bevételi forrás lett a szőlőművelés (amely Európában már a középkorban is polgári tevékenységnek minősült). A gyenge minőségű bor piacképes volt ugyan, és baráti társaságokat éltetett, de jeles alkalmakon nem ezt, hanem a tokaji borokat fogyasztották. Szaporodtak tehát a szőlő nyilasai, de az egész művelt terület is nagyobb lett, főleg legelők helyenkénti feltörésével vagy rendszerint földek bérlésével. Tartotta magát az egyszeri szántás hagyománya is, hogy az igaerőt a fuvarozásokra vehessék igénybe. Egyébként a föld hasznából még egyes városi tisztviselők és alkalmazottak is részesültek, akiknek a város ingyenes legeltetési lehetőséggel vagy tengeriföld adásával egészítette ki a fizetését.

A földek koncentrációja – az eredetileg kimért kötélaljakhoz viszonyítva – csak lassan változott, nagybirtokok nem alakultak ki, ami fékezte a gazdaságok korszerűsödését. Erősödött viszont a magántulajdonosi tudat, ami főleg a jobb minőségű árualapok megjelenésében figyelhető meg. A gazdák a lélekkel vég-

zett munkának tulajdonítottak értéket, és büszkék voltak szebb termékeikre, állataikra.

Megőrizte szerepét az állattartás, amely továbbra is a pénzkereset fő forrása volt. Lábon hajthatták vásárokra, jó áron adhatták el, vagy igába fogva fuvaroztak vele. A pénzre ugyanis nagy szükség volt, elő kellett teremteni a megváltási díjak törlesztő részleteit.

A nagyipar a XIX. sz. első felének Nyíregyházáján még nem volt időszerű. Létrejött viszont egy kézműipari szakmai kultúra, amely a város szükségleteihez és igényeihez igazodott. A gazdálkodó háztartásokban ugyan az asszonyok maguk szőtték a zsákok, lepedők, törülközők, falvédők, bizonyos ruhaféleségek anyagához a vásznat, megsütötték a kenyeret stb., de a szekerek, ekék vasalása, a lovak patkolása már tömegszükségletet teremtett. Kellettek az őrléshez, fához, vízhez értő molnárok. Kelendők voltak a szűcsök mellényei, ködmönei, bekecsei, bundái, sapkái, kesztyűi, a csizmadiák, vargák, tímárok, szabók, kalaposok, szappanosok stb. szolgáltatásai. Emellett a lakosság gyarapodása, a vásárok, piacok újabb fogyasztói igények megjelenését és a kézműipar további differenciálódását jelentette a céhes keretek között. Ez a kézművesség ugyanakkor piacot is jelentett a mezőgazdasági termékek számára, ezért a mesterek betelepedését (akik földet nem is vásárolhattak) nemcsak engedélyezték, hanem még szorgalmazták is. Végül megemlítendő, hogy a XIX. sz. közepén településünknek van egy cserépgyára, szódagyára, gyufa- és több szivargyára, amelyek már nem a hagyományos kézműiparhoz tartozó kezdeményezések. (Fényes Elek i. m. 152.)

Nyíregyházának a magyarországi városok rangsorában elfoglalt helyét – népessége, gazdasága mellett – elsősorban piacközponti funkciója jelöli ki. Az 1828-as összeírás alapján – Bácskai Vera és Nagy Lajos számításai szerint – a (Horvátország és Erdély nélküli) Magyar Királyság 138 piacközpontja között a 23. helyet foglalja el, a városok hierarchiájának a második szintjén, Eger, Vác, Balassagyarmat, Székesfehérvár, (Duna) Földvár, Sátoraljaújhely, Pápa stb. társaságában, amikor még semmilyen más (pl. igazgatási) szerepkört nem tölt be. (Magyarország története 1790–1848. I. Szerkesztette Vörös Károly. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 287–291.). Ha mindezt Magda Pál 1819-es országértékelésével vetem egybe, a nyíregyháziak büszkesége még akkor is igazolható, ha gyarapodásának továbbra is forrása maradt a takarékosság: „… fáj a szívemnek, hogy a' szeretett Hazám lakosának 7/8 ad részét olly állapotban látom a' fatum által helyheztetve lenni, mellyben azt a' szegénység és a' megvetés a porban heverteti, úgy hogy ezen alatsonyságból az érzésnek és a' gondolkozásnak nemességére, a' nyers bárdolatlanságból emberhez illő cúltúrára és tökéletességre, az állati fél életből tellyes lelki életre, meg vetett állapotból nagyobb tekintetre, emberi méltóságra maga magát tsak igen lassan 's véghetetlen nehezen emelheti fel, mások által pepig nem igen emeltetik."

(Magda Pál: Magyar országnak és a' határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statisztikai és geographiai leírása. Pest, 1819. X. p.)

Nyíregyháza társadalmi arculatának legnagyobb változás a jobbágyság megszüntetése, az egykori telepeseknek a debreceni cívisekhez hasonló parasztgazdákká, a helyi közélet meghatározó szerepű parasztpolgáraivá emelkedése jelentette. E sajátosság természetesen nem csonka társadalomra utal, hiszen a közösség több rétegűvé alakulása már a kezdetektől megfigyelhető volt, párhuzamosan haladt előre a gazdasági viszonyok módosulásával, a papok, tanítók, a magyar nyelvet ismerő és képzett szakértelmiségiek, valamint a kézművesek, kereskedők számának, szerepének növekedésével, ami aztán a város vezető testületeiben is tükröződött. A folyamat az együtt élők gyarapodása mellett sem volt mentes bizonyos differenciálódástól, de mindez nagyon lassú volt, nem lazította az emberek közötti kohéziós kötelékeket. Sőt – valláserkölcsi és polgári értékek által szabályozottan – igen jó társadalmi légkör alakult ki, amelyben az érdekek és a lehetőségek között nem került sor számottevő összeütközésre. Szinte biztosra vehető, hogy ha akkoriban közvélemény-kutatásra került volna sor, a nyíregyháziak az elégedett, boldog emberek közé sorolták volna magukat, bár a kor mércéje szerint nem számítottak igazán gazdagoknak.

A nyíregyháziak életérzése mögött azt a már említett életminőséget kell keresnünk, amelyet – a jobb megélhetés, a hitélet gyakorlása és hagyományaik ápolása mellett – a szabad és urbanizálódó város nyújtott számukra. E hatás olyan szintemelkedést jelentett, amely az egyéneket a mindennapok gyakorlatáig megérintette. Közben azonban a közös ízlésvilág kisebb csoportokat összefogó funkcióját új szervező, az egész közösségre kiterjedő szabályozás és az egyházi keretek között kibontakozó kultúra váltotta fel.

Ha elfogadjuk, hogy a polgárság kultúra kérdése, akkor megértjük mindannak a változásnak a szerepét, amelyet – az ízléstől a gondolkodásig – a kultúra az addig adotthoz hozzátett. Ide sorolhatjuk a különböző vallású, nyelvű, származású és foglalkozású emberek hagyományainak a közvetítését, megismertetését, ezeknek közös eszményekké szélesítését. Apróságnak tűnik, mégis figyelmet érdemel a falak, tetők, kémények anyagának javulása, a lakások, műhelyek alapterületének, ablakának a növelése, az utcák kiegyenesítése, közökkel való összekötése, járhatóvá tétele, a zugok felszámolása, az udvarok, utcák, kávézók, báli helyiségek tisztántartása és a közintézmények elhelyezése érdekében tett lépések, mert a földszintes mezőváros ezen az úton jutott el a városrendezői kultúrához. Igazi, modern város képe ugyan még nem jelenhetett meg képzeletükben, mert a XIX. sz. első felében ilyen az egész Magyarországon hiányzott.

Az értékek gyarapodását jelezte az új értelmiségi kultúra – egyelőre szintén import útján történő – erősödése. Orvosokat, állatorvost, tanult bábát alkalmaznak, kórházat létesítenek, terjed az iskoláztatás. Elemi iskolája mind a négy egyháznak van (az evangélikusoknak több is), de már 1806-ban megszervezik

az evangélikus professzori iskolát (kisgimnáziumot), 1847-ben pedig az ország első evangélikus tanítóképzőjét. Újdonságnak számít a megyében első kisdedóvó intézet megnyitása 1846-ban. (Sallai József: A közoktatás és intézményei megyénkben 1945-ig. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. Szerkesztette Cservenyák László. Nyíregyháza, 1993. 562.) Rendszeressé vált a Nyíregyházán szerezhető tudásnak a felvidéki iskolavárosokban való további pallérozása és ennek támogatása. Az ilyen diákok közül egyik-másik már országos hírnevet is szerzett magának, mint írásaival Benczúr János a Jelenkorban, Adolf bátyja pedig Kossuth Pesti Naplójának tudósítójaként. (Tóth Sándor: Benczúr János élete és munkássága. Kéziratos pályamunka a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárában)

Jó volt abban a városban élni, ahol az önkormányzat a polgárokat szolgálta. A jövedelmek kezelésében, felhasználásában a földesúri gazdaságok mintáját követték, de ezt olyan valláserkölcsi szemlélettől áthatott lelkiismeretességgel végezték, mintha egyházi vagyont igazgattak volna. Az ügyintézésben nem volt helye az önzésnek, kapzsiságnak, korrupciónak, a családtagok előnyben részesítésének, ugyanakkor a polgároktól aktív közéleti részvételt igényeltek, büntették a szabálytalanságot, rendbontást. Gondoskodtak az árvákról, a színészek fogadásáról, a tűzvédelemről, az egyleti és társasági élet (városszépítő bizottság, tűzoltóság, kaszinó, nőegylet, valamint a fürdő-, tánc- és zenekultúra) támogatásáról. (Fényes Elek i. m. 151-152.)

Nyíregyháza és lakói kölcsönösen alakították egymást. A kapcsolat nyomait tartósan viselték, de a jegyek nem ugyanazt jelentették a nyíregyházinak, mint valamely idegen látogatónak. A telepes elődök ugyanis a földet nem örökölték, hanem kitartó küzdelemben szerezték, változtatták termővé. A föld ezért nekik nem csak a megélhetés forrása lett, hanem érzelmi kötelék is fűzte őket az akácosok keretezte parcellákhoz vagy – Váci Mihály szavaival – „a szőkén hajlongó" rozstáblákhoz, valamint új otthonukhoz. Ugyanilyen erős volt az embereknek az egymáshoz való kapcsolata is, amelyet elsősorban a közös nyelv, vallás, továbbá az egymásra utaltságuk létparancsa alapozott meg céljaik elérésében, majd kiváltságaik megvédésében. Boldogulásuk forrását a szorgalmas, kitartó munkában, a takarékos életvitelben, az összefogásban és az anyagi szolidaritásban látták. A hitéletük korlátozására irányuló kísérletek ugyanakkor a toleranciát és a védekezés reflexét erősítették meg bennük.

A létszámában és összetételében jelentősen megváltozott városban a kapcsolatok új cementjét az örökváltság megszerzéséért folytatott küzdelem adta. A nemes szándék az anyagi és szellemi erők koncentrációját igényelte minden nyíregyházitól. Szóba sem került, hogy Nyíregyháza vallásilag meghatározott és környezetétől elszigetelt város marad. Az erőfeszítések során az egyes csoportok különbözőségei tehát nem merevedtek meg, hanem összhangba kerültek. A siker pedig már minden nyíregyházinak olyan alapélménye lett, amely nagy hatással volt személyiségük további alakulására. Büszkévé, vitalitással teli,

ambiciózus és optimista emberekké tette őket annak a tudata, hogy későn indulóként az élre kerültek. Az egyházi-vallási alapkövekből építkező közösség készséggel azonosította magát azzal a mások értékei iránt nyitott, befogadó, a jó célok érdekében áldozatra kész várossal, amelyben – érzésük szerint – az ember nem elvész, hanem emelkedik, és jövőbe nyíló kaput talál.

Az egyirányú idők hitek, utak és sorsok találkozását egyengette. Otthon érezték magukat a nyíregyháziak, nem akartak már elmenni innen. Minden ide kötötte őket, akiknek az utca nem csupán házak sorát jelentette, hanem azt a helyszínt, amellyel állandó kapcsolatban voltak, ahol iskolába vagy nagyszüleikhez jártak, ahol a vándorszínészek, bűvészek előadásait tapsolták egyik vendégfogadójában, ahol a legelőről hazatérő állatok poroztak, ahol a lakások nem tulajdonosaik vagyoni helyzete szerint kerültek egymás mellé. A tér képzetében is egyszerre idéződtek fel a templomok, a szegélyező középületek, a piaci sokadalmak, az ottani találkozások, az elsőnek felszerelt világító lámpák, az elhaladó postajáratok. Ahol az idegenek már tájékoztatást igényeltek, az itt élők mindent ismertek, megszerettek, miközben nyíregyházi lett a lelkük, kialakult a Nyíregyháza névhez kapcsolódó entitás.

A vizsgált időszak Nyíregyháza történetének mindenképpen kivételes és különleges szakasza. Olyan történelmi filmhez hasonlít, amelyből kihagyták az unalmas részleteket. Az örökváltság pedig az egész ország politikai életére kihatót tett volt. Nyíregyháza, ahol akkor a jövő született, a reformgondolkodók kedvence lett. Deák Ferenc az 1832/36. országgyűlésen példaként hivatkozik rá, Madách Imre pedig 1845-ben azt írja róla, hogy „Nyíregyházán láttam egész nagyságában és jelentőségében az örökváltság eszméjét magát tanúsítani".

Az elismerések jogosságát mi sem igazolja jobban, mint az a tény, hogy a nyíregyháziak még csak alig ízlelték meg az örökváltsággal szerzett előnyöket, máris keresték az esélyt a további gyorsításra. 1837-ben a privilegizált városok közé emelkedett, majd vezetői kilátásba helyezték a megy közigazgatási székhelyének Nagykállótól való megszerzését, de arra már csak 1848 után került sor. Elődeink az elért sikerekkel azonban így is mindenképpen megalapozták a jövő Nyíregyházájának teljesítményét.

Dr. Bene János

Nyíregyháza, a katonaváros

„Nyíregyházát, amióta csak laktanyákban egyesítették a régi hadsereg csapatait, környékének talajviszonyai elsőrangú huszárhelyőrséggé avatták. Nem volt az országban még egy olyan város, ahol a huszár az istállóajtó mellől elindulhatott volna vágtában a világ mind a négy égtája felé – akár a város mellékutcáin át is – anélkül, hogy egy percre lekerült volna a megyét borító homokszmirnaszőnyegről" – írta Nyíregyháza laktanyáiról, katonaságáról az 1930-as évek elején megjelent monográfiában Molter (Marjay) Keresztély nyíregyházi huszárőrnagy.[1]

A katonaság jelenléte a XIX. század második felétől egyre jelentősebb szerepet töltött be Nyíregyháza gazdasági és társadalmi életében, kultúrájában, a két világháború között pedig egyenesen stratégiai jelentőségű helyőrség lett a trianoni békediktátum következtében hirtelen közel került országhatárok túloldalán lévő ellenséges országok és a bolsevizmus szomszédságában. Így nem véletlen az sem, hogy az 1920-as évektől jelentősen felduzzadt a város katonasága, a huszárok mellett más fegyvernemek (gyalogság, tüzérség) és magasabb parancsnokságok idetelepítésével, s ez a folyamat a győri fegyverkezési program meghirdetésével pedig tovább erősödött, annyira, hogy a II. világháború kitörése előtt Nyíregyháza elsőrendű helyőrséggé, igazi katonavárossá vált.

Az alábbiakban e folyamatot szeretném – a terjedelem adta lehetőségek figyelembe vételével – ismertetni. A korszakhatárokat – a két világháborúval – maga a történelem jelölte ki.

I. A katonaság megjelenése Nyíregyházán

Az 1753-ban újjátelepített Nyíregyháza gazdasági megerősödésével, teherbíró képességének növekedésével a XIX. század első harmadában már katonai alakulatokat is tudott fogadni. Abban az időben még nem szolgáltak a katonaság elszállásolására kaszárnyák, a tiszteket és a legénységet magánházakhoz szállásolták be, legfeljebb a raktáraknak béreltek állandó jelleggel városi épületeket. A beszállásolás költségeit a kincstár fizette ki. Ilyen körülmények között állomásozott időnként – egy-egy gyakorlat, állomáshely változás idején átvonulások alkalmával – Nyíregyházán katonaság, szinte minden esetben lovasság. Az

[1] Marjay Keresztély: Nyíregyháza katonaság. In.: Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei (Magyar városok monográfiája VIII.) Szerk.: Hunek Emil. Budapest, 1931. 195. old.

1830-1840-es években jó néhány esetben a gróf Wrbna altábornagy nevét viselő 6. könnyűlovas ezred századait, az 1850–1860-as években pedig a 11. ulánusezred alosztályait helyezték el a városban. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején Nyíregyházán szervezték meg a honvédsereg 43. zászlóalját és 1849 tavaszán néhány hétig itt pihent, s itt töltötték fel a lengyel Thórzniczky-féle lovascsapatot is.

A kiegyezés (1867) után az uralkodó, I. Ferenc József 1868. december 5-én szentesítette a magyar királyi honvédség felállításáról szóló XLI. törvénycikket, mely ugyan csak 82 gyalogzászlóalj, 28 huszár- valamint 4 dzsidászázad felállítását engedélyezte, de az 1848-49-es szabadságharcban annyi dicsőséget szerzett „honvéd" név és a magyar vezényszó ismét használatos lett e hazában. A honvédség és annak osztrák megfelelője a Landwehr mellett a haderő gerincét a német vezényleti nyelvvel bíró császári és királyi közös hadsereg alkotta.

A frissen szervezett magyar királyi honvédség mindkét fegyverneméből már a szervezések idején részesült a város, ugyanis ide irányították a magyar királyi szabolcsi 41. honvédzászlóaljat és a magyar királyi hajdúsági 15. lovasszázadot. Az alosztályokat a régi módi szerint magánházakhoz szállásolták el, hiszen kaszárnyák továbbra sem álltak rendelkezésre. 1874-ben a lovasság létszáma bővült a szatmári 14. lovasszázad Nyíregyházára vezénylésével. Ekkor történt meg a lovasság ezredekbe való szervezése, s a két század a kassai központú 5. honvéd lovasezred II. osztályát képezte.[2] 1875-ben a gyalogságot Kasára helyezték át, a huszárok részére pedig a város 100.000 forintos költséggel átalakíttatta és kibővíttette a Serház, Honvéd és Kert utcák által határolt telken álló városi Serház épületét. Jó tíz év múlva, 1889-ben a huszárosztályok – a közös hadsereg hasonló alosztályainak megfelelően – három huszárszázadra bővültek, s az új század elhelyezésére a város kibővíttette a Honvéd utcai, a honvédség főparancsnokáról, József főhercegről elnevezett laktanyát. A kibővített kaszárnya épületei az elvárásoknak teljesen megfeleltek, s a kincstár az épületegyüttesért évi 3949 forintot fizetett a város kasszájába bérleti díjként.[3]

Ebben az időszakban, a XIX. század utolsó harmadában a fellendülő városi ipar és kereskedelem lehetővé tette a nagyarányú városi építkezéseket is, melyek keretében már az 1880-as évek elejétől foglalkoztatta a városatyákat egy nagyobb, teljes huszárezred befogadását és elhelyezését szolgáló kaszárnyatelep létesítésének gondolata. Ez a beruházás azonban élénk vitát váltott ki, mind a városi képviselőtestületi ülésen, mind pedig az akkor induló helyi sajtóban, a Nyírvidékben. A városi közgyűlésben az alábbiak szerint érveltek az építkezés mellett: „A kaszárnyaépítés esetében a városban nagyobb számú katonaság lévén összpontosítva, a katonaság élelmi, egyéb szükségletei fedezése nagy piacz forgalmat idéz elő, mely a polgárság körébe szivárogván, az által a város polgársága anyagilag gyarapodik, mint Kassa, Eperjes, Miskolcz, Nagyvárad,

[2] A volt m. kir. kassai 5. honvéd-huszárezred története 1868-tól 1918-ig. Budapest, 1935. 3-6. old.
[3] Nyírvidék (a továbbiakban: Nyv.), 1891. márc. 1. 3. old.

Arad."[4] A Nyírvidékben is egyre-másra jelentek meg cikkek a kaszárnya mellett és ellen. Az egyik tábor a várható hasznokat ecsetelte, felsorolva, hogy a huszárezred legénysége és tisztikara éves zsoldja, fizetése nagyjából 300.000 forint, azon felül a legénység élelmezésének költségei, a lovak széna-, szalma- és zabszükségletének értéke és az a pénzmennyiség, amelyet a jórészt vagyonos tisztikar a forgalomba bocsát, majdnem megközelíti az évi egymillió forintot, annyit, amennyibe az előzetes tervek szerint a kaszárnyatelep kerülne, tehát a város nem vállal nagy rizikót az építkezéssel. Ezekkel az érvekkel szemben az ellentábor csak a közerkölcsök romlásával tudott érvelni. Időközben a laktanyaépítő vegyes bizottság (katonák és polgárok) a laktanyatelep helyszínéül a város délnyugati részén a vasútállomás mögötti területet jelölte ki. A képviselőtestület 1887 novemberében Soukup Adolffal, Kassa főmérnökével a tervek elkészítésére, 1889. június 12-én pedig, szintén több ajánlattevő közül a szegedi Jiraszek és Krausz céggel a kivitelezésre kötött szerződést.[5]

Az építkezéshez szükséges összeget, 887.625 forintot a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól vette fel a város 50 év5.40 %-os kamatra.

A kivitelező már 1889 novemberében munkához látott, s a telet anyaghordással töltötte. Korunk erősen gépesített építőiparának is becsületére válna az a gyorsaság, ahogyan a kaszárnya felépült. Az építési napló tanúsága szerint az építkezést 1890. március 27-én kezdte el 2 főpallér, 96 kőműves, 51 férfi és 50 női segédmunkás. Egész tavasszal és nyáron naponta átlagban 200 kőműves, 100-100 férfi és nő segédmunkás dolgozott az épületeken. Alig telt el két év, s elkészült a 39 kisebb-nagyobb épület, a mintegy 30 hold területet övező téglakerítés, és a Tokaji úton az ezred 3 pavilonból álló kórháza. Ez a kaszárnya az akkori idők legmodernebb igényeinek megfelelően épült és az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legkorszerűbb, pavilonrendszerű lovassági laktanyája lett, melyet a város tartott fenn a katonai kincstár által fizetett évi 44.385 forint bérleti díj fejében. A nagylaktanyát 1891. október végén vette át a katonai és polgári vegyes bizottság az építőktől.

„… A beépített terület egy hosszas négyszöget képez, a melynek kidomborodó elővonalában a két kis kapuépület… és 8 tiszti lakást magába foglaló két egy emeletes főtiszti laképület van elhelyezve, a melyekkel csinos vasrácsos kerítéssel összekötve a két oldalon a monumentális arányokban épült két nagy fedett lovarda képezik a főarczvonalat, a melynek közepén a szép kivitelű homlokzatán Nyíregyháza város czímerével diszitett törzsépület emelkedik ki…" – írta a laktanyáról a Nyírvidék.[6]

A téglalapon belül egyenlően elosztva állt a két egyemeletes altiszti lakóépület (egyenként 10 altiszti lakással) és hat, szintén egyemeletes legénységi

[4] Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Önkormányzatának Levéltára (a továbbiakban: SzSzBMLt.), V.B.181. Közgyűlési jegyzőkönyv 656/1880. 1880. márc. 19.
[5] SzSzBMLt. V.B.192. 12. doboz
[6] Nyív., 1891. okt. 25. 3. old.

épület, egy-egy huszárszázad (150 ember) részére. A téglalap külső vonalán a tiszti lovak istállóját, valamint 12 lóistállót építettek egyenként egy-egy félszázadnyi ló részére 78-78 lóállással. Az istállók sora mindkét oldalon egy-egy patkoló kovácsműhellyel, egyenként hat tűzhellyel és kohóval (századonként egy műhely) záródott. A téglalap hátsó oldalát a zuhany- és mosóépület és a harmadik, a kis fedeles lovarda foglalta el. A háttérben állt még a fogdaépület, a markotányos épület, mely magába foglalta a legénységi konyhákat, az étkezőt, az altiszti ivószobát. Hátul állt még az ezredraktár, a szekérszín, a gyanús és beteg lovak istállója.

Harminckét kút látta el a laktanyatelepet friss vízzel. A trágya eltávolítására kisvasút szolgált, mely a telep mindkét oldalán az istállók előtt futott, s bányacsilléken tolták a huszárok a trágyát a telepen kívüli trágyagödrökbe. Ezeken kívül a laktanya előtt a századok részére nyitott lovardákat, ugratókerteket kerítettek el.[7]

A huszárok számára a városon kívül egy 312 holdas gyakorló- és lőteret is kimértek.

Ebbe a kaszárnyába vonult be ünnepélyes keretek között 1891. november 1-jén a császári és királyi 14. huszárezred Lenk Albert ezredes parancsnoksága alatt. Az ezreddel érkezett a pótkeret, a „cader" is. A hadrendi változások miatt 1894-ben a 14. huszárezredet a bukovinai Csernovicba helyezték át, helyükre a császári és királyi 10. huszárezred érkezett. Hét év múlva a 14-esek visszatértek Nyíregyházára, s ide helyezték még a gyöngyösi császári és királyi 15. huszárezred pótkeretét is. Ebben a szervezésben érte meg a két nyíregyházi huszáralakulat az I. világháború kitörését, annyi változással, hogy az egyre korszerűsödő haditechnika az utolsó békeévekben egy lovas-géppuskás osztag felállítását is kikövetelte a közös huszárezredtől.

Az I. világháború kitörése után mindkét nyíregyházi huszáralakulat azonnal a frontra indult, s részt vett 1914 nyarán-őszén a galíciai lovasfelderítésekben és a kozákokkal történt első (a világháború történetében egyben utolsó) nagy lovasrohamokban is. A kassai 5. honvéd huszárezred 1914. augusztus 15-én Sztojanovnál, a 14-esek pedig augusztus 23-án Bucsacsnál estek át a tűzkeresztségen. A világháború négy éve alatt mindkét huszárezred szinte minden hadszíntéren megfordult: Galíciában, Volhíniában, a Pripjaty-mocsarak vidékén, Erdéyben, az olasz hadszíntéren a Piavénál. Nyíregyházán a nagylaktanyában a háború idején a 14. és a 15. huszárezred pótkerete szolgált, bevonultatva, kiképezve, s az alakulatok után indítva pótlásként az újabb korosztályokat. Az 5. honvéd huszárezred pótkerete Kassán tevékenykedett, hasonló feladattal, a Honvéd utcai kaszárnya egy ideig üresen állt, s a háború utolsó évében a magyar királyi 20. honvéd pótüteget helyezték el falai között.

[7] A laktanya és a csapatkórház tervrajzai megtalálhatók a Megyei Levéltárban a városi mérnöki hivatal iratai V.B.192.VII.C. csomóban, valamint az V.B.192.IV.12-15. dobozokban.

A háború végén az 5. honvéd huszárezred az olasz frontról tért haza, s november 24-én Kassán kezdte meg a leszerelést és a huszárok hazabocsátását[8], a császári és királyi 14. huszárezred pedig Erdélyben rakodott be, s november 11-én tért haza Nyíregyházára teljes rendben, fegyvereinek megtartásával[9]. Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása után a közös hadsereg is szétoszlott, ám a 14. huszárezred tisztikara, altisztjei és a legénység önként visszamaradt része mint karhatalom tovább működött Nyíregyházán Oehm Tivadar alezredes, ezredparancsnok parancsnoksága alatt. 1919 januárjában az ezredet magyar királyi 5. honvéd huszárezreddé keresztelték át, s itt jelentkeztek a korábbi császári és királyi 3., 6., 12., 14., 15. és 16., valamint a magyar királyi 2. és 5. honvéd huszárezred további szolgálatot vállalni kívánó katonái is. Az áprilisi román támadás elől harcolva visszavonuló huszáralakulatokból 1919 decemberében Miskolcon megalakult a Duna-Tiszaközi 4. huszárezred, s a román csapatoknak a Tiszántúlról való kivonulása után, 1920. március közepén a 4. huszárezred Oehm Tivadar alezredes parancsnoksága alatt ismét elfoglalta régi laktanyáját. Ugyanakkor a volt magyar királyi munkácsi 11. és szatmári 12. honvéd gyalogezred utódjaként alakult meg Nyíregyházán a 12. honvéd gyalogezred.

II. Nyíregyháza, mint katonaváros.

1920. április 12-én egy katonákból és városi tisztviselőkből álló vegyes bizottság vizsgálta felül a laktanyákat, megállapítva, hogy a megszálló román csapatok az épületeket és a berendezéseket vandál módon elpusztították. Szükségessé vált a kaszárnyák felújítása, s azután a Honvéd utcai laktanya a gyalogság, a nagylaktanya pedig a lovasság elhelyezésére szolgált. 1920 nyár elején a Honvéd utcára bevonult a 12. gyalogezred parancsnoksága és a II. zászlóalj. 1920 augusztusában azonban a debreceni katonai körletparancsnokság a magyar királyi 6. tüzérosztály törzsét, tábori tarackos és hegyi ágyús ütegét is Nyíregyházára rendelte. Elhelyezésüket úgy oldották meg, hogy a nagylaktanyát hosszában elfelezték a huszárok és a tüzérek között.[10]

Az 1921. június 1-jén életbe léptetett új szervezési rendelet megszüntette a katonai körleteket, s helyettük 7 vegyesdandárt szerveztek, egyenként 2 gyalogezreddel és egy tüzérosztállyal. A 12. gyalogezred és a 6. tüzérosztály a debreceni 6. vegyesdandár része lett, a 4. huszárezred mint köteléken kívüli alakulat a Fővezérség közvetlen alárendeltségében maradt. A 12/III. zászlóalj ekkor költözött véglegesen Nyírbátorba.[11]

[8] A kassai 5. honvéd huszárezred I. világháborús történetét lásd részletesen a 2. számú jegyzetben megadott forrásban.
[9] A cs. és kir. 14. huszárezred I. világháborús történetét részletesen feldolgozta a Hadtörténeti Múzeum Fotótárában lévő 9 nagyméretű fotóalbum szöveges része.
[10] SzSzBMŐL. V.B.186. III.1035/1920.
[11] Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium Eln. 1921. I. – 15.000.

Magasabb parancsnokságként az 1920-as években a 6. vegyesdandár gyalogsági parancsnoka (dandárparancsnok-helyettes) állomásozott Nyíregyházán törzsével együtt.

Az elhelyezési nehézségek, a zsúfoltság és a kaszárnyák leromlott állapota miatt a városi képviselőtestület 1926. július 30-án úgy döntött, hogy a laktanyák kezelői jogát 40 évre átadja a katonai kincstárnak, úgy, hogy azon idő alatt a katonaság bért nem fizet, viszont rendben tartja az épületeket.

A következő évben a gyalogság itteni elhelyezésére a város a Kállói út végén átadott a Honvédelmi Minisztérium részére 12 hold földterületet (és további 18 holdat gyakorlótér céljára a városon kívül). Az új laktanya épületének terveit Zachári László budapesti építészmérnökkel készíttette el a Honvédelmi Minisztérium, 1929. május 3-án pedig a budapesti Dávid János és a nyíregyházi Kovács Dezső építőmesterek közös ajánlatát fogadták el, s így ők kapták a kivitelezés jogát 679. 242 pengős ajánlatukkal.[12]

A vállalkozók rögtön elkezdték a munkát. Naponta átlagban 500 munkás dolgozott az építkezésen, s így 1931 végére elkészült a Damjanich János nevét viselő laktanyatelep törzsépülete, az őr- és fogdaépülete, a zászlóaljépület és a melléképületek (istálló, raktárak, szekérszín).[13] Ez a kaszárnya így kényelmes elhelyezést biztosított a 12. gyalogezred ezredtörzsének a 12/II. zászlóalj 3 puskásszázadának, valamint a 12/II. géppuskásszázadnak, az ezredközvetlen kocsizó géppuskás századnak, az aknavető szakasznak és az ezredzenekarnak (40 tiszt, 45 altiszt 554 tisztes és honvéd, 40 ló, valamint 11 országos jármű /szekér/).

A beköltözés után a kellő átalakítások megtörténtével a 6. tüzérosztály áthurcolkodott a Honvéd utcai kaszárnyába, így a nagylaktanyában csak a huszárezred maradt.

1930. március 1-jétől a honvédség alakulatai nevet is kaptak, a 12. gyalogezred II. Rákóczi Ferenc, a 4. huszárezred Hadik András, a 6. tüzérosztály pedig Gábor Áron nevét viselte.[14]

1928-tól az addig Fővezérség közvetlen 4 huszárezredet 2 lovasdandárba vonták össze, s a 2. lovasdandár-parancsnokságát (1. és 4. huszárezred) szintén Nyíregyházára helyezték, megfelelő törzzsel együtt.

1937-ben a honvédség újabb építkezést kezdett a Damjanich laktanyában, egy háromemeletes, szinteltolásos zászlóaljépületet húztak fel, s ide költözött át Debrecenből a 12/I. zászlóalj, s az átszervezésekkel 1938-ra itt állomásozott az ezredközvetlen árkász-, kocsizó géppuskás- és páncéltörő ágyús század, a kerékpáros-, távbeszélő- és a lovasszakasz, valamint az ezredparancsnokság és a két zászlóalj. A huszárezredbe ugyanakkor két osztályban két-két lovasszázad

[12] Nyv. 1929. máj. 3. 4. o.
[13] A laktanya tervei szintén megtalálhatók a Megyei Levéltárban, a városi mérnöki hivatal iratai között: V.192.IV.15. dob. C, és D. csomó.
[14] Honvédségi Közlöny, 1930. márc. 1., 6. sz.

és egy-egy lovas-géppuskás század tartozott, ezredközvetlen alosztályként árkász- és távbeszélő század, valamint egy lovas-ágyús szakasz tartozott. A tüzérosztály törzse mellett két, egyenként négy lövegből álló üteg szerepelt. 1938 őszére, a magyar királyi honvédség első jelentősebb megmozdulásának idejére Nyíregyházán a legszerényebb számítások szerint is több mint kétezer katona, nagyjából 1500 ló állomásozott, kiknek ellátása jelentős bevételt hozott az iparos és kereskedő polgárságnak és a tanyavilág gazdáinak.

A győri fegyverkezési program meghirdetése (1938. március), majd fegyverkezési egyenjogúságunk visszanyerése (Bledi konferencia, 1938. augusztus) után a magyar királyi honvédségben jelentős mennyiségi és minőségi fejlesztés indult meg, mely kihatott a nyíregyházi helyőrség életére is. A nagylaktanya nyugati végében Kántor István és Sarló László budapesti építészek tervei alapján egy legénységi épületet és három istállót építettek fel az ezredközvetlen huszárüteg, valamint a dandárközvetlen kis harckocsi század és a lovas-légvédelmi gépágyús üteg részére. 1939-1940-ben a Tokaji út, a kisvárdai vasút és az Ér patak által határolt háromszögben, 5 holdon a lovasdandár harckocsi zászlóalja (két kis harckocsi és egy könnyű harckocsi század) részére építettek egy barakklaktanyát. Szintén a lovasdandár lovas-híradó százada számára a városközpontban álló, a városi lovak és fogatok elhelyezésére szolgáló, úgynevezett Bundi épületet és istállót alakították át. A lovasdandár alárendeltségébe tartozó 3. gépvontatású könnyű tüzérosztály (3 üteg) a volt csapatkórház épületeit kapta meg a kellő átalakítás után, a 22-re átszámozott korábbi 6. tüzérosztály Debrecenből átköltöztetett 3. közepes tarackos ütege pedig szintén új laktanyába, a Kistelki, Bánság és Szabadka utcák által határolt 2,5 katasztrális holdon Tóth Pál építőmester által 1939-ben átadott épületekbe költözött be.[15]

A magyar katonai repülés megteremtése után a nyíregyházi repülőtéren 1940-ben egy vadászrepülő osztályparancsnokság és három repülőszázad, 1941 és 1944 között pedig egy híradókiképző osztályparancsnokság és 3 század szolgált.[16]

A magasabb parancsnokságok közül a 2. lovasdandár (az 1939-es számcsere után 1. lovasdandár) parancsnokság, a Felvidék visszacsatolása után megszervezett kassai VIII. hadtestparancsnokság alárendeltségébe átsorolt 22. gyalogdandár parancsnoka állomásozott Nyíregyházán. (A 22. gyalogdandár /1942. február 12-étől könnyű hadosztály/ állományába a nyíregyházi 12. gyalogezred és a mozgósításkor felállított ikerezrede és a szintén helybeli 22. tábori tüzérosztály tartozott.)

Mind a 22. gyalogdandár, mind pedig az 1. lovasdandár teljes állományával részt vett a Felvidék, Kárpátalja és Észak-Erdély, valamint a Székelyföld visszacsatolásában. 1941 tavaszán a délvidéki hadműveletekben már csak az 1.

[15] E laktanyák tervei is megtalálhatók a Megyei Levéltárban a városi mérnöki hivatal iratai között: V.192.IV.15. dob.
[16] Beleznai Péter: A nyíregyházi repülőtér története 1945-ig. Jósa András Múzeum Adattára: 808-94.

lovasdandár alosztályai vettek részt, ugyanúgy mint az 1941 nyarán és őszén zajló ukrajnai hadjáratban is.[17]

A lovasság utolsó nagy átszervezése során 1942. október 1-jével lépett hadrendbe a lovasság egyetlen seregtestje, a nyíregyházi székhellyel felállított 1. lovas (későbbi elnevezéssel huszár) hadosztályparancsnokság. Ugyanakkor a hadosztályhoz tartozó három huszárezredben is fegyverzeti, felszerelésbeli, valamint tiszti és legénységi gyarapítást léptettek életbe, a huszárezredek addigi hat lovasszázada mellé, egy-egy nehézfegyverszázadot szerveztek, s tovább erősítették az ezredközvetlen alosztályok létszámát.

A magyar királyi honvédség 1943 őszi új hadrendjében pedig az 1943 tavaszán a Don-kanyari katasztrófából hatalmas véres veszteséget szenvedett 12. gyalogezred feltöltésével[18], s a mellé rendelt kassai 21. és ungvári 24. gyalogezreddel létrehozták az ungvári 24. gyaloghadosztályt, a hadrendben előírt hadosztályközvetlen alakulatokkal, melyek közé a nyíregyházi 22. tábori tüzérosztály is tartozott.

Mind a 24. gyaloghadosztály[19], mind pedig az 1. lovashadosztály[20] alakulatai 1944 tavaszán és nyarán elhagyták helyőrségüket és a háború utolsó két évében rendre vívták egyenlőtlen küzdelmüket Galíciában, a Pripjaty-mocsarakban, 1944 őszétől pedig az ország védelmében az előretörő szovjet csapatokkal szemben, s ebben az egyenlőtlen harcban sorra morzsolódtak fel, és estek szovjet, jobb esetben amerikai hadifogságba 1945 tavaszán. Különleges sors jutott osztályrészül a 24. gyaloghadosztály egy töredékének (benne a 12. gyalogezred maradékának), a szemben álló szovjet parancsnoksággal az összeköttetést felvéve, előnyös megegyezést kötöttek, s 1945. április 7-én Szlovákiában Stubnyafürdőnél letették a fegyvert. Kivételes esetként a szovjet fél is megtartotta a fegyverletétel feltételeit, a hadosztály maradékát átadták a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormánynak, s ez hadosztály lett a magva a demokratikus honvédség 5. gyaloghadosztályának.

1944 augusztusára, a nyíregyházi kaszárnyákban csak a pótkeretek maradtak, s a város 1944. október közepén elrendelt kiürítése után az épületeket lezárva, a raktárkészletek és a fegyverzet jelentős részének felmálházásával áttelepültek a kijelölt dunántúli helyőrségekbe. Attól kezdve, a demokratikus honvédség 1945 tavaszi megszervezéséig nem állomásozott katonai alakulat és intézmény Nyíregyházán.

[17] A 4. huszárezred ukrajnai harcairól lásd részletesen: A nyíregyházi huszárok hadinaplója 1941. Szerkesztette a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bene János. A Jósa András Múzeum Kiadványai 35. Nyíregyháza, 1993. 127 old.

[18] Bene János-Szabó Péter: Nyíri bakák a Donnál. A Báthori István Múzeum Kiadványai 28. Nyírbátor-Nyíregyháza, 1992. 150 old.

[19] Bene János-Szabó Péter: Huszonnégyes honvédek a Kárpátokban. A Jósa András Múzeum Kiadványai 42. Nyíregyháza, 1997. 175 old.

[20] Szabadhegy István huszár alezredes naplója 1994. Sajtó alá rendezte: Bene János. A Jósa András Múzeum Kiadványai 41. Nyíregyháza, 1995. 159 old.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a II. világháború kitörésének idejére, a hadseregfejlesztés felgyorsításával vált igazi katonavárossá Nyíregyháza, melynek laktanyáiban, s magasabb parancsnokságain közel négyezer tiszt és legénységi állományú katona szolgált. Katonanóta is született e városról, melynek refrénje: „Messze van a nyíregyházi kaszárnya" s e dalt akkoriban országszerte ismerték és énekelték.

Dr. Frisnyák Zsuzsa

Nyíregyháza vasúti forgalma a dualizmus korában

„A nyírségi városok közt minden tekintetben legnevezetesebb Nyíregyháza, Szabolcs vármegye székhelye. E városnak nagy hirtelenséggel történt felvirágzása majdnem páratlan a vidéki magyar városok történetében, egyszersmind tanulságos is. Történeti hagyományok, kedvező fekvés, egészséges vidék, lakosainak értelmessége s szívós jelleme, vezetőinek előrelátó bölcsessége, – mind megannyi tényezők, melyek egy város fejlődésének és felvirágzásának alapfeltételei, – itten szerencsésen összetalálkoztak."[1] Ilyen hízelgő, bár némileg elfogult szavakkal jellemezték Nyíregyháza városát a dualista kor reprezentatív könyvsorozatában, az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben c. munkában. Kétségtelen, Nyíregyháza egyike azon városoknak, melynek vezetése nemcsak felismerte a vasútnak a gazdasági életre gyakorolt jótékony hatását, hanem a vasútépítést anyagiakkal is ösztönözte.

Nyíregyházán 1859-től állnak meg a vonatok.[2] Ettől kezdődően a város egy jelentős szállítási kapacitással rendelkező szállítási struktúrát használhat ki és fordíthat előnyére. Ez a vasúti infrastruktúrához való hozzáférés fogja kitágítja a város gazdálkodóinak mozgásterét és ebből következően az egyének életlehetőségeit. Mindazonáltal a vasút nem egy csapásra, hanem fokozatosan dinamizálja a város árutermelő energiáit.

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy a 19. század városfejlesztő tényezői közül a vasútnak a városra gyakorolt hatását – az áru- ill. személyszállítás szempontjából – bemutassa és elemezze. Sajnálatos módon a vasút-statisztikai adatfelvételek a korban igen következetlenek, a vasútállomások forgalmát csak rendkívül szűk körben és szempontrendszer alapján ismertetik. A közmunka- és közlekedésügyi ill. később a kereskedelemügyi miniszter a törvényhozás elé terjesztett éves jelentésében 1888–1897 közötti periódusra vonatkozóan szerepelteti a vasútállomások számottevő jelentőségű csoportjának áru- és személyforgalmi adatait. Azonban 1898-tól a vasutak áruforgalmi adatait már sem a kormányjelentés, sem pedig más, a Statisztikai Hivatal által összeállított vasúti statisztikák nem tartalmazzák. Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó másfél évtizedének állomási forgalmáról tehát kizárólag a személyforgalomra vonatkozó adatok kerültek nyilvánosságra.

[1] Szívós Géza: A Nyírvidék. In. Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Az Alföld.
[2] A Debrecen–Miskolc közötti pálya megépítésével összefüggő, nem közforgalomban felvett szállítmányok már 1858 őszétől haladnak a vonalon.

A vasútállomások forgalmának jellegzetességéről – a feladott és érkező árucikkek fajtáiról – egyetlen forrás, Edvi Illés Sándor: A magyar királyi államvasutak és kezelésében lévő helyiérdekű vasutak áruforgalmi viszonyai c. kétkötetes monográfia ad tájékoztatást. Ez a munka kizárólag egyetlen év, 1895 adatait tartalmazza, de azt viszont rendkívüli részletességgel. Ez a részletesség a magyarázata annak, hogy a kereskedelmi miniszter 1895-ös éves jelentésében szereplő adatok és az Edvi Illés féle statisztikai táblázatok végszámai nem azonosak. Az előbbi forrásban a forgalmi adatok kizárólag tonnában vannak kifejezve, az utóbbiban pedig az élő állatok darabszámban, esetenként kocsirakományban szerepelnek. Így tehát a miniszteri jelentésben az szerepel, hogy Nyíregyháza állomáson 1895-ben 55 388 tonna árut adnak fel. Ezzel szemben Edvi Illés azt állítja 53 242 tonna terméket és 32 301 különféle haszonállatot (túlnyomó többségük malac) szállítanak el a vagonok Nyíregyházáról. A két forrás adatait szinkronba hozni ma már lehetetlen. Nem ismerjük ugyanis, hogy a darabra szállított árucikkeket tömegét hogyan állapították meg a kor statisztikusai. Semmilyen forrás nem közli a különféle darabáruk egységtömegét.

Mindazonáltal a rendelkezésünkre álló statisztikák hiányosságait és következetlenségeit mérsékelni lehet, ha egy–egy állomás forgalmát más állomásokkal, illetve a vasútállomás vonzáskörzetében élő népesség létszámával is összehasonlítjuk. E nélkül ugyanis nehéz a meglévő adatokat tényleges súlyuknak megfelelően kezelni.

A személyforgalom sajátosságai

Az 1889-ben, a MÁV hálózatán bevezetett zónatarifa, amely többek között a vasúti személyszállítási díjak nagyarányú csökkentésével járt együtt, az egész országban jótékonyan hatott a személyforgalomra. 1889-től kezdődően a vasúti utazások száma dinamikusan növekszik. Amíg 1888-ban alig 37 ezer utas száll fel a nyíregyházi állomáson a vonatokra – miközben a város teljes népessége 33 ezer fő – addig 1889-ben már 69 ezren utaznak el. 1888 és 1897 között a pályaudvaron összesen 1,76 millió utas fordul meg. (1. ábra)

Nyíregyháza személyforgalmának jellemzője, hogy az utazások túlnyomó többsége kis távolságra irányul: Királytelekig, Újfehértóig és Nagykállóig. Ezen úticélok között zajlik a forgalom fele. A vasúti utazások sajátossága, hogy a 20 km-nél rövidebb utazási távolságokra rendkívül erős hatással voltak a menetjegyárak. Ez az a távolság, mely fogatolt járművekkel egy nap alatt oda–vissza megjárható. 1889-től jobban megérte vonattal, mintsem fogatolt szekérrel a városba utazni. A 20 km-nél kisebb utazási távolsággal együttjáró személyforgalom élénkségét mutatja, hogy a 20. század első évtizedében a száz lakosra eső szomszédos utazások számában Nyíregyháza túlszárnyalja Debrecent és megközelíti a miskolciak értékeit. (2. ábra)

1895-ben Nyíregyházáról átszállás nélkül Mátészalkáig, Szerencsig, Debrecenig és Ungvárig lehet utazni. A főváros és Nyíregyháza között nem járnak közvetlen vonatok. A középtávolságban (26-225 kilométer közötti zónák) zajló utazások számát a menetjegyárak kevésbé befolyásolják: az utazások számában a települések közötti tényleges utazási szükségletek, a városnak más településekhez fűződő kapcsolatai tükröződnek. Nyíregyházáról többen utaznak a távolabbi Debrecenbe vagy Mátészalkára, mint a közelebbi 26-40 km közötti zónában fekvő állomásokra (pl. Nyírbátor, Tarcal). De a nyíregyháziaknak több kapcsolata van Miskolccal vagy Sátoraljaújhellyel is, mint az alig messzebb fekvő Munkáccsal vagy Nagykárollyal. (3. ábra)

Az áruforgalom jellemzői

Az 1888-1897 közötti tíz év alatt a nyíregyházi vasútállomás teljes áruforgalma több mint 812 ezer tonnára rúgott – az állomás a magyarországi vasútállomások összesített áruforgalmi rangsorában ezzel a 47. helyen áll.[3] Az áruforgalom nagysága ebben a tíz éves periódusban Zákány, Csáktornya, Kolozsvár és Mezőhegyes állomásokon hasonló. Nyíregyháza vasútállomás áruforgalmi jellemzője: több áru távozik, mint amennyi érkezik. (4. ábra)

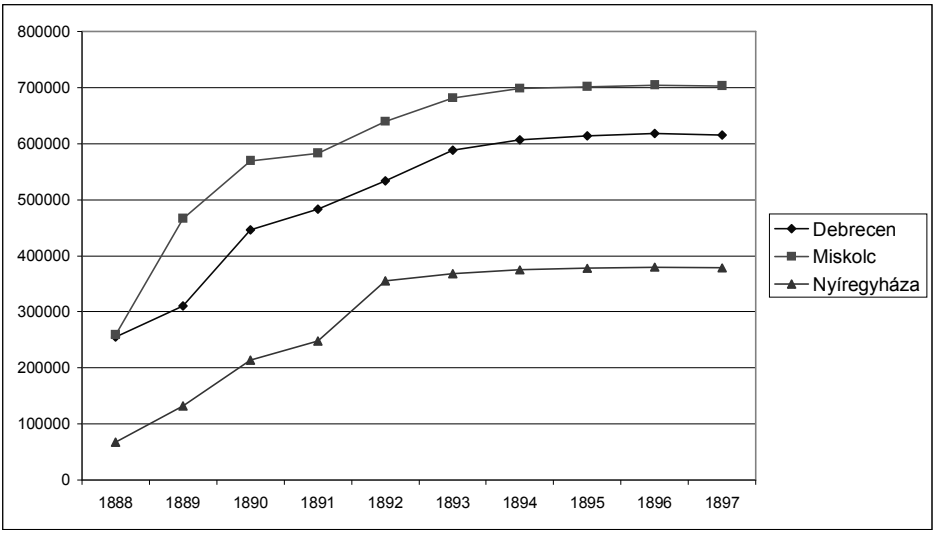

1. ábra. Debrecen, Miskolc és Nyíregyháza állomások személyforgalma 1888-1897 között

[3] 1888-1897 közötti tíz évben a legnagyobb, több mint 2 millió tonna forgalmat lebonyolító állomások csökkenő sorrendben: Salgótarján, Budapes-Nyugati, Budapest-Dunapart, Barcs, Pozsony, Budapest-Déli, Sziszek, Budapest-Józsefváros, Fiume, Mohács és Petrozsény.

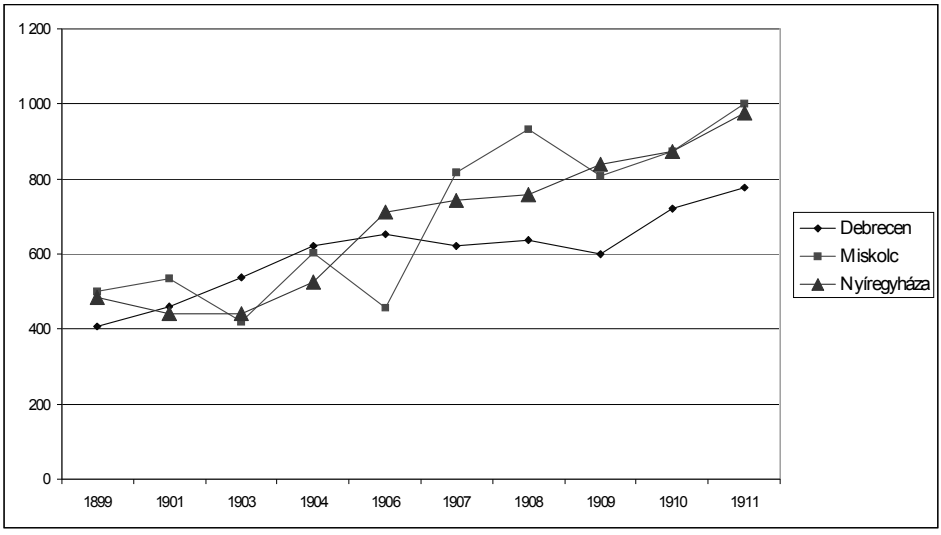

2. ábra. A szomszédos (a 20 km-nél kisebb távolságú) vasúti forgalomban a száz lakosra eső utazások száma 1899-1911 között

Utazási távolság	*Felszálló utasok szám*	*Összes felszálló utas %-ban*	*Az utazási távolságon belüli legtávolabbi állomások:*
1-10 km	66 349	28.27	Sóstó, Dessewffy, Császárszállás
11-20 km	54 308	23.14	Nagykálló, Királytelek, Újfehértó, Kemecse
21-25 km	15 958	6.80	Rakamaz, Kállósemjén
26-40 km	24 117	10.28	Pátroha, Nyírbátor, Tarcal
41-55 km	44 351	18.90	Fényeslitke, Debrecen, Szerencs, Mátészalka
56-70 km	4 612	1.97	Záhony, Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény
71-85 km	2 012	0.86	Szürte, Érmihályfalva
86-100 km	5 430	2.31	Ungvár, Miskolc, Sátoraljaújhely, Püspökladány
101-115 km	2 405	1.02	Munkács, Nagykároly,
116-130 km	441	0.19	Kisújszállás
131-145 km	848	0.36	Füzesabony
146-160 km	1 097	0.47	Nagyvárad, Szatmárnémeti
161-175 km	1 336	0.57	Szolnok
176-200 km	1 530	0.65	Kassa
201-225 km	243	0.10	Huszt, Szecső, Aszód
225 km-en túl	9 659	4.12	Budapest, Fiume, Brassó, Pozsony stb.

3. ábra. A nyíregyházi állomáson felszálló utasok száma az utazási távolság szerint 1895-ben

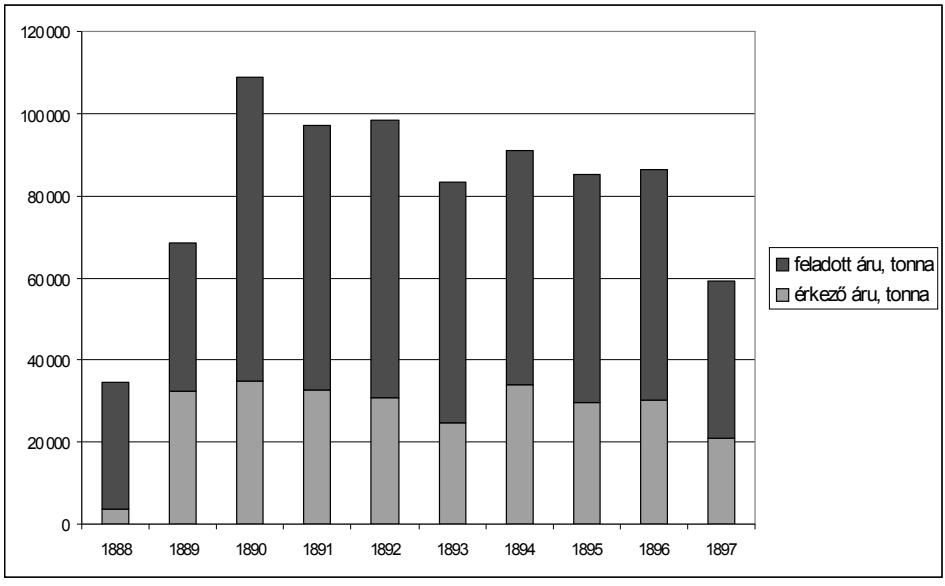

4. ábra A nyíregyházi vasútállomás áruforgalma 1888–1897 között

Az 1890-es évek elejének gazdasági konjunkturájára a város termelői helyesen reagáltak: a feladott áruk mennyisége 1889-ről 1890-re dinamikusan, mintegy kétszeresére nőtt. Az 1890-es 74 ezer tonna feladott árumennyiséget azonban a város már megismételni nem tudta, ettől kezdve évről–évre lassú tempóban csökken az elszállított termékek mennyisége. Mindeközben a régió más gazdasági központjaiban (Debrecen, Miskolc, Szerencs) az árutermelés növekedése nem egyetlen év forgalmát dinamizálja, hanem töretlenül folyik a századvég kedvezőtlen dekonjunkturális időszakáig. (5. ábra)

1895-ben Nyíregyháza vasútállomás vonzáskörzetébe hét település (Nyíregyháza város, Pazony, Oros, Kótaj, Ibrány, Besenyőd és Paszab) mintegy 37 ezer lakosa tartozik. Ezekről a településekről érkeznek a megrakott fuvarszekerek az állomásra.

Nyíregyháza állomás feladott áruforgalmát a mezőgazdasági termelésből származó árucikkek alkotják. Nyíregyházának nincs számottevő, a város határán túlterjeszkedő – tehát a vasúti szállítást igénybe vevő – ipari termelése. A város környéki homokos talaj a rozsnak, burgonyának kedveznek.

A vasútállomáson 1895-ben dohányt, rozsot, tengerit, búzát, burgonyát, repcét, szeszt, babot, árpát, nádfonatot, gyapjút, téglát, berendezési tárgyakat (kályha, konyhaszerek), ekét, gépalkatrészeket, olajpogácsát (összesen több mint 53 ezer tonnát) adnak fel a vonzáskörzet termelői. A feladott tömegtermények 58%-a dohány, 19%-a rozs és 10%-a tengeri. (5. ábra) A nyíregyházi állomás bonyolítja le a vidéki Magyarország legnagyobb dohányforgalmát. Az itt

feladott dohánymennyiség nagyságrendileg több, mint amit Debrecenben, vagy Kál-Kápolnán feladtak a termelők. (6. ábra)

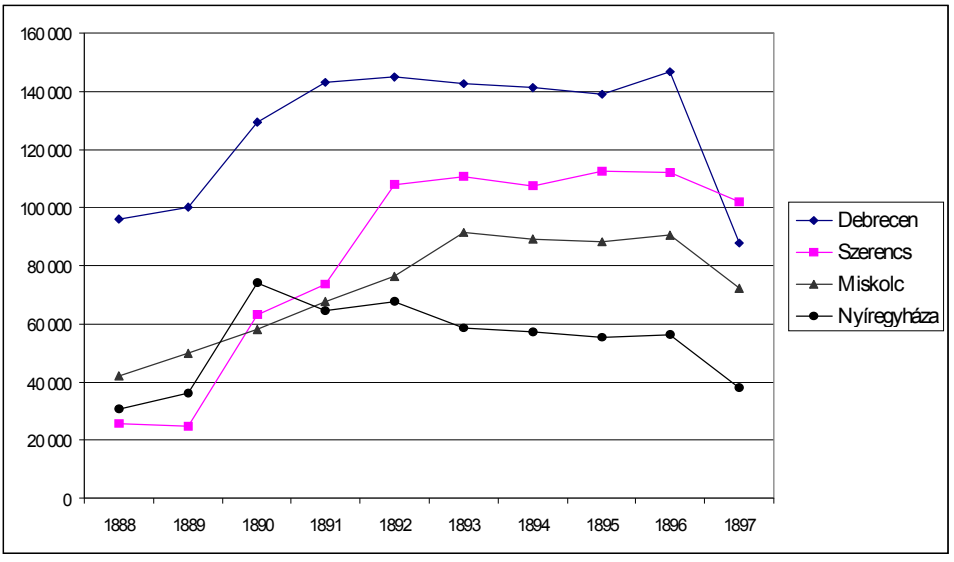

5. ábra. A feladott áru forgalmának változásai négy városban 1888-1897 között

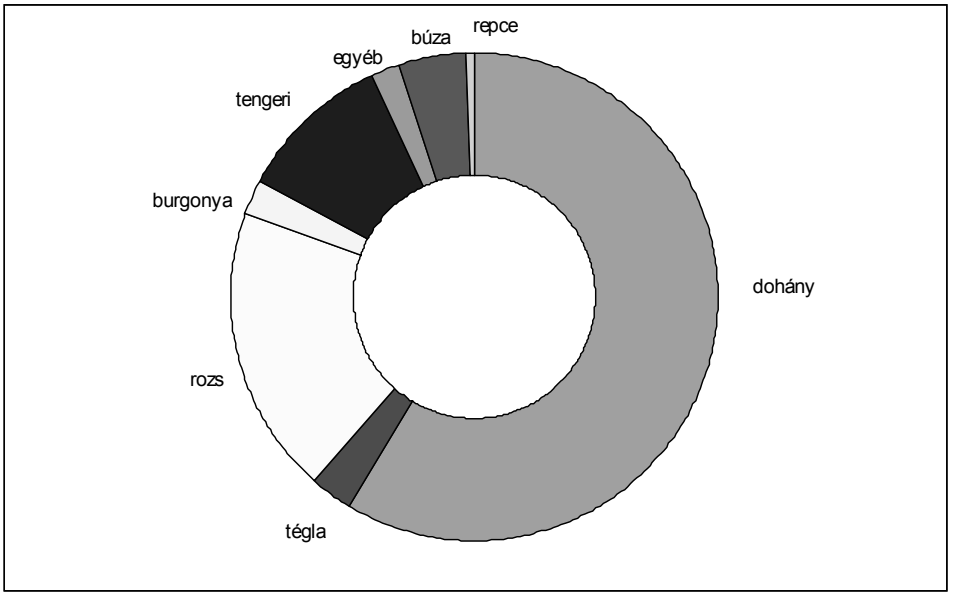

6. ábra. A nyíregyházi vasútállomáson feladott termékek az élő állatok kivételével, 1895

Számottevő mennyiségben szállítanak a nyíregyházi állomásról burgonyát Dobsinába, Homonnába, Soborsinba, és Temesvár-Józsefváros állomásokra. Káposztát adnak fel Füzesabonyba, Miskolcra és Szentesre, dohányt Sátoraljaújhelyre. A nyíregyháza környéki rozs eljut Vágbeszterce, Újzsolna, Radvány, Puchó-Kocskóc és Munkács állomásaira. Kukoricát visznek Nyíregyházáról Homonnába, Radványba, Újfehértóra és Hajdúszentgyörgybe.

Ezeken felül jelentős mennyiségben elszállítanak a városból haszonállatokat is. (8. ábra)

Vasútállomás	*Vasútvonal*	*Feladott dohány, tonna*
Nyíregyháza	Debrecen–Szerencs	31 240
Debrecen	(Budapest)–Püspökladány–Máramarossziget	10 952
Kál-Kápolna	(Budapest)–Hatvan–Szerencs–Lawoczne	8 500
Csaba	(Budapest)–Szajol–Arad–Tövis	6 000
Rakamaz	Debrecen–Szerencs	4 000
Hajdúdorog	Debrecen–Hajdúnánás–Büdszentmihály	3 350
Temesvár-Józsefváros	Budapest–Orsova–Verciorova	3 290
Szolnok	Budapest–Predeal	2 679
Szalók-Taskony	Kisterenye–Kisújszállás	2 640
Nyírbátor	Nyíregyháza–Mátészalka	2 550
Kassa	Miskolc–Kassa	2 000

7. ábra. A több mint kétezer tonna dohányt feladó vidéki vasútállomások 1895-ben

Feladott állatok	*Belföldre szállított, darab*	*Ausztriába szállított, darab*	*Összesen, darab*
Juh		4 900	4 900
Ló	455	10	465
Sertés, hízott	5 290		5 290
Sertés, sovány	1 770		1 770
Süldő	12 000	6 300	18 300
Szarvasmarha, hízott	770	375	1 145
Szarvasmarha, sovány	430		430

8. ábra. Nyíregyháza állomáson feladott haszonállatok, 1895

Ami a feladott lovak számát illeti, a nyíregyházi állomás az országos rangsor 15. helyén áll.[4] A feladott sertések mennyisége is kiemelkedő – az állomás

[4] A legtöbb lovat feladó vidéki állomások csökkenő sorrendben: Szabadka, Győr, Temesvár-Gyárváros, Csáktornya, Kiskőrös, Mezőhegyes, Tata-Tóváros, Simontornya, Debrecen, Szeged, Nagykikinda, Pécs, Temesvár-Józsefváros, Hidas-Bonyhád.

sertésforgalmát a vidéki állomások közül csak Debrecen, Nagyvárad, Gyula, Hajdúnánás, Győr, Szabadka, Darány, Kecskemét és Kiskundorozsma állomásai előzik meg. A feladott szarvasmarhák számában a nyíregyházi vasútállomás a jelentős, de nem a legnagyobb forgalmú vidéki állomások csoportjába tartozik.

A feladott tömegtermények túlnyomó többsége közvetlenül Ausztriába távozik. A nyíregyházi állomás vonzáskörzetének országos viszonylatban is kivételesen szoros közvetlen gazdasági kapcsolatai vannak Ausztriával: a feladott árucikkek 89%-a osztrák célállomásokra irányul.

Mint már említettem 1895-ben a tömegterményekből több mint 53 ezer tonnát adnak fel a vasútállomás vonzáskörzetében élő termelők ill. kereskedők. Ez az jelenti, hogy Nyíregyháza állomás a magyarországi vasútállomásoknak azon szűk csoportjába (14%) tartozik, melyben az egy főre eső feladott árumennyiség 1–2 tonna közé esik. Az egy főre eső feladott árumennyiség a nyíregyházi állomás esetében 1,44 tonna. Hasonló relatív árumennyiséget adnak fel Tokajban, Érsekújvárott, Forró-Encsen, Segesvárott vagy Liszka-Tolcsván.

Nyíregyháza állomás vonzáskörzetébe vasúton érkező tömegtermények mennyiség szerinti csökkenő sorrendben: tűzifa, kő, épületfa, ócskavas, kőolaj, szén, liszt, szesz, cukor, só, sör és bor – összesen 50,5 ezer tonnányi áru. A városba érkező 1 250 tonna cukor például országosan is kiemelkedő mennyiség, csak öt vidéki állomásra (Szerencs[5], Nagysurány, Pozsony, Arad és Debrecen) érkezik ennél több cukor. Nyíregyháza állomás vonzáskörzetének cukorfogyasztását némileg lemaradva követi Szatmárnémeti, Győr, Kassa és Miskolc. Hasonlóképpen nagy mennyiségben (5 450 tonna) érkezik az állomásra kőolaj. Ennél több kőolajat a vidéki Magyarországon csak Brassó vasútállomás fogad. A terméskő Tokajból és Bodrogkeresztúrból, a sör Kőbányából és Debrecenből, a cukor természetesen Szerencsről, az épületfa Gölnicbányáról és a galíciai Skole-ből érkezik a nyíregyházi állomásra. Ungvár, Vocsi és Volóc állomásokon adják fel a Nyíregyházára érkező tűzifát, Salgótarjánban és Kisterenyében a kőszenet. Nagyváradi, budapesti és debreceni malmokból érkezik a liszt. A sót Máramarosszigeten rakják vagonokba, a kőolajat Fiumében, Mezőtelegden és a fővárosban. Nyíregyházára a szesz Kisvárdáról és Nyírbátorból, a bor Kőbányáról és Budafokról érkezik.

Nyíregyháza állomásra érkező árucikkek fogyasztási területe természetszerűleg nagyobb, mint a város közigazgatási területe. Egyes ide érkező termékek ismét vasúti szállításra kerülnek – pl. Nyíregyházáról szállítanak Ungvár és Hadház állomásokra kőolajat, Demecserre fűszereket, kézműárut, Újfehértóra sört, rövidárut, Törökszentmiklósra vasat stb.

* * *

[5] A szerencsi cukorgyárba 100 ezer tonna nyerscukor érkezik más cukorgyárakból.

A nyíregyházi vasútállomás, mint a megye legfontosabb forgalmi csomópontja Nyíregyháza város térszerkezét is átalakította. A városban összefutó vasútvonalak – 1897-ben a legforgalmasabb a Nyíregyháza–Debrecen közötti vonal évi 3707 vonattal – hozzák és viszik az árut, az utasokat és az információt. A 19. század végén a város legnagyobb forgalmú útvonala a városközpontból az állomásra vezető ún. vasúti út, két oldalán faraktárakkal, árulerakatokkal, a Júlia gőzmalommal (1897-től), egy kisebb gőzfűrész teleppel. A növekvő forgalom miatt kibővített vasútállomás mellé telepedik le a Közraktár Részvénytársaság és a M. Kir. Dohánybeváltó-hivatal (1890-től). Itt vannak a gabonakereskedők raktárai és irodái is. Ezen területek között áramlik az áru, itt köttetnek az üzletek, zajlik az információcsere. Az itt összesűrűsödő kapcsolatrendszer és erőviszonyok formálják a vonzáskörzet árutermelését, áruszállítását.

Dr. Hajnal Béla

Nyíregyháza népességfejlődése

Nyíregyháza bár nem tartozik a legkedvezőbb földrajzi adottságú települések közé, de a város helyén már a legrégibb időkben is éltek emberek. Az újkőkorszak (i.e. 4000-2500) idejéből is találtak a város területén az emberi életre utaló leleteket, elsősorban edényeket és fegyvereket. Az első írásos emlék 1215-ig vezeti vissza a város történetét, amikor a Váradi Regestrumban (a nagyváradi káptalan hiteleshelyi peresjegyzőkönyvében) felbukkan Nyíregyháza korai névalakja: a Nyr.

Noha a település bizonyíthatóan már az Árpád-korban is fennállott, Nyíregyháza nagyságára hiteles forrásokból először csak 1446-ból derül fény. Ebben az évben a leleszi konvent felmérte a jobbágytelkeket: a 80 jobbágyporta mintegy 400 fős lakosságot jelent, amivel Nyíregyháza a XV. század közepén a megye legjelentősebb falvai közé emelkedett. A XIV.-XV. század tudatos betelepítéseinek következtében két évszázad alatt Nyíregyháza kiemelkedett a megye falvainak átlagából, s közel állt ahhoz, hogy a feudalizmus keretei között mezővárossá fejlődjön.

Szabolcs megye és Nyíregyháza 1526 után (a törökök dunántúli hadjáratai miatt) még sokáig nem érzékelte azt a súlyos csapást, amely a mohácsi csatavesztéssel az országot érte. Az 1543. évi dikális összeírás adatai szerint a helység továbbra is Szabolcs megye jelentékenyebb települései közé tartozott. A nála nagyobb falvak (Nagykállón kívül) csak a megye nyugati felében voltak (Újváros, Nádudvar, Szoboszló stb). A Szabolcs megyében föntmaradt legkorábbi dézsmajegyzék 1556-ból is megerősíti a Nyíregyházára vonatkozó számításokat: a helységben a tizedszedők 32 családfőtől szedtek gabonadézsmát, és 67 volt azoknak a szegényeknek a száma, akiktől csak kereszténypénzt kértek. Ennek alapján Nyíregyháza lélekszáma 495-re becsülhető.

A török 1554-ben jelenik meg először Szabolcs megyében, de a megye (köztük Nyíregyháza) sorsa csak mintegy tíz év múlva válik igazán tragikussá. Érdekes, hogy a törökök pusztításai ellenére a lakosság száma nem csökken, hanem nő. De a település nem kerülhette el sorsát, amit a törökök meghagytak, azt az 1598-1599. évi tatár segédcsapatok felégettek, elpusztítottak, így a helység szinte teljesen elnéptelenedett (1. táblázat).

1. táblázat. Nyíregyháza népességének változása (1556-1599)

Év	Családfő	Lélekszám	1556=100 %
1556	99	495	100
1577	135	675	136
1578	170	850	171
1579	166	830	167
1580	167	835	168
1581	163	815	164
1582	167	835	168
1583	131	655	132
1589	92	460	92
1597	96	480	96
1599	25	125	25

Nyíregyháza az 1598-1599-beli pusztulásából hamar feléledt: az akkor elmenekült jobbágyok ismét visszatértek lakóhelyükre. A helység régi lakosaihoz újak is csatlakoztak, akik jelenlétükkel igen mozgalmassá alakították Nyíregyháza történtét a XVII. században. Az új jövevények a hajdúk voltak. A parasztközösségek mellett a hajdúk jelenléte és a földesúri kedvezmények ellentmondásos helyzetet szültek. Mindemellett a törökök betörései, a német katonák fosztogatásai, a kurucok és a labancok pusztításai mellett még az ismétlődő járványok és természeti csapások is tizedelték a lakosságot.

Nyíregyháza vesztesége a Rákóczi-szabadságharc idején emberben és gazdaságban egyaránt óriási volt. A szabadságharc bukása után a német katonaság ismét rátelepedett a megyére. Tovább folytak a megyéből a kiköltözések. Nyíregyházáról a vándorlás fő iránya az Alföld volt. Az elköltözésekkel egyidejűleg helvét hitvallású és görög katolikus családok érkeznek a településre.

1754-ben (Nyíregyháza újjáépítésének megindulása után) számba vették a helység régi lakosait. A betelepítések megkezdése előtt mintegy 118 család, tehát kb. 590 lélek élt Nyíregyházán. Az erősen megfogyatkozott településre az új földesúr az előző évtől kezdve új telepeseket hozatott: a legtöbben Szarvasról, Berényből, Komlósról, Csabáról és Orosházáról érkeztek. De jöttek Zólyomból, Borsodból, Hontból, Gömörből és Nógrád megyékből is. Rövid idő alatt a lakosság száma megnégyszereződött, 2485 főre növekedett. Az új lakosoknak két közös vonásuk volt, szlovákok és evangélikusok voltak. 1786-ban a király utasítására megtörtént a házak összeírása, amelyet népszámlálás követett. Eszerint összesen 6923 lakos (5592 evangélikus, 278 helvét, 528 görög és 525 római katolikus) élt Nyíregyházán. Ez akkor igen jelentős népességszámnak számított, amit az is mutat, hogy abban az időben csak Debrecennek, Kecskemétnek és Budának volt 20 ezer főnél több lakosa. Minden bizonnyal a gyors népességgyarapodást is figyelembe véve 1786-ban Nyíregyháza II. Józseftől megkapja az oppidum (mezőváros) címet.

A XIX. század első évtizedei az örökváltság kivívásának jegyében zajlanak. 1803-ban a város lakossága az egyik, majd 1824-ben a másik földesúrtól is megváltja az összes földesúri szolgáltatást és földesúri jogokat. 1837-ben a király privilégiumban erősíti meg a város örökváltságban szerzett jogait. A város fölött a felügyeleti jogot ettől kezdve Szabolcs megye gyakorolja. A privilégium megszerzésekor a város népessége már 17 ezer főre gyarapodott. Az 1820-as, 1830-as években a különböző számlálások és becslések igen eltérő népességszámot tüntetnek fel:

- A nem nemesek összeírása 1825-ben 15640 fő.
- A város becslése ugyanerre az időre 12600 fő.
- 1821-ben az egri egyházmegye sematizmusa 14503-ra teszi Nyíregyháza népességét.
- Fényes Elek 1830-ban 16684-ben;
  1840-ben 18630-ban állapítja meg.
- 1850-ben az osztrák népszámlálás 13 118 lelket talál.

A városi privilégium, mint a mágnes, vonzotta a szabadabban, földesúri vagy ispáni fegyelem alatt élni nem akaró parasztokat; a vásárok és a lakosság viszonylag magas száma a kézműveseket és a kereskedőket is.

2. táblázat. A város népességének alakulása (1850-1910)

Év	Összes lakos	Vallási megoszlás					
		Evangélikus	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Zsidó	Egyéb
1850	13 118	10 179	1 534	955	490	60	?
1857	17 416	11 568	3 450	1 798	600	?	?
1869	21 648						
1880	24 168	12 731	4 971	2 555	1 846	2 053	12
1890	27 170	13 408	5 716	3 060	2 623	2 173	21
1900	33 088						
1910	38 198	15 859	9 289	4 378	4 725	3 882	65

Az adatokból látszik, hogy a vallási homogenitás végzetesen megbomlik, és az evangélikus vallás bár domináns, de egyre kisebb arányú.

A város lakossága 1920-ban 43 340 lélek, húsz év múlva 59 077 lakost számolnak össze. Ennek kétharmada lakik a városban, a többiek a tanyabokrokban, a külső részeken. Közismert, hogy a II. világháború után 1946-ban magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményt írtak alá a kormányok képviselői. Az egyezmény értelmében a magyarországi szlovákok önkéntesen áttelepülhettek Csehszlovákiába, a csehszlovák kormány pedig jogot kapott arra, hogy az áttelepülő szlovákokkal egyenlő számú állampolgárságától megfosztott magyar nemzetiségű lakost telepítsen ki Magyarországra. Az 1946-ban tartó toborzás

alatt 6036 szlovák nemzetiségű lakos jelentkezett az áttelepítésre Szabolcs, Szatmár-Bereg és Hajdú vármegyékből, akiknek mintegy 80 százaléka Nyíregyházán (a belterületen, de főleg a tanyabokrokban) élt. A lakosságcsere-egyezmény végrehajtása során 1946-1948 között 4508 szlovák nemzetiségű lakos költözött át a szomszédos Csehszlovákiába, az áttelepülésre jelentkezettek 74 százaléka. A Csehszlovákiából Szabolcs és Szatmár-Bereg vármegyékbe áttelepített magyar lakosság létszáma 1815 főt tett ki.

A háborús veszteségek és az áttelepítések miatt Nyíregyháza lakossága 1949-ben az 1944 elejihez viszonyítva 3380 fővel kevesebb volt, ekkor 56334-en éltek a városban.

A modern népszámlálások adatai szerint Nyíregyháza város népessége 130 év alatt hatszorosára emelkedett és ma a hetedik legnépesebb város az országban (3. táblázat).

3. táblázat. A népesség száma a népszámlálások idején

Év	Fő	1870=100,0%
1870	21 038	100,0
1880	22 625	107,5
1890	26 607	126,5
1900	33 204	157,8
1910	39 273	186,7
1920	44 850	213,2
1930	53 527	254,4
1941	61 493	292,3
1949	56 334	267,8
1960	65 607	311,8
1970	82 046	390,0
1980	108 235	514,5
1990	114 152	542,6
2001	118 795	564,7

Különösen gyors volt a népességfejlődés az 1960-as és az 1970-es években. A trianoni határváltozások miatt Nyíregyháza sokáig a megye egyetlen városa volt, mivel a megyehatár közelében levő központok a határon kívülre rekedtek (Ungvár, Beregszász, Szatmárnémeti, Nagykároly). Mindezek miatt a város hosszú évtizedeken át magához vonzotta a népesség költözésre kész rétegét. A beköltözések mind a mai napig fontos szerepet játszanak a népesség alakulásában. A kilencvenes évektől azonban új jelenség tanúi vagyunk, mivel Nyíregyházát is elérte a szuburbanizáció, azaz sokan költöznek ki a környező településekre, az agglomerációt adó falvakba (Nyírpazony, Nyírtura, Napkor, Kótaj, Kemecse, Nyírtelek). Ezzel egyidejűleg a megye távolabbi területeiről (főként az értelmiségiek körében) továbbra is erősnek mondható beköltözéseket regisztrálnak. Arra, hogy Nyíregyháza munkahely mellett egyre jobb lakóhely,

az is utal, hogy a városban nagyarányú lakásépítések zajlanak és a lakás- és telekárak Budapest után az egész országban itt drágultak a legjobban.

Nyíregyháza sajátos morfológiájú város, mivel a központi belterületen kívül nemcsak a külterületek, hanem az ún. egyéb belterületek is megtalálhatók, közülük kettő: Nyírszőlős és Oros valaha önálló községi életet élt, az előbbit 1973-ban, az utóbbit 1978-ban csatolták a megyeszékhelyhez. A központi belterületen élők száma mintegy 90 ezer fő, a külterületeken kb. 9 ezren élnek, az egyéb belterületen élők száma 18 ezer fő, ebből a két egykori faluban majdnem 10 ezren laknak.

A város népességének korcsoportonkénti megoszlása követi az országos tendenciákat. A népesség öregszik, így a 60 éven felüliek aránya emelkedik, míg a gyermekkorúaké folyamatosan csökken (4. táblázat).

4. táblázat. A népesség száma főbb korcsoportok szerint

Korcsoport	1949	1960	1970	1980	1990	2001
0-14	15 801	18 833	19 938	28 104	26 863	20 262
15-39	22 499	25 366	33 830	44 913	46 798	47 366
40-59	12 699	13 719	17 918	22 696	25 314	32 463
60-X	5 335	7 689	10 360	12 522	15 177	18 704
Összesen	56 334	65 607	82 046	108 235	114 152	118 795
A népesség megoszlása korcsoportok szerint, %						
0-14	28,0	28,7	24,3	26,0	23,5	17,1
15-39	39,9	38,7	41,2	41,5	41,0	39,9
40-59	22,5	20,9	21,8	21,0	22,2	27,3
60-x	9,5	11,7	12,6	11,6	13,3	15,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Különösen gyors változás zajlott le az utóbbiak körében a kilencvenes évtizedben. A termékenység csökkenése, az élettársi viszony terjedése, a fiatalok felsőfokú intézményekben való továbbtanulásának általánossá válása, a lakáshiány, a munkanélküliségtől való félelem és még más egyéb ok is szerepet játszik abban, hogy Nyíregyházán is évről évre kevesebb gyerek születik. Az azonban megjegyezhető, hogy a megyeszékhely korösszetételét tekintve még mindig a legfiatalabb összetételűek közé számít a hasonló városok kategóriájában.

Nyíregyháza a munkahelyek széles választékával rendelkező (hazai viszonylatban) nagyváros, amely azonban nem tud a piacgazdasági viszonyok miatt minden munkaképes lakosának állást biztosítani (5. táblázat).

5. táblázat. A népesség száma gazdasági aktivitás szerint

Korcsoport	1949	1960	1970	1980	1990	2001
Aktív kereső	22 206	28 942	39 322	50 593	49 535	44 230
Inaktív kereső	2 265	2 812	7 730	15 953	22 846	32 634
Eltartott	31 863	33 853	34 994	41 689	40 086	36 586
Munkanélküli	-	-	-	-	1 685	5 345
Összesen	56 334	65 607	82 046	108 235	114 152	118 795
A népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint, %						
Aktív kereső	39,4	44,1	47,9	46,7	43,4	37,2
Inaktív kereső	4,0	4,3	9,4	14,7	20,0	27,5
Eltartott	56,6	51,6	42,7	38,5	35,1	30,8
Munkanélküli	-	-	-	-	1,5	4,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A munkanélküliek aránya természetesen a megyében itt a legkisebb, amely különösen a képzetlen rétegek körében jelent nem kevés gondot. Az aktív keresők aránya az 1949. évi szint alá süllyedt, de az inaktív keresők aránya most hétszerese a negyvenes évek végi állapotnak. Az eltartottak aránya folyamatosan csökken, alig haladja meg a népesség háromtizedét. A keresők nemzetgazdasági összetétele egy modern város képét festi le elénk (6. táblázat).

6. táblázat. Az aktív keresők gazdasági ág szerinti megoszlása, %

Korcsoport	1949	1960	1970	1980	1990	2001
Ipar, építőipar	21,5	27,4	40,1	41,4	37,9	24,5
Mezőgazdaság	35,9	24,9	14,1	7,9	6,3	2,6
Többi ág	42,6	47,7	45,8	50,7	55,8	72,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A legfejlettebb országok illetve városok arányai olvashatók le a táblázatból. Az ipar, építőipar részesedése kisebb, mint 25 százalék, a mezőgazdaságé nem éri el a 3 százalékot, a szolgáltató ágaké pedig 73 százalék körüli. Ma a fejlett országokban a fejlődés motorja már nem az ipar, hanem a szolgáltatás. Úgy tűnik Nyíregyháza él ezzel a lehetőséggel és egyre jobban betölti közlekedési, kereskedelmi, oktatási, egészségügyi és egyéb szolgáltatások terén is központi szerepét kistérségében, megyéjében és régiójában. Kiemelkedő szerepe a középfokú oktatásban (régóta iskolavárosként is definiálható), de egyre inkább a felsőfokú oktatásban, köszönhetően főleg a Nyíregyházi Főiskolán folyó fejlesztéseknek. A város hatalmas lépéseket tett meg lakossága iskolázottságának fejlesztése terén is (7. táblázat).

7. táblázat. A 7 éves és idősebb népesség megoszlása a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint

Év	Összesen, fő	0	1-7	8	Közép-iskola I-IV.	Középiskola érettségivel	Felsőfokú
1960	49 052	1 889	29 603	10 389	2 288	3 702	1 181
1970	63 209	1 401	27 283	18 850	3 545	8 176	3 954
1980	93 434	1 555	29 221	27 169	10 439	18 523	6 473
1990	103 638	2 114	24 653	31 212	14 413	20 710	10 536
2001	110 611	1 709	16 549	22 672	24 530	26 374	18 777
Megoszlás, %							
1960	100,0	3,9	60,4	21,2	4,7	7,5	2,4
1970	100,0	2,2	43,2	29,8	5,6	12,9	6,3
1980	100,0	1,7	31,3	29,1	11,2	19,8	6,9
1990	100,0	2,0	23,8	30,1	13,9	20,0	10,0
2001	100,0	1,5	15,0	20,5	22,2	23,8	17,0

Igen méltányolandó eredmény, hogy népességének majdnem fele középiskolát végzett és 17 százalékának egyetemi, vagy főiskolai végzettsége van. A XX. században Magyarországon lezajlott kulturális forradalom jól érzékelteti azokat a változásokat, amelyeket akár 1960-hoz viszonyítva tapasztalunk. Természetesen az arányok még kedvezőbbek lennének, ha azokat az idősebb népesség alacsonyabb iskolázottsági szintje nem mérsékelné.

A 2001. évi népszámlálási adatok érdekes képet mutatnak a város vallási megoszlásáról (8. táblázat).

8. táblázat. A népesség megoszlása vallás és felekezet szerint, 2001. II. 1.

	Katolikus	Ebből: görög	Református	Evangélikus	Egyéb	Nem válaszolt	Egyikhez sem
A megyében:							
fő	243 596	102 484	241 551	15 677	5 588	42 490	33 354
%	41,8	17,6	41,5	2,7	1,0	7,3	5,7
Nyíregyházán:							
fő	52 550	19 045	25 618	12 361	1 287	12 093	14 886
%	44,2	16,0	21,6	10,4	1,1	10,2	12,5

Az egykor uralkodó vallásnak tekinthető evangélikusok mára 10 százalékot alig meghaladó arányúakká váltak. A reformátusok kétszer többen vannak az evangélikusoknál. A városra ma sokkal inkább a katolikus, mint a protestáns megnevezés illik, mivel a római és a görög katolikusok együttes száma mintegy 15 ezerrel haladja meg a reformátusokét és az evangélikusokét együtt véve.

IRODALOM

Cservenyák László - Mező András: Nyíregyháza története. Nyíregyházi Kiskönyvtár 15. sz. Nyíregyháza. 1987.

Szilágyi Imre: Nyíregyháza előbbre lép. Nyíregyházi Kiskönyvtár 12. sz. Nyíregyháza. 1977.

Pristyák Erika

A bokortanyák morfológiai képének változása – átalakuló tanyaszerkezet

A bokortanyák sajátos szerkezetük folytán is a különleges tanyatipusok közé tartoznak. A hagyományosan egy nagyobb tér, a „tanyaköze" köré szerveződő szerkezet átalakulóban van. Néhány öreg tanya még őrzi ezt a képet, talán ezek közül Rókabokor a legismertebb, melyet még idejében védettség alá vontak. Azonban azok a bokortanyák, ahol napjainkban változás, fejlődés történik, nem a hagyományos módon szerveződnek, épülnek tovább, bár a városrendezési terve ezt szorgalmazza. Ezen változásokat mutatom be Benkőbokor, Sulyánbokor és a Nyíregyháza Kertváros mellett található Salamonbokor példáján.

Az egykoron egységes, mintegy 60 tanyán élők életmódja megváltozott, de alapvetően ma is a gazdálkodás jellemző a tanyai életmódra. Azok a tanyák, amelyek a főútvonalak közelében helyezkednek el, falusias településsé alakulnak, megfigyelhetjük ezt például Vajda-bokorban. A jó közlekedési lehetőségek miatt az emberek a városba járnak dolgozni, és elsősorban nem a mezőgazdaságból élnek, alvófalu jelleget vett fel. Kiépült az alapinfrastruktúra, üzletek, hivatalok jelennek meg. A régi közintézményi épületeket az egyház igyekszik hasznosítani, például az egykori benkőbokori iskolában működő egyházi intézmény. Sok tanya részben vagy egészében megőrizte gazdasági szerepét. Az életképes, fejlődésnek induló tanyákon a lakófunkció mellett vállalkozások indultak és a hétvégi házas hasznosítás is megfigyelhető.

I. 1752. április 28-án hagyta jóvá a vármegye a telepítést a következő megszorításokkal: nem Nyíregyházát, hanem Nyíregyházától nyugatra levő Cserkesz pusztát jelöli ki a település helyéül, így elegendő házhely és szántóföld adható ki a jövendő lakosoknak. Károlyi gróf nem Cserkeszen, – ahol vízhiánytól féltek – hanem Nyíregyházán engedi meg a letelepedést; *Nyíregyháza lakossága kevés volt, határa annál nagyobb, 600 lelkes, de 30.000 holdas falu.* Tót ajkú evangélikus vallású, kiváltságokkal rendelkező lakosok telepedtek ide.

A bokortanyák ősi formája a szállásföld *(1. ábra)*. E föld a faluban lakó gazdák tulajdona volt. Az uradalom földjét elsősorban az állattartó és csak azután a földművelő nép között szétosztották, s erre a földre az egyes gazda ideiglenes hajlékot, szállást, istállót épített. Eleinte birtokközösségben éltek, a szállásra csak dolgozni jártak, és ott csak cselédek laktak. A rokonfamíliák együtt kapták ki földjüket. Tehát az ilyen ideiglenes tanya-csoportokból, szállásokból alakultak ki a bokortanyák. A bokor elnevezés újabb keletű ráadás, ré-

gebben csak a szállás szó járta. Minden szálláscsoportnak az ott legjobban elterjedt, vagy legősibb településű család adta meg a nevét. A tanyabokrok mintegy 100 éven keresztül tartozéktelepülésként működtek, kettős szálláselv szerint, időszakosan használt településegységei voltak a városnak. Fenntartásuk a földművelés és állattenyésztés érdekeit szolgálta.

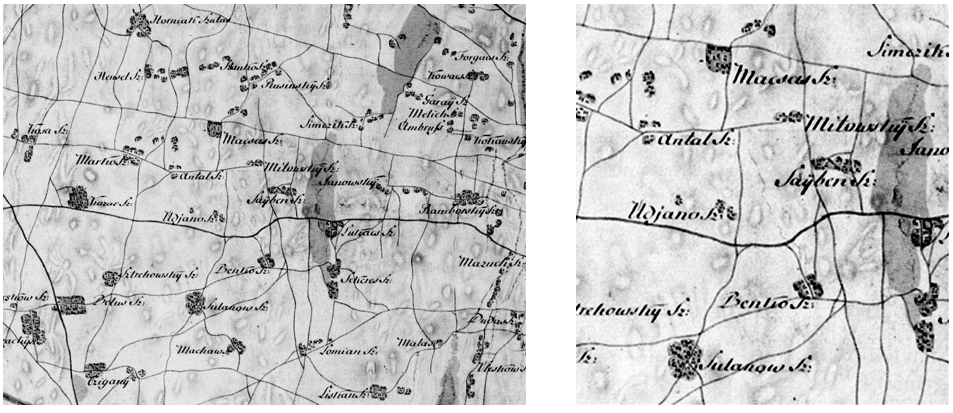

1. ábra. Az egykori szállásföldek az 1782-85. évi katonai felmérés térképén. Kiemelve Sulyán- és Benkőbokor. Jól látszanak a Nyíregyházától nyugatra sugarasan induló dűlőutak

II. A szabadságharc után, az 1850-es években indult meg a kiköltözés a városból. Görgey Artúr csapatainak, majd az osztrák császári katonaságnak az élelmezése Nyíregyháza teljes anyagi tönkremenését eredményezte, emellett jelentős, 25,7 %-os volt az ember-veszteség. Az 1846. évi 17801-es lélekszám 1850-re 13218-ra apadt, amit a nyíregyházi evangélikus egyház korabeli összeírásai híven megőrizték, tehát 4583 lakos volt az 1848/49-es szabadságharc vesztesége (Fazekas Á. szóbeli közlése, 2003.).

A nagyarányú kiköltözés, a tanyákon élők létszámának növekedése szükségessé tette a bokortanyákon az iskoláztatás megoldását is. Az iskolaépületek helyének megválasztása, építése, az iskolaépületek egyéb közösségi célra történő használata, jellegzetesebbé tette egy-egy tanya képet. Az 1860-as évekig nem alakulnak tanyai iskolák, a gyerekek a városban tanulnak. A gazdának volt városban élő rokona, aki elvállalta a gyerek gondozását az iskolai idő tartamára, de 1860-65-ben már sok gazda élt a tanyákon, akinek nem volt háza, rokona a városban, így a gyermekeik nem tudtak iskolába járni. A tanyai gazdák beadványban kérték az egyháztanácsot, hogy tanyai iskolákat állítsanak fel.

1863-ban öt egyházi tanyai iskolát építettek és itt kezdődött meg a tanév: 1. Racskó (ma: Nádasi bokor) 66 tanulóval; 2. Sajben (ma: Vajdabokor), 57 tanulóval; 3. Sulyánbokor, 50 tanulóval, 4. Mokránszki bokor (később Sípos, ma: Nagycserkesz), 50 tanulóval; 5. Betkó (ma: Bedőbokor), 60 tanulóval. Majd a Manda-,

Újtelek- és Vargabokorban nyitottak iskolát. Az iskolák építésére a telket adományként megkapták Nyíregyháza várostól, vagy a telek tulajdonosától, ritkábban megvásárolták. Előfordult, hogy egy bérelt ház szolgál a tanítás helyszínéül (Alsóbadúr), vagy egy átépített malom (Benkőbokor).

Az iskola volt az egyetlen intézményi épület a tanyákon. Később az egységesen megépített postaládák sora, és a darálók lettek kiegészítői a tanyák képének. Közösségi házként, istentiszteleti alkalmak lebonyolítására, ünnepek tartására is szolgáltak az épületek. Még a II. világháború alatti években is a feltétlenül szükséges renoválásokat az egyház a nélkülözések közepette is igyekezett elvégezni. 1948-ban 24 tanyasi iskola 26 tantermében 31 egyházi tanító működött. Ők valamennyien állami szolgálatba kerültek.

Az 1900-as évek elején magasra növő jegenyefákat ültettek a tanyaköze köré, mely meghatározó volt a tanyaképben. Jól kiemelkedtek a környezetükből, tájékozódási pontként is használták a gyerekek, mikor a környező tanyákról mentek iskolába. Sokáig pótolták őket, még a 80-as években is megvoltak, de mára ezek is eltűntek. A három tanya közül csak Benkőbokorban maradt meg néhány fa. Az 1910. évi állapotokat mutatja dr. Simkó Gyula által szerkesztett nagy értékű térkép *(2-4. ábra)*.

2. ábra. A nyíregyházi szállások Sexty András 1880-ban készített térképén. A térkép déli tájolású, 180°-kal elforgatott.

3. ábra. Sulyánbokor 1899-ben. A jellegzetes telepedésformát bemutató tabló a levéltárban.

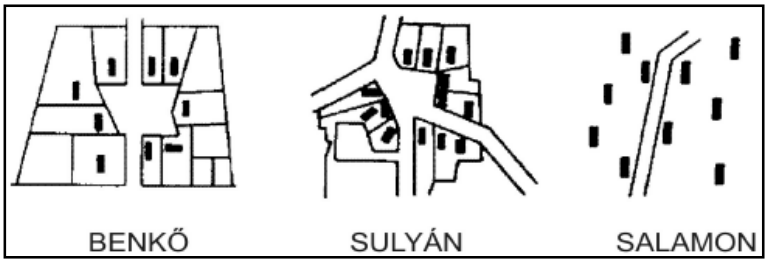

4. ábra. Alaprajzi típusok: 2 jellegzetes bokoros szerkeztű tanya, kiszélesedő térrel, a "tanyaközével", és egyutcás jellegű tanya 1910-ben. Szerkesztette: Dr. Simkó Gyula

III. A világháborús frontok érintették Nyíregyháza nyugati határát is, de szerencsére itt jelentős pusztítás nem történt. A rendszerváltozásig zajló időszakban ismert a településpolitika, annak falu-sorvasztó hatása. Ekkor öregedtek el a tanyák, nem maradtak fiatal gazdák, akik felújítsák a gazdasági épületeket.

A településmorfológiában változás figyelhető meg. Kockaházak épültek itt is a hagyományos háztípusok helyett. Jellemző módon ugyanarra a telekre, annak másik oldalára. Az *öregházban* éltek tovább a nagyszülők, emellett termények, élelmiszer, ruhaneműk és egyéb tárolására is használták. A gazdasági

épületek tovább őrizték a hagyományos formát, *tengerikasok*at, *szín*eket (csűröket) építettek, elsősorban fából, de már néhol megjelent a fémváz és a beton is.

IV. A rendszerváltás után gyülekezeti használatba kerültek a visszaszerzett régi egyházi iskolák Sulyán, Benkő és Salamon bokorban is. Jelentkezett a tanyák körében az igény egy gyülekezeti központ kiépítésére is. A legsürgetőbb feladat a visszakapott régi iskolaépületek használatra alkalmassá tétele volt. Emellett a tanyákon lakó idős emberek szociális gondozása is ezidőben indult el. Megszületett egy olyan diakóniai központ terve, amely idős emberek segítését látja el. Így kezdte meg működését Benkőbokorban egy konyha, ahonnan meleg ételt szállítanak, ma már 200 fő részére. Többszöri újragondolás után az egyház elhatározta, hogy új gyülekezeti központot és templomot épít. Ez a salamonbokori iskola telkén fog várhatóan megvalósulni. A Kertvárosi Evangélikus Templom, Szociális és Közösségi Központ tervei között a nagyméretű templom mellett könyvtár, ifjúsági klub, szabadidős központ, szauna is szerepel. A Joób Olivér Gondozó és Rehabilitációs Szeretetintézmény széleskörű tevékenysége ma meghatározók a tanyák népének életében. Nyíregyháza város szociális ellátásának egy részét is így oldják meg; szociális étkeztetést biztosítanak: ennek a konyhának a működési helye Benkőbokor 23., a régi iskola épülete *(1. kép*). Házi segítségnyújtás, családgondozó szolgálat, idősek klubja működés helye: Salamonbokor 36., itt is a régi iskola épülete. A leginkább elterjedt ma a tanyagondnoki szolgálat, ennek is Benkőbokorban van a központja.

V. A bokortanyák szervesen hozzátartoznak Nyíregyháza külterületéhez. A város Egyszerűsített Rendezési Terve alapvető elvként határozta meg 1999-ban, hogy a sajátos hagyományaiból és eltérő adottságaiból, egyedi sajátosságaiból adódó sokszínűségét megőrizze. A rendezési tervben az adottságokból adódó lehetőségeket úgy kell kihasználni, hogy a különféle gazdálkodási és a lakhatási igények együttélését lehetővé tegye. A társadalmi rétegzettség tükröződése elkerülhetetlen, de befolyásolni kívánják a tanyaképet. Az egykori zárt közösségek nyitottabbá válhatnak, még ha elszármazottak költöznek is vissza, de a kezdeményezés bátorsága példaértékű kell hogy legyen. A rogyott tanyák rendbehozatala sok helyütt elkezdődött. A tanyabokrok egyéni karaktere, a tanyák között elfoglalt helye határozza meg létüket, befolyásolja az ott lakók és a megtelepedők választását. Salamon- és Szélsőbokor a várossal egybeépülve ma a kertváros része. Rókabokor-Gerhátbokor, Jánosbokor-Zomboribokor, Vajdabokor-Kazárbokor, Vajdabokor-Benkőbokor egymás mellett összeépülve helyezkednek el. A bokortanyákon belüli pormentesítés, a tanyákat megközelítő utak teljes kiépítettsége a továbbélés legalapvetőbb feltétele. Benkőben 2002-re aszfaltozták le az utat, melyben nagy szerepe volt az egyházi és a szociális intézményeknek, a heti 1 alkalommal fenntartott orvosi ügyelet kialakításának. Salamonbokorba még ma is földes utakon járhatunk. Sulyánbokor széléig egy lekövezett makadámút vezet. Itt a postaládákat már poros úton érjük el.

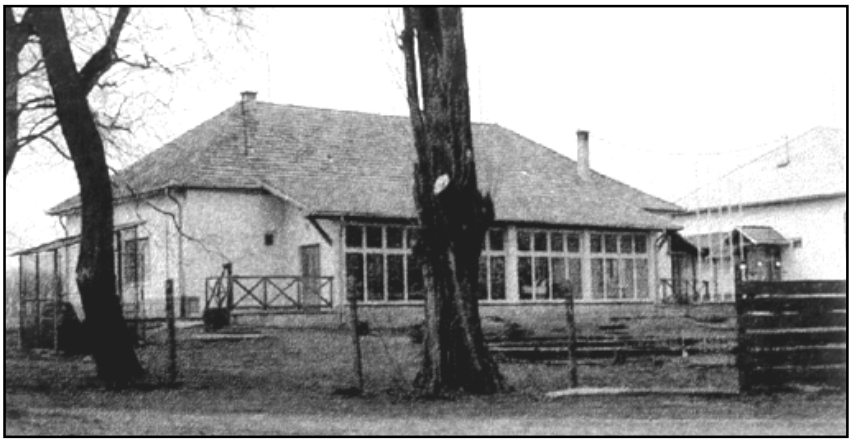

1. kép. Az egykori iskola Benkőbokorban, ma a Joób Olivér Szeretetintézmény. Előtérben: egykoron a tanyaképet is meghatározó jegenye-fasor néhány megmaradt példánya.

Sulyánbokorban jelentős változás várható, hiszen ezen a tanyán ma már több vállalkozás is működik *(5. ábra)*. Ennek a tanyának a szerkezete az elmúlt 50 évben jelentősen nem változott, csak öregedett, kihalt, 2-3 éve azonban alapvetően átalakult.

Sulyánbokor településszerkezete jellegzetes, a központi térre és a bekötő utcákra szerveződő kis település. A 36-os számú főútról leágazó 800 m-es bekötőútról lehet megközelíteni, szervesen kapcsolódik a külterületi dűlőútrendszerhez is, mely sugarasan ágazik el a központ körül. Telekhasználata az elmúlt évekig követte a hagyományos gazdálkodási módot. A z utcák és a tanyaköze felé a lakóudvar helyezkedik el, mögötte, részben mellette a gazdasági udvar található, folytatásaként kert, vagy gyümölcsös volt, leghátul a szántó található. Állandó lakosainak száma 1990-ben 57 fő volt, 30 lakásban, 2002-ben 41 fő. Romos, régi, használaton kívüli lakóházakat is találunk itt, elszórtan kockaházakat. Épületállománya részben elavult. A régi parasztházak mellett ma 4-5 új és újszerűen felújított ház is megfigyelhető. A szőlőt, gyümölcsöst részben kiirtották, részben a főutca mellé telepítettek fiatal fákat. Egymástól független vállalkozások működnek itt, dolgozni is kijárnak; falusi turizmushoz hagyományosan kialakított vendégfogadó porta, zöldség és gyümölcstermesztésre berendezkedett családi gazdálkodó uszómedencés családi házzal, egy másik gazdálkodó, aki a téli tárolásra is berendezkedett, állateledel készítő üzem, és egy nagy lovasistálló, a hozzá kapcsolódó nádfedeles új épületek sorával. Vonalas infrastruktúra itt is van (telefon, gáz), várhatóan a következő években elkészül az aszfaltút is, de nem biztos, hogy körbevezet a tanyaközpont körül.

Megváltozik ezáltal a tanya szerkezete, a tanyaköze érintése nélkül, új utakon lehet megközelíteni ezek egy részét. Örvendetes, hogy Sulyánbokor így nem sorvad el, de ez az átalakulás más jellegű, nem követi a "tanyasi" hagyományokat *(2. kép)*.

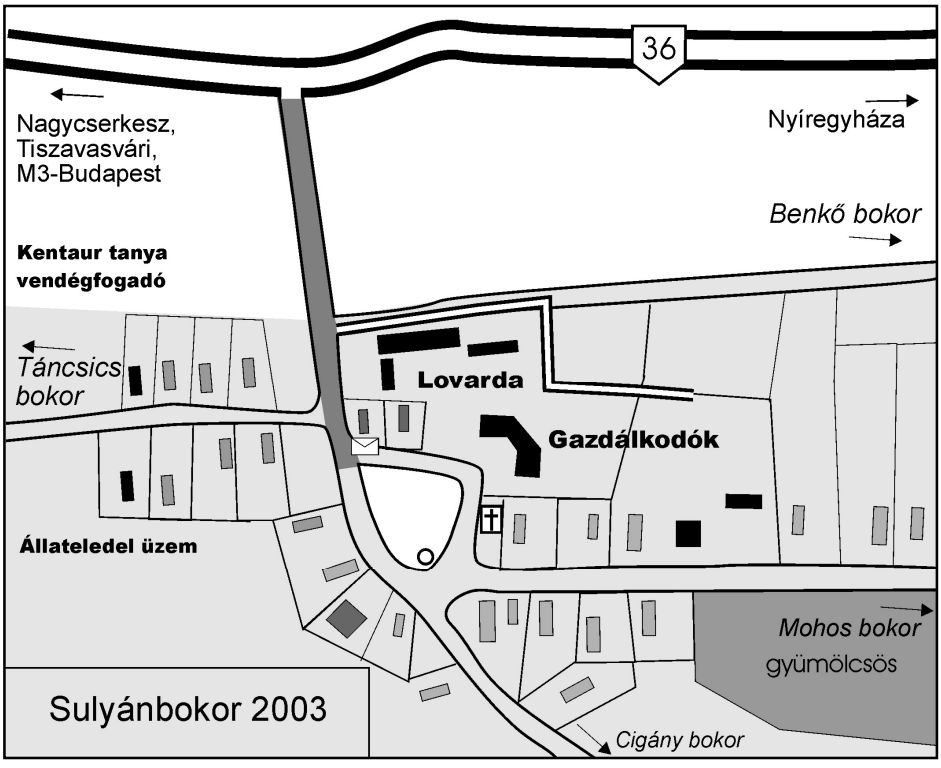

5. ábra. Sulyánbokor 2003-ban

2. kép. Sulyánbokor megváltozott tanyaközpontja

IRODALOM

Balogh István 1979: A Nyírség tanyái. In: Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv 2. köt. Nyíregyháza,

Beluszky Pál 1968: A nyíregyházi tanyabokrok földrajzi vizsgálata. Földrajzi Közlemények

Cservenyák László 1969: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza,

Cservenyák László – Mező András (szerk) 1987: Nyíregyháza története. Nyíregyháza

Geduly Henrik: Nyíregyháza az ezredik évben. Reprint kiadás. Nyíregyháza, 1996.

Frisnyák Sándor 1985: Nyíregyháza földrajzi képe. Földrajzi Közlemények 3.

Márkus Mihály 1943: A bokortanyák népe. Budapest

Margócsy József 1984-2002: Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. 1-5. köt. Nyíregyháza

Mátis Béla 1993: A bokortanyák tanítója. Nyíregyháza

Papp Sándor 2000: Nyíregyházi bokortanyák, Városvédő füzetek 2., Nyíregyháza

Pristyák Erika 2001: A bokortanyák helyzete, a fejlődés lehetőségei, In: Nyírségi Földrajzi Napok előadásai, Szerk: Boros László, Nyíregyháza

Simkó Gyula 1910: Nyíregyháza és tanyáinak települése. In: Földrajzi közlemények. XXXVIII. 2. pp. 41-72. 3. pp. 89-114.

Vadnay Katalin 1999: A bokortanyák iskolái 1878-1905 között. Szakdolgozat, Debrecen

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, Térképgyűjtemény.

Külterületi lakott helyek Egyszerűsített Rendezési Terve, Nyíregyháza város Önkormányzata, 1999.

A Nyíregyháza-Kertvárosi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség által, a 250. évfordulóra rendezett salamonbokori előadássorozat szóbeli közlései.

Interjúk, terepbejárás.

Tukacs István

Nyíregyháza gazdasági fejlődése

Ha egy hirtelen gondolattól vezérelve megkérdezne egy nyíregyházit, mi jut eszébe mindenekelőtt a városáról, valószínűleg elsők között említené: dinamikusan fejlődő.

Megszűnni látszik a városunkkal szemben országszerte kialakult előítélet, mely elsősorban a fejlődés motorját jelentő gazdaság erősödésének tudható be. Utak épülnek, infrastrukturális beruházások valósulnak meg, épületek újulnak meg, melyek minőségi változást eredményeznek az itt élők mindennapjaiban. A sikerek inspirálják a városlakókat, közösségi élményt nyújtanak, mely tovább erősíti a lokálpatriotizmust.

A rendszerváltoztatás óta eltelt időszak Nyíregyháza sikertörténete, azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a felzárkózás folyamatos erőfeszítést igényel.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy alpolgármesterként tevékenykedhettem az ezredfordulóra eső választási ciklusban is, ezért alkalmam nyílt a gazdasági folyamatokat befolyásoló mechanizmusok figyelemmel kísérésére, és részt vehettem Önkormányzatunk gazdasági döntéseinek meghozatalában is. Tapasztalataimat szeretném ezennel megosztani Önökkel.

1. Geopolitikai helyzet

Nyíregyháza Magyarország hetedik legnagyobb városa közel 120 ezer lakossal – Kelet-Magyarország egyik legjelentősebb gazdasági és kulturális központja. A város fekvése szinte egyedülálló egész Európában, 80 km-es körzetében három ország határa található. Románia, Ukrajna és Szlovákia. A város területéről 2-3 óra alatt el lehet érni olyan több tízmilliós piacokat, amelyek rendkívül gyors fejlődés előtt állnak.

2. Gazdaság

Magyarországon az 1998-2002 évek gazdaság fejlődése nem volt homogén, két igen jól elkülönülhető időszakot lehet megkülönböztetni. Az egyik az 1998-

2000 közötti időszak, amely gyakorlatilag az előző kormány gazdaságpolitikájának folytatása volt, töretlen és egyre gyorsuló fejlődést jelentett mind a termelésben, mind a tőkebefektetésekben. A 2000. év utáni időszakban a fejlődés lelassult, sőt a mesterségesen erősített forint és a nagymértékben megemelt minimálbér egyes ágazatokban a termelés visszafogását és az export csökkenését okozta.

A negatív hatások elsősorban a kis és középvállalkozásokat (kkv) érintették, ezen belül a feldolgozást és a termelő cégeket.

Remélhetőleg a gazdaságpolitika valamilyen formában orvosolni fogja ezeket a bajokat, hiszen a kkv-k által megtermelt adóbevételek elmaradása komoly pénzügyi problémákat okozhatnak az önkormányzatok költségvetésében, melyet nem célszerű központi támogatásokkal ellensúlyozni.

2.1 Nyíregyháza gazdasági struktúrájának jellemzői

Az egyes települések gazdasági szerkezetének megismerésekor a termelő és szolgáltatásokat végző vállalkozások összetétele az, amely tényszerűen mutatja a gazdasági aktivitást.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Magyarország egyik legelmaradottabb és leghátrányosabb helyzetű megyéje. Azzal, hogy megyénk elsősorban mezőgazdasági jellegű, gyakorlatilag meghatározott a gazdasági lehetősége. A magyar mezőgazdaság ismert helyzete, illetve a megye tőkevonzó-képességének alacsony volta miatt, a megyében az egy főre jutó GDP 30-40 %-kal alacsonyabb, mint az országos átlag.

Nyíregyháza, mint a megye közigazgatási és gazdasági központja, jobb gazdasági potenciállal rendelkezik. A munkanélküliség, a tőkevonzás, az infrastruktúra helyzete jóval kedvezőbb, mint a megyében.

2.2 Nyíregyházán működő gazdasági szervezetek, vállalkozások struktúrája

Nyíregyházán a vállalkozások száma dinamikusan emelkedett 1998-2002 között. Szembeötlő, hogy míg a mezőgazdaság, energia-és feldolgozóipar, vendéglátás, építőipar és logisztikai szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások számának aránya a vállalkozások számán belül gyakorlatilag nem változott, addig a kereskedelemi tevékenységet végző cégek aránya az 1997. évi 43 %-ról 36 %-ra csökkent, ezzel szemben a gazdasági szolgáltatás-ingatlanügyletek szolgáltatás 23 %-ról 32 %-ra emelkedett.

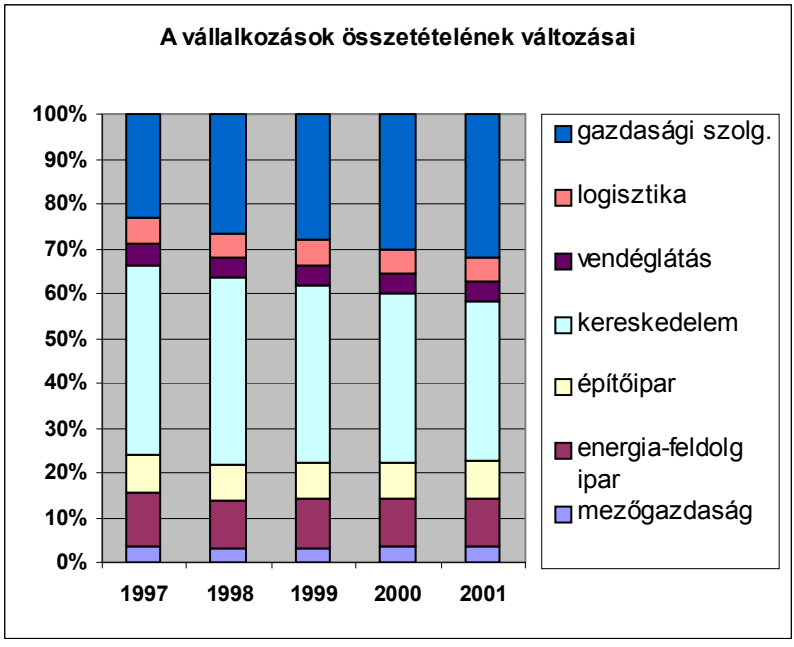

A kereskedelem – javítás területén a vállalkozások arányának csökkenését a piac természetes „tisztító" hatása okozta. A fogyasztói igények növekedésével egyre igényesebb és nagyobb volumenű kínálati piac kellett, hogy kialakuljon, amelynek nagyon sok – főleg kis üzlet – nem tudott megfelelni. Megjelentek a tőkeerős cégek, amelyek a fogyasztói szokásokat ismerve egyre nagyobb szeletet tudtak kihasítani a piacból.

Ezzel ellentétes tendencia játszódott le a gazdasági szolgáltatás – ingatlanügyek szolgáltatási ágban. A gazdaság fejlődése és átalakulása eredményeképpen növekszik azoknak a szervezeteknek a száma, amelyek a bonyolódó gazdasági szolgáltatás területen egyre több és színvonalasabb szolgáltatást nyújtanak. A fejlődés rendkívül látványos, hiszen 1998-tól a számuk mintegy 50 %-kal (!) nőtt. Az elkövetkező években a növekedés tovább folytatódik, de valószínűleg csökkenő ütemben, és kialakul egy optimális, a piaci igényeknek megfelelő szint.

Bár a mezőgazdasággal foglalkozó vállalatok száma nőtt, arányuk továbbra sem jelentős. Az ipari termeléssel foglalkozó cégek aránya kevesebb, mint 20 %, adózóképességük azonban rendkívül jelentős. A nyíregyházi cégek döntő többsége szolgáltatással foglalkozik. A mezőgazdasági típusú vállalkozások mind számuk, mind termelési értékük tekintetében nem játszanak komoly szerepet a város gazdasági életében.

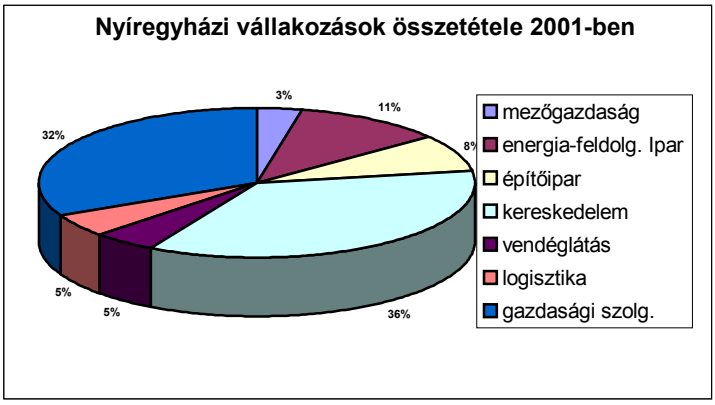

A foglalkoztatottak száma szerint szerinti csoportosítás alapján is érdekes képet kapunk. A 250 főnél több dolgozót foglalkoztató cégek száma gyakorlatilag nem változott, 2001-ben 14 ilyen cég volt. Az 50-249 főt foglalkoztató cégek száma az 1998. évi 56-ról 67-re emelkedett. A cégek döntő többsége azonban vagy alkalmazottak nélkül, vagy csak néhány fővel dolgozik.

2.3 Gazdasági növekedés

Nyíregyháza gazdasági növekedését a városban keletkező jövedelem értékéből becsülhetjük meg. Az táblázatunk mutatja a SZJA alapján számított GDP értékeket:

Megnevezés	1997	1998	1999	2000	2001
Adófizető (fő)	49.495	50.404	50.515	51.124	52.000
Adóalap (millió Ft)	26.434	31.235	36.204	41.504	47.000
SZJA (millió Ft)	5.615	6.643	8.083	9.453	11.000
Becsült GDP(millió Ft)	78.000	93.000	108.000	123.000	140.000

Érdekességként megemlítjük a 2001. év SZJA-val kapcsolatos adatait. Az 51.124 adófizetőre 41,5 milliárd adóalap jutott, ebből 9,5 milliárd Ft SZJA-t fizetett be a költségvetésbe. 1.000 állandó lakosra 430 adófizető jutott, az egy főre jutó SZJA alapot képező jövedelem 348.733 Ft volt. Az egy állandó lakosra jutó SZJA 79.428 Ft volt. A fenti számok alapján joggal feltételezhetjük, hogy a szürke és fekete gazdaság még mindig jelentős mértékben jelen van a lakosság egyes részeinél mint jövedelemkiegészítő elem.

2.4 Az ipari, építőipari termelés alakulása

Az ipar alapvetően export vezérelt. Az export dinamikusan növekedett, amelyet a belföldi értékesítés nem tudott követni, így 2000-ben csak minimálisan emelkedett az előző évhez képest.

Az építőipar teljesítménye évről évre dinamikusan növekszik, melynek oka a lakossági építőipari kereslet, azonban az ipari beruházások kisebb mértékben részesedtek a teljes értékből.

2.5 Pénzügyi szolgáltatások

A város európai szinten ellátott a pénzügyi szolgáltatások terén. A bankfiók hálózat, illetve a kiegészítő szolgáltatások megfelelő minőségben képesek ellátni a lakossági igényeket. Az utóbbi évek pénzpiac változásai, átalakulásai és fúziói városunkat sem kerülték el, ez azonban jót tett a piacnak, hiszen a legjobb cégek maradtak meg, ami a fogyasztók szempontjából mindenképpen kedvező. Mind a mai napig jelentősek a kvázi határon túl nyúló pénzügyi szolgáltatások.

2.6 Idegenforgalom

Nyíregyháza ugyan nem tartozik a leghíresebb idegenforgalmi látványosságokat felvonultató városok közé, azonban sajátos idegenforgalmi, történelmi és kulturális értékek találhatóak itt. Kevés olyan nevezetességünk van, amely elegendő ahhoz, hogy nagyszámú vendéget – és főleg külföldieket – vonzzanak a városba.

Férőhelyek száma	1997	1998	1999	2000	2001
Panziók	1920	2231	2290	1933	2011
Turistaszállások	421	421	471	491	491
Kempingek	330	330	330	330	330
Üdülőházak	171	166	142	142	142
Fizetővendéglátás	66	61	62	63	62
Szállodák szobaszáma	225	211	276	291	319

A városban található szállodai férőhelyek minősége és mennyisége jelenleg elegendő arra, hogy az ide érkező üzletembereknek és turista vendégeknek biztosítson szálláshelyet. A Nyíregyházi Főiskola fejlesztése lehetőséget ad arra, hogy a konferencia turizmus terén komoly előrelépés történjen.

Az Önkormányzat feltett szándéka, hogy az idegenforgalom terén a hazai és a külföldi vendégek tartózkodási idejét növelje. Ennek a feladatnak rendeljük alá az idegenforgalmi fejlesztéseket.

Az Önkormányzat az idegenforgalmi szempontból a város legértékesebb részén, Sóstón jelentős fejlesztéseket valósított meg. A Fürdőház felújítása 2001. márciusában fejeződött be, és ezzel luxus színvonalú fürdőszolgáltatásokat tud nyújtani. Sor került a Víztorony felújítására, a központi rész új burkolatának kialakítására, a Kilátó felújítására. 2002-ben elkezdődött a Krúdy Szálló felújítása. Az Állatpark látványosságainak bővülése, a Múzeumfalu kulturális értékeinek további növelése hasonlóan ezt a célt szolgálják.

A grafikon a vendégéjszakák számát mutatja. Bár 2001. év az utolsó öt év legjobb eredményét érte el, azonban a külföldiek vendégéjszakáinak száma jelentősen nem változott, ezzel is Hajdúszoboszló és Debrecen után harmadik helyen áll az Észak-Alföldi Régióban.

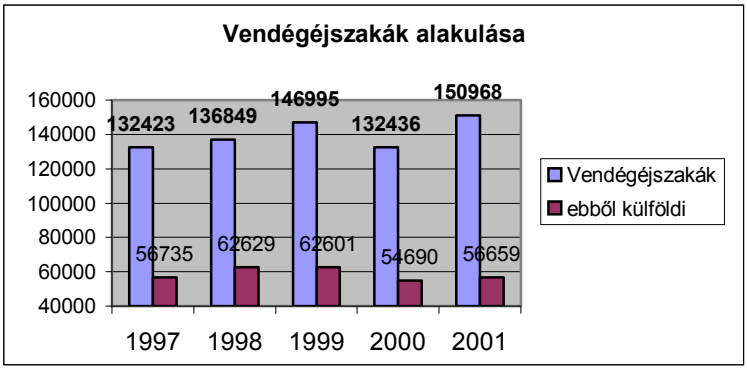

2.7 Kereskedelem

Nyíregyháza regionális kereskedelmi központtá vált. A város nemcsak a közvetlen környezetét, hanem a határon túli területekről származó bevásárló turisták tömegeit is kiszolgálja.

A nyíregyházi kereskedelem fejlődése kettős. A kiskereskedelmi üzletek számának csökkenése a minőségi kiszolgálás és a fogyasztók kőkemény realitás érzékének a következménye. Azok a kis üzletek, amelyek nem képesek ezekre a kihívásokra reagálni, megszűnnek. Természetesen a nagyobb üzletek és üzletlán-

cok is állandó fejlődésben vannak, hiszen a modernizálódott kereskedelem egy percre sem engedi meg, hogy ne reagáljon a fogyasztói igények változásaira, illetve ne próbálják ők maguk befolyásolni azt.

A nagy multinacionális cégek mellett egyre nagyobb mértékben jelentek és jelennek meg a minőségi és különleges, speciális termékekre szakosodott üzletek. Ezek az üzletek kihasználva a piaci réseket, egyre jobban megerősödve tudják felvenni a versenyt a nagyokkal.

Új és pozitív jelenség a kereskedelmi cégek kulturális rendezvényei, ahol nemcsak a kultúra könnyű szórakozási lehetőségeit támogatják, hanem az értékes produkciókat is.

2.8 Beruházások

A gazdaság hajtóereje, megújuló képességének alappillére a beruházások mértéke, milyensége, és ezen belül is a termelő beruházások és a termelő infrastrukturális beruházások volumene. A magyar cégek tőkeszegénysége miatt a külföldi tőkeberuházások elengedhetetlenek a gazdasági fejlődés érdekében.

Megyénk a külföldi tőkebefektetések tekintetében az utolsó helyen áll. Nyíregyháza jobb helyzetben van, egyrészt a korábbi években lejátszódó privatizáció révén áramlott be komoly külföldi tőke városunkba, de ma már a zöld mezős külföldi beruházásokra is büszkék lehetünk.(Hübner, Flextronics, Hirsch). Örvendetes, hogy magyar befektetések is egyre nagyobb számban jelennek meg városunkban. Egyik legjelentősebb a Révész Transz Kft. által elindított logisztikai beruházás.

A város azzal, hogy létrehozta az ipari parkját, elindította az egyik legfontosabb iparfejlesztési programját. A Login Parkba betelepülő cégek az elkövetkező években Nyíregyháza ipari súlypontját fogják képezni.

Nyíregyházán 2000. év végén 332 külföldi érdekeltségű cég működött. A cégek jegyzett tőkéje 4,3 milliárd Ft volt, amelyből a külföldiek részesedése mintegy 4 milliárd Ft, azaz a jegyzett tőke 93%-a. Ezeknek a cégeknek a nettó árbevétele 2000-ben 36,7 milliárd Ft volt. Ezek a cégek állítják elő a Nyíregyháza GDP-nek mintegy 26 %-át, tehát komoly szerepet játszanak a város gazdasági életében.

Nézzük meg azt is, hogy a nyíregyházi székhelyű cégek milyen mértékben végeztek beruházási tevékenységet. 1998-ban mintegy 14 milliárd Ft, 1999-ben 13 milliárd Ft és 2000-ben 15,5 milliárd Ft nominál értékű beruházás történt a magánszférában. Reálértékben még érdekesebb képet mutatnak.

Az 1998-as év után a beruházások visszaestek, 1999-ben 8,5%-kal, és még a 2000. évben sem érte el az 1998-as év értékét.

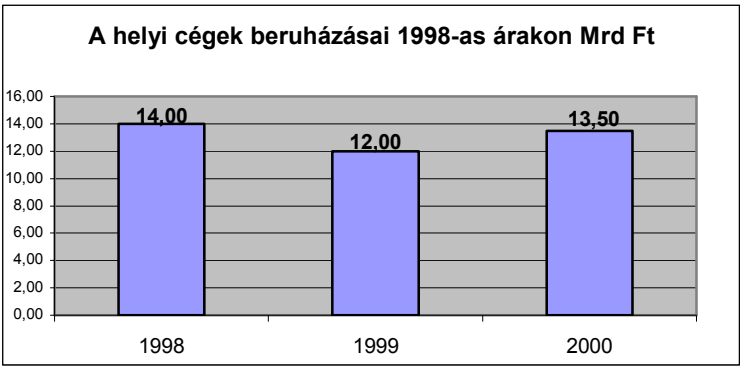

3. Munkanélküliség

A regisztrált munkanélküliek száma a ciklus alatt folyamatosan csökkent. Az 1997. évi 5901 főről, 2001. évre 3381 főre változott. Ez azt jelenti, hogy az 1997. évi 8 %-ról, 2001. évre 4,3 %-ra csökkent. A tartós, 180 napnál hosszabb ideig munkanélküliek száma is jelentősen csökkent, az 1997. évi 3.381 főről 2001. évben 1.654 főre. Ez mintegy 50 %-os javulást jelent. A valóságos helyzet azonban ennél rosszabb. A regisztrációból kikerült munkanélküliek száma ezt a statisztikát rontja, pontos számot azonban nem tudunk, becslések alapján a látens munkanélküliséggel együtt a munkanélküliség eléri a 10%-ot.

A nyíregyházi cégeknél a tapasztalat azt mutatja, hogy egyre nehezebben találják meg a megfelelő minőségi és mennyiségi munkaerőt a működéshez. A munkanélküliek jelentős része a bizonytalan időszakos, de viszonylag jól fizető szürke vagy fekete munkát részesíti előnyben, mint a biztos, de viszonylag kisebb jövedelmeket adó hivatalos foglalkoztatást.

A legtöbb regisztrált munkanélküli a középfokú oktatási rendszerből kerül ki, azaz a szakmunkásképző intézetekből valamint a magasabb tudásszintet jelentő gimnáziumokból és szakközépiskolákból. A munkaerőpiac egyik legfontosabb problémája, hogy a városból egyetemekre és főiskolákra kerülő fiatalok közül sokan nem térnek vissza, illetve a hazatérő magasan kvalifikált fiatalok nem találnak munkát. Ennek a negatív jelenségnek a javítása fontos feladat a város gazdasági fejlődése érdekében. A probléma megoldása kétirányú lehet: egyrészt olyan álláskínálatot kell biztosítani a diplomásoknak, amely az itthon maradásra motiválja őket, azaz a befektetések ösztönzése a feladat, másrészt a felsőfokú oktatási rendszereket abba az irányba kell fejleszteni, hogy a magas technológiával rendelkező cégek minőségi munkaerő szükségletét biztosítani lehessen. A jövőben ez fogja eldönteni egy-egy város és régió tőkevonzó képességét.

Romanovits István

Nyíregyháza város infrastruktúrája

Az ezredfordulón Nyíregyháza megyeszékhely funkciójából adódóan jelentős, meghatározó szerepet tölt be a térségben, a közigazgatási, a gazdasági, a társadalmi élet minden területén. Ezzel együtt a helyi lakosság alapellátását a megyei átlagot meghaladóan biztosítja.

Mielőtt egy város infrastrukturális helyzetéről tájékoztatást adok, tisztázni kell mit értünk ez alatt. Az idegen szavak szótára az alábbi meghatározást adja: „ a gazdaság működésének üzemen kívüli előfeltételeit biztosító álló- és forgóeszközök; a lakásállomány és a legkülönfélébb szolgáltatások (művelődésügy, közlekedés, közművek, hírközlés, egészségügy, kereskedelem stb.) állóeszközei, illetve ezek hálózata".

Ennek szellemében én a városról egy átfogó képet kívánok adni az alábbiak szerint:
- közlekedés,
- az energiaellátás,
- a vízellátás,
- a szennyvízelvezetés,
- a távközlés,
- a lakásellátás, valamint
- a közigazgatási,
- az oktatási,
- a kulturális,
- az egészségügyi
- a szociális, és
- a sport intézményellátottságot.

A város fejlettségéből adódóan mindegyik terület egy önálló előadás terjedelmét is kitöltené, így jelen előadás csak általános tájékoztatást ad, kiragadva egy-egy városra jellemző információt.

Nyíregyháza infrastrukturális ellátottság vizsgálatánál egy fő momentumra fel kell hívni a figyelmet, ez pedig a város sajátos településszerkezete, amelyet a bokortanyák adják. Jelenleg 61 külterületi lakott hely van a városban. Ezek népessége 5-1500 főig terjed, és összesen több mint 9000 fő lakik itt.

Távolságuk a központtól és egymástól is több km, így mind a műszaki, mind a humán infrastruktúra kiépítése igen költséges ezeken a területeken.

Közlekedés

Nyíregyháza megközelíthető közúton, vasúton, légi úton. A város kiemelt szerepkörét másfél századdal ezelőtt a vasúthálózat építése indította meg, jelenleg észak-kelet Magyarország legjelentősebb vasúti csomópontja.

A Nyíregyháza gócpontra becsatlakozó hét normál és két keskeny nyomközű vasútvonalon hétköznap 58 pár regionális forgalmú személyvonat közlekedik, ezen kívül a Budapest – Záhony vonalon közlekedő 12 gyorsvonatpárral is bekapcsolódik az utasforgalom lebonyolításába. A városban jelenleg 10 vasúti megállóhely található. Közvetlen nemzetközi vonatokon lehet utazni Moszkvába, Bécsbe, Bukarestbe, Zágrábba.

A MÁV pályaudvar korszerűsítése, a vasúti aluljáró rendszer kiépítése az utazás biztonságát, kényelmét, kultúráltságát európai szintre emelte. Az Inter City vonatokkal a főváros 3 órán belül elérhető.

Nyíregyházát 5 országos főúthálózaton lehet megközelíteni, és 4 irányban alsóbbrendű útvonalon lehet összeköttetést teremteni a környező településekkel. Az M3-as autópálya Nyíregyházig történő kiépítése és a hozzá csatlakozó elkerülő gyorsforgalmi utak elkészültével Budapest közúton is gyorsan elérhető.

A meglévő utak megnövekedett forgalomhoz történő korszerűsítése folyamatosan történik.

Nyíregyházán adott a feltétel a légi közlekedéshez. Az Önkormányzat tulajdonában lévő repülőtér jelenleg egy 1000 m x 60 m füves és egy 1000 m x 60 m aszfalt burkolatú kifutópályájával rendelkezik. Az elmúlt évben korszerűsített utasforgalmi épület és irányító torony középkategóriájú gépek fogadására alkalmas. A repülőtér jelenleg nem nyilvános besorolású, nemzetközi forgalom számára eseti határnyitással vehető igénybe. Sport és oktatási tevékenység rendszeresen folyik a repülőtéren.

A város XVIII. századi hagyományos sugaras szerkezetű főúthálózatát 1960-tól napjainkig folyamatosan épített körútszakaszok, összekötő utak kapcsolják egybe, biztosítva ezzel több, mint 34 ezer helyi személygépkocsi, és közel 6 ezer helyi tehergépkocsi valamint a jelentős számú átmenő gépkocsik közlekedését. A járművek tankolása 20 helyen lehetséges a város területén.

A város önkormányzata 2001-ben jóváhagyott közlekedésfejlesztési koncepció alapján rangsorolja a fejlesztési igényeket, és az éves költségvetésekben biztosít arra fedezetet. A belváros átmenő forgalomtól történő tehermentesítése a nagykörút és kiskörút teljes kiépítésével valósulhat meg.

Nyíregyháza úthálózatának hossza 710 km, ennek közel fele külterületen van. A belterületi utak hossza 372 km, melyből 72 % szilárd burkolatú, a külterületen ez az arány 15 % körüli. A gyalogosok 576 ezer m2 kiépített járdán közlekedhetnek.

A városban a közúti tömegközlekedést a Szabolcs Volán Rt bonyolítja le. A társaság a városrészekkel és a vonzáskörzeti településekkel olyan összeköttetést

valósít meg, amely a munkába- és iskolába járás igényét nagyrészt kielégíti. A városban jelenleg 34 a helyi autóbusz útviszonylatok száma, az autóbusszal közlekedhető hálózat hossza 150 km, melyen jelenleg 70 autóbusz közlekedik. Belterületen maximum 500 m az ún. „rágyaloglással" elérhető buszmegálló. A város nyugati és délnyugati bokortanyáihoz 1997-től helyi járatokon lehet eljutni. A Szabolcs Volán Rt rugalmasan követi az igényeket a bevásárlóközpontok felé is. Új területek tömegközlekedésbe történő bekapcsolódásához az úthálózat további fejlesztése szükséges.

Energiaellátás

A villamos energiaszolgáltatást a város két irányból 120/10 kV ill., 120/20 kV állomásokon keresztül kapja, és mind a lakossági, mind az ipari fogyasztók ellátása biztosított. Az éves fogyasztás 290 ezer MWh körüli. A kisfeszültségű hálózat hossza 923 km, az ellátottság gyakorlatilag 100 %-os. A háztartási fogyasztók száma 51.000 fölötti. Az éjszakai kivilágítást 14.547 közvilágítási lámpa teljesíti. A termelő szféra ipari áram távlati igényeit teljes egészében ki tudja elégíteni a jelenlegi kapacitás, csak hálózatbővítésre lesz szükség.

Nyíregyháza energia-felhasználásának szerkezete a távfűtés hőenergia igényét is figyelembe véve kedvező. A földgáz felhasználás aránya 70 % fölötti, a szilárd tüzelőanyag és az olaj, tüzelési célú, felhasználása egyre kisebb.

A vezetékes gáz két irányból érkezik a városba, egy 40 ezer Nm3/h és egy 20 ezer Nm3/h kapacitású átadóállomáson keresztül. A városban lefektetett 648 km kis-, -közép-, és nagynyomású gázvezetékek a lakások 82 %-át látják el, melynek több mint 2/3-ban ezzel is fűtenek. Az éves gázfogyasztás 140 millió m3, aminek 70 %-át ipari fogyasztók használják fel. A hálózatba – gazdaságosság miatt – nem vont külterületi lakott helyeken a kistartályos PB gáz felhasználása gyakori. A gázátadó állomások kapacitása a szükséges igény szerint növelhető.

Az elmúlt évben készült el a Nyíregyházi Főiskolán és az Örökösföldön gázmotoros energia központ, mely utóbbi hőenergiát termel és szolgáltat lakások fűtése céljából.

A távfűtés 1966-ban indult a városban. Jelenleg ezzel a fűtési móddal és melegvíz ellátással több, mint 15000 lakás és 750 középület rendelkezik. A hőenergia ellátása a Nyíregyházi Erőmű Kft által előállított 150/70o C hőfoklépcsővel üzemeltető távfűtő rendszerrel történik. Az erőmű kapacitása még 20 MW villamos energiatermelésre is elegendő. A távfűtés mérés szerinti fogyasztása és számlálása a lakásállomány több mint 60 %-ban megvalósult. Ennek eredményeképpen az éves hőfelhasználás csökkent.

Ivóvízellátás

A vezetékes vízellátás kiépítése 1961-ben kezdődött meg. A NYÍRSÉGVÍZ RT mélyfúrási kútjaiból látja el a várost 482 km hosszú vezetéken. A háztartások 98 %-a bekapcsolódott az ivóvízhálózatba. A külterületi családi házak egy részének – gazdaságos üzemeltetés hiányában – ellátását egyedi kutakkal javasolt megoldani. Az éves vízfogyasztás 6-7000 ezer m3, a kiépített kapacitás ettől magasabb fogyasztást is tud biztosítani. A szolgáltatás az elmúlt években folyamatos és zavartalan volt, vízhiány, vízkorlátozás a legnagyobb nyári melegben sem fordult elő.

Szennyvízelvezetés

A szennyvízhálózat kiépítettsége még néhány perem-, illetve külterületen hiányos. A lakások több mint 70 %-a rákötött a szennyvízelvezető hálózatra. A szennyvíz tisztítása a modern, 22000 m3/nap kapacitású I. sz. telepen történik, ahová 250 km hosszú csatornahálózaton érkezik a tisztítandó szennyvíz.

A mechanikailag és biológiailag megtisztított vizet a csapadék elvezető főfolyásba juttatják. A II. sz. szennyvíztisztító telep 10.000 m3/nap kapacitással jelenleg tartaléküzembe van helyezve.

Minden nagyvárosnak egyik legégetőbb problémája a szemétgyűjtés, kezelés. Nyíregyházán szervezett, zárt technológiájú szemétszállítás van. A lakások több mint 90 %-ból gyűjtik össze a hulladékot, és a jelenlegi előírásoknak megfelelő hulladéklerakó telepre szállítják. A város területén 62 szelektív hulladék gyűjtősziget (papír, üveg, műanyagpalack) került elhelyezésre, folytatva ezzel a tovább hasznosítható hulladékok gyűjtésének, kezelésének, értékesítésének programját.

Távközlés, hírközlés

A városban a 40.000 vonalkapacitású digitális telefonközpont minden távbeszélő igény (mennyiség, minőségi) kielégítésre lehetőséget ad. A távbeszélő fővonalak száma több mint 36.000, ebből 31.000 egyéni. A város mindhárom Magyarországon működő mobilhálózat rendszerrel lefedett, a mobiltelefonok száma az országos tendenciákhoz hasonlóan erőteljesen növekszik.

Hírközlési kapcsolatok - közületi távközlési és adatátviteli szolgáltatások - tekintetében a város jó helyzetben van. Nyíregyházán mintegy 30 ezer lakásban kiépített kábel tv hálózat teszi lehetővé a műholdas adások széleskörű választékát, és az Internet hozzáférést. A helyi rádió és televízió adásai 30 km-es körzetben foghatók. Több kereskedelmi tv és rádió működik a térségben.

Lakásállomány

Nyíregyháza lakói a nádfedeles tanyától a tetőteres családi házig, a hétszintestől a 14 emeletes társasházig, összességében több mint 45 ezer lakásban laknak. A lakásállomány korát tekintve igen kedvező, a lakások a 70 %-a 30 évesnél fiatalabb, és csak tizedrésze épült 1944. előtt. A lakások szobaszám alapján kirajzolódó lakásszerkezet kedvező változásokat mutatott az utóbbi 10 évben. Az épített lakások átlagos alapterülete 91 m2 felett volt. Jelenleg a lakásállományból a 2 szobás lakások arányát meghaladja a 3 és több szobásoké (47,8%). A lakások 7,3 % (3214 db) külterületen található. Nyíregyháza területfelhasználási karakterére jellemző vonás a kiterjedt tanyavilág.

Az elmúlt évtizedben a lakásellátás szempontjából kedvező változások történtek. A lakónépesség számának kismértékű csökkenése, a háztartások számának növekedése, a lakásépítés – változó, de relatív kedvező – volumene mellett a lakások száma meghaladta a háztartások számát. Így a háztartások és lakások számának különbségén alapuló mennyiségi lakáshiány nincs a városban.

Mindezek mellett bár a városban közel 3000 az üres lakás, még előfordul egy lakásban több háztartás kényszerű együttélése is. Nyíregyházán 1998 db önkormányzati tulajdonú lakás van, a ki nem elégített igénylők száma jelenleg mintegy 1500 fő.

Az Önkormányzat tervszerű lakásgazdálkodása a szociális bérlakás iránti igény kielégítése mellett a magánerős lakásépítést differenciált építési telek kínálattal segíti. 10 éves kihagyás után került sor újra önkormányzati bérlakások építésére 2001-ben. A lakás-mobilizáció és kedvező hitelek hatására megélénkült a lakásépítési kedv. A város területén rendelkezésre áll megfelelő számú és közművesítettségű telek.

Intézményellátottság

Nyíregyháza történelme során kialakult a város jelentőségét és szerepkörét mutató igazgatási és társadalmi intézményeinek többsége. A folyamatosan bővülő szerepkörű és mennyiségi növekedéssel járó intézmények kielégítik a helyi, megyei, regionális igényeket.

Oktatás

Nyíregyháza város országban elsők között hozta létre kisdedóvó intézetet 1846-ban 70 gyermekkel. Az intézmény megszüntetések és integrálások következtében jelenleg a város 20 óvodájában és a hozzájuk tartozó 17 tagóvodában 4134 férőhelyen 4383 gyermeknek nyújtanak egész napos ellátást. A 18 önkor-

mányzati óvoda mellett van egy egyházi és egy alapítványi. A nevelés 36 épületben folyik, melyek közül 10 nem óvodai célra épült. Az óvodák közül 5 tornateremmel, 7 tornaszobával rendelkezik.

A születések száma 1997-től stagnál ezért a jelenlegi férőhely mennyiségileg kielégítő, területileg azonban még van pótolni való és az óvodák felszereltsége is fejlesztést igényel.

Az elmúlt évtizedben az általános iskolai tanulók létszáma jelentősen csökkent. Jelenleg a városban 22 önkormányzati, 2 főiskolai gyakorló, 3 egyházi és egy alapítványi általános iskolában folyik az alapfokú oktatás. Az oktatáshoz 482 tanterem 20 napközis terem áll rendelkezésre. A lakókörzeti differenciálódás tendenciája növekvő, a belvárosi iskolák maximális tanulólétszámmal működnek, míg a peremterületiek tartósan kihasználhatatlan iskolai férőhelyekkel rendelkeznek. A külterületen lakó diákok iskoláztatását iskolabusz járat segíti. Az iskolák többségében jelentős előrelépés történt az idegen nyelvek és az informatika oktatás tárgyi feltételeinek javításában.

Nemzeti kisebbségi képzés szlovák nyelven a mandabokori tagiskolában folyik. Kisebbségi oktatási program alapján tanulnak a roma tanulók 4 iskolában. Önkormányzati fenntartásban az enyhe fokú, valamint a középsúlyos értelmi fogyatékos gyermekek részére önálló, speciális intézmények működnek. A művészeti oktatást a néhány éve új épületbe költözött zeneiskola és az alapfokú művészeti iskola szolgálja. Az általános iskolák épületei, felszereltsége jelentős differenciálódást mutatnak a városban.

A városban folyó középfokú oktatás vonzáskörzete meghaladja a kistérséget, több esetben megyei, sőt regionális kihatású.

A városban 17 önkormányzati intézményben folyik középfokú oktatás, ezek között van tiszta profilú gimnázium, ill. szakközépiskola, és van, amelyik a gimnázium – szakközépiskola – szakiskola – általános iskola különféle változataiban működik. Ezek mellett 2 egyházi gimnázium is fogadja a diákokat. Összesen 11500 középfokú nappali tagozatos hallgató van, és 1750 felnőtt esti, levelező tagozaton tanul. A nappali tagozatos hallgatók közül 3160 fő gimnáziumi, 5510 fő szakközépiskolai, 2832 fő szakiskolai képzésben részesül.

A gimnáziumi épületek mindegyike felújításra, korszerűsítésre, bővítésre került az elmúlt évtizedben.

A szakképzés folyamatos átalakuláson megy át, melyet a jogszabályi háttér és a munkaerő piaci igények befolyásolnak. A képzés tartalmát, szerkezetét, és profilját tekintve is megváltoztak az igények. Az intézmények ezeknek a megváltozott elvárásoknak csak folyamatos átalakítással, bővítéssel, fejlesztéssel tudnak eleget tenni. Különösen a gyakorlati képzések műszaki feltételrendszerének megteremtése kíván tervszerű korszerűsítést.

A nem nyíregyházi lakosú közép- és főiskolásoknak lehetősége van kollégiumi elhelyezkedésre. A város 2340 fős középiskolai kollégiumi hálózatát az Önkormányzat működteti. A főiskolai hallgatók részére is több mint 2000 fős

kollégiumi férőhely áll rendelkezésre. Az igények alapján további mennyiségi és minőségi bővítés, fejlesztés szükséges. A korszerű kollégiumok egy része nyáron idegenforgalmi szálláshelyként is igénybe vehető.

Nyíregyházán a felsőfokú oktatási intézmények integrációja után 3 főiskola és 2 főiskola kihelyezett tagozata található, melyek az oktatás tartalmi és szakmai összetevői miatt az egész országból beiskolázanak. Jelenleg 13 ezer fő tanul a főiskolákon, ebből 5686 fő nappali tagozatos. Ez a létszám többszöröse az intézmények eredeti kapacitásának. A Nyíregyházi Főiskolán jelentős fejlesztések Világbanki Program révén indultak el, mellyel korszerű – a jelenlegi hallgatói létszámnak megfelelő kapacitású – korszerű felsőfokú képzési centrum jön létre. A Görögkatolikus Főiskola 2003-ban új épületbe költözött.

Egészségügy

A városban 9 önkormányzati és egy magántulajdonú bölcsőde működik. 485 férőhelyre jelenleg 697 gyermek ellátása történik. A születésszám stagnálása miatt ezt a kapacitást nem szükséges változtatni – a jelentkező igényeket ki tudják elégíteni.

A városban 48 felnőtt és 27 házi gyermekorvos látja el az alap egészségügyi ellátást. Egy felnőtt háziorvosra 2000 felnőtt, egy gyermek háziorvosra 730 gyermek ellátása hárul. Ez az ellátás viszonylag jó, de még mindig magas az egy praxisba bejelentett lakosok száma.

A háziorvosi praxisok döntő többsége vállalkozói formában működik. A fogászati praxisok száma 32, ebből 10 gyermekorvos. Az Önkormányzat új rendelők építésével, illetve támogatásával javítja a tárgyi feltételeket, különösen szükséges ez a perem-, illetve külterületeken.

Nyíregyháza a szakorvosi járó beteg ellátás minden funkciójával rendelkezik, közel 230 szakrendelésen folyik az ellátás. A járó beteg szakellátás felvevő területéhez 300 ezer lakos tartozik.

A kórház fekvőbeteg ellátásának szakmai palettája igen széles. Harminc különböző osztályon 2100 ágy áll rendelkezésre. A férőhely struktúra megfelel a felvevő terület morbiditási és mortalitási mutatóinak. Az Önkormányzat minden évben jelentős összeget fordít a színvonalas beteg ellátás orvos-technikai feltételeinek a javítására.

A város igen kiterjedt, széleskörű és folyamatosan bővülő szociális intézményi hálózattal rendelkezik. Az Önkormányzaton kívül az egyházak és alapítványok tevékenysége számottevő ezen a területen. Az idősek részére 746 bentlakásos férőhely áll rendelkezésre, hiányzik az ellátó rendszerből a speciális betegségcsoporthoz tartozó igénybevevők szükségleteinek kielégítése. A hajléktalanok és átmeneti szálláshiánnyal küszködők részére éjjeli menedékhely, átmeneti szállás és családok részére átmeneti otthon biztosít megoldást

átmenetileg. A kisebbség által lakott lakótelepen Roma Közösségi Ház működik. Az értelmi fogyatékosok részére 40 férőhelyes napközis otthon biztosítja az ellátást.

Kulturális, sport intézmények

A város kulturális életét igen sokszínűség jellemzi, kisugárzása a megyén túl is hat. A művelődéshez szükséges közintézményrendszer – színház, szabadtéri színpad, művelődési házak, múzeumok, galériák, könyvtárak – kellő alapot adnak ahhoz, hogy a város zene-, tánc-, színház- képzőművészeti élete országosan az élvonalban legyen.

A város nagy sportlétesítményei a versenysportolás feltételeihez méreteiben megfelelőek, felújításuk, korszerűsítésük folyamatban van. A tömegsporthoz, szabadidő eltöltéséhez rendelkezésre állnak az oktatási intézmények, a Stadion termei, pályái továbbá a város strandjai és egyéb szabadidős létesítményei.

Nyíregyháza infrastrukturális ellátottságát az ország többi nagyvárosához hasonlítva megállapíthatjuk, hogy az átlagosnál jobb az ellátás az oktatási intézmények (óvoda, általános iskola, középiskola) kapacitásában, a bentlakásos szociális férőhelyekben, de az átlagostól kissé elmaradt a városban az utak burkolatának aránya, a háziorvosok száma, a szervezett szemétgyűjtésbe vont lakások száma. A többi területen a nagyvárosok átlagához közel azonos a nyíregyházi lakosok ellátottsága.

A város az infrastrukturális ellátottságát tekintve az elmúlt évtized lendületes fejlődésével utolérte az ország többi nagyvárosát, és célja, hogy a kedvező geopolitikai helyzetét optimálisan kihasználva regionális szerepkörét erősítse, de emellett lakható „élhető" település maradjon. Ennek érdekében készíttette és fogadta el Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata a város hosszú távú településfejlesztési koncepcióját.

Ez a dokumentum egy olyan nemzetközi jelentőségű nagyváros jövőképét vetíti elénk, amely az egyesült Európa integráns részeként kiegyensúlyozott, stabil alapokon nyugvó, fejlődő gazdasággal rendelkezik, és ez a városlakók életminőségének jelentős javulását szolgálja.

Dr. Kókai Sándor

Nyíregyháza közlekedésföldrajzi jellemzői, sajátosságai a II. világháborútól napjainkig*

I. Bevezetés

Kevés folyamat áll olyan szoros összefüggésben a népek és államok történetével, valamint a kultúrtáj arculatával, térszerkezetével és ezek változásával mint a közlekedés, amely a távolság lerövidítésével segítette az anyagi természetű helyváltoztatási igények kielégítését (Erdősi F. 2000). Az újabb és újabb térlegyőzési technikák hatást gyakoroltak az emberi közösségek formációira, szellemi fejlődésére, a népek és kultúrák, vallások és politikai intézmények, struktúrák, területi alakzatok fejlődésére és megszűnésére egyaránt, s egyben új emberi igényeket indukáltak, melyek tovább formálták az infrastrukturális környezetet. Régiónk szempontjából mindig is a szárazföldi közlekedés formációváltozásainak volt meghatározó szerepe, melyek a térszerkezet különböző hierarchiaszintű gócpontjait hosszabb-rövidebb idő alatt átértékelték.

A fenti kölcsönhatás-rendszerek szerint funkcionáló közlekedési infrastruktúra mindenkori állapota és működése magán hordozta (hordozza) a társadalom viszonyaira utaló jegyeket is. A közlekedést az állam mindenkor – különösen a felvilágosult abszolutizmus időszakától – gazdasági és politikai céljainak szolgálatába állította, mindig különböző irányokat és közlekedési technológiákat preferálva, ezáltal is befolyásolva a közlekedési térszerkezet formálódását, mely érdekek (pl. nemzeti, regionális, lokális, szolgáltatói és felhasználói stb.) kereszttüzében alakult, többször bebizonyosodott azonban, hogy öntörvényűen is képes működni, sőt fennmaradni és fejlődni (Frisnyák Zs. 2001). A XVIII-XIX. század fordulóján felgyorsult technikai-minőségi változások (pl. postakocsik elterjedése, társzekerek alkalmazása, egyes útszakaszok kövezése stb.) eltörpültek a vasút jelentősége mellett, mely olyan impulzust adott, hogy a szárazföldi közlekedés néhány évtized alatt (1846-1914) Magyarországon is nagyobb eredményeket mutatott fel, mint az azt megelőző évezredben.

Nyíregyháza előttünk ma feltáruló közlekedési hálózata tehát olyan gazdasági, politikai és kulturális alkotás, melyet a régió természetföldrajzi adottságai, a mindenkori geopolitikai helyzet, illetve az érdekütközések során győztesként kikerülő koncepciók alakítottak ki. Régiónkban a természetföldrajzi adottságok

* A tanulmány a T 034569 sz. OTKA pályázat támogatásával készült

mindig fontos szerepet játszottak, de a társadalmi-gazdasági adottságok és formáció változások voltak a meghatározóak. Érdekharcokban dőlt (dől) el, merre vezették a vasutat, hol épülnek hidak, felüljárók, autópályák stb. Nyíregyháza közeledéstörténetének legfontosabb tendenciái alapján az elmúlt 250 év több korszakra bontható (pl. 1753-1858, 1858-1918 stb.), melyből jelen tanulmányunkban a II. világháborútól napjainkig terjedő időszak jellemzőit és sajátosságait tekintjük át három időkeresztmetszetben.

II. Nyíregyháza közlekedéshálózatának fejlődése 1945-1975 között

A második világháború után Magyarország geopolitikai helyzetének, külgazdasági-külpolitikai orientációjának megváltozása az ország közlekedési struktúráit sem hagyta érintetlenül. Az új geopolitikai helyzet hatására Magyarország közlekedési főtengelye a Budapest-Záhony közötti vasúti fővonal lett, ahol a korszerűsítés, a villamosítás és a technikai újítások bevezetésénél többet jelentett az itt áthaladó nagy mennyiségű nyersanyag. Ez utóbbi ugyanis nem csak az ország, de a megye és a város nyersanyagszegénységét is megszüntette ill. lényegesen csökkentette, megteremtve az iparosítás egyik előfeltételét. Nyíregyháza mai közlekedéshálózata – a megye közlekedéshálózatának gyújtópontjába – több évtizedes fejlődés eredményeként alakult ki, s vált fontos közlekedési csomóponttá, ahonnan több irányba ágaznak el a vasútvonalak, közutak, hogy összekapcsolják a várost szűkebb és tágabb környezetével (1. sz. térkép).

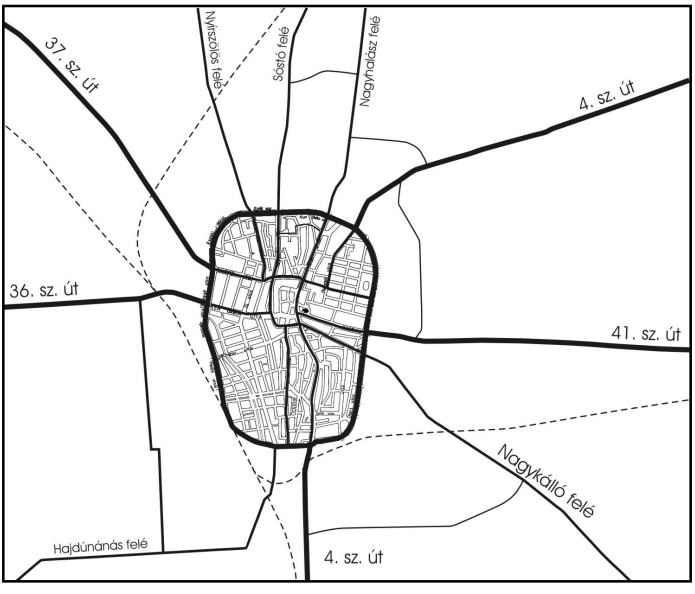

1. térkép. Nyíregyháza fontosabb közút- és vasútvonalai

A XIX. század második felében (1858, 1872, 1887 stb.) és a XX. század elején végbement vasútépítések gazdaságfejlesztő szerepe, valamint a személy- és áruszállításra gyakorolt hatása a második világháború után sem csökkent. A háborús károk gyors helyreállítása (pl. 1945. április 08-án megindult a forgalom Debrecen-Nyíregyháza viszonylatában, 1946. június 01-től gyorsmotorvonatok közlekedtek Budapest-Nyíregyháza között stb.), a vasútállomás új épületének átadása (1950), a záhonyi átrakókörzet kiépítése (1948-tól öt ütemben), a miskolci vonalon a rakamazi ártéri hidak felújításával és a tokaji vasúti híd megnyitásával Nyíregyháza kiemelkedő vasúti szerepköre megerősödött.

2. Térkép. Nyíregyháza közlekedésföldrajzi helyzete és elérhetősége

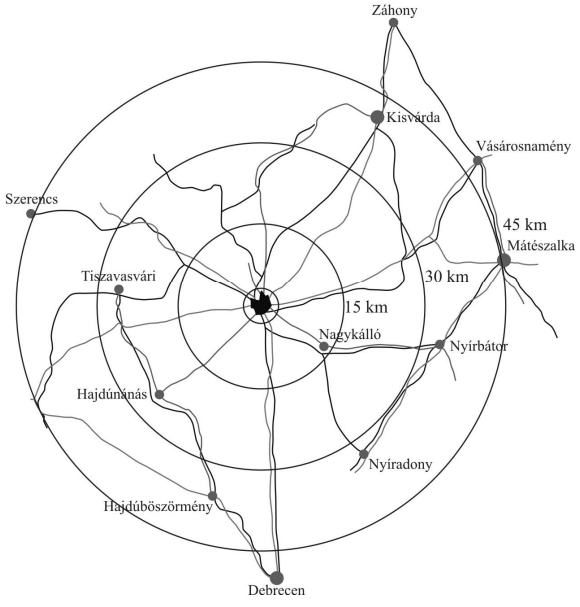

Kedvező forgalmi helyzetének (2. sz. térkép) városfejlesztő hatása az 1960-as évektől egyre markánsabbá vált, amikor befejeződött a Miskolc-Nyíregyháza (1966), a Nyíregyháza-Záhony (1967), majd a Debrecen-Nyíregyháza (1970) vasútvonal villamosítása. Ezeken a vonalakon a korszerű vontatással, a pályafelújítással, majd a második vágánypár megépítésével rövidült a menetidő, folyamatosan nőtt a személy- és az áruszállítás. Mindezek ellenére az autóbuszhálózat kiépüléséig a megye községeinek 58 %-a nem kapcsolódott be közvetlenül e tömegközlekedési eszköz forgalmába (a megye 228 településéből mindössze 90-nek volt vasútállomása), sőt a falvak 40 %-a 6 km-re vagy ennél is távolabb volt (van) a legközelebbi vasúti megállótól (Beluszky P. 1974). Nyíregyházát excentrikus fekvése következtében a megye keleti harmadának lakói csak tetemes idő- és költségráfordítás árán kereshették fel. Az utazás oda-

vissza 4-9 órát vett igénybe, s esetenként többszöri átszállást igényelt. A megyeszékhelyről a mátészalkai járás településeinek 73 %-a nem volt elérhető átszállás nélkül. Még rosszabb volt a helyzet a fehérgyarmati (81 %) és a vásárosnaményi (85,5 %) járás településeit tekintve. A Nyíregyháza-Zajta közötti 101 km-t 177 perc alatt tette meg a személyvonat mátészalkai átszállás nélkül, az esetek kilencven százalékában viszont át kellett szállni, ami további időveszteséget jelentett.

Nyíregyháza közvetlen környezetével viszont, egészen a Nyíradony-Vásárosnamény-Záhony vonalig közlekedési kapcsolatai megfelelőek (3. sz. térkép), mindazok ellenére, hogy a félórás vasúti izokronon belül csak kevés jelentősebb település volt (pl. Rakamaz, Újfehértó). Az egy órás izokron vonalon belül feküdt pl. Kisvárda (43 km, személyvonattal 45 perc), Tiszalök (34 km, 59 perc), Nyírbátor (38 km, 58 perc) és Debrecen (50 km, 55 perc). A villamosított, két vágánypárú vonalon a megyeszékhelyhez 66 km távolságra fekvő Záhony azonban már csak gyorsvonattal volt elérhető egy órán belül (Boros L. – Frisnyák S. 1999).

3. térkép. Nyíregyháza elérhetősége vasúton és autóbusszal (Beluszky Pál nyomán, módosításokkal) 1= Nyíregyháza intenzív közlekedésföldrajzi vonzáskörzete, 2= A környező kisvárosok közlekedésföldrajzi vonzáskörzete, 3= vasútvonalak, 4= főútvonalak, 5= 30 perc alatt megközelíthető terület, 6= 30-60 perc, 7= 60-90 perc, 8= 90-120 perc alatt megközelíthető terület.

A legnagyobb összefüggő vasúthiányos terület a Nyírség középső része (a Nyíregyháza-Záhony és a Záhony-Vásárosnamény-Nyíregyháza vonalak között), a Nyírség D-i része, valamint Szatmárban a Záhony-Mátészalka, a Zajta-Mátészalka és az ukrán országhatár által lezárt terület. A fővonalak korszerűsítésével egyidőben a kisforgalmú mellékvonalak közül 1971-76 között megszüntették a Jánkmajtis-Kölcse, a Kisvárda-Baktalórántháza és a Debrecen-Nyírbéltek közötti normál, ill. keskenynyomtávú gazdasági vasutat. Ezáltal Szabolcs-Szatmár-Bereg megye vasúthálózata 60 km-rel rövidült meg, azonban a megye fajlagos vasútsűrűsége (8,4 km/100 km^2) még így is magasabb volt az országos átlagtól (8,2 km/100 km^2), s ezzel a megyék sorrendjében az előkelő hatodik helyet foglalta el (Boros L. – Fisnyák S. 1999).

A vasút modernizálása lehetővé, az üzemekben felhasznált és előállított termékek mennyisége (a tehervonatok átlagos menetsebessége alig haladta meg a 30 km/h-t) és a városba naponta bejárók számának növekedése pedig szükségessé tette a menetidő csökkentését. Az express vonatok olyan minőségi és mennyiségi változást eredményeztek, mely elérhető közelségbe hozta a fővárost (200 perc) és a környező megyeszékhelyeket. A mellékvonali pályák forgalmi használati értéke azonban tovább romlott, s az utolsó helyre kerültek a megyei vicinális vonalak országos viszonylatban, melynek egyik okozója, hogy az A és B1 kategóriájú fővonalak aránya csupán 36,3 %, szemben az 56,4 %-os országos értékekkel. Mindezek ellenére a nyíregyházi vasúti pályaudvar személyforgalmával az elsők közé került az országban.

A vasút áru- és személyforgalmát vizsgálva megállapítható, hogy 1984-ben a három fővonalon több mint 20000 t nyersanyag félkésztermék és árucikk áramlott naponta, míg Nyíregyháza-Tiszalök, Nyíregyháza-Vásárosnamény és Nyíregyháza-Nyírbátor viszonylatban 1-5000 t közötti mennyiség átlagosan. A személyforgalom tekintetében Nyíregyháza-Debrecen vonalon több mint 20000 fő, Nyíregyháza-Miskolc relációban 15-20000 fő között, míg Nyíregyháza-Záhony között 10-15 ezer fő utazott naponta. A vasúti mellékvonalakon már ekkor sem érte el az 5000 főt az utasforgalom volumene naponta (Magyarország Nemzeti Atlasza 1989).

Az 1950-ben épült vasútállomás – az időközben elvégzett felújítás és bővítés ellenére is – csak komoly erőfeszítéssel tudott a mindennapok kihívásainak megfelelni. Csak súlyosbította a helyzetet, hogy nincs külön teherpályaudvar, ami a baleseti veszélyforrásokat is növelte, felvetve egy korszerű, modern pályaudvar megépítésének igényét (Cservenyák L. – Mező A. 1987).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közúthálózatának gyorsabb ütemű fejlődése csak a két világháború között bontakozott ki, részben az 1896-ben elkészült tokaji közúti híd, részben a vasút kavics (kő) szállításainak köszönhetően. Az első modern értelemben vett (beton alapzatú) közút kiépítésére azonban csak 1950-52 között került sor, amikor elkészült a 41. számú főút Nyíregyháza és Beregsurány közötti szakasza. E stratégiai fontosságú út megépítését követte a

4. sz. főközlekedési útvonal (Újfehértó-Nyíregyháza-Záhony), a 38. sz. főút (Nyíregyháza-Rakamaz-Tokaj), a 36. sz. főút (Nyíregyháza-Tiszavasvári-Polgár) és a 49. sz. főút (Vaja-Mátészalka-Csenger) pormentesítése, aszfaltozása. A legnagyobb arányú útkorszerűsítéseket 1961-65 között végezték, s így szilárd burkolatot kapott 165 km hosszúságú elsőrendű és 206 km hosszúságú másodrendű főút, melynek eredményeként a megye legforgalmasabb közúti csomópontja Nyíregyháza kilenc irányból (ebből öt főút) gyűjti össze a forgalmat (1. és 2. sz. térkép). A sugaras-körutas városszerkezet (1. sz. térkép) kialakulását elősegítette,, hogy a XIX. század közepén a sugarasan futó utcákat – melyek Nyíregyháza hinterlandját képező nagyközségek és városok felé vezettek – a városban ún. „közök" kötötték össze a közlekedés megrövidítése céljából.

Ezt, a részben spontán módon kialakult forgalmi korrekciót törvényesítette 1904-ben a Szesztay-Pálóczi-féle városrendezési terv, s erre az elvre épültek az 1950-es évek rendezési tervei is, amelyek a tömegközlekedési beruházásaikkal csak elvétve céloztak meg hosszútávú városfejlesztési célokat (Nyíregyháza fejlődése 1966-70 között). A már létező és működő közlekedési infrastruktúrára egyre inkább, mint adottságra tekintettek, s az infrastruktúrához való hozzáférésért vívott verseny alig létezett. A modern tömegközlekedést Nyíregyházán a vasúti pályaudvar és Sóstó közötti útvonalon (8,5 km) nyolc kocsival rendelkező villamos (1911. augusztus 07-1969. május 31.) és a kisvonat (1905. december 21-től) Balsáig illetve Dombrádig jelentette. Az egyvonalú nyíregyházi villamos (évi átlagban 4-5 millió utast szállított) felújítás nélkül a növekvő igényeknek már motorvonatatással kiegészítve sem tudott megfelelni, ezért a város utcáit még változatlanul a fogatolt járművek, kerékpárosok és gyalogosok uralták.

A városi infrastruktúra használatából kirekesztettek életlehetőségeinek modernizálásában (a munkaerő bekapcsolását a gazdaság vérkeringésébe) minőségi változást jelentett a VOLÁN 5. sz. Vállalata által megindított városi autóbusz közlekedés. A helyi járatú autóbuszok száma 1966-ban mindössze nyolc darab, amelyek 27 km-nyi útvonalon több mint két millió utast szállítottak. Az autóbuszhálózat fejlesztése (1975-ben 24 autóbusz, 68 km útvonalon), a „csuklós-buszok" megjelenés, és az új autóbuszpályaudvar átadása (1971) ellenére a népesség számának gyors ütemű és a város kiterjedésének lényeges növekedése miatt, illetve az utasforgalom ugrásszerű emelkedése (1975-ben 15,5 millió fő) következtében a VOLÁN csak részben tudta kielégíteni az igényeket. Nem csak csúcsidőszakokban volt nagy a zsúfoltság, hanem egyes lakótelepek (pl. Jósaváros, Örökösföld stb.) és ipari területek sűrűbb járatok létesítésével is csak nehezen voltak megközelíthetők. A közúthálózat terhelését csak fokozta, hogy 1965-75 között megduplázódott a város áruszállítási forgalma is, égetően szükségessé téve a nyíregyházi utak állapotának javítását. 1965 végén a város úthálózata 156 km volt és ebből szilárd burkolatú 50 km, mely 1970-re összesen

164 km-re - ebből 65,4 km szilárd burkolatú – bővült (Nyíregyháza fejlődése 1966-1970). A legjelentősebb útépítés 1965-75 között a város és Sóstó közötti erdei út és a sóstói bekötőút, valamint a Tiszavasvári felé vezető úton a felüljáró megépítése (1977) és a Debreceni úton a felüljárók építése (1974), illetve a város belső közlekedésének javítása (pl. közlekedési lámpák felszerelése, utcák egyirányúsítása stb.) már annak a hosszútávú városrendezési és közlekedésfejlesztési koncepció előfutára volt, mely Nyíregyháza sugaras-gyűrűs közlekedési rendszerének kialakítását tűzte ki célul, a közúti motorizáció igényeinek figyelembevételével.

III. Nyíregyháza közlekedéshálózatának fejlődése 1975-től napjainkig

A közúti motorizációs robbanás Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Nyíregyháza központú térszerkezetét alig befolyásolta, sőt az 1970-es, ’80-as években folytatódó közúthálózati fejlesztések megerősítették azt. Az állami közúthálózat fejlesztési koncepciók értelmében Nyíregyházán is a városon belüli fejlesztésekkel megoldhatónak tűnt a megnövekedett forgalom igényeinek kielégítése, s a települést elkerülő útszakasz építése fel sem merült. E túlzott centralizáció (a belső úthálózatra rázúduló forgalom, parkolási gondok, forgalmi dugók) jegyében adták át a 4. sz. út városi átkelési szakaszát (1983) és kezdik meg a városi forgalom korszerűsítésének máig tartó két legnagyobb vállalkozását a külső körút és a belső körút építését. A közúti motorizáció átstruktúrálta a város egész belterületét (pl. a köztereket a gyalogosok helyett az autók uralják, új parkolóhelyek kialakítása stb.) és hatása a település szerkezetére (pl. lakótelepek kapcsolódásai, kertvárosi, családi házas övezetek gyors kiépülése stb.) jól kimutatható. Nem elhanyagolható tény, hogy a személyautó használatot az infrastruktúra-fejlesztés nem tudja követni, sőt, a közúti forgalom csillapítására irányuló beruházások hosszú távon gerjesztik a gépjárműhasználatot. E diszharmónia mindig is súlyos dilemma elé állította a közlekedési szakembereket.

Nyíregyháza városszerkezetében olyan úthálózati rendszer alakult ki (szűk, sűrűn keresztezett rendszerű), amely a nagyobb arányú fejlesztések lehetőségét korlátozza (1. sz. térkép). Mind az átmenő-, mind a célforgalmat a város 632 km hosszú úthálózata (ebből 40 km az országos közúthálózat része) bonyolítja le. Az úthálózat 52,0 %-a (329 km) Nyíregyháza belterületén van, melynek 1/3-a a csatolt településrészeken (pl. Nyírszőlős, Oros stb.) található. A város főforgalmi úthálózatát az országos kezelésben lévő főutak alkotják a külső körúttal együtt.

A város kezelésében lévő úthálózat 60,1 %-a volt szilárd burkolattal ellátva 1990-ben (összehasonlításul: Székesfehérvár 300 km hosszú úthálózatából 289 km aszfaltozott volt, míg Kaposvárott 209 km-ből 164 km, Szombathelyen 210 km-ből 208 km/!/, Kecskeméten 376 km-ből 221 km, Békéscsabán és Szolnokon 234-234 km-ből 154 ill. 162 km). A rendelkezésre álló éves fenntartási

összeg az útállomány folyamatos állagmegőrzésére sem volt elegendő, s 1991-ben mindössze hat nagyforgalmú út egy részének aszfaltszőnyegezésére került sor (Dr. Hajdú Bertalanné 1995). A város központi része a forgalmi torlódások állandó színterévé vált, megnőtt a zaj és kipufogógáz szennyezés, s a forgalom rezgést keltő hatása. A gépkocsi állomány dinamikus növekedése (1980-ban 109 db gépkocsi 1000 lakosra, 1990-ben 200 db/1000 lakos, 2000-ben 271 db/1000 lakos) és a beruházási és fenntartási keretek csökkenése oda vezetett, hogy a régi feszültségek mellett újak is kialakultak (pl. Jósaváros és Örökösföld forgalma ráterelődött a Sóstói-, Korányi Frigyes- és Család utcákra, a Sóstói út-Erdősor kereszteződés, a Család út-Orosi út kereszteződés, a Pazonyi téri kereszteződés a reggeli és a délutáni csúcs idején a városrészek közlekedésének ellehetetlenülését okozza stb.).

A forgalom lebonyolódása szempontjából külön említendő a városközpont forgalmi helyzete, ahol a közintézmények döntő többsége elhelyezkedik, így nem elsősorban az átmenő (kivételt a Debreceni út-Dózsa Gy. út jelent), hanem a célirányú forgalom terheli. Ennek megfelelően egész nap óriási a zsúfoltság, szinte lehetetlen a pakolóhelyet találni (pl. Bessenyei tér, Hősök tere, Iskola u. stb.), mindazok ellenére, hogy a várakozóhelyek 85 %-a fizetőparkoló. Halasztthatatlan és máig megoldatlan feladat a belváros parkolási lehetőségeinek feltárása, parkolóházak építésének megkezdése, a tömegközlekedési hálózat fejlesztése. Mindezek figyelembevételével meglepő, hogy a város önkormányzata a lakótelepi beruházásokon és a társulásos útépítéseken kívül a költségvetésből közlekedésfejlesztés nem tervezett 1991-ben (Kiss J. 1994).

Az 1990-es években a város forgalmi úthálózatán a következő fontosabb fejlesztési feladatok valósultak meg:

- 1991-ben mindössze 15 db forgalomirányító jelzőlámpa működött, melyek csak részben voltak összehangolva (Hunyadi utcától a Széchenyi utcáig 7 db jelzőlámpa), a többi egyedi. Napjainkra számuk megduplázódott, s az egész körúton egységes, összehangolt „zöld hullámban" működnek.
- Sóstóhegy lakóinak régi igénye teljesült 1996-ban, amikor a vasúti átjárókat kikerülő új összekötő út megépült, gyorsabb és biztonságosabb közlekedést biztosítva, melyet a 14-es autóbusz kapcsol a városhoz és a Sóstóhegyi vasútállomáshoz.
- A város Kállói úti szakaszán rendezetlen gyalogos, kerékpáros és tömegközlekedési létesítmények felújítása, mivel a nagy közúti forgalom (az ötévenként végzett rendszeres forgalomszámlálás adati alapján /4. sz. térkép/ a napi gépkocsiforgalom 10-15 ezer db közötti) mellet a közvilágítás gyenge volt vagy hiányzott, a gyalogjárda minősége rossz, kerékpárút nem volt, s a tömegközlekedéssel való kapcsolat pedig megoldatlan. Az önkormányzat az Ady E. utcától a Csárda utcáig (3,4 km)

kerékpárutat épített (47,5 millió Ft-ért), mely csak részben oldotta meg a problémákat (pl. Nyíregyháza-Külső-nél vasúti kereszteződés gondjai).

- Az 1990-es években épült kerékpárutak (pl. Kabalás, Sóstói út) ill. a korábbiak (Derkovits u., Orosi út) felújítása részben történt meg, viszont új kerékpárút épült a Korányi F. utcától a Tesco Áruházig.
- A Szegfű utca-László utca-Külső körút útépítési munkái (Interspar Áruház felépítése) korántsem jelentették a problémamentes közlekedés megteremtését, szükségességét azonban jelzi, hogy a Bocskai utca tehermentesítésében 25 %-os javulás következett be.
- A Debreceni út bevezető szakaszának teljes átépítése jelzőlámpás csomópontokkal 2001-2003 között megtörtént.
- A körút néhány szakaszán várakozó sáv létesült (pl. Északi körút, Ferenc körút stb.), nincs viszont ilyen a Bujtosi tavaknál és a Vasgyár utcán.

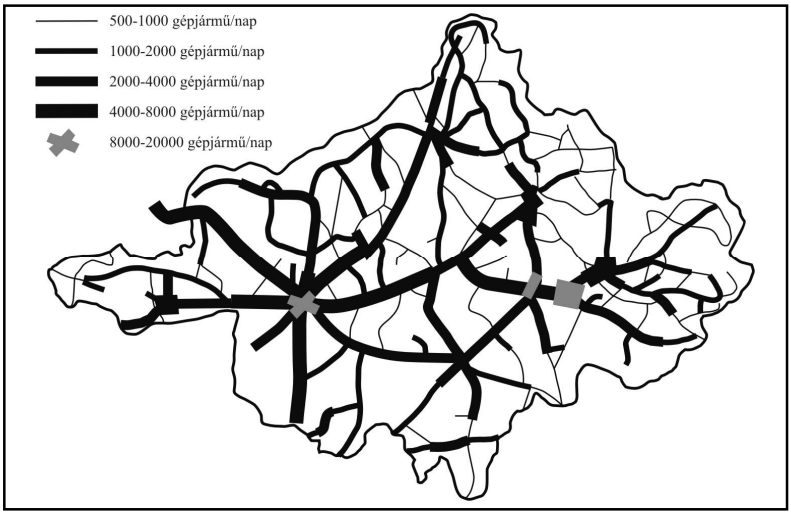

4. térkép. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közútforgalmi terheltségi térképe (Magyarország Nemzeti Atlasza nyomán)

Az eredmények mellett a városi közlekedéshálózat több megoldatlan feladattal küzd, melyek közül a belső körút kiépítésének hiánya, a városmag autómentessé tétele, az aszfalt nélküli belvárosi utak ténye (pl. Virág u., Madách I. u., Róka u. stb.) és a sugárutakat összekötő külső utak hiánya (pl. Tokaji- és Tiszavasvári utakat összekötő út, Korányi Frigyes utcát a Pazonyi úttal összekötő út, a Nyírszőlősi utat a Tokaji úttal összekötő út stb.) a legneuralgikusabbak közé tartozik. A belterületi úthálózat (368 km) 69,5 %-a (256 km) burkolt volt 2000-ben, amely érték a Nyíregyházával azonos nagyságú és funkciójú felsőfo-

kú központok között az egyik legalacsonyabb (pl. Székesfehérvár 90,6 %, Szombathely 86,5 %, Kaposvár 83,3 %, Békéscsaba 80,8 %, Szolnok 79,4 %, Kecskemét 64,7 % stb.)

Nyíregyháza tömegközlekedését (helyi járatú autóbuszhálózat) a Szabolcs Volán működteti, melynek eredményeként 31 vonalon 37,8 millió utas utazott 1999-ben. A Szabolcs Volán Rt. igen jelentős fejlesztéseket (pl. környezetbarát motorok az autóbuszokban, gázüzemű járművek beszerzése, rugalmasabb, az utazók igényeihez alkalmazkodó menetrend összeállítása stb.) hajtott végre, mindezek ellenére a tömegközlekedés neuralgikus pontjait még nem sikerült megoldani. Egyrészt óriási különbség van az egyes vonalak járatsűrűségét tekintve (pl. a legtöbb autóbuszjárat /munkanapokon kb. 80 db/ a 12-es vonalán közlekedik, a Vasúti aluljáró és a Sóstói úti kórház között, azonban a menetidő /30 perc/ is az egyik leghosszabb, így méltán kapta a nyíregyháziaktól a „városnéző járat" becenevet, ugyanakkor a Vasútállomás és a Repülőtér közötti 1-es vonalon napi két járat közlekedik, igaz, több mint harminc helyközi járat érinti a „repülőtéri bejáró" elnevezésű megállót, ahonnan egy km-es gyaloglással el is érhető a légi kikötő stb.). Másrészt egyes területek bekapcsolása a városi közlekedéshálózat vérkeringésébe sem megoldott (pl. a bokortanyákkal a tényleges kapcsolatot a H40 és a H35 jelzésű autóbusz jelenti, ezek járatszáma azonban nem éri el a húszat naponta, a város déli peremterületének /Új kisteleki szőlő, Déli ipartelep, Butykatelep, Oláhrét/ gyors népességgyarapodása az új építkezések eredményeként látványos, ugyanakkor mindössze három helyi járatú vonal érinti /H31, 16, 15/, melyek együttesen 22-25 járatot jelentenek naponta). Még sürgetőbb feladat lenne Ságvári Kertváros kapcsolatrendszerének javítása, hiszen a 17-es jelzéssel (Örökösöld-Kertváros) ellátott autóbuszokon egész nap óriási a zsúfoltság, mindazok ellenére, hogy munkanapokon több mint ötvenszer indulnak és érkeznek a járatok. Nem megoldott Sóstóhegy kapcsolata sem a városközponttal (14-es jelzésű autóbusz), hiszen este hét órától már csak óránként járnak az autóbuszok, kisebb (3-5 perc) menetrendi pontatlansággal. A helyi járatú autóbuszok által nem érintett területen élők (pl. Nyírség u., Kemecsei út, Hadobás sor stb., vagy 1-2 km-t gyalogolnak, vagy a távolsági- és helyközi autóbuszjáratokat veszik igénybe. Az autóbusz közlekedés lassúságát mutatja, hogy az izokrontérkép 30 perces és 60 perces értékein belülre alig 25 település került (5. sz. térkép).

A Szabolcs Volán Rt. helyközi- és távolsági autóbuszain mintegy harminc millióan (1999) utaztak, s Nyíregyházáról 85 településre indult naponta autóbusz 2002-ben. A Volán hivatalos menetrendje szerint tizenöt megyén kívüli településre volt céljárat, melyek többszáz települést érintenek útjuk során (pl. napi egy autóbusz indul Budapestre, Ózdra, Gyöngyösre, napi két autóbusz Egerbe, Sátoraljaújhelyre, Szegedre, napi három autóbusz Miskolcra, Mezőkövesdre stb.). A megyén kívüli városok közül jók a közlekedési kapcsolatok Polgár-Tiszaújváros felé, Debrecen irányába, nem megfelelő a hajdúvárosok felé,

hiszen csak Hajdúnánással (napi 5-6 járat) van közvetlen kapcsolat. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyén belül 18 városba és ötvenkettő községbe indulnak naponta autóbuszok az autóbuszpályaudvarról. A Szabolcs Volán Rt. mellett jelen van a Transtour Kft. is, de ez csak a Nyíregyháza-Kótaj-Buj-Gávavencsellő útvonalon folyó tömegközlekedés egyik színezőeleme. A távolsági- és helyközi autóbuszközlekedés eredményeként a megyeszékhely elérhető a megye településeinek döntő többségéről vagy autóbusszal vagy autóbusz-vonat kombinációval.

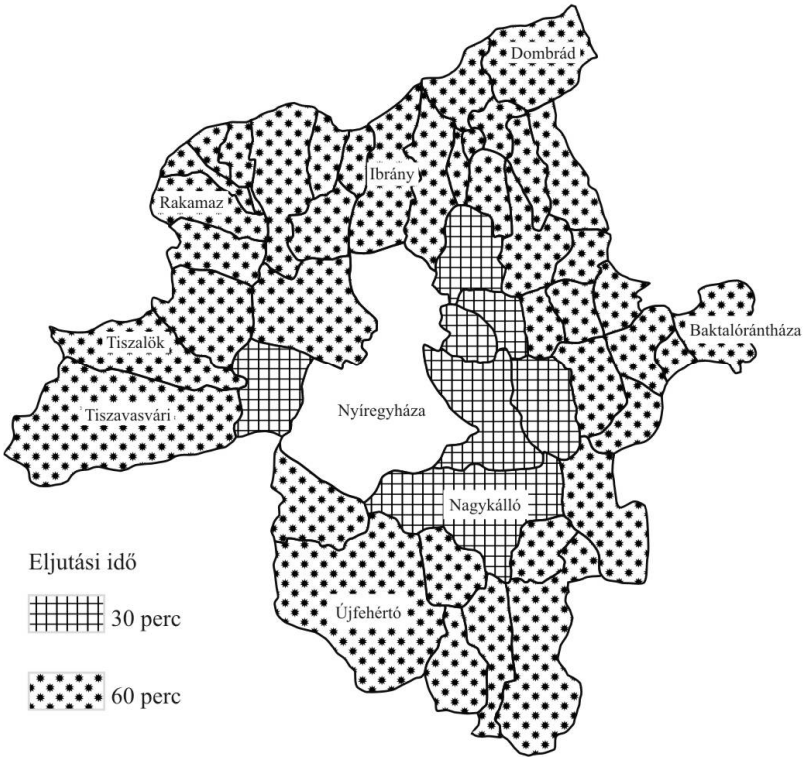

5. térkép. Nyíregyháza autóbusz izokron térképe (2003)

A vasúti áru- és személyszállítás – hasonlóan az országos változásokhoz – Nyíregyházán és környékén is veszített korábbi jelentőségéből (Hajnal B. 1996). Ennek ellenére sürgető megoldást kívánt a MÁV pályaudvar korszerűsítése (pl. aluljárók, felvételi épület, modern utastér stb.), az Állomás-tér rendbehozatal, amely 1998-2003 között megvalósult. Az utóbbi években megjelent tervek elismerik a szemléletváltás szükségességét (utas- és környezetbarát közlekedés), melyért legtöbbet a regionális vasúti szervezetek (mátészalkai, nyírsé-

gi, nyírvidéki) tehetnek, növelve a hatékonyságot és a szolgáltatási színvonalat. Ugyanakkor a MÁV országos vasúthálózatról tervezett és tett intézkedéseinek mintegy fele sajnos Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területét érinti. Ezen belül is a gazdaságilag leginkább elmaradott Szatmár-beregi síkság és a Nyírség déli részén fekvő településeket; az ott folytatott gazdasági tevékenységet a további elsorvadás, felszámolás irányába sodorva. A MÁV Rt. racionalizálási programjának (vonatok és személyszállító kocsik számának csökkentése, egyes állomások visszaminősítése) eredményeként a megye 229 települése közül jelenleg 70 településen (ebből 18 városi jogállású) van vasútállomás.

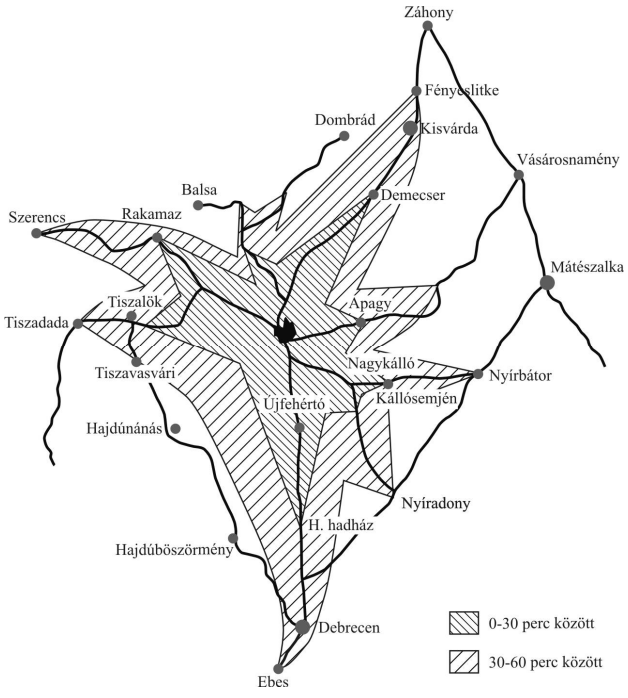

6. térkép. Nyíregyháza vasúti izokron térképe (2003)

A megyeszékhely elérése vasúton jónak mondható, hiszen Budapest-Nyíregyháza viszonylatban két óránként közlekednek Intercity járatok, melyek európai viszonylatban is elfogadható utazási kényelmet biztosítanak, az utazási idő (3 óra) és a pontosság tekintetében egyaránt. Az Intercity járatoknak köszönhetően Debrecen (49 km) harminc perc alatt elérhető, s Püspökladány (93 km) jelenti az egy órás izokron végpontját. A fenti viszonylatban a személyvonatok menetideje is rövidebb lett, Debrecen negyvenöt, Ebes hatvan perc alatt elérhető. Valamelyest javultak a vasúti közlekedés és elérhetőség feltételei Nyíregyháza-Záhony viszonylatban is, mivel Intercityvel ill. Interpicivel

Kisvárda (43 km) 27-34 perc alatt, Záhony (66 km) 45-50 perc alatt elérhető. Személyvonattal azonban Demecser (27 km, 30 perc) és Fényeslitke (50 km, 60 perc) jelenti a vizsgált izokron idővonalak végpontjait (6. sz. térkép). A harmadik vasúti fővonal (Nyíregyháza-Miskolc) izokron adatai hasonlóak, amennyiben gyorsvonattal Rakamaz (26 km) 27 perc alatt, Szerencs (50 km) 48 perc alatt elérhető, s személyvonattal is 30 percre ill. 55 percre módosulnak az előbbi városok elérhetőségei. E vonalon a pályasebesség 120 km/h, melynek biztosításához 1997-ben fel kellett újítani a Tokaj-Rakamaz közötti vasúti ártér hídjait (Vincze I. 1998).

A Nyíregyházáról kiinduló három vasúti mellékvonalon (Nyíregyháza-Vásárosnamény, Nyíregyháza-Ohatpusztakócs, Nyíregyháza-Nagykálló-Nyírbátor /Nyíradony) jelentős forgalomcsökkenés következett be, s nem kizárt a forgalom szüneteltetése, mellyel gyakorlatilag egyet jelent, hogy Nyíradony (37 km) felé 2 db személyvonat indul naponta, s a menetidő „mindössze" 62 perc. Nem jobb a helyzet a Nyírbátor-Nyíregyháza vonalon sem, hiszen Nyírbátor (38 km) 61-65 perc alatt érhető el (Interpicivel 59 perc), Mátészalka (58 km) pedig 89 perc alatt (Interpicivel 75 perc). A Nyíregyháza-Vásárosnamény vonalon a 30 perces izokront Apagy (19 km), a 60 percest Baktalórántháza (34 km) jelenti, míg Vásárosnamény (59 km) személyvonaton 100 perc alatt érhető el, s Interpicivel is 80 percre van szükség.

A Nyíregyháza-Ohatpusztakócs vasútvonalon (99 km) Tiszaeszlár (22 km) 30 perc, Tiszalök (34 km) 46 perc és Tiszadada (43 km) 64 perc alatt érhető el csak másodosztályú kocsikkal közlekedő személyvonattal. E vonalakon tehát nem az a kulcskérdés, hogy tartható-e a 40 km/h sebesség, esetleg könnyű motorvonatok beállításával 50 km/h-ra/!/ fokozható, hanem a vonalak fenntarthatósága. A MÁV Rt. által készített felmérés szerint e mellékvonalak részesedése a teljes hálózatból 41 %, ugyanakkor az összes áruberakodás 7,4 %-a, míg a kirakodás 6,3 %-a valósul meg, s az utaskilométer teljesítmények 14,3 %-a realizálódik (Sz.-Sz.-B. megye infrastruktúra fejlesztési programja 1995.).

A mellékvonalakon bonyolódó személy- és teherforgalom számszerűségétől sokkal jelentősebb, hogy több helyen a megfelelő közúti tömegközlekedés hiánya miatt kizárólagosan a vasút elégíti ki a lakosság szállítási szolgáltatás iránti igényeit. Itt is ellentétbe kerül a MÁV Rt. racionaliziálási programja és a kistelepüléseken élők jogos igénye a vasúthoz, különösen azért, mert a vasút – a Volánhoz hasonlóan – nem tudott a tömegközlekedésben olyan áttörést produkálni az elmúlt harminc évben, amely lényegesen javította volna Nyíregyháza megközelíthetőségét szűkebb régiójából (intenzív vonzáskörzetéből).

Összegzés

Nyíregyháza közlekedésföldrajzi adottságait és lehetőségeit az elmúlt ötven évben az országos és helyi érdekek egyeztetésével, olykor ütköztetésével igyekezett érvényre juttatni, melynek felgyorsult periódusait geopolitikai helyzetének változása, dinamikus társadalmi-gazdasági fejlődés, térszerkezeti helyzetének felértékelődése jellemezte. A város közlekedési infrastruktúrája, szoros szimbiózisban hinterlandjával, napjainkban is ilyen elrugaszkodás előtti állapotban van, melyhez a lendületet biztosíthatja az érkező M3-as autópálya és a kapcsolódó gyorsforgalmi utak hálózata, a várost elkerülő körgyűrű megépítése, s az a geopolitikai helyzet, mely a Kárpát-medence ÉK-i részének közlekedési fókuszpontjává emeli Nyíregyházát. A környező országok (Szlovákia, Ukrajna, Románia) gyors elérhetősége és közelsége (70-80 km), olyan forgalmi gyűjtő-elosztó szerepet biztosít, mely az európai közlekedési makrostruktúrában elfoglalt kedvező pozícióval (pl. európai 5-ös számú korridor áthaladása stb.) együtt hosszútávon biztosíthatja Nyíregyháza fejlődését. A városon átmenő személy- és teherforgalom kikapcsolásával és néhány kulcsfontosságú úthálózati rekonstrukcióval (pl. felüljárók építése, 6 m-nél keskenyebb útszakaszok minimum 7,5 méteresre szélesítése stb.) hosszú távon is biztosítható az érkező célforgalom zökkenőmentes kiszolgálása, úgy, hogy a városlakók alapvető érdekei sem csorbulnak. Mindez a jövőben úgy realizálható, hogy a személyi motorizáció és a városi tömegközlekedési fejlesztése (figyelembe véve a távolsági autóbusz és a vasúti személyszállítás várható tendenciáit) egymást kiegészítve gerincét adja Nyíregyháza közlekedési infrastruktúrájának.

IRODALOM

Beluszky Pál: Nyíregyháza vonzáskörzete. Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. p. 118.

Czakó István (szerk.): Nyíregyháza előbbre lép. Nyíregyháza, 1977. p. 104.

Cservenyák László – Mező András (szerk.): Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 1987. p. 318.

Dr. Boros László – Dr. Frisnyák Sándor: A megye földrajza. Sz.-Sz.-B. megyei Pedagógiai Intézet Nyíregyháza, 1999. p. 158.

Dr. Hajdú Bertalanné: Társadalmi-Gazdasági Helyzetkép. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye 1995. (Infrastruktúra)

Dr. Hajnal Béla: Ipar, Kereskedelem, Infrastruktúra. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Befektetési Kiadvány. Nyíregyháza, 1996.

Dr. Karvalics László (szerk.): Magyarország városai. Égisz Kiadó Gyoma, 1996.

Erdősi Ferenc: Európa közlekedése és a regionális fejlődés. Dialóg-Campus Kiadó Budapest-Pécs, 2000. p. 547.

Frisnyák Zsuzsa: A magyarországi közlekedés krónikája 1750-2000. História Könyvtár 7. Budapest, 2001. p. 346.

Kiss János: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közúthálózatának fejlesztési programja 1991-2000. In: Sz.-Sz.-B. megyei Szemle 1994. I. sz.

Magyarország Nemzeti Atlasza. Budapest, 1989.

MÁV és Volán Hivatalos Menetrendek, 1980, 2002-03.

Népszámlálási adatok 1960, 1970, 1980, 1990, 2000. évekre vonatkozóan. KSH Budapest.

Nyíregyháza fejlődése 1966-1970. Városi Tanács V.B. kiadványa. p. 26.

Önkormányzati Beszámoló (1998-2002). Nyíregyháza, 2002.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye infrastruktúráinak fejlesztési programja 1995-2010. Nyíregyháza, 1995.

Városi Közlekedés. Szabolcs-Szatmár megyei szám. XXIII. évf. 1983. pp. 255-260.

Vincze István: A megye infrastuktúrájának fejlesztése. In: Kuknyó János (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye önkormányzatának második négy éve (1994-1998). Nyíregyháza, 1998. pp. 167-180.

Dr. Szabó Géza

Nyíregyháza kulturális szerepköre

Egy város kulturális szerepkörének még egy rövid bemutatása is merész vállalkozás. Csak mutatóba említsünk néhány „korallzátonyt", amelyek bármelyikén hajótörést szenvedhet a gyanútlan hajós.

A gazdasági, közigazgatási stb. regionális szerep tudományos kutatása több évtizedes múltra tekint vissza, példaértékű elemzések segítenek a metódus megválasztásában, sőt nyújtanak lehetőséget bizonyos komparatívitásokra is.

A gazdaság, a közigazgatás stb. fogalmak definíciói a szaktudományokban többnyire konszenzusosak, a velük kapcsolatos vonzáskörzetek térképre vetíthetők.

Mindezek mellett fenti témák elsőrendű forrásai, a főbb adatok, statisztikai rendszerben készen találhatók, egzaktak, többnyire valóságosak. Mindezt szavatolja az a körülmény, hogy közvetlen gazdasági érdekeket testesítenek meg, időnként pedig törvények írják elő e „források" elkészítését.

A kulturális szerepkör a fenti regionális státuszokhoz képest kevésbé egzakt (egyesek szerint egyenesen megfoghatatlan), a változékonyság okai messze túlmutatnak a kultúra szféráján, az országos és helyi kultúrpolitika, az ágazat jogi háttere, financiális lehetőségek és döntések erősen befolyásolják.

Mindehhez már szinte fölösleges megemlíteni a kultúra fogalmának két és félezer éves viharos változásait: globalizáció, a szubkultúrák előretörése, kulturális sokszínűség, az amerikanizálódás, a posztmodern stb. kavalkádját. A kevésbé finnyás ízlésűek és a „korszerűek" mindezt valószínűleg a kultúra demokratizálódásaként érzékelik. Az is lehet, hogy a kettő ugyanazt jelenti. A kulturális szerepkör szempontjából mindenképpen, hiszen a lényeg az, hogy egy város kulturális kisugárzása alapvetően mást jelent, mint évekkel ezelőtt.

Nyíregyháza kulturális szerepköre is sokat változott az utóbbi évtizedekben. Előlegezzük meg: az országos trendektől eltérően Nyíregyházán valóban „kulturális offenzíva van", s ez következménye is, meg támogatója is a modern Nyíregyháza gyors, szerves fejlődésének, a nagyvárosi funkcióinak. A modern nagyváros versenyképességének jelentős tényezője a különböző regionális szerepeinek összhangja. Az, hogy a kulturális élet a fejlődés húzóágazata, s ezáltal stratégiai jelentőségű, a kultúra minden ellentmondása, a kultúraközvetítés minden problémája ellenére is az ezredforduló Nyíregyházáján is evidencia. A terjedelmi keretek miatt itt csak azt tehetjük, hogy a nyíregyházi kulturális offenzíva fontosabb bizonyítékait vázoljuk, és óvatos kísérletet tegyünk a kultu-

rális regionális szerep egy későbbi feldolgozása néhány aspektusának számbavételére.

A nyíregyházi kulturális regionális modell sajátos, sok egyedi vonással. Ez érzésünk szerint a város történetéből, művelődéstörténetéből mintegy „genetikailag" is következik. Azt a nagyratörő, pénzt, fáradozást nem kímélő várospolitikát, amely a dualizmus kori Nyíregyházát jellemezte, az ország kevés településén fedezhettük fel. A megye második vonalbeli településein az oktatási-kulturális kiadások végső határa a saját népességük igényeinek valamilyen kielégítése volt, míg Nyíregyházán a mérce kimondva-kimondatlanul Debrecen példája, a nagyváros, az iskolaváros ábrándja. Ezt az évszázados küzdelmet a jelen szempontjából is fontosnak érezzük, hiszen a belső törekvések nélkül a kedvező történelmi helyzet sem elegendő az előbbrelépéshez. A 19-20. sz. fordulóján a kulturális szerepkör a farmer-paraszti fejlődést felvállaló kommunitás előrelátó kultúrapártoló politikája révén nőtt, az Evangélikus Főgymnáziumba vallási hovatartozás nélkül jöhettek a környék gyermekei, majd később a tanítóképzők, a kereskedelmi iskolák is nyitottak voltak. Az iskolán kívüli művelődés lehetőségei sokféle intézményi, egyesületi, egyházi keretben nyújtottak ismeretet, élményt, közösséget a régió polgárainak.

A legújabb történeti kutatások egyre több adattal szolgálnak ahhoz, hogy a dualizmus korában Nyíregyháza kulturális hatása az ország egyik leghátrányosabb vidékén gyorsan nőtt, főleg az alrégió-központokkal szemben és vált megyeszékhely-szintűvé.

A kulturális régió további tágulását a trianoni sokk is elősegítette, hiszen a határon belül települések sorának kívül rekedt a régi, hagyományos centruma. A korábbi lépéselőnyök birtokában könnyebben lehetett a hirtelen felkínálkozó vákuumban szívóhatást gyakorolni. A 20. sz. második felére Nyíregyháza iskolaváros lett, kulturális fejlődését az állam centralizált kultúrpolitikája is támogatta. A regionális szerep az 50-es évek nagy amatőr művészeti mozgalmai és kulturális szakkörei révén tovább gyarapodott, hiszen pl. a kulturális fesztiválok (megyei seregszemlék, versenyek, megyei döntői) nagy tömegeket mozgattak meg, s ha funkciójuk át is alakult, jószerével a műfaj a 70-es évekig is továbbélt. Az állam erős szerepvállalása a kulturális élet szervezésében, irányításában direkt eszközökkel is elősegítette a megyeszékhelyek kulturális súlynövekedését, főleg a megyei művelődési intézményhálózat révén, azon belül is a legendás módszertani csoportok ténykedésével. Ez a művelődési házak esetében a specializált referensi (zenei, képzőművészeti, irodalmi stb.) státuszokkal, a könyvtárak esetében a tanyákat járó, filmvetítést is végző könyvtári kölcsönző mikrobuszokkal, megyeszerte író-olvasó találkozókkal, műveltségi versenyekkel, a mozihálózatban pedig főleg a filmankétokkal jelentkezett. Nagyon sokan fölösleges dualitásnak érezték, hogy a fő feladatok a megyei tanács művelődésügyi osztályán is leképződtek, miután az irányítás, szervezés, módszertani tanácsadás határai túlságosan mobilak voltak. Nem tett jót természetesen az sem, hogy

kétszeres presztizsvetélkedés vonta el az intézmények módszertanosainak energiáit: magában az intézményben is a kézzelfoghatóbb, klasszikus feladatoknak (városi rendezvény, könyvgyarapítás, kölcsönzés) volt nagyobb a tisztelete, és a művelődési osztály is a vidéki munkában mutathatta meg igazán feljebbvalóságát (lásd még ehhez a sokat bírált kettős irányítást). Az iskolahálózat tekintetében ezek az évtizedek jól átláthatók: csak némi, átmeneti hatáscsökkenést jelentett Nyíregyházának a vidéki kis középiskolák megalapítása, hiszen ezek nem állták igazán a régi iskolákkal a versenyt, másrészt pedig a nyíregyházi technikumok egy ideig nagyon népszerűek voltak.

Bonyolult szálakkal járult hozzá ezekben az évtizedekben a város kulturális hatásnövekedéséhez felsőfokú intézményeinek megalapítása. A régen óhajtott álom megvalósulásának társadalmi, politikai háttere témánk szempontjából indifferens, bár önmagában is igen érdekes, régió- és várostörténeti elemzéseket ígérne. Akkor sem túlzunk, ha Nyíregyháza mindenfajta vonzáskörzeteinek történetében a 19. sz-i megyeszékhellyé válást és a vasút „megszerzését" érezzük hasonló fajsúlyúnak. Számításaim szerint a korábbi négy főiskola végzett hallgatóinak száma az ezredfordulóig meghaladja a harmincezret. Nagy részük évekig Nyíregyházán élt, hatott rá Nyíregyháza kulturális életének hatása, végzés után a szakmai kultúra mellett természetesen értelmiségi létével, saját kulturális hatásával is közvetíti a Nyíregyházán gyűjtött muníciót. És ennek a nehezen definiálható értéknek része a város szellemisége is. A kultúra egyetemes volta ugyanis a legutóbbi időkig nem virtuálisan értelmezve, hanem konkrétan, a hely szellemétől átitatva érvényesült.

A kulturális szerep egy korra vonatkozó vázlatához fentiek alapján a kultúra filozófiai, ismeretelméleti, főleg ideológiai értelmezéseivel nem kívánunk foglalkozni, a kultúrát a legáltalánosabb, akár kevésbé tudományos gyűjtőfogalomként használjuk, s ezzel a kulturális kisugárzást a szakmai képzettségtől az iskolán kívüli művelődésen, szórakozáson keresztül pl. a városkép esztétikai hatásáig, a világhálón összegyűjthető Nyíregyháza-önkép-mozaikok sajátos, csak ránk jellemző mentalitásbeli üzeneteiig és még sok mindent magába foglaló és csak korlátozottan adatolható jelenségnek fogjuk fel. E sokrétűség és a megítélések szubjektivizmusa int bennünket arra, hogy a kulturális szerepet hosszútávú jelenségként fogjuk fel, amelynek történetisége, a korábbi időszakok öröksége jobban meghatározza a jelent, mint azt a kulturális élet gyors, időnként divatszerű változásaiból hihetnénk.

Az utóbbi másfél évtizedben a világban, hazánkban bekövetkezett nagy változások a kulturális életet is átstrukturálták, tartalmilag is átformálták. Az, hogy tartalmilag, vagy az informatikai forradalom hatására milyen változások mentek végbe, gyaníthatóan kevésbé település-specifikusak, de a politikai rendszerváltás nyilvánvalóan Nyíregyházán sajátos kulturális következményekkel járt. Az állami szerepvállalás kényszerű háttérbe húzódása is országos jelenség, mégis Nyíregyházán ez a radikális változás az állandó finanszírozási gondok

ellenére sem jelentette a kulturális élet elszegényedését, a regionális szerepre pedig erősen ambivalensen hatott. Rövid távon az önkormányzat is és a hagyományos kulturális intézmények is megszűntek érdekeltek lenni a város kulturális szerepének bővítésében, de minden intézmény felismerte, hogy hosszútávon a pénzhiány semmire sem ad majd felmentést, önigazolást, ha a kulturális élet stagnálása vagy defenzívája bekövetkezne. A hagyományos finanszírozás beszűkülését az önkormányzat több csatornán kezdte pótolni, az intézmények pedig új feladatok, új tevékenységi formák keresésével próbálták igazolni, hogy érdemes őket szponzorálni, méltók a feladatfinanszírozásra. Az átmeneti nehézségeken pedig összességében az a felhalmozott történelmi lépéselőny segítette át a város kulturális szerepkörét, amelyet az 1990 előtti évtizedekben felhalmozott. A többnyire terméketlen és így megoldhatatlan vitában, hogy a kultúra termékei mennyiben árucikkek, mik az eladhatóság kritériumai, a nyíregyházi kulturális élet nem szenvedett kiheverhetetlen sebeket, sőt versenyelőnye tovább nőtt a megye alrégió központjaival szemben. A csak itt található intézménytípusok: a felsőoktatási intézmények, a színház, a levéltár, továbbra is megtartották, vagy növelték földrajzi hatósugarukat. A felsőoktatási intézmények szak, szakpárkínálata kibővült, egyik-másik szak eleve országos beiskolázású volt (gyors- és gépírás szak, repülőgépvezetői szak), míg mások a hirtelen jelentkező piaci igényeket célozták meg: nyelvszakok, közgazdászképzés. A színház az ország egyik jegyzett színházává vált, a megyei múzeum és a levéltár tudományos és ismeretterjesztő tevékenysége messze túlmutat a megye határain. A könyvtár hamar igazodott a megváltozott olvasási, művelődési szokásokhoz (pl. hanganyag-tár), történelmi értékű gyűjteményeket látogathatnak kutatók, érdeklődők, és több intézmény is gerjesztője lett olyan intézményközti kapcsolatoknak, amelyek az 1970-es országos népművelési konferencián még csak kívánalomként fogalmazódtak meg. A város kulturális intézményeit az együttműködésre több tényező serkentette: az önkormányzati és pályázati finanszírozás program- és teljesítménycentrikussá válása, valamint az egyesületek, körök, mindenféle civil szervezetek színrelépése, amely utóbbi nagy számbeli fejlődésen ment át. 1992-ben 227, az évtized második felétől több mint félezer szervezet működik. A hivatásos kulturális intézmények egyre kevésbé látnak bennük csak vetélytársat egy-egy területen, inkább a közös feladatvállalás jellemzi általában a viszonyukat.

Figyelemreméltó kulturális vonzása van a város televízióinak és a Sóstóerdei Szabadidő Parknak is.

A csak a megyeszékhelyen található intézménytípusok hatása kiegészíthető azokkal a nagy, jelentős szakmai eredményeket és közönségsikert elért művészeti csoportokkal, amelyeknek nyíregyházi fellépései is messze földről vonzanak érdeklődőket, vendégszerepléseikkel pedig kiváló követei a városnak: a Cantemus, a Pro Archi Benhieri, a Nyírség Táncegyüttes, Szabolcsi Koncert Fúvószenekar, Szimfonikus Zenekar. A hivatásos képző és alkotóművészek

száma az ezredfordulón 40-50 között van a városban, akik szerepléseikkel: hangverseny, bemutató, kiállítás, szintén tágítják a város kulturális hatósugarát.

Ha ehhez hozzávesszük Beluszky Pál húsz éve leírt megállapítását, hogy „az intézményi vonzás hierarchikusan tagolt, eltérő minőségű a nagyvárosi és kisvárosi vonzás" aktualizálhatjuk is: a rendszerváltás után a megye és a régió kisvárosainak kulturális kínálatszintje tovább süllyedt, a nyíregyházi kulturális hegemónia tovább erősödött.

Nem feladatunk itt annak elemzése, hogy a regionális szerepkört az újfajta finanszírozási rendszer mennyire segíti elő, de az kétségtelen, hogy a vidékfejlesztési programok területi és néhány ágazati koncepciójában összesen alig találkozunk a kulturális regionális szerep problémáival annyiszor, mint a nyíregyházi tervezetekben, beszámolókban, a „racionálisabb és gazdaságosabb működést segítő vizsgálat" anyagában. Végülis az önkormányzat anyagi lehetőségei egyre szűkülnek, a nagyvárosi funkciók magas szintű ellátása pedig Nyíregyházán az országos problémákhoz képest még felveti a külterületek kulturális ellátásának pénzügyi és szakmai gondjait is, valamint azt a lehetőséget-terhet-küldetést, amelyet egyszerre jelent a három határ közelsége, a határon túli magyar közösségek oktatási és kulturális segítése, a velük való korrekt kapcsolatok kialakítása. Szinte minden intézmény és kulturális feladatot ellátó közösség megkereste a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi együttműködések lehetőségeit, ezek eredményei külön elemzést érdemelnének. Egy-egy ilyen vertikum feldolgozása pl. jó adalék lenne Nyíregyháza határokon átívelő hatásrendszeréhez. (Kis transzformálással ld. még: a testvérvárosi kapcsolatok kulturális hozama…)

A elmondottakból sok bonyolult összefüggést lehetne kiolvasni. A város kulturális szerepköre kitágult, színesebb, gazdagabb lett, ugyanakkor a törvényi háttér ellentmondásossága, az, hogy az önkormányzati autonómiát az állam a kulturális élet finanszírozásából való fokozatos kihátrálása elé pajzsul tartja, szinte lehetetlen feladat elé állítja az önkormányzatokat és a kulturális intézményeket. Az önkormányzat, a város dilemma elé állítódik: vagy enged a financiális szorításnak és teljesen a kiszámíthatatlan piacra bízza a kulturális élet szereplőit és ezzel kockára teszi a hosszútávú érdekeit, vagy erejét megfeszítve küzd. Nyíregyházán szerencsére ez utóbbit tapasztaljuk. A városi kulturális koncepciók reálisak, elméleti megalapozottságukat bárha a gyakorlati megvalósításuk is hasonló szinten követné. Vitám is csak „apró" szemléleti kérdésekben lenne a koncepciókkal: én a kulturális feladatokat még kevésbé szolgáltatásként fognám fel, hiszen azok jóval többet jelentenek, összességükben a nemzeti érdekek részei. Megnyugtat viszont, hogy az eladhatóság, a számszerűség országos misztikája alig érinti meg a város kulturális életének leginkább felelőseit.

A város hosszú távú településfejlesztési koncepciója „a magas szintű kultúra és közművelődés lehetőségeinek biztosítását" fogalmazza meg, a stratégiai célok és a stratégiai programok (az ún. célpiramis) rendszerébe beillesztve. Önkritikusan állapítja meg, hogy „a rendezvények … gyakran koordinálatlanul

valósulnak meg, „ütik egymást" …" Meg kell majd szokniuk a kulturális élet szereplőinek, hogy azt az optimális koordinációt közösen kell hogy megteremtsék. Az ország sok városában pedig csak álmodnak arról, hogy a kulturális élet olyan sokszínű és kínálatgazdag legyen, hogy a rendezvények „egymást ütik"…

A koncepciókhoz képest harmadrendű kérdés, de mivel több forrásban lehet találkozni a népünnepély jellegű utcai-köztéri kulturális programok, szórakoztató rendezvények fontosságával, meg kell jegyeznem: ezeket a rendezvényeket – jellegüknél fogva – nagyon nehéz egy kívánt színvonal fölött tartani. Az viszont kétségtelen, hogy újszerűségükkel sikeresek, népszerűek lehetnek.

Áttekintve Nyíregyháza kulturális szerepkörének néhány kérdését, az összességében kedvező kép mögött jelentős energia és teljesítmény-tartalék sejlik a regionális szerepkör bővítéséhez, a kulturális offenzívához a különböző fenntartású és a közel azonos funkciójú intézmények, egyesületek még összehangoltabb együttműködésében. Tudjuk, a kultúraközvetítésnek ez a szférája erősen személyfüggő, de bizonyos intézményesítést is „elvisel".

A kulturális szerepkörrel pedig behatóbban kell foglalkozni, országosan is, helyi szinten is, hiszen ezek a kutatások a történetírásban valahol az országos történelem és a helytörténet között lebegnek, a jelen vizsgálataihoz pedig több tudományág intenzívebb együttműködése szükségeltetne. Ez utóbbi hamarosan feszítő szükséglet is lesz, hiszen a szaporodó műholdas csatornák és az Internet a technika, az Európai Unió a társadalom oldaláról új kihívások elé állítja a kultúrát, a kultúraközvetítést és ezek valószínűleg árnyalni fogják a kulturális régiók mai térképét.

Dr. Hanusz Árpád

Adalékok Nyíregyháza lovas turizmusának fejlesztéséhez

Domborzati tényezők

Nyíregyháza a Nyírség középső részén helyezkedik el. A nyíregyházi határ legmagasabb pontja a város ÉNy-i részén a 131 m tszf.-i magasságú Őrhalom. A többi kiemelkedést a város DK-i részén figyelhetjük meg (pl. Hármashalom, Leshalom, Névtelen-halom). Tengerszint feletti magasságuk 126-129 m. A legalacsonyabb és a legmagasabb pontja között 26-36 m a magasságkülönbség, ami alföldi viszonylatban jelentős szintkülönbségnek számít.

Nyíregyháza határának a felszíne igen mozgalmas. Az egyik részén egymásba torlódó, magasba emelkedő buckák homokja hívja fel a figyelmünket, máshol pedig a szeszélyes arculatú buckás felszínt löszös takaró, illetve az ezen kialakult sötét színű mezőségi talaj. Jelentős nagyságú területet foglalnak el a buckák felszíne közé ékelődő gyengén tagolt erdő- és mezőségi jellegű homoktalajok.

Azokon a részeken, ahol nagymennyiségű futóhomokot hordott össze a szél, ott nagy reliefenergiájú buckás területek kialakulására került sor. (Pl. Rozsréti-szőlőknél, Alsóbadur-bokornál, Leshalom környékén, Őrhalomnál, Sóstóhegynél, Felsőpázsitnál, Nagyszállástól É-ra, ÉNy.- ra).

A nyíregyházi határ fejlődéstörténetének a vázlatos ismertetése alapján is megállapítható, hogy felszínének alakításában, formálásában a folyóvíz és a szél játszotta a fő szerepet, erre utalnak a domborzati formák, a geológiai képződmények.

Éghajlat

A város az Alföldön belül a meleg, mérsékelten száraz nyarú és hideg telű éghajlati körzetben fekszik. Éghajlatának alakításában a napsugárzáson kívül a kontinentális (szárazföldi), atlanti-óceáni és a földközi-tengeri légtömegek hatása is érvényesül.

Vízrajz

Nyíregyháza területe vízfolyásokban, állóvizekben szegény, néhány mesterséges csatorna, nevezetesen a VIII. sz. (Érpatak) és a IX. sz. Nyíri-főfolyás halad át Nyíregyháza Ny-i részén. Ezek a csatornák Téglás és Újfehértó határá-

ban a homokbuckák közötti mélyedések vizeit szedik össze és viszik a Lónyay-övcsatornába. A természeti viszonyok kedvező feltételt biztosítanak a lovas turizmus számára, hiszen a túralovaglásra ideális területek állnak a rendelkezésre.

Ideális lovas turisztikai kínálat Ilona-tanyán

Nyíregyháza lovas turizmusa mind mennyiségi szempontból mind minőségét tekintve jelentős fejlődést könyvelhet el az elmúlt 10 év során. Új lovasbázisok jöttek létre (pl. Verba tanya) és a meglévők korszerűsödtek, bővültek (pl. Ilona tanya, Szilkó KFT stb.) Ilona tanyán működik Magyarország egyik legkiemelkedőbb sportló tenyészete. A ménest 1992 óta tulajdonosa, a TIMPEX Kft. üzemelteti.

Elődje a Nyíregyházi Mezőgazdasági Főiskola Tangazdasága volt, melynek sportló ménesét 1976-ban alapították. Az akkori kanca alapanyagot mezőhegyesi, bugaci, nagyhalászi, nagycserkeszi kancák adták, amelyek részben mezőhegyesi sportló fajtájúak voltak, részben a hagyományos magyar fajtákhoz tartoztak. Az így válogatott és összegyűjtött állományt Nyíregyházán szigorú sportló-szemlélettel tenyésztették tovább. A kipróbálás a military szakágban való versenyzés volt. A ménes válogatott lovasai sok hazai és nemzetközi sikert értek el az itt tenyésztett lovakkal. (Lovasok: Bubán Zsolt, Ling Attila, Hegyes Lajos, és néhány a lovak közül: Hófehérke, Kontra, Bagira, Brakkalone stb.).

A ménes az utóbbi években nagyarányú fejlesztéseken ment át, mind infrastruktúrájában, mind a tenyésztés területén. Megépült az új, kétszárnyú sportistálló, amely nemzetközi szinten is kiemelkedő elhelyezést tesz lehetővé a sportlovak számára. A ménes futó-istállói is kibővültek és megújultak, így az évjárati csikók ivar és kor szerint külön válogatott csoportokban nevelődnek. Elkészült a megújult lovas-pálya mellett az új bírói torony és a közönség számára a lelátó is. A fejlesztések mellett viszont megmaradtak a legelők, amelyek a csikók kiváló, természetszerű felnevelését teszik lehetővé. A szakszerűen felnevelt, edzett, szilárd szervezetű csikók jelentik a sport és a tenyésztés alapját is.

A ménesben a tenyésztés mesterséges termékenyítéssel történik, és csak a legkiválóbb méneket használják. Az utóbbi években import spermából születtek évjáratok, így találkozhatunk Qualoubet III, I Love You, Laptop csikókkal a ménesben. A szelekciót és kipróbálást továbbra is szigorúan veszik, a tenyésztés eredményességéről a sportban kipróbált lovak eredményei adnak információt. A military helyett ma már a díjugratás szakágra tevődött át a hangsúly.

A ménes évente több megyei és országos lovas versenynek ad otthont, valamint minden évben itt rendezik meg Kelet-Magyarország legnagyobb tenyészszemléjét.

A TIMPEX Nyíregyházi Lovasklub lovas telepe Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szívében, Nyíregyháza közvetlen szomszédságában, Ilona tanyán, a 4-es számú főút mellett fekszik. A TIMPEX Kft. tagja a Magyar Lovas Turisztikai Szövetségnek, amely rendszeresen minősíti az ország lovas létesítményeit, a minősítéskor figyelembe véve a létesítmények környezetét, a lovak alkalmasságát és tartási körülményeit, a lovas szolgáltatásokat, a személyi adottságokat, valamint az egyéb programokat és lehetőségeket. A minősítést és a létesítmények besorolási fokozatát patkók száma jelzi. A szervezet legutóbbi értékelésén lovas telep négypatkós minősítést szerzett, ami megyei szinten is kiemelkedő.

A telep, közvetlenül a város mellett, tömegközlekedési eszközzel, személyautóval is jól megközelíthető, mégis tökéletesen nyugodt környezetben fekszik. Több mint hetven – emberekhez szokott, jól képzett és trenírozott minőségi lóállománya a szabadidős lovaglásra, lovas oktatásra és túrázásra egyaránt alkalmas. Ennek köszönhetően a jelenlegi lovasbázison jól érezheti magát a kitűnően lovagló sportember csakúgy, mint a hobbilovas, az oktatásra érkező kezdő, vagy a nyugalomra vágyó, a természetet és a lovak látványát kedvelő látogató.
A lovasbázison főállású lovászok segítségével magas színvonalú lovas oktatás folyik, a haladó lovasok számára pedig – 2-4 órás útvonalakon – lehetőség van terep- és túralovaglásra.

A lovaglás nemcsak rendkívül egészséges hobbi és testmozgási lehetőség, de ma már gyógyító hatása is ismert, ezért beteg, fogyatékos gyermekek számára hosszú távon gyógy- lovagoltatást is tervezni kell a lovasbázison.

A jelenlegi lovas szolgáltatások közül talán legkedveltebb a lovas gyermektáborok, szervezése, amelyek célja a természet, a lovaglás, a lovak megszerettetése. A táborokat minden évben az iskola befejezésétől a nyári szünidő végéig – a jelentkezők létszámától függetlenül – heti turnusokban indulnak 6-16 éves fiatalok számára. A táborozókat – akiket megbízható, nyugodt lovak várnak – jól képzett, tapasztalt szakembereink tanítják a lovaglás, a lovakkal való bánásmód alapjaira. A lovastanya a gyerekek számára 24 órás pedagógus felügyeletet biztosított. A programot a napi kétszeri lovaglás mellett nyelvoktatás és kézműves foglalkozások (gyöngyfűzés, agyagozás, társasjátékok, gipszöntés, festés stb.) színesítik. Az elhelyezés a lovas telepen található új panzió épületében, történik. A lovas táborok életre szóló élményt jelentenek a résztvevő gyerekek számára, hiszen természetes közegükben találkozhatnak az állatokkal.

Pagony Panzió

Nyíregyháza határában, ötvenhektáros érintetlen területen, nyugodt környezetben, a természetvédelmi körzetté nyilvánított Igrice mocsár közelében található a TIMPEX Kft. 2001. nyarán átadásra került panziója, amely minőségben is magasabb szívvonalat képező II. ütemét 2003 tavaszán adták át a turistaforgalomnak. A panzió minden igényt kielégítő étterme nemcsak a lovasturisták igé-

nyét elégíti ki hanem kiváló ételeivel kulturált környezetével a szállóvendégek mellett helyt ad vállalati és családi rendezvények szervezésének is.. A Pagony Panzió a természet csendjét, a tökéletes nyugalmat, ugyanakkor a város közelségének minden kényelmét egyszerre biztosítva kínál kellemes kikapcsolódási és tartalmas szórakozási lehetőségeket vendégek számára.

A lovakat, lovaglást kedvelők igénybe vehetik lovas szolgáltatásait. A gyakorlott lovasoknak terep- és túralovaglásra biztosít lehetőséget Magyarország egyik legjobb sportoló ménesének nyugodt, emberszerető állataival, a kezdőknek főállású lovászok segítenek a lovaglás, lovakkal való bánásmód alapjainak elsajátításában, a pihenni vágyóknak pedig a szabadon legelésző, több mint hetven állatból álló ménes látványa nyújthat felejthetetlen perceket, órákat. A panzió vendégei vagy akár csak a városból kilátogató családok lovas fogatról – télen lovas szánról – is megcsodálhatják a természet szépségeit. A gyerekek számára emlékezetes élményt jelenthet a lovak, a háziállatok, illetve a vadon élő állatok, nyulak, őzek, fácánok megfigyelése, de idejüket a panzió mellett kialakítandó játszóparkban is eltölthetik.

A Pagony Panzió területéről könnyen megközelíthetők a megye nevezetességei, illetve a szűkebb környezet látnivalói. A hangulatos nyári esték elengedhetetlen kelléke a tábortűz, a szabadtéri látványkonyha. Csoportosan érkező, különleges népi és helyi ízekre vágyó vendégek szemtanúi és aktív közreműködői lehetnek annak, ahogyan a látványkonyhán a szabadtéri kemencénkben a ropogós malacsülttől a házi kenyéren, a túrósbélesen át a töltött-káposztáig bármilyen finomság elkészül.

A LOVASBÁZIS MEGLÉVŐ ÉS FEJLESZTENDŐ SZOLGÁLTATÁSAI

- A lovas -tanya szolgáltatásait két fő területre bontjuk: az aktív és passzív lovasturisták számára nyújtható szolgáltatásokra. Az aktív lovasok a lovaglást, fogathajtást veszik igénybe, a passzív lovasok a lovasbemutatókat, fogattúrákat élvezhetik, nekik a ló látványa a vonzerő.

Az aktív lovas turisztikai szolgáltatások között elsőként az oktatással kapcsolatos szolgáltatásokat, a kezdők lovas oktatatását vizsgálhatjuk. A tanyán jól felkészített futószáras lovakkal, megfelelő szakmai tudással és pedagógiai érzékkel rendelkező oktatókkal, megbízható felszereléssel végzik az oktatást. Ahhoz azonban, hogy ez a minőségi munka egész évben folytatódjon megfelelő nagyságú és minőségű ***lovardára*** lenne szükség.

Tudomásul kell venni tehát, hogy ma a lovardák többségében elsősorban a kezdők lovasoktatására kell berendezkedni, sokszor alkalmanként betérő kezdő lovasokkal is kell számolni. Ők egyszeri szolgáltatást vesznek igénybe, az ő

igényük a lovardában való nyugodt séta vezetéssel, vagy futószáron. Ahhoz, hogy ez a feltétel megvalósuljon a következő feltételeket kell biztosítani:

A futószáras ló legyen egészséges, jól kiképzett, lovas alatt szabadon, lendületesen mozgó, akinek az emberrel való kapcsolata tökéletes, tolerálni tudja a kezdő lovas gyakran elkövetett hibáit. Méretei, nagysága, mozgása is meghatározza a alkalmasságát. Nem célszerű túl nagy, egyenetlen mozgású, rossz idegállapotú (élénk, matt) lóval futószáras munkát végezni. Terhelhetősége egy nap alatt 1-3 óra, mely hosszú távon nem viseli meg a lovat. Ez nem a fizikai terhelhetőségének a határa, hanem a pszichés terhelés maximuma. Gondoskodni kell arról is, hogy a futószáras ló más lovardai szolgáltatásokban is részt vehessen (tereplovaglás). A kezdők oktatásának időtartama 30-40 perc körül mozog, ez a kezdő lovasnál éppen elég, ezen túlmenően már nem lehet megfelelően foglalkozni a tanulóval. A futószáras szolgáltatás ára: 500-1800 Ft/félóra körül mozog, mely nem mindig mutatja a szolgáltatás helyes ár-érték arányát. Gyakori tapasztalat a lovardákban, hogy egy kiöregedett ló látja el a futószáras munkát, olyan lábelhasználódásokkal, melyek alkalmatlanná teszik arra, hogy a megfelelő lovasérzés a kezdő lovasban kialakuljon. Nem követünk el hibát, ha a fiatal, egészséges, az alapkiképzésen túllévő lovunkat alkalmanként vendég oktatására, futószárazásra használjuk. Itt elsősorban arról a vendégkörről van szó, akik többször is vissza szándékoznak térni a lovardába, azaz módunkban áll fölépíteni a lovaglótudás megszerzéséhez szükséges ismeretanyagot. Ezek a feltételek a lovarda kivételével az Ilona-tanyán található lovas bázison ma is rendelkezésre állnak.

- A futószárazást végző oktatónak minden esetben tapasztalt lovasembernek kell lennie, aki alkalmazkodni tud a kezdő lovasok mindenféle problémáihoz, és ezeken a problémákon át tudja segíteni. Nem megfelelő az a mai gyakorlat, hogy az oktatást a lovászokkal, tanulókkal, hozzá nem értőkkel próbálják meg elvégeztetni. A kezdők lovagoltatása számtalan veszélyforrással jár, ezért a lovaglótudás átadása csak olyan szintű oktatótól lehetséges, aki maga is végre tudja hajtani ezeket a feladatokat. Ezen kívül kiváló pedagógiai érzékkel és gyakorlattal is rendelkeznie kell lovastudása mellett, hogy ismereteit mások számára is át tudja adni.

Ez a feltétel is adott ahhoz, hogy a tanya a város igazi lovasközpontja legyen és mind az általános iskolások, középiskolások mind pedig a lovagolni tanulni vágyó városi emberek biztonságosan használni tudják.

- A lovasoktatás következő szakasza az osztálylovaglás, amikor a futószárról lekerülő lovast már szabadon, de biztonságosan elhatárolt helyen (pályán) tanítjuk lovagolni. Ennek a szolgáltatásnak a lóanyaga annyiban tér el a futószártól, hogy a lovakat itt csoportban használjuk

megfelelő szabályok szerint. Fontos, hogy a szociális rangsort, azaz az osztálylovasok sorrendjét a lovak „döntései alapján" állítsuk fel. Erre kiválóan alkalmasak a pihentető karámok, ahol a közösen dolgozó lovakat együtt tartják. Itt jól megfigyelhető, hogyan alakítják ki egymás közt a rangsort.

A jelenleg meglévő karám bővítése indokolt, hiszen ezen a téren a tanya még fejleszthető.

- A lovasturizmusban használt lovaknál főszabály, hogy az olyan lovat, mely másokra (akár ember, akár állat) veszélyes, a lovas szolgáltatások köréből ki kell vonni. A lovak vérmérsékletének, mozgásának közel azonosnak kell lenni ahhoz, hogy a szolgáltatás minősége kiegyensúlyozott legyen. A lovak optimális terhelése 2-2,5 óra délelőtt és délután is. Itt sem a fizikai terhelés, ami határt szab a ló használatának, hanem a kezdők, és a váltott lovasok által okozott pszichés terhelés viseli meg leginkább a lovat. A kezdők lovardai oktatása szinte mindig magával hozza a lovak belovagoltságának a romlását, kevésbé érzékenyek, nehezebben vezethetők lesznek. A jelzésszerű segítségre már nem úgy reagálnak, még hátrányosabb a helyzete azoknak a lovaknak, melyeknek a képzése nem megfelelő módon, vagy nem megfelelő időtartamig történt, tehát úgy kerültek be a lovardai szolgáltatásba, hogy az alapképzettségük sincs meg.

A kiváló mellett jó átlátóképességgel rendelkező, és a problémákra gyorsan reagálni tudó oktatókra van szükség. Ezen a téren is fejlesztést kell végrehajtani, hiszen a lovas tanya jelenleg nem rendelkezik ilyen szakképzettséggel bíró oktatóval.

- A tereplovaglásra jelentkező lovasokat ajánlatos minden esetben ellenőrizhető körülmények közt (a lovardában) megnézni, hogy a tereplovagláshoz szükséges tudással rendelkeznek-e. Körülbelül 30 órai lovardai munkára van szükség ahhoz, hogy a lovas megfelelő biztonsággal közlekedjen a lovardában. (A tereplovagláshoz szükséges ismeretek megszerzése hosszabb időt vesz igénybe.)

A tereplovaglás során a lovasoktató, terepvezető és a vendég felelőssége egyaránt sokkal nagyobb, mint az egyéb lovardai szolgáltatásoknál.

Azok a terepviszonyok amelyek a lovas bázist körülveszik kiváló lehetőséget biztosítanak arra, hogy ezen a téren is jelentősebb fejlesztésre kerüljön sor. A jelenlegi lóállomány egy része alkalmas a tereplovagoltatásra, de szükséges a terep megfelelő kijelölése.

Jól megválasztott talaj és időjárási viszonyok mellett, forgalommentes és szép természeti környezetben a lovak terhelhetősége - természetesen időközi pihenők mellett - napi 6 órára is emelhető. Általánosan a tereplovaglás időtar-

tama 1-2 óra. Az oktatónak, vezetőnek kiváló lovasembernek kell lennie, teljes biztonsággal kell leküzdenie akadályokat, rutinnal kell rendelkeznie a problémás helyzetek megoldásában.

A lovas bázisról mindaddig szervezhetők többnapos túrák, amíg a város körbe nem építi a tanyát. Irányultságukat tekintve a túrák lehetnek ***csillagtúrák,*** amikor a tanyáról, mint bázisról indulnak, és odaérkeznek vissza estére. A ***körtúrák*** a kiinduló bázisról elindulva néhány nap, vagy hét után térnek ugyanoda vissza. ***Vándortúrán***, meghatározott útvonalon lovagolnak végig a lovasok esténként megállva, és vagy sátrakban alszanak, ami ma már egyre ritkább, vagy pedig a közelben lévő szálláshelyekre térnek pihenni. Ma a vándortúrák szervezése egyre körülményesebb, bonyolultabb, bár ez a külföldiek által legkedveltebb, és a leginkább unikális szolgáltatás. A Nyírség változatos természeti adottságai, domborzati képe a felsorolt túrák mindegyikét biztosítani tudja és mind a belföldi, mind a külföldi vendégek számára lehetőség kínálkozik az Ilona tanyai lovasbázison e szolgáltatások meghonosítására.

Itt kell szólni arról az általános tévhitről, miszerint a vendég számára a lovasturizmus a lovas túrákat jelenti. A lovasturisztikai termékskála felsorolásából nyilvánvalóan látszik, hogy maga a lovas túrázás a lovasturisztikai szolgáltatásoknak csak egy kis szeletét adja.

Minderre Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén van lehetőség és azok a fejlesztésekre, amelyek ma még hiányoznak a lovas bázisról az elkövetkező években szükség lesz. (túravezető, idegenvezető alkalmazása.)

- A vadászlovaglás angol tradicionális alapokon alakult ki, valamikor természetesen az élő állatra való vadászatot (rókára, Franciaországban szarvasra) jelentette. Ma az állatra való vadászat nem szokás, Angliában és Írországban nemrégiben betiltották az élő vadra történő vadászatot. Franciaországban, a szarvasra való vadászat már nem lehetséges.

  A lovasturisztika termékskálájának stilizált formája a vadászlovaglás, mint minőségi termék, a lovasturisztikai szolgáltatások csúcsán áll. Kitűnően kiképzett, jó ugróképességgel rendelkező lovakra, nagy tapasztalatokkal rendelkező lovasokra, körültekintő pályaépítésre, és mindenre kiterjedő alapos szervezésre van szükség ahhoz, hogy a vadászlovaglás, mint lovasturisztikai termék sikeres legyen.

  A vadászlovaglások meghatározott koreográfia szerint zajlanak. 20-25 lovas képezi a vadászlovaglás lovascsapatát. A masteren kívül különböző segítőket is használunk, ők az ún. pikkőrök, akik segítik a vadászmester munkáját (ez általában két lovast jelent). A legigényesebb vadászlovaglások falkában történnek, 25-35 kutyás kopófalka kíséri a lovasokat (általában francia, vagy angol kopók) a falkamester vezetésé-

vel, aki szintén lovon ül, és lehet 1-2 segítője. Ez azt is jelenti, hogy egy jól szervezett vadászaton 6 kisegítő lovas szükséges a mastertől a falkamesterig.

A vadászat 3 napos, első napon kerül sor a próbalovaglásra, itt tudjuk fölmérni a vendégek lovaglótudását, kik azok, akik a vadászlovagláson lóháton, az akadályok ugratásában is részt vehetnek, és kik azok, akik egyelőre inkább fogaton, hintón kísérjék a csapatot, vagy az akadályok kikerülésével (a pikkőrt követve) lovagolják le a távot. A próbalovaglást követi a vadásznap, ami a vadászlovaglás lényege. A harmadik napon levezetőként újra nyeregbe száll a lovascsapat, már nem szükséges a vadászlovaglás során kötelező öltözék viselete. Ez mintegy levezetés a vendégek számára, 1,5-2 órás tereplovaglás.

A vadászlovaglás lényege, hogy a vadászcsapat egy jelképes vadra vadászva csapatban, terepen, természetes akadályokat küzd le, amelyeket az Ilonatanyai lovas bázishoz tartozó területen természetes anyagokból meg kell építeni. Egy vadászlovaglásnál 24-26 akadályra van szükség, ezek 80 cm magasak, 1,20-1,50 m szélesek, 7-8 méter hosszúak általában, törésmentesek, zártak. Így a csapat tagjai egyszerre tudják leküzdeni ezeket az akadályokat. Az akadályok megépítését szakemberre kell bízni és lehetőleg olyan akadályt kell építeni, amely a tájba illik. A vadászlovaglás 20-25 km-en zajlik változatos terepen, de itt megoldható úgy is, hogy a lovasok többször ugyanazon a terepen és akadályon próbálják ki tudásukat.

A felszerelések beszerzése indokolt, hiszen a túralovaglásnál már említett feltételrendszer itt is adott, csak az akadályok megépítése szükséges a tanya környékén és megvalósulásával olyan lovas turisztikai termék realizálható, amely ma még Magyarországon nem elterjedt és bizton állítható, hogy a külföldi lovas turisták által is keresett termék.

- A passzív lovasok számára rendkívüli élményt nyújt a jó színvonalú lovasbemutatók látványa. Ezek sokféle tematikához, korhoz, trükkhöz kötődhetnek. Ma honfoglalás kori, középkori, barokk, huszár, csikós bemutatókat ismerünk, ezeket látjuk leggyakrabban. Néhány csapat foglalkozik a kozák, és western-bemutatók szervezésével is, főképpen azonban a csikósbemutató az, ami széles körben elterjedt. A lovasbemutatók gazdasági előnye, hogy naponta akár több száz ember is megtekintheti, egy-egy bemutatós helynek 50.000-100.000 látogatója is lehet egy évben. Valójában nem adja meg azonban a lóval való foglalkozás élményét, de ráirányítja a figyelmet a lóra, a lovaskultúrára.

A lovasbázis területi elhelyezkedése ennek a turisztikai terméknek a megvalósítására a legalkalmasabb, hiszen a városhoz való közelsége a jó megközelíthetősége teremtette meg a lovasbemutatók teljes látványát. A lovasbemutatóra érkező vendégek közül többen az aktív lovasok táborát erősítik majd, ha ezek a bemutatók kellő színvonalon kerülnek megrendezésre.

„MULTIFUNKCIÓS" SZABADIDŐ KÖZPONT SZABADIDŐS SZOLGÁLTATÁSAI ÉS FEJLESZTÉSE

Ahhoz, hogy ne csak a lovak iránt érdeklődő turista és városlakó keresse fel a központot a megépítésre kerültek a sportpályák – tenisz, streetball, futball. Előnyt jelentett a fejlesztésnél, hogy a játékokat nem zavarja a forgalom zaja, a kipufogók füstje. A központba látogató játékosok, a szabadidő hasznos eltöltésére vágyó városlakók számára külön női-férfi öltöző és zuhanyzók kerültek megépítésre.

A gyermeküket lovagolni hozó szülők szabadidő eltöltését hívatott segíteni két salakburkolatú, 18x36 méteres nemzetközi versenyek bonyolítására alkalmas teniszpálya. A pályák automata öntözőrendszerrel kerültek megépítésre.
A teniszpálya szolgálja a panzió szállóvendégeinek a szabadidő eltöltési igényét, de természetesen a városból kilátogató vendég is kikapcsolódhat, felfrissülhet egy-egy teniszparti kapcsán.

A fejlesztés során feltétlen fontos volt olyan biztonságos „játszópark" kialakítása, ahol a gyermekek nem unják el magukat, fejleszthetik kreativitásukat és biztonságban vannak.

Amíg a felnőttek lovagolnak, vagy sportolnak, gyermekeik a pályák közelében a panzió előtti téren kialakított „játszóparkban" élvezhetik a játék örömeit. A száz négyzetméter alapterületű játszóparkban minden olyan játék megtalálható, ami a gondtalan szórakozáshoz szükséges. Fából épített Napvárban 4 bástya gyilokjáró, várbörtön, kincseskamra, alagút, csúszda, homokozó épüljön, hogy a hangulatával ne csak a legkisebbek, hanem a nagyobb, de még lovagolni nem tudó gyermekek is örömükre játszási lehetőséget találnak és kreativitásukat is tudják fejleszteni. A Napvárat körülvevő Holdudvarban különféle játékok, kerültek elhelyezésre, amelyek használata nem zavarja a Napvárban játszókat. Ide került a hinta, mókuskerék, kötélhúzó stb.

Régebbi korok kedvelt játéka volt a lengőteke, amelynek felállításával a játékparkban játszó gyermekükre ügyelni kívánó felnőtt vendégek, turisták is kikapcsolódhatnak, kellemesebbé tehetik időtöltésüket.

A játék, a sportolás, a lovaglás, vagy csak a lengőtekézés után, és közben a gyerekek üdítőt, a felnőtt különféle frissítőket, sört fogyaszthatnak, megebédelhetnek beszélgetve, értékelve a meccseket vagy elmesélve a hétköznapok eseményeit. Mindehhez a panzió bővítésével teremtődött meg a feltétel és olyan

konyha és étterem épült, amely nagyobb számú vendég zavartalan kiszolgálását is biztosítani tudja.

Újonnan megépült szálláshely bővítése ugyancsak a korábban felvázolt formában a várhatóan megnövekedő igények miatt javasolt.

A MEGVALÓSULT FEJLESZTÉSEK ÖSSZEFOGLALÓ TÁBLÁZATA

JAVASOLT FEJLESZTÉS	MEGVALÓSÍTÁS ÜTEME	CSATLAKOZÓ BERUHÁZÁSOK	CSATLAKOZÓ BERUHÁZÁS RÉSZLETEZÉSE
SZÁLLÁS	1	10x2 ágyas panzió	Recepció, iroda, 30 fős ebédlő, WC, zuhany a versenyzők számára
	2	12x2 ágyas panzió	150 adagos konyha és étterem, konferencia terem
LOVAGLÁS	1	Lovaspálya	100x80 m-es pálya lelátóval zsűritorony 400 férőhelyes fedett lelátóval és „A" kategóriás díjugrató akadályokkal, 4x100-as melegítőpálya, Boxos istálló 40 box
	2	Fedeles lovarda	64x26-os fedeles lovarda
		Takarmánytárolók	Trágyatálca,
		Karám	Kovács, szíj, kerékgyártó műhely
	3*	Fedeles jártatógép	Széna, szalma, abrak tároló
SPORT	2	Teniszpálya	2 db salakos pálya
		Kispályás futballpálya	nemzetközi méretű automatikus öntözésű pálya
SZABADIDŐ	1.	Szabadtéri pihenőhely	Padok, kerti bútorok
	2.	Játszópark	Napvár, Holdudvar, totemoszlop
		Fedett járda	Szolgáltatásokat összekötő járdák
	3*	Uszoda	Szolárium, pezsgőfürdő, szauna, fittnesterem, fodrász kozmetika
GASZTRONÓMIA	3.*	Látványkonyha	Kemence, fedett bográcsoló, üstház szalonnasütő- hely

3 a harmadik ütem beruházásai még nem valósultak meg.*

Új szakmai programok bevezetése

Országos szintű szakmai programokban is megemlítették, hogy rendkívül fontos a gyerekek alapfokú lovasoktatása, a lovakkal való megismertetése mind a belföldi lovasturizmus vendégkörének „kinevelése", mind tehetségkutatás céljából. Az iskolai, oktatási időn belüli lovasoktatás több ok miatt is megvalósíthatatlan, ezért új lehetőséget kell kidolgozni a gyerekek ez irányú oktatására,

mégpedig az iskolai szervezéssel, állami támogatással. Ennek a rendszernek a kísérleti beindítására az Ilona –tanyai lovas bázison is van lehetőség

A lovas-erdei iskolák szakszerű kiépítése a közeljövő feladataként határozható meg. Több lovas létesítmény mutat hajlandóságot erdei iskolák megszervezésére, de mindenütt tapasztalható az ehhez szükséges feltételek megteremtésének hiánya. A lovasbázis fejlesztéseinek befejezése után kiváló lehetőségeivel a város ilyen irányú képzési központja lehet. Az erdei iskolák célja a természetes környezettől eltávolodott ifjúság környezetbarát oktatása, tudatformálása, közvetlen tapasztalatszerzés útján. Az osztályok egy-egy hetet táborozás formájában töltenek el az erdei iskolákban, ahol rendhagyó, szabadban lebonyolított természetismeret, biológia, földrajz órákon vesznek részt. Az iskola célja a természeti környezet tapasztalati úton való megismerése mellett az őshonos magyar állatfajták megismertetése. A résztvevők betekintést nyernek az állattartás, a hagyományos gazdálkodás módjaiba.

A lovas-erdei iskola megvalósításához elengedhetetlen a gyermektáboroztatáshoz szükséges infrastrukturális feltételek és a szakszerű lovas oktatáshoz nélkülözhetetlen megbízható lóállomány, nagy gyakorlattal és elméleti tudással rendelkező oktató - illetve oktatók - megléte. Mindez az Ilona-tanyai lovasbázison már ma is rendelkezésre áll.

Az infrastrukturális fejlesztésen túl a humán erőforrások terén kell majd a közeljövőben fejlesztéseket végrehajtani. Meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy a szakmai oktatáson túl kellő pedagógiai ismerettel rendelkező természetismeret terén is jól tájékozott szakembereket alkalmazzon a lovasbázis.

Ennek a megoldása részben pedagógusok alkalmazásával részben a meglévő munkaerő átképzésével érhető el.

IRODALOM

1. *Dr. Borsy Zoltán:* Nyírség. 1975
2. *Dr. Hanusz Árpád, Aranyossy Mihály*: Nyíregyháza idegenforgalmának fejlesztési koncepciója 2000. (kézirat)
3. *Dr. Hanusz Árpád:* Nyíregyháza közlekedés földrajzi vizsgálata 2000 (kézirat)
4. *Dr. Hanusz Árpád:* Adalékok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye falusi turizmusának fejlesztéséhez. Nyíregyházi Főiskola Természettudományi kar Tudományos Közleményei 2001.
5. *Dr. Lengyel Márton:* Szabolcs- Szatmár- Bereg megye turizmusfejlesztési koncepciója 2002.(kézirat)
6. *Dr. Lengyel Márton*: Észak –alföldi régió turizmusfejlesztési koncepciója 2001 (kézirat)
7. *Lóska János:* Szabolcs Szatmár –Bereg megye lovas turizmusának fejlesztési koncepciója 2001 (kézirat)
8. *TIMPEX Kft. Reklám anyagai*
9. *Tárbály István szóbeli közlése*

Tartalomjegyzék

Dr. Hargitai János: Előszó 3
Dr. Hanusz Árpád: Köszöntjük a 75 éves Göőz Lajos professzort 5

Természeti környezet

Dr. Lóki József: Nyíregyháza gazdasági életének természetföldrajzi alapjai 9
Dr. habil Kormány Gyula: Nyíregyháza éghajlata 21
Dr. habil Göőz Lajos: A szélenergia hasznosítási lehetőségei Nyíregyházán 31
Dr. Konecsny Károly (PhD): Nyíregyháza vízrajza és vízgazdálkodása 37
Dr. Tuba Zoltán: Nyíregyháza város florisztikai-növényföldrajzi vázlata 51

Várostörténet

Németh Péter: Nyíregyháza a középkorban 65
Reszler Gábor: Nyíregyháza újratelepítése a helytörténeti irodalomban 71
Dr. Frisnyák Sándor: A szlovák telepesek kultúrtáj- és gazdaságfejlesztő tevékenysége Nyíregyházán (18-19. század) 81
Kujbusné Dr. Mecsei Éva: Migráció és peregrináció Nyíregyházán (1753–1848) ... 91
Dr. Takács Péter: Gazdasági élet Nyíregyházán a megtelepítés után 115
Dr. Sallai József: Az örökváltság jelentősége Nyíregyháza fejlődésében 129
Dr. Bene János: Nyíregyháza, a katonaváros 139
Dr. Frisnyák Zsuzsa: Nyíregyháza vasúti forgalma a dualizmus korában 149
Dr. Hajnal Béla: Nyíregyháza népességfejlődése 159
Pristyák Erika: A bokortanyák morfológiai képének változása – átalakuló tanyaszerkezet 167

Városunk az ezredfordulón

Tukacs István: Nyíregyháza gazdasági fejlődése 175
Romanovits István: Nyíregyháza város infrastruktúrája 183
Dr. Kókai Sándor: Nyíregyháza közlekedésföldrajzi jellemzői, sajátosságai a II. világháborútól napjainkig 191
Dr. Szabó Géza: Nyíregyháza kulturális szerepköre 207
Dr. Hanusz Árpád: Adalékok Nyíregyháza lovas turizmusának fejlesztéséhez 213